

MEMORIA RERUM SIGISMUNDI REGIS

WEHLI TÜNDE

ELŐSZÓ

Zsigmond király és császár nevét olvasva, vagy hallva a középkor kutatóinak lelki szemei előtt többnyire egy idős férfi finom vonású, érzékenyen megfestett arca jelenik meg, a bécsi Kunsthistorisches Museumban őrzött arckép. A középkori művészet legjelentősebb emlékeinek többségéhez hasonlóan a pergamenre festett portrénak első, 1930-as publikációja óta nem csak a kora, de mestere és készítésének helye is vitatott. A portréhoz hasonlóan problematikus a középkorban szokatlanul hosszúnak mondható, ötven éves uralkodói pálya megítélése is: a túlzásokba eső magasztalástól a mélységes megvetésig Zsigmondnak már életében kijutott a megítéltetés skálájának minden foka. Kortársaihoz hasonlóan jó ideig az utókor is inkább elmarasztalta, mint dicsérte; főleg negatív vonásaira helyezte a hangsúlyt. Olykor még ma is kísért a műveletlen, életvitelében léha, művészetpártolásában csupán a külsőségekre adó, az országával, birodalmával és a törökkel szembeni védelemmel mit sem törődő Zsigmond képe. Pedig, főleg az utolsó évtizedekben, és az 1387-es illetve 1437-es évfordulók körül sűrűsödő monográfiák és tanulmányok, konferenciák¹ és nem utolsó sorban a Budapesti Történeti Múzeumban 1987-ben megrendezett kiállítás és katalógusa, majd a huszitizmus kérdésével foglalkozó prágai művészettörténeti ülészak² és kódexkiállítás³, illetve a már a jelen kötetben is idézett „Nicopolis 1396-1996” című konferencia⁴ során nem csak a régi kérdésekre adott válaszokat módosították, hanem számos újat is felvetettek. Zsigmond egyénisége, uralkodása és egész kora átértékelődött.

A szakmai közvéleményben nyilvánvaló, hogy Zsigmond jórészt megfelelt a korabeli uralkodói (építészeti és képzőművészeti) reprezentáció elvárásainak. Budán a korszakban példaadónak tekintett francia királyi palotához hasonló rezidencia kialakításához fogott. Könyveket olyan értelemben nem gyűjtött, mint például Bölcs Róbert, V. Károly, Jean de Berry, IV. Károly és fia Vencel, vagy esetleg Károly Róbert, illetve Nagy Lajos. Ugyanakkor ennek az ellenkezője is igaz lehet: vélhetőleg pontosan olyan értelemben gyűjtött, mint elődei, illetve kortársai: tematikusan, vagy valamely művészeti orientációt követve. Dedikációk mellett tárgyi emlékek is bizonyíthatják, hogy elsősorban a korszak műszaki-tudományos munkái, vívmányai érdekelhették. Emellett tanúskodik, hogy bizonyos mértékegységek reformját fontolgatta, épületeket, építészeti megoldásokat rajzoltatott le magának, megcsodálta a sienai vízvezetékét, szökőkutat terveztetett, és hogy a korabeli haditechnika vívmányai közül mindenek felett éppen a legjelentősebbek, a tűzfegyverek foglalkoztatták. Ez az érdeklődés a maga idejében mindenképpen előremutató volt. A konstanzi zsinat évei során a király és magyar környezete megismerkedett a lovagi életforma elemeivel, s elsajátította azokat.

¹ Pl. Zsigmond-ülésszak, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1997. szeptember 18-20.

² Károly Egyetem, 1991. L.: *Umění* XXXX/1992. 4-5. szám.

³ Národní knihovna, 1991. L. *Karel Stejskal – Petr Voít: Iluminované rukopisy doby husitské*. Praha, 1991.

⁴ Dijon, 1996. október 18. L.: *Annales de Bourgogne*, Tome 68, 1996., fascicule 3.

Ezt jelzi a Sárkányrend alapítása, a címereslevelek sokasága, valamint a lovagi tornák, ünnepek hazai elterjedése, stb.

Zsigmondnak méltóságából adódóan a korabeli Európa számos súlyos problémájával kellett foglalkoznia. Jelentős részüket – például a huszitizmus és az egyházszakadás kérdését, stb – a birodalmi ügyeket is érintő konstanzi zsinaton sikerült valamilyen formában rendeznie. A távolabbi Európa gondjai irányában is nyitott volt. Párizsi, londoni tárgyalásain a százéves háború lezárását igyekezett előmozdítani, Magyarország, Közép-Európa és a Balkán jelene és jövője pedig folyamatosan érdeklődése középpontjában állt.

Zsigmond uralmának utóbbi kérdéskörével foglalkozik a Hadtörténelmi Közlemények jelen száma. A kötet gerincét a nikápolyi csata 600. évfordulója alkalmából rendezett emlékülés⁵ előadásai alkotják. A magyar történelemben nem ez volt az első, nem is az utolsó nagy, a jövőt hosszan meghatározó, vereség. A tatárjárás, a mohácsi vész, vagy Buda 1541-es elvesztése folyamatosan a tudományos kutatások fontos területét alkották, ünneplésre kevésbé alkalmas évfordulóikra emlékkönyvek készültek. A nikápolyi csata előkészületeinek, az ütközet lefolyásának elemzése és következményeinek reális felmérése azonban mind ez idáig, az említett külföldi kiadványtól eltekintve – főleg hazai szinten – elmaradt. Ezért is hézaggótló a Hadtörténelmi Közlemények e száma.

Számos tanulmány bizonyítja, hogy a király igenis felismerte a török veszély súlyát, s hosszú időn át készült a várható támadás visszaverésére. Ezt a célt szolgálta többek között a külföldi segítség megszervezése. A francia-burgundi kontingens katasztrófája azonban nem az ő lelkiismeretét terhelte. Tekintélyes létszámú haderejének kudarcát is figyelembe véve 1396 után a Német Lovagrend török elleni harcba állításával próbálkozott. Szívósan küzdött Magyarországon a hadügyi reform keresztülviteléért és vélhetően nem véletlenül kerültek hozzá a neki dedikált, illetve a feltehetően egykor birtokában volt haditechnikai vonatkozású, elsősorban tűzfegyverekkel foglalkozó munkák.

⁵ Nikápoly, 1396-1996. Tudományos ülészak, 1996. szeptember 27.

Az elmúlt évek kutatásai, és közöttük nem utolsó sorban a Hadtörténelmi Közlemények jelen számában olvasható írások, melyek sokoldalúan vizsgálják a nikápolyi hadjáratot és csatát, nagyban hozzájárulnak az európai és magyarországi történelem azon 50 éves periódusának mélyebb és realisabb megismeréséhez, amit a rendkívül mozgékony, fáradhatatlanul tevékenykedő és korszerű műveltséggel rendelkező Zsigmond király és császár neve fémjelez. A Hadtörténelmi Intézet és Múzeumban a nikápolyi csata évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülészak és a jelen publikáció szakmailag sokat teljesített, mégsem feledtetheti az 1997-ben Luxemburgban remélt nemzetközi kiállítás elmaradását és azt a hiányt sem, amit Eberhard Windecke traktátusának⁶ magyar érdeklődőre váró faksimile kiadása pótolhatna.

⁶ *Eberhard Windecke: Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigismunds.* Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 13 975.

A ZSIGMOND-KOR MŰVÉSZETTÖRTÉNETÉNEK EGY ADÓSSÁGA

Eberhard Windecke illusztrált Zsigmond-életrajza és a középkori képes krónikák

Történeti kutatásokat rendszerint nem lehet befejezni, csak abbahagyni. Az 1987-ben Budapesten rendezett Zsigmond-kiállításra több ok is alkalmat adott: a kettős évforduló, a Luxemburgi magyar királyságának hatszázadik és halálának ötszázötvenedik évfordulója; a Mályusz Elemér monográfiájától nyert inspiráció; az 1978-as IV. Károly-évforduló óta a Luxemburgiakra terelődő figyelem; a budai *genius loci*, amelyet hatalmasan erősített az 1974-ben felszínre került várbeli szoborlelet. Kevésbé voltunk akkor tudatában annak, amit a kiállításához kapcsolódó konferencia segített tudatosítani:⁷ alakjának újraértékelése voltaképpen egy addig megingathatatlan látszó értékrendet kezdett ki, s egyben tapogatózást jelentett a következő évek politikai geográfiájának fontos fogalma, Közép-Európa felé. Talán ennek az impulzusnak is következménye a Zsigmond alakjával foglalkozó történettudományi kutatások nagy fellendülése; a látszólagos pangás után tanulmányok és monográfiák sorának megjelenése.

A művészettörténetben, ahonnan a kezdeményezés kiindult, a helyzet fordítottnak tűnik. Mintha a kiállítással elvégzett volna a teendők nagy része, s A magyarországi művészet története második részének⁸ kiadásával sikerült volna „helyére tenni” Zsigmondot és korát – fél évszázaddal Horváth Henrik szellemtörténeti fogantatású, úttörő munkája⁹ után. Mindez azonban még tárgyi tekintetben sem áll: figyelmeztetnek rá az eltelt időben szerzett új ismeretek: további leletek (köztük a Szent Zsigmond-prépostság templomának maradványai) és új topográfiai megfontolások (többek között a Friss palota azonosításáról) a budai Várban; a siklósi Ágoston-rendi templom Garai-síremlék- és falkép-leletei; a visegrádi építkezések új régészeti kronológiája nyomán a legfontosabb épületmaradványokon megkezdődött átrendezés. Eljött a hipotetikus összkép felülvizsgálatának az ideje.

De maradtak, keletkeztek az 1987-es kiállításból mindmáig elvégzetlen feladatok is. Az egyik ilyen feladat rávilágít a kiállításokkal kapcsolatos történeti és művészettörténeti szempontok különbözőségére. 1987-ben elkértük és megkaptuk Windecke Zsigmond-életrajzának egyik bécsi kéziratát (ÖNB Cod. 2913., amelyet Altmann 1893-as kiadása V1-ként jelez).¹⁰ Vizsgálata során vált világossá, hogy kiállítási célra bizony inkább a gazdagon illusztrált példányt (V2) lett volna tanácsos

⁷ Az eredetileg Szűcs Jenő szervezésében megrendezett konferencia (1987. július 8-11.) előadásainak egy része megjelent: *Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387-1437.* (Hg. von: *Josef Macek, Ernő Marosi, Ferdinand Seibt*) Warendorf, 1994.

⁸ Magyarországi művészet 1300-1470 körül. In: *A magyarországi művészet története.* (Szerk.: *Marosi Ernő*) 2. k. Budapest, 1987.

⁹ *Horváth Henrik: Zsigmond király és kora.* Budapest, 1937.

¹⁰ *Művészet Zsigmond király korában 1387-1437.* II. Katalógus, Budapest, 1987. Zs. 66. sz. (*Németh István*), 98. s. o.

igénybe venni, azt, amelyen Altmann 1893-as kiadása nagyrészt alapul (ÖNB Cod. 13.975.).¹¹ Ez a Windecke-illusztráció-ciklus gyakorlatilag mindmáig ismeretlen;¹² kiadása minden bizonnyal magyar érdeklődésre vár – már csak azért is, mert képeinek egy része a magyar történeti illusztráció hagyományának nagy hiátusát töltené ki.

Az alábbi ismertetés egyedül ezt – a kódex egészét tekintve marginális – szempontot követi. A célunk itt ugyanis annak jelzése, mennyire összetalálkoznak – vagy éppen összefonódnak – a Zsigmond-korra vonatkozó feladatainkban az egyetemes és a nemzeti történelem szempontjai.

*

Az összefonódás alapja magának az illusztrált kódexnek a tartalma. A Windecke írásának utólagosan adott cím (Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigismunds) csak részben fejezi ki magának az írásműnek műfaji jellegét. Emlékiratról van szó kettős értelemben is, amennyiben Windecke, szemtanúként, előnyben részesíti azokat az eseményeket, amelyeket 1394-től, Csehországba érkezésétől, illetve 1406-os budai feltűnésétől kezdve személyesen átélt, illetve – az emlékirat másik értelmében – azokat, amelyek Zsigmond személyére vonatkoznak. Ez utóbbi vonatkozások már a középkori értelemben vett világkrónika jellegnek felelnek meg, s Windecke nem elégszik meg a birodalmi vonatkozású események bemutatásával, hanem kiegészíti azokat a kor más fontos eseményeivel is. A bécsi kódexben található összesen 374 illusztráció többsége ennek az illusztrált világkrónika-jellegnek felel meg; igen nagy részük a császári hatalom gyakorlására vonatkozó reprezentatív kép: koronázás, a választófejedelmekkel közös aktusok, tanácskozások, bírói cselekmények, hűbéri eskütetelek ábrázolásai. A középkori illusztrált krónikák módjára valamennyit a szöveg tagolására is szolgáló, képcímként szolgáló rubrikák nevezik meg.¹³ Ezek, ha nem csak szövegtagoló címek, az általában az egész verso-oldalakat elfoglaló képek fölött helyezkednek el; a szemközti recto-oldalokon található szövegeket is vörös iniciálék indítják.

Álljanak itt egyelőre csak a magyarországi történelmi vonatkozású képek; azok, amelyek a magyar történelmi ábrázolási hagyomány több mint egy évszázadnyi hézagának kitöltésére alkalmasak. Megjegyzendő: a dolog természeténél fogva alig dönthető el, vajon az egyes képek a „világtörténelmi” vagy a magyarországi történelmi keretbe illeszkednek-e (Windeckének, illetve az illusztrátornak erről alkotott véleményét azonban meglehetősen pontossággal tükrözi a címerhasználat, amely különben is az

¹¹ V. ö.: *Altmann, Wilhelm*: Studien zu Eberhart Windeck. Berlin, 1891. 3. skk o.; *Wyss, Adolf*: Eberhart Windecks Buch von Kaiser Sigismund und seine Überlieferung. Leipzig, 1894. (Sonderdruck aus *Centralblatt für Bibliothekswesen* XI) 36. skk o.

¹² Egy-egy képe alkalmilag, illusztrációként közölve: pl. *Marosi Ernő*: Újabb Zsigmond-portrék. Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. *Művészettörténet - Műemlékvédelem* IV. Budapest, 1993. 133. o. és 2. kép (a császárrá koronázás); *Baum, Wilhelm*: Kaiser Sigismund. Hus, Konstanz und Türkenkriege. Graz - Wien - Köln, 1993., képmelléletek a 206. o. után (Zsigmond Budán fogadja VIII. János bizánci császárt).

¹³ Ezek – ritkított szedéssel megkülönböztetve – megtalálhatók *Altmann, W.* kiadásában: Eberhart Windecks Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigismunds. Berlin, 1893.

illusztrációk egyik vezérlő szempontja.) Az első illusztráció (II. f. 20^v) IV. Károly császár örökségének felosztását ábrázolja, a következő Zsigmondnak a brandenburgi örgrófságba való bevezetését (III. f. 21^v). Ezeket követik Windecke önéletrajzának illusztrációi; közjük illeszkednek Magyarországra érkezésének és a római királlyá választott Zsigmondhoz való csatlakozásának képei. A magyarországi események ábrázolásai a szubjektív elbeszélés meglehetősen önkényes időrendjébe illeszkednek. Kezdetben, különösen a Windecke által előzményekként előadott események, önálló tömböt alkotnak, utóbb – a lengyel király és a Német Lovagrend viszályára vonatkozó jelenetekben (mint az azokra vonatkozó szövegekben is) – keverednek a század második évtizedében és végén történtek. A későbbi, magyarországi helyszíneken játszódó történések a világtörténelem, a birodalmi és a csehországi politika eseményei között, epizódyszerűen jelennek meg:

- VII.: Zsigmond Morvaország ellen készül, amikor római királlyá választásának híret veszi (Budán 1412-ben);
- VIII.: Jodok örgróf halála Morvaországban (1412) – Windecke itt, a képhez tartozó fejezet szövegében számol be pozsonyi küldetéséről és ottani fogságáról. A következő fejezetben (IX. illusztráció: fogadtatása Berlinben a brandenburgi örgróf által; a szövegben: kalandjai 1415 elejéig, amikor visszatért a Rajna-vidékre) a Zsigmond itáliai hadjáratának és királykoronázási útjának idején vele történeteket sorolja fel, majd régebbi magyarországi eseményeket idéz fel;
- X.: Csodajel. Budán, mise közben ledőlt a Nagyboldogasszony-templom tornya (1384);
- XI.: Kis Károly megöletése (1385);
- XII.: Zsigmond magyar királlyá koronázása (1387);
- XIII.: Zsigmond elfogatása és fogsága („1399” – valójában 1401);
- XVII.: A velenceiek által elűzött fejedelmek Zsigmondot a Velence elleni hadjáratra hívják (1412);
- XVIII.: Zsigmond csehországi hadjárata (1403);
- XIX.: „Károly” (László! – M. E.) nápolyi király behívása Magyarországra (1403);
- XX.: Zsigmond boszniai hadjárata (1405);
- XXI.: Zsigmond szerbiai hadjárata (1408);
- XXX.: A Német Lovagrend követői Zsigmond előtt (1410);
- XXXI.: Ítéletlevél a lengyel király és a Német Lovagrend ügyében (1410). – A következő, részletesen illusztrált rész a lengyel-német lovagrendi vitára és az 1420-as boroszlói birodalmi gyűlésre vonatkozik.
- XL.: Zsigmond három püspök és három tartományi fejedelem között trónolva ítéletet mond a lengyel király és a Német Lovagrend vitájában;
- LXIII.: Zsigmond siklósi fogsága (1401);
- CIX.: Zsigmond visszatér Budára, ahová követek hozzák Vencel király halálhírét

- (1419);
- CLV.: Borbála királyné elűzése (1419);
- CXCIV.: Zsigmond és Branda Castiglione kardinális Budára vezeti a dán királyt (1423);
- CXCV.: A birodalmi jelvények Budára vitele (1423);
- CIC.: A bizánci császár fogadása (1424);
- CC.: „Niclaus Schallaga” várának lerombolása;
- CCI.: A budai Szent Zsigmond-káptalan alapítása;
- CCXX.: Budai úrnapi körmenet a bizánci császár részvételével (1424).

Természetesen, naivitás lenne valamiféle „történeti hitelt” elvárni ezektől az ábrázolásoktól, melyek minden tekintetben beilleszkednek a kódex illusztráció-sorozatába: kevés, nagy, az előadott történetnek megfelelően gesztikuláló alakkal előadott kompozíciók, amelyekben fontos szerepet játszanak a ruhák, a jelvények és a – rendszerint az alakok feje fölött alkalmazott – azonosító címerek. Portrétűségről nem beszélhetünk, Zsigmond vonásai azonban megfelelnek általános, a konstanzi zsinat táján megszilárdult ikonográfiájának. Nem mutat különösebb topográfiai érdeklődést a helyszínek ábrázolása sem: a baldachinszerű architektúrák belső teret, az épületcsoportok várost, falat, kaput jeleznek. A budai Nagyboldogasszony-templom (X.) oromzatos templomépület huszártoronnyal, leomló tornya ugyan kerek, ám helye megfelel a délnyugati torony helyzetének. Az ünnepélyes jelenetek bemutatása különösképpen sematikus, kisebb-nagyobb változtatásokkal nagy számban fordulnak elő ilyeneket ábrázoló képek a megfelelő szöveghelyekhez illesztve. Zsigmond római császárkoronázásának képe (CCCX.) éppúgy a felségpecsétetekhez hasonló maestas-képek variánsa, mint a magyar királyi koronázásé (XII.), a viseletekre, a mellékalakokra és a jelvényekre azonban nagy gondot fordított az illusztrátor. Az említett sémát követi Zsigmond zsinati halálának és trónon ülve történt felravatalozásának ábrázolása (CCCLXVII); az egyetlen, amiben a rajzoló – a szituációnak megfelelően – eltért a császári felségpecsétetek megszokott maestas-képtől, csupán a lehunytt szemek hangsúlyozása. Többször – és mindig nagy hangsúllyal – tér vissza a császár és a választófejedelmek hivatalosnak mondható reprezentációs képtípusa: ilyen a baseli zsinat ábrázolása is (CCCXXX.).

Ebben az értelemben – s a történelmi illusztráció autenticitására vonatkozó ilyen, nem csak rá érvényes megszorítással – illeszkedik a bécsi Windecke-kézirat abba a sorba, amelyet a Képes Krónika illusztráció-sorozatától számíthatunk.

A Képes Krónika mindenki számára fogalom, aki a középkori magyar történelemmel foglalkozik. Egyedülálló jelentősége abban rejlik, hogy – mint elnevezése is hűen tükrözi – illusztrált krónika, kéziratos kódexként az egyetlen, amely a középkorból ránk maradt. Ezért aztán képei mindenütt szerepelnek, ahol történelmünk szereplőinek, eseményeinek felidézésére, vagy akár csak régies hangulat keltésére van szükség. A Krónika képeit, melyek a középkori uralkodóknak, a különböző fegyverzet- és viselet típusoknak, címereknek és zászlóknak, az élet apró részleteinek ábrázolásai,

iskolakönyvekben és szakmunkákban egyaránt fellelhetjük. Ezért találkozunk velük gyakran múzeumokban is, ahol segítik a szemlélőket abban, hogy fogalmat alkothassanak az összefüggéseiket vesztett tárgyak és töredékek eredeti értelméről. E jól ismert képek – esetleg régi zenei aláfestéssel – hol ünnepek hangulatát hivatottak emelni, hol könyvek, lemezek borítóit teszik vonzóvá, vagy más árucikkeket reklámoznak. 1964 óta, több kiadásban is, bárki színes hasonmásban tanulmányozhatja a becses és eredetiben csak ritkán látható kódexet.

A Képes Krónika leghíresebb középkori kódexünk; nagy népszerűsége már-már túlzás is, olykor bizony visszaélünk vele. Mindenekelőtt azért lett népszerű, mert látszólag tökéletesen kielégíti a képes történelemmel kapcsolatos igényeinket. A történelmi művek képi illusztrációitól különböző tanulságokat várunk el, s a XX. században ahhoz vagyunk szokva, hogy igényeinket mozgó, de legalábbis álló képek elégitik ki.¹⁴

A Krónikába 1358 táján festett illusztráció-sorozat szerkesztésének egyik fontos szempontja a jelentős történelmi személyiségek portrészorozatának megalkotása volt. A Nagy Lajos-kori szerkesztők szempontjainak megfelelően e portrészorozat Attila királlyal indul, tartalmazza a honfoglaló magyarok fejedelmeinek képeit, s Károly Róbertig ábrázolja a királyokat. Rajtuk kívül azonban helyet kapnak az arisztokrácia ősei: a honfoglaló vezéreken kívül az idegen eredetű nemzetségek ősatyái is. A portré egy személyiség egyéni, mással össze nem téveszthetően ábrázolt képe. Ennek a követelménynek a Képes Krónika portréi részben meg is felelnek, ám nem az arcvonások, hanem mindenekelőtt a címfeliratok, a címerek és a jelvények gondoskodnak az ábrázolt személyek azonosításáról. A bemutatni kívánt személyek képei körülbelül megfelelnek ismert életkoruknak, békés vagy harcias természetüknek, de a hangsúly inkább rangjukon van: hadvezéri szolgálatukon, hercegi, fejedelmi rangjukon, vagy királyi méltóságukon; hiszen a középkori felfogás szerint mindenekelőtt ebben foglalható össze érdemük és jelentőségük. Valamennyien úgy jelennek meg, mintha a Nagy Lajos-kori festő és szemlélő kortársai lettek volna: fegyverzetük, ruházatuk épp azért előkelő, mert e kor legelőkelőbb ruházatát viselik; s vélhetően azok is a XIV. században keletiesnek elismert jelleget mutatják, akiket (mint Attila király hunjait, vagy a honfoglaló magyarokat) keleties viselettel, vagy könnyűlovas fegyverzetben ábrázoltak. A „történelmi hűség” követelménye helyett tehát az aktualitás elve érvényesül. Ugyanez nyomja rá a bélyegét az eseményábrázolásokra is: nem csak az anakronisztikus ruházat és fegyverzet árulkodik arról, hogy egy XIV. századi ember fáradozott három, vagy még több évszázad előtt történt események megelevenítésén, hanem az is, ahogyan ismert képi formulákkal segítette magán a párbeszédet, a (kétszeri) honfoglalást megjelenítő bevonulás-képek, csatajelenetek előadásában. Hiszen csak a szövegre és az általa ismert, hasonló tárgyú képekre volt utalva. E két forrást kombinálva újszerű élményt tudott kelteni, a képek látványa fokozta a szöveg megjelenítő erejét. Ezzel olyan hatást ért el, amire addig bizonyára nem volt példa a

¹⁴ A Krónika illusztrációinak szerepéről a történelmi illusztrációk keltette „hamis szemléletesség” létrejöttében és a történelmi ábrázolások forrásértékének általános kérdéseiről l. már *Vayer Lajos: A történelmi művek illusztrálása*. Kny., Szentpétery-Emlékkönyv. Budapest, 1938.

magyar történelmi irodalomban. Az illusztrált krónikák külföldön is ebben az időben voltak terjedőben (leg híresebb példájuk a *Les Grandes Chroniques de France* képsorozata), s nyilván ilyen mintaképek nyomán kezdtek munkába a Képes Krónika szerkesztői is. Bizonyos, hogy a munkában a szöveg írója is részt vett, aki ugyanis piros míniummal írott címeket (rubrikákat) alkalmazott a szöveg tagolására, s e címsorok alkotják egyben a képek feliratait is.¹⁵

A Képes Krónika illusztráció-sorozatának kapcsán ismertetett eljárás visszássága, mindenekelőtt önkényessége a jelek szerint nem nagyon zavarta a középkori olvasót, aki elsősorban díszes könyvet igényelt, s emellett részben támaszt keresett a fontos szöveghelyek megtalálásához, részben pedig fantáziája számára. Sémákban gondolkodott, s a sematikus ábrázolások meg is erősítették gondolkodása formuláinak érvényességében. Csak így magyarázható a magyar történelmi illusztráció további sorsa.

Az 1486-ban Thuróczy János által különböző részekből összeszerkesztett krónika két, immár nyomtatott kiadást is megért. Thuróczy János krónikaszövege részben ugyanaz, amit a Képes Krónika is tartalmaz, a szöveget azonban különböző forrásokból kiegészítette az Anjou-kor végéig és Zsigmond király korának kezdetétől Mátyás koráig folytatta a maga történelmi elbeszélésével. A krónika brünni kiadásához olyan fametszetes illusztrációk készültek, amelyek különösen az ülő, fenségesen trónoló királyábrázolások sorára fordítottak gondot. Ezek részben éppúgy a Képes Krónika XIV. századi illusztrációs hagyományát folytatják, mint a honfoglalást ábrázoló fametszet. A brünni kiadást, úgy látszik, nem ítélték eléggé sikerültnek, mert még ugyanabban az évben elkészült az augsburgi kiadás fametszetsorozata, melyben immár a kor későgótikus művészete értelmében, modern stílusban fogalmazták át a brünni kiadás királyportréit. A csatajelenetekhez néhány, igen mozgalmas fametszet-dúc készült, melyeket aztán többször is minden habozás nélkül lenyomtattak, ahol a szöveg alkalmat adott rá. A középkori magyar történelem képi hagyományának legfontosabb forrása a Thuróczy-krónika két kiadása lett, mindenekelőtt az augsburgi kiadás; egészen a XIX. századig rajta alapult minden további történelmi illusztráció- és portrészorozat. A szinte szenzációs változást a Képes Krónika illusztrációinak felfedezése és reprodukciókban való elterjedése jelentette.¹⁶

A Windecke munkájának 1443-ban, szerzője halála után egy évvel elkészült bécsi, illusztrált példányában található számos kép a magyar történelem Képes Krónikát követő képi hagyományának is legjelentősebb mennyiségű része, időben is folytatása. Művészettörténeti és könyvtörténeti tekintetben átmeneti jellegű alkotás: a luxuskivitelben illuminált XIV. századi pergamenkódex és a XV. század végi fametszetes ősnyomtatvány között foglal helyet. Anyaga papír, írása nem a Képes Krónika egyenletes, könnyen olvasható könyvírásához hasonló, hanem gyakorlottabb

¹⁵ Az értelmezéshez és szerzőgazdó irodalmához 1. *Marosi Ernő*: Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14-15. századi Magyarországon. Budapest, 1995. 31. skk. o.

¹⁶ V. ö. *Varju Elemér*: A Thuróczy-krónika kiadásai és a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában őrzött példányai. *Magyar Könyvszemle* X (1902) 362-402. o.; *Hubay, Ilona*: Die illustrierte Chronik des Johannes von Thurócz. *Gutenberg-Jahrbuch* 1962., 390-399. o. A történelmi illusztráció hagyományának folytonosságáról: *Rózsa György*: Magyar történetábrázolás a 17. században. Budapest, 1973. és – elsősorban a portréikonográfia tekintetében – A középkori magyar királyok arcképei. Kiállítási katalógus, írta *Basics Beatrix, Galavics Géza, Marosi Ernő, Wehli Tünde*. Székesfehérvár, 1996.

olvasót feltételező folyóírás. Képei látszólag ugyanazon tollal és tintával készült vonalrajzok, amellyel a szöveget is írták. A rajzot áttetsző vízfestékkel készített lavírozás színezi és eleveníti meg (úgy, mint a későbbi fametszetes könyvek, köztük a Thuróczi-krónika egyes példányaiban is). Mindenesetre ezek a színezett rajzok nem a kódex lapjaira, vagy iniciáléiba komponált, zárt és autonóm képek, hanem kifejezetten ábrák, amelyeket az íráshoz hasonlóan a papír fehér felülete hordoz. Olcsóbb és célratörőbb (ám a maguk nemében nem alacsonyabb rendű, vázlagszerűségükben is nagy gyakorlottságot követelő) technika termékei, amelyek éppen kivitelezésük egyszerűbb módja révén nagy számban készülhettek, s egyben a szöveg és kép megváltozott viszonyáról, a képszerkesztés szorosabb szövegkapcsolatáról tanúskodnak. Ennek, a képes történelmi kéziratokkal kapcsolatos, a XV. század elején újszerű igénynek különösen a Felső-Rajna-vidék műhelyei feleltek meg; e tájról származik a bécsi Windecke-kézirat is.

Ennek az újfajta kódextípusnak az emlékanyagában gyakran főszereplő Zsigmond, hiszen római királysága és császársága, a XV. század első évtizedeiben, a konstanzi zsinattól a huszita háborúig játszott szerepe egybeesett e könyvtípus népszerűségének csúcspontjával. Nagy példányszámban, manufaktúra-szerűen előállított könyvtípusról van szó, melynek nem egy darabja esetében közvetlenül következett be az átállás a nyomtatásra.¹⁷

Zsigmond személyével és működése leghíresebb eseménysorozatával, a konstanzi zsinattal kapcsolatban történelmi munkák¹⁸ illusztrálásában egy másik illusztrált krónika is igen híressé és kedveltté vált. Ezt a zsinat után nem sokkal a konstanzi Ulrich Richental állította össze, abban a reményben, hogy az egyházszakadást megszüntető, a Husz János máglyahalálához vezető, sokak által látogatott, sok birodalmi ügy elintézéséhez vezető konstanzi zsinat eseményeit megőrkítő munka kapós lesz. Richental munkája riportszerű beszámolót ad az eseményekről; jellemző, hogy még a nagyúri részvevők szállásaira kifüggesztett címereket is gondosan összegyűjtötte, hogy ábrázolásuk helyes legyen.¹⁹ Az elveszett öspéldány 1420 táján készült, arra és további elveszett mintaképekre mennek vissza azok a kivétel nélkül az 1460-as–1470-es évekből való kéziratok, amelyeknek száma nem kevesebb, mint hét. Az illusztrált történet tehát még Zsigmond halála után egy emberöltővel is töretlen népszerűségnek örvendett, olyannyira, hogy kiadása a könyvnyomtatás kezdetekor is jövedelmező vállalkozásnak bizonyult. Az első nyomtatott kiadás 1483-ban, Augsburgban jelent meg és még két, XVI. századi kiadása követte.²⁰

A Richental-krónika visszatérő képei ceremóniák ábrázolásai: ünnepélyes bevonulások, ünnepi misék, a zsinat ülései, ítélethírdetések és hűbéri eskütételek,

¹⁷ V. ö. *Stamm, Lieselotte E.*: Buchmalerei in Serie: Zur Frühgeschichte der Vervielfältigungskunst. *Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte* 40 (1983) 128-135. o.

¹⁸ Köztük: *Horváth Henrik*: Zsigmond király és kora. Budapest, 1937.

¹⁹ A krónikák e funkciójára l. *Bertényi Iván*: A Képes Krónika mint címeres könyv és mint heraldikai forrás. *Századok* 129 (1995), 1053-1061. o.

²⁰ V. ö. *Elisabeth von Gleichenstein*: Ulrich Richental beszámolója a konstanzi zsinatról a ránk maradt kéziratokban. In: *Művészet Zsigmond király korában 1387-1437. I. Tanulmányok*. Budapest, 1987. 130. skk. o., irodalommal.

beiktatási jelenetek, a római király és a választófejedelmek, pápák és kardinálisok portréi jelentik a fő témát, olykor hadi és más események is. Nem is annyira a riportszerűség, túlnyomórészt inkább az uralkodói reprezentáció körébe tartozó jelenetek ünnepélyessége és egyhangúsága dominál; a hangsúly a viseletek, a jelvények és a címerek, a sajátosságok ábrázolásán van. A Richental-krónika őrizte meg például az óbudai egyetem címerének ábrázolását, s nevezetesen azok a jelenetek is, amelyek a király magyar kíséretének sajátos öltözetét ábrázolják. Elterjedt a magyar történeti művek illusztrációi között az a jelenet, amelyen – egy adományozási jelenet keretében – magyar alattvalók adják át a földesurat megillető termékeket a királynak (Aulendorf-kódex, New York, Public Library). A Richental-krónika illusztrációi messzemenő tematikai és típusbeli rokonságot mutatnak a bécsi Windecke-kódex általános, világtörténeti illusztrációanyagával.

Van még egy, a Felső-Rajna vidéken nagy létszámú műhelyekkel dolgozó kiadók üzleti vállalkozásában népszerűvé vált papírkódex-csoport, amely ugyancsak jelentős Zsigmond király története szempontjából is: ez az 1470-ben, régebbi forrás alapján, Benedikt Tschachtlan berni polgár által írott krónika, amelyben fontos szerepet játszanak a Zsigmond ellen fellázadt, majd Konstanzból megszökött Frigyes osztrák herceg elleni háború eseményei. Ugyanott, ugyanazon években a Felső-Rajna-vidékről érkezett Diebold Schilling vállalkozott a hivatalos illusztrált svájci krónika kidolgozására.²¹

A Thuróczi-krónika e kéziratok „népkönyvek” folytatónak első generációjához tartozik, mint ahogyan a bécsi Windecke-kézirat is. Papírkézirat, folyó írással írva, akvarellal színezett tollrajz-illusztrációkkal, amelyeken a címerek éppoly fontos szerepet játszanak, mint a Richental-krónika ábráiban. Az elbeszélést igen elevenen, kifejezően rajzolt jelenetek kísérik; a képeken nem a személyek és a helyszínek pontos visszaadása dominál, hanem a szemléletesség. A ceremóniakra, államjogi jelentőségű aktusokra az illusztrátor itt is nagy gondot fordított.

A Windecke-féle Zsigmond-életrajz illusztrációi nem csak a magyar történelem képi forrásai. Hézagpótló jelentősége abban áll, hogy az illusztrált krónikának azt a fejlődési fokát képviseli, amely a Képes Krónika és a Thuróczi-krónika között feltételezhető; az illusztrált könyv szélesebb körű, polgári olvasókra is számító elterjedésének emléke. Még azt sem tudhatjuk, volt-e belőle Magyarországon is, még kevésbé, hogy vajon ezt a közties fázist képviselte-e hasonló (és hasonló korú) kézirat a magyar krónikahagyományban. Ugyancsak tisztázatlan (fel sem vetődött), vajon a Thuróczi-krónika illusztrációinak a Képes Krónika alapján megmagyarázhatatlan újításai kapcsolatba hozhatók-e a XV. század elejének tollrajzos papírkódexivel?

1987-ben, az akkori Zsigmond-évforduló és emlékkiállítás kapcsán szóba is került a bécsi Windecke-illusztrációk kiadása, de az utóbb – talán épp a nagy terjedelem miatt – lekerült a napirendről. Remélhetőleg nem véglegesen.

²¹ Áttekintésül: Művészet Zsigmond király korában 1387-1437. II. Katalógus. Budapest, 1987. 42. skk. o., Zs. 28-31. sz.

ENGEL PÁL

A TÖRÖK-MAGYAR HÁBORÚK ELSŐ ÉVEI

1389-1392

A kezdeti török-magyar összecsapások történetéről az egyetlen alapos és kellően részletes tanulmányt egy szerb tudós, Valjan A. Trpkovićnek köszönhetjük.²² Írása az akkor (1959-ben) elérhető teljes forrásanyag ismeretében készült, szerzője birtokában volt mindama ismereteknek és technikai fogásoknak, amik az effajta stúdiumokhoz szükségesek, emellett rendkívül jó ítézőképességgel is meg volt áldva. Utólag, több ismeret birtokában elmondható, hogy a probléma részleteit csaknem mindig sikerrel oldotta meg, és eredményeihez lényeges pontokon ma sem lehet sokat hozzátenni.

Három dolog indokolja mégis, hogy a kérdést újból elővegyük. Az egyik, és talán a legfontosabb, hogy Trpković eredményei – mint általában a délszláv történészekéi – Magyarországon nem váltak ismertté.²³ A másik, hogy ismereteink négy évtized alatt valamelyest kibővültek: egyfelől van néhány levéltári adat, amely azóta került napvilágra, másfelől sokkal többet tudunk a történeti topográfiáról is. (Trpković még nem ismerhette például olyan fontos helyek fekvését, mint Érdsomlyó vagy Nagyeng.) Végül talán a legfontosabb: a szerb szerzőnek nem volt módja tájékozódni a magyar kancellária sajátos gyakorlatában. Vizsgálódását, igen helyesen, Zsigmond itineráriumának elemzésére alapozta, de arról – érthetően – nem volt tudomása, hogy a király egyszerre több pecsétet használt, tehát nem minden oklevele kelt tényleges tartózkodási helyén. A Zsigmond távollétében Visegrádon és másutt kiadott oklevelek dátumhelye több esetben megzavarta Trpković egyébként logikus következtetéseit.

Egészében véve ideje tehát, hogy megpróbáljuk összegezni, mennyit tudunk a kezdeti török-magyar háborúk történetéről. Ebben az írásban az 1392-ig terjedő négy év eseményeit vizsgálom, de megjegyzem, hogy a további időszakok hasonló részletességű elemzést kívánnak. Az idevágó forrásanyag csaknem kizárólag magyarországi eredetű és levéltári jellegű. Egyetlen és jóval későbbi elbeszélő kútfőnk, Thuróczy János semmiféle említést nem tesz azokról az eseményekről, amelyekről alább szó lesz. Elképzelhető, hogy vannak külföldi források, amelyek további információkat rejtenek róluk, e források áttekintése azonban eddig elmaradt, és én sem vállalkozhattam rá. Az azonban nem valószínű, hogy sokkal többet árulnának el az eseményekről, mint amit a hazai levéltárak anyagából kideríthetünk.

Az események kronológiájának, mint említettük, elsőrendű és csaknem egyedüli forrása a királyi itinerárium. Zsigmondét nemrég egy német munkacsoport állította össze, előmunkálatként Jörg K. Hoensch tavaly megjelent kitűnő Zsigmond-

²² Valjan A. Trpković: Srpski-ugarski sukobi do 1402 (a továbbiakban: *Trpković*). *Istoriski Glasnik* 1959. 1-2. sz., 90-121. o.

²³ A magyarországi ismeretek rövid áttekintése Szakály, Ferenc: *Phases of Turco-Hungarian Warfare Before the Battle of Mohács*. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 33. (1979) 72-74. o. Alapos bibliográfiájából nem hiányzik Trpković tanulmánya sem.

monográfiájához.²⁴

Az alapos munka csak kevés kiigazításra szorul,²⁵ de tovább pontosítható publikálatlan adatokkal. Magukról a hadieseményekről, szokás szerint, elsősorban azok a királyi adománylevelek tájékoztatnak, amelyek az adományos érdemeit ismertetik. A résztvevők egy csoportját szintén ezekből az oklevelekből ismerjük meg, de fontos források rájuk nézve a királyi oklevelek kancelláriai jegyzetei is. (Az a személy, akinek relációjára kelt az oklevél, természetesen jelen volt annak kiállításakor.)

Eltekintve az 1375. évi havasalföldi hadjárattól, ahol magyar seregek már alkalmilag szembe kerültek az oszmánokkal,²⁶ a török-magyar küzdelmek évszázados sorozata az 1389. júniusi rigómezei csata után kezdődött. Az ütközet eredményeképp Szerbia a szultán vazallusává vált,²⁷ így a magyar királyság szomszédos lett az oszmán birodalommal. Ettől a pillanattól fogva a török kérdés nem került le többé a magyar politika napirendjéről egészen a királyság bukásáig. Zsigmond és bárói az első pillanattól fogva felismerték a helyzet súlyosságát. Mutatja ezt, hogy az uralkodó szinte azonnal reagált az eseményekre, és 1389 és 1392 között minden évben személyesen szállt hadba. E négy hadjárataról általánosságban tesz említést egy későbbi királyi oklevél, amely Garai Miklós nádor és öccse, János 1386-1404 között szerzett érdemeit számlálja elő. Ebben olvassuk, hogy a király a rigómezei csata (1389) és a dobori hadjárat (1394) között *négy ízben vonult személyesen Szerbiába* „az említett törökök és rácok arcátlanságának szétzúzására”.²⁸ Ugyanezt mondja el, csak más szavakkal, Zsigmond 1408. évi adománylevele is.²⁹ Mint megtudjuk, e hadjáratokban Garai, akkor macsói bán, mindannyiszor részt vett bandériuma élén. Érdekes, hogy bár mindkét forrás régóta ismert volt, a négy hadjárat közül a magyar hadtörténet csak a két jelentősebbet, az 1389. és 1392. évit regisztrálta.³⁰

²⁴ Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368-1437. Unter Mitarbeit von *Thomas Kees, Ulrich Nieß* und *Petra Roscheck*, hrsg. von *Jörg K. Hoensch*. Warendorf, 1995.

²⁵ Dátumhibáinak legfőbb forrása az, hogy túlzott alaposágból Fejér György okmánytárát is kicédulázták, jöllehet annak dokumentumait Mályusz Elemér, mint tudjuk, a saját okmánytárában kivétel nélkül regisztrálta, és hibáikat kiigazította. Így többször előfordul, hogy ugyanaz a dokumentum helyes és helytelen dátummal is megtalálható az itineráriumban. Emellett néhol téves a helynevek azonosítása.

²⁶ *Kumorovitz L. Bernát*: I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata és „török” háborúja. *Századok* 117. (1983) 919-979. o.

²⁷ *Trpković* 100-102. o. Jól megalapozott véleménye szerint 1389 végén vagy 1390 elején.

²⁸ 1406: „Nosque personaliter ad conterendum ipsorum Turcorum et Rascensium proterviam vicibus quadriduanis in dictum regnum Rascie accessissemus” – Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I-VIII. k. Győr, Budapest, 1865-1891. (a továbbiakban: H) VII. 436. o.

²⁹ Ebben: „adversus Turcorum et Rascensium ... malignam conspirationem vicibus quatuor continuatis,” – *Georgius Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I-XI. k. Buda, 1829-1844. (a továbbiakban: F) X/4. 666. o.

³⁰ *Wertner Mór*: Magyar hadjáratok a XIV-ik században. *Századok* 39. (1905) 448-449. o.; *Szakály*: i. m. 74. o.; *Trpković* azonban felfigyelt a két adat fontosságára (109. o.).

Az 1389. évi hadjárat

Az első, 1389 őszi hadjárat hivatalosan még nem a török birodalom, hanem a „szent korona ellen lázadó” szerbek ellen irányult, bizonyára azért, mert a magyar vezetésnek még nem sikerült világos képet kapnia Szerbia tényleges státusáról.³¹ Nincs is semmi nyoma, hogy a harcok során török-magyar összeütközésre került volna sor. A feladatot azonban magyar részről nem becsülték alá, és igen jelentős haderőt vontak össze. A három Kanizsai-testvér két bandériumával (*cum binis eorum vexillis*) vett benne részt,³² vagyis az esztergomi érseki és a tárnokmesteri bandériummal, jelen volt továbbá a bárók közül Lackfi István nádor,³³ Garai Miklós macsói bán,³⁴ Jolsvai Leusták udvarmester³⁵ és Perényi Miklós pohárnokmester,³⁶ nyilván ők is bandériumaik élén. Ebből az sejthető, hogy a főpapi és bárói zászlóaljok többségét mozgósították.³⁷ Az előkelők közül Kórógyi István kevei és krassói,³⁸ Szécsényi Frank zólyomi és honti ispán,³⁹ Sárói László csókakői várnagy,⁴⁰ Újlaki Bertalan⁴¹ és Kusalyi Jakcs István⁴² – a főkincstartó öccse –

³¹ 1389. dec. 2.: „contra Rascianos, sacre nostre corone rebelles” – *Pesty Frigyes*: Krassó vármegye története. II-IV. k. Budapest, 1882-1884. (a továbbiakban: Krassó) III. 192. o. A hadjáratról *Trpković* 96-100. o., aki azonban Nagy Lajos hódító balkáni politikájának folytatását látja benne.

³² 1397: F X/2. 442.; 1401: ugyanígy; *Nagy Imre*: Sopron vármegye története. Oklevéltár. I-II. k. Sopron, 1889-1891. (A továbbiakban: Sopron vm.) I. 542.

³³ Relator, szept. 15.: *Varjú Elemér – Iványi Béla*: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez. I-II. k. Budapest, 1908-1928. (a továbbiakban: Bánffy) I. 420. Az ő familiárisa lehetett Kállói István fia István, akinek szerbiai érdemeit Zsigmond 1390. márc. 31-én jutalmazta: *Thallóczy Lajos – Áldásy Antal*: A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198-1526. Budapest, 1907. (a továbbiakban: Szerbia) 24.

³⁴ L. fent, 6-7. sz. jegyzet. Az ő embere lehetett Monoszlói Csopor Tamás (*Mályusz Elemér*: Zsigmondkori oklevéltár. I-II. k. Budapest, 1951-1958. [a továbbiakban: ZsO] I. 1192.), ha igaz, hogy korábban apjának familiárisa volt (*Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. I-II. Budapest, 1996. II. 54. o.).

³⁵ Relator, nov. 8.: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 285855.; F X/1. 515.; nov. 23.: ZsO I. 1265.; dec. 7.: uo. 1282. Kíséretéből jelen volt Gersei Pető György (ZsO I. 1263., v. ö. *Engel*: i. m. II. 194. o.) és Szeretvai Ramocsa Péter (ZsO I. 1203-4., 1271., v. ö. *Engel*: i. m. II. 201. o.).

³⁶ Kíséretében ott volt familiárisa, Semsei László (ZsO I. 1265., v. ö. *Engel*: i. m. II. 212. o.). Perényi részvételét a király 1392. júl. 12-i adománylevele is említi, amellyel az 1390-ben adott Érsmlyó várért cserébe a pataki uradalmat adta neki, Krassó III. 220. Mivel ebben az áll, hogy a hadjárat „in anno iam elapso” történt, az érdekem felsorolását az 1390. évi oklevélből vették át, bizonyára szó szerint.

³⁷ Úgy látszik távol volt Knol Péter erdélyi és Hédervári János győri püspök (v. ö. ZsO I. 1285-6.), bár bandériumaikat természetesen ők is elküldhették.

³⁸ Részvételére több adat utal: 1389. szept. 15.: ZsO I. 1148.; nov. 8.: F X/1. 515., v. ö. ZsO I. 1191.; nov. 9.: ZsO I. 1193.; nov. 12.: Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény (a továbbiakban: DL) 7530.; 1390: Szerbia 24.

³⁹ Zsigmond 1389. dec. 2-i adománylevele tesz róla említést: *Ortvay Tivadar*: Temesvármegye és temesvár város története. IV. k. Pozsony, 1896. (a továbbiakban: Temes) 181.

⁴⁰ Relator, dec. 2.: ZsO I. 1275. Részvételéről az 1390. aug. 14-i adománylevél is szól: *Antonius Fekete-Nagy – Ladislaus Makkai*: Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia. Budapest, 1941. (a továbbiakban: Doc. Val.) 394.

⁴¹ Adományt kap, nov. 23.: ZsO I. 1266.

⁴² Relator, nov. 9.: ZsO I. 1193.

részvételéről tudunk, Bebek Ferenc királynői ajtónállómesterét is feltételezhetjük.⁴³ Minden bizonnyal ott volt, mint máskor is, a királyi és királynői aula zöme, tagjai közül azonban csak Dobó Domokos⁴⁴ és Nagymihályi János⁴⁵ királynői udvari lovagok, valamint Perényi Péter udvari familiáris⁴⁶ és Kanizsai István udvari ifjú⁴⁷ jelenlétéről maradt adat. Más résztvevők esetében nem dönthető el, milyen címen voltak jelen.⁴⁸ A hadműveletek irányítását a király, főkapitányi (*capitaneus generalis*) címmel, Losonci István egykori szőrényi bánra bízta, aki előzőleg múlhatatlan érdemeket szerzett a nápolyi párt leverésében, és most a saját költségén vonult hadba.⁴⁹

Zsigmond szeptember 12-e körül indult el Budáról. 15-én Tolnán, 19-én Mohácson, 21-én a Dráva révjénél⁵⁰ találjuk. Útját bizonyára egyenesen Szerbiának vette, és a jelek szerint több hetet töltött el két hegyivár, a mai Kragujevactól nyugatra ill. délre, a Gruža völgyébe eső Borač és Čestin ostromával. Végül mindkettőt sikerült bevennie.⁵¹ Boračot a szerb őrség november 8-án adta fel, a király pedig Gyulaházi Péterre, Kórógyi István kevei ispán familiárisára bízta, aki korábban Horváti János szolgálatában állt, és azzal a feltétellel kapott most kegyelmet, hogy híven fog szolgálni a vár védelmében.⁵² Más tárgyban is több oklevelet adott ki Zsigmond 8-a és 11-e között, ami a harcok befejeződésére mutat.

A hadjárat célpontjai világosan mutatják, hogy a macsói bánság Száván túli részének akkoriban magyar kézen kellett lennie (*l. a mellékelt térképet, 576. o.*), ezt azonban más forrásból is tudjuk. A bánsághoz tartozó Bitva, Kölpény és Nándorfehérvár várakról ismeretes, hogy 1386 tavaszán a Horvátiaktól Zsigmond párthíveinek kezére kerültek⁵³ és az időtájt nyilván Garai Miklós bán kormányozta őket. Utólag értesülünk arról is,

⁴³ Relator, dec. 2.: Krassó III. 192. Helyetese, Szini István (v. ö. *Engel: i. m. II. 232. o.*) dec. 1-jén adományban részesült nem részletezett érdemeiért, ZsO I. 1272.

⁴⁴ Relator, dec. 1.: ZsO I. 1271., 1387-91 királynői udvari lovag (*Engel: i. m. II. 62. o.*).

⁴⁵ Adományt kap, dec. 7.: ZsO I. 1282.; érdemei Borač ostrománál 1390.: *Nagy Gyula: A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. I-II. k. Budapest, 1887-1889.* (a továbbiakban: Sztáray) I. 490. Királyi (valójában királynői) udvari lovag (*Engel: i. m. II. 173. o.*).

⁴⁶ Érdemei, dec. 6.: ZsO I. 1280., udvari familiaris 1389-91 (*Engel: i. m. II. 190. o.*).

⁴⁷ Kanizsai testvéreivel együtt volt jelen, 1397: F X/2. 442. 1390-ben udvari ifjú (*Engel: i. m. II. 122. o.*), tehát bizonyára az aula tagjaként vett részt a harcokban.

⁴⁸ Palotai Cibak László pallosjog-adományban részesül Borač ostromában való részvételéért, nov. 10.: A körösszegi és adorjáni gróf Csáky család története. I. k. Budapest, 1919. (a továbbiakban: Csáky) I. 163.

⁴⁹ Szept. 15.: saját költségén, Bánffy I. 420.; nov. 6.: „nunc capitaneus presentis exercitus regni Hungarie generalis ... in regno Rasscie.” Borač vár alatt „más bárókkal és nagyszámú nemessel együtt” hoz ítéletet egy perben, ZsO I. 1190.; részvételét említi Zsigmond 1390. évi oklevele is, Bánffy I. 431.

⁵⁰ „in portu Draue” DF 220078.

⁵¹ Hosszú és kemény ostromokról (diutius fortiter expugnando) és bevételükről szólnak Zsigmondnak a Kanizsaiak javára szóló oklevelei: F X/2. 442., Sopron vm. I. 542., továbbá Csáky I. 163., F X/1. 525., Szerbia 24., Doc. Val. 394. V. ö. *Trpković* 97. o. Fekvésükre újabban *Dinić, Mihajlo: Srpske zemlje u srednjem veku. Istorijsko-geografske studije. Beograd, 1978.* 56. o. Borač várat a magyar szakirodalomban általában összekeverik a tőle igen távol fekvő Braničevóval (pl. ZsO I. 1191.), *Csánki Dezső* pedig tévedésből felvette „Borc” néven a Valkó megyei várak közé (Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. Budapest, 1894. 269. o.).

⁵² „in custodia et conservatione castris nostri Borocho, quod a dictis Rascianis ad presens recepimus” F X/1. 515., v. ö. ZsO I. 1191.

⁵³ 1388: F X/1. 415. Bitva várra *Dinić: i. m. 48. o.*

hogy Horváti János nyomban a rigómezei csata után elfoglalta Belin kerületet, de Garai hamarosan – még Zsigmond novemberi hadjárata előtt – kiszorította onnan.⁵⁴ Szintén Garai tarthatta a kezén az ún. Dettosföldét, amely Debrc (Debrecen), Nepričava és Belastena várakat foglalta magában. Ezt a hatalmas területet 1392-ben mint a sajátját adta át a királynak, cserébe a kőszegi és cseszneki uradalmakért.⁵⁵ Lehet, hogy már apja szerezte, de az is elképzelhető, hogy Zsigmondtól kapta jutalmul, talán éppen 1389. évi sikereiért. Ezek a hatalmi viszonyok mindenesetre érthetővé teszik, hogy a király 1389 őszén békében haladt át a bánságon és az azon túl fekvő szerbiai várakat vette célba.

Elfoglalásukkal nem fejeződött be a hadjárat. November 12-én a király „Nekudim vár közelében” volt táborban,⁵⁶ 23-án is Kruševactól északra, a Lomnica folyónál táborozott, csak december 1-jén találjuk Temesvárott.⁵⁷ Noha ellenállásba nem ütközött,⁵⁸ további sikerek nem születtek: minden későbbi oklevél csak az említett két vár bevételéről szól.

Török betörések (1390-92)

Hónapokon belül kiderült, hogy Szerbia számára a rigómezei vereség török fennhatóságot jelent. A magyar forrásokban ettől kezdve törökök és szerbek együtt szerepelnek ellenségként egészen az 1402. évi ankarai csatáig.

1389 volt az első eset, hogy a magyar király olyan szerb területet vett birtokba, amely a bánság határán túl feküdt, amit nyilván azzal magyarázhatunk, hogy a magyar vezetés tudatában volt a helyzet rendkívüli veszélyességének.⁵⁹ A következmények igazolták ezt a megítélést, mert már 1390 elején sor került a törökök és szerbek első közös magyarországi betörésére, amelyet a következő években több is követett.

Zsigmond 1390. augusztus 14-én kelt oklevelével Sárói László temesi ispánnak

⁵⁴ 1397 [1389-re]: „Johanne bano districtum regni nostri Belyn pro se ipso usurpare machinando Nicolaus [de Gara] undam Zaue ex nostro regio edicto transfretando ... Belyn nostris ditioni et dominio reintegravit” DF 286192; 1406: „districtus nostros de Beleen et de Macho” visszafoglalták a Garaiak, elbeszélve az 1389-92. évi hadjáratok előtt, H VII. 436. A Belin nevet véleményem szerint tévesen hozzák kapcsolatba a Debrc melletti Beljin faluval (*Dinić*: i. m. 47. o.). Sokkal valószínűbb, hogy a Drinától nyugatra eső mai Bijeljina és vidéke értendő, l. a térképet, 000. o.

⁵⁵ 1392: H VII. 428. Ezek fekvésére – Belastenéé vitatott – *Dinić*: i. m. 48-49. o.; *Radonić, Jovan*: Sporazum u Tati i srpsko-ugarski odnosi od XIII-XVI veka. Glas Srpske Kraljevske Akademije 198. (Beograd, 1941.) 187. o.

⁵⁶ Adomány Kórógyi István javára „in descensu nostri exercitus campestri prope Nicodem” az ugyanekkor kelt iktatóparancsban „prope castrum Nicodem” DI 7530. A vár Belgrádtól délkeletre, Smederevska Palanka helyén feküdt: *Dinić*: i. m. 56. o.

⁵⁷ „in regno Rascie in descensu nostro penes fluvium Lownicha” ZsO I. 1265. *Trpković* 98-99. o. nyilván helytálló elemzése szerint a Lomnički Potok értendő, a Dulenska Reka baloldali mellékveze. Ez utóbbi Varvarintól északra torkollik balról a Moravába.

⁵⁸ A két vár eleste után „in ... aliis nostris felicibus processibus in terra Rascie” dec. 2.: Temes 181. Megjegyzendő, hogy Zsigmondnak egy adománylevele már nov. 21-én – tehát szerbiai tartózkodása idején – Kevén kelt (ZsO I. 1263.), amiből *Trpković* 98-99. o. a hadjárat megszakítására következtetett. Szerintem valószínűbb, hogy az oklevél nem a királyi titkos pecsét, hanem a Kevére előreküldött nagypecsét alatt kelt. (Mivel csak tartalmi átírásban maradt fenn, meggyőződni erről nincs módunk.)

⁵⁹ Zsigmond egyik oklevele ugyan a várak „visszaszerzéséről” (recuperatio et reoptentio) beszél (Doc. Val. 395.), de ezt aligha kell úgy értenünk, hogy korábban is magyar kézen voltak. Inkább úgy, hogy birtokosuk, Lázár kenéz korábban magyar vazallusnak számított.

adományozta a világosvári uradalmat jutalmul, amiért ellentámadásával sikerült egy fenyegető betörést elhárítania.⁶⁰ Sárói, miután ispáni tisztjét elfoglalta, megneszelte egy szerb-török készülődés hírére, mire Szerbiába, a braničevói kerületbe (*in districtu dicti regni Rasscie Brancho*) nyomult, és ott Vitovnica váron innen (*cis castrum Vytiniche*) szétverte az ellenséget. Öt zászlót zsákmányolt, amelyeket elküldött meg szemlélésre a királynak Zólyomba, majd a királynőnek Budára. A haditett nem egyedül vitte végbe, hanem más vitézekkel és előkelőkkel együtt, akiket a király a végek védelmére küldött.⁶¹ Ezek egyike kétségtelenül a szomszédos báró, Perényi Miklós szörényi bán volt. Zsigmond 1392. évi oklevele szerint, amikor a törökök Szerbiába törtek és azt fosztogatták, Perényi benyomult oda, legyőzte őket és elvette néhány zászlajukat, amelyeket elküldött a királynak.⁶² Nyilvánvalóan ugyanarról a rajtaütésről van szó, mint amelyet Sárói hőstetteként ismertünk meg, az időpontja pedig 1390 júliusára tehető, mert Zsigmond akkor (június 23-július 25.) tartózkodott Zólyomban.

Az oklevélből kitűnik, hogy a diadalt megelőzően már voltak idegen betörések, amelyek sikerrel jártak. Dagályos körmondatok ecsetelik, minő fosztogatásoknak és vérontásnak volt kitéve „Macsó, Szerém, Krassó és Temes kerületek illetve megyék” lakossága ismételtelen (*vicibus sedule replicatis*) a szerbek és törökök részéről, míg nem újabb próbálkozásuknak Sáróiék győzelme elejét vette. Feltehetően e támadások egyikét említi Zsigmondnak az az oklevele, amelyet 1390. nov. 22-én Losonci István macsói bán részére állított ki. „Ebben az évben” – olvassuk –, amikor a bán seregével Csütörtökhely falu közelében, a Száva szigetén táborozott (*cum suis descendum ... fecit*) bántága védelmében, a „hűtlen” Kazta fia László fia Demeter törökökkel és rácokkal együtt rajtaütött. A támadást visszaverték, utána pedig Losonci a mondott szigeten egy faerődöt (*bastitam ligneam*) emelt a végek oltalmára.⁶³ Csütörtökhely Maróttól (a mai Moroviáltól) délnyugatra, a Száva közelében feküdt,⁶⁴ ennek a támadásnak a célpontja tehát Valkó megye volt, amelyet a tágabb értelemben vett Szerémséghez számítottak. Mivel Losonci 1390 májusában lett macsói bán,⁶⁵ a betörési kísérlet azt követően történt. Kazta fia (László fia) Demeter feltehetően a Horváti-párt egyik, Szerbiába menekült tagja volt. Amennyiben ugyanarról a betöréssorozatról van szó, mint amelyet a Sáróinak szóló oklevél sejtet, úgy az időpontja nagyjából júniusra tehető.

Ezek a betörések még valószínűleg nem jártak katasztrófális következményekkel. Annál inkább azok, amelyekre a következő években került sor. Pontosán datálni nem igen tudjuk őket, de egy-két szórványadat fenntartotta az emléküket.

⁶⁰ Doc. Val. 394-397. V. ö. *Trpković* 101. o.

⁶¹ „cum nonnullis nostris fidis militibus et proceribus pro tuitione et custodia confiniorum ... per nos deputatis.”

⁶² 1392: Krassó III. 220.

⁶³ „in quadam insula Zaue prope villam Cheturtukhel” Bánffy I. 431.

⁶⁴ 1780/82. térk.: Csetvertkovistye. *Heller, Georg – Nehring, Karl*: Comitatus Sirmiensis. München, 1973. 36. o. Csütörtökhely néven 1338: Anjoukori okmánytár. (Szerk.: *Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula*) I-VII. k. Budapest, 1878-1920. (a továbbiakban: A) III. 536-8.; 1503: DF 276738-9.; *Trpković* 102. o. egy másik, szintén Valkó megyei Csütörtökhellyel azonosítja, ez azonban a Szávától távol, Komletinci mellett feküdt és a vérvár-ataki uradalomhoz tartozott.

⁶⁵ *Engel*: i. m. I. 28.

Két nagyobb akcióról ad hírt Maróti János érdemeinek 1403. évi elbeszélése.⁶⁶ Eszerint, midőn a törökök nagy sereggel Szerém megyébe törtek, Maróti Nagyolasz városnál (*cis civitatem Nogolaz*) csatába bocsátkozott velük, amikor is testvére, Dénes fogságba esett. Majd amikor a törökök másodszor is (*vice iterata*) Szerém megyébe nyomultak, Maróti Nagyeng városnál (*penes civitatem Nogengh*) ismét megütközött velük. Megemlékezik minderről Zsigmond 1392. augusztus 24-i oklevele is, de összevonja a két eseményt.⁶⁷ Maróti, mint olvassuk, „korábban” (*pridem*) megsebesült a törökökkel Nagyengnél vívott csatában, egyik testvére pedig fogságba esett.

Nagyeng város igen jelentékeny hely volt, az 1330-as években három plébániával. A marchiai főesperességben feküdt, tehát Valkó megyéhez számított, és 1280-ban valóban Valkó megyei helynek mondták.⁶⁸ Az említett betöréskor fordul elő utoljára, minden bizonnyal akkor pusztult el. Fekvése sok fejtörést okozott a kutatóknak, de a szerémi szandzsák 1570 körüli defterében megtalálható Vengince néven, akkor persze már csak faluként. A defterből megtudjuk, hogy határos volt Büyük Remete faluval, amely a mai Čalma mellett, vagy helyén állt és a közelében volt a Kuveždin melletti Sveti Sava kolostor. Ennek alapján Kuveždin és Čalma közé, a mai Divoš területére helyezhető.⁶⁹

Azt, hogy mikor történtek a mondott ütközetek, nem tudni biztosan. A „pridem” megjelölés inkább távolabbi, mint közeli eseményre szokott utalni, ezért talán 1391-re gondolhatunk. Akkorra teszi a ferences rendi hagyomány a szerémségi kolostorok: Szávaszentdemeter, Szenterne, Nagyolasz és Engpusztulását. Mivel forrásunk világosan két török betörésről szól, a nagyolaszi „csata” korábban, talán 1390-ben történt.⁷⁰ Nehezebb eldönteni, milyen minőségében keveredett a harcokba Maróti. Természetesen nem vezérként, arra akkor még sem vagyona, sem társadalmi helyzete nem készítette. Az elbeszélés csak annyit mond, hogy jelen volt ama két csatában, amelyet az ellenséggel vívtak. Udvari lovagként azonban csak 1393-tól van róla adat, és fogalmunk sincs róla, kinek a szolgálatában állt előzőleg.

Ezzel szemben világosan egy 1392. évi betörést említ az az oklevél, amely az év július 12-én Kúkei Somrákos javára kelt.⁷¹ Az oklevél szerint Zsigmond neki adta kárpótlásul a macsói bánságban fekvő Padina birtokot, mivel szerémségi jószágait „az elmúlt napokban” (*hiis proximis diebus*) a törökök elpusztították. A betörés 1392 tavaszán történhetett, egyik – vagy egyedüli – színhelye pedig a Martinci és Morović közti vidék volt, mert a Zsámboki-rokonsághoz tartozó Somrákos (azaz Smaragdus) birtokai arrafelé terültek el.

Valamelyik akkori támadás során, 1391-ben, vagy az alább tárgyalandó nagy 1392.

⁶⁶ Veress Endre: Gyula város oklevéltára (1313-1800). Budapest, 1938. (a továbbiakban: Gyula) 4.

⁶⁷ ZsO I. 2605.

⁶⁸ Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. I-XII. k. Pest, Budapest, 1861-1874. (a továbbiakban: W) IX. 265.

⁶⁹ McGowan, Bruce W.: Sirem sancağı mufassal tahrir defteri. Ankara, 1983. 105, 196. Az itt Vant'ınica alakban vokalizált török név helyesen Vengincének olvasandó.

⁷⁰ A kolostorokra Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. Budapest, 1922. 161., 204., 270., 279. o. A betörés időpontját illetően ugyanerre a bizonytalan következtetésre jutott Trpković 108-109. o. is, ő azonban tévesen ide vonta azokat az 1399. évi adatokat is, amelyek Perényi Péter macsói bánságának idejére (1397-1398) vonatkoznak.

⁷¹ Szerbia 32., v. ő. ZsO I. 2565.

évben hurcolhatták rabságba a Temes megyei Egerszegről (a mai Iersegről) Himfi Benedek Margit nevű leánygyermekét is. 1405-ben bukkant rá rokona, Marcali Miklós Kréta szigetén egy velencei úr házában, és 1408-ban sikerült hazahoznia leányaival együtt. A leányok még kiskorúak voltak, vagyis születésük az 1390-es évekre tehető.⁷²

Kumorovitz L. Bernát az asszony elrablását 1375-re datálta és kapcsolatba hozta az akkori, általa rekonstruált havasalföldi török-magyar összeütközéssel. Ahhoz, hogy elmélete megálljon, fel kellett tennie, hogy az elrabolt leányt még harminc év múlva is keresték, noha ez egyáltalán nem hangzik hihetően. (Az asszony gyermekeinek életkorával, ami szintén feltevése ellen szólt volna, nem foglalkozott.) Látszólag beleillett a kombinációba, hogy Himfi Benedek 1376-ban szentföldi zarándoklatra ment, hiszen fel lehetett tenni, hogy valójában leánya keresésére indult. (Azonban Lackfi István vajda is éppen ugyanakkor rejtélyes módon évekre eltűnik a szemünk elől. Talán valószínűbb, hogy ő ment zarándoklatra, Himfi pedig, aki szoros kapcsolatban volt vele, elkísérte.)

A hipotézist Kumorovitz egy levéllel vélte alátámasztani, amely egy meg nem nevezett évben, Tamás apostol napja előtti hétfőn kelt Egerszegen. Himfi Benedek volt bán feleségét értesíti benne „embere”, Himfi Lőrinc, hogy ne hagyja el a kolostorát, és ne menjen oda, mert „az egymással harcoló seregek (*exercitus unus contra alium*) mindent elpusztítottak”, házai és kúriája pusztán állnak, és „ily téli időben” (*in tali hora*) nem is tudja a jobbágyokkal rendbehozatni.⁷³ A levél nyilvánvalóan két szemben álló sereg dúlásairól szól, de éppoly nyilvánvaló, hogy nem törökökről és magyarokról, különben a keresztény levélíró aligha választotta volna ezt a fogalmazást. Kézenfekvő viszont az írást az 1386-1387. évi belháború eseményeihez kapcsolni, ráadásul a dátum is a lehető legtökéletesebben megfelel ennek. Zsigmond 1386. augusztus 22-én Budán nevezte ki temesi ispánná a Losonci-testvéreket,⁷⁴ akik azt követően épp a Temesközben vívták az első kemény harcot a Durazzói-párt élén álló Horváti-testvérekkel. Előbb Lászlót verték meg Temesvárnál, majd János bánt Berekszó környékén, kiszorították őket az országrészből és elfoglalták a kezükön levő királyi várakat, melyek között Temesvár, Becse, Érsomlyó, Zsidóvár, Sebes és Miháld van megnevezve, amiből látszik, hogy a háború az egész Temesközre kiterjedt. A zsákmányolt hadijelvényeket Zsigmondnak – akkor még örgrófnak – küldték el Budára. Ennek legkésőbb 1386 végén kellett történnie, mert Zsigmond 1387. január 10-én már Kaproncán volt.⁷⁵ Akkor indult a szlavóniai hadjárat, amelyben Losonci László kezdettől főszerepet játszott.⁷⁶ Ennek alapján a vázolt temesközi események egyértelműen 1386. szeptember eleje és december

⁷² ZsO II. 6407. A levélíró Francesco Bernardi „mint saját leányait venné őket gondjába”, tehát nyilván még férjhez nem adható gyermekekről volt szó, nem pártában maradt felnőttekről.

⁷³ Kumorovitz: i. m. 977. o. A kelethely azonban „Persed” helyett „Egersed”. További értelemzavaró hibák: „nequivinus” = „nequimus”; „tamen vestros non, sed cum nostris” = „tamen vere” stb.; „vestri jobagiones petunt vos” = „... petunt nos”; „vnelitis” = „velitis”; „Hec (?) magister” = „homo vester”. Kumorovitz a szöveget úgy értette, hogy „a jobbágyoknak – ilyen körülmények között – nem lehet parancsolni” (923. o.). Az „in tali hora” kitétel azonban egyértelműen az évszakra és az időjárásra utal.

⁷⁴ A Budán kelt kinevezés: Krassó III. 164.

⁷⁵ Tadeusz Smičiklas: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. II-XVIII. k. Zagreb, 1904-1990. (a továbbiakban: Smič.) XVII. 46.

⁷⁶ Krassó III. 166-168.

vége közé keltezhetők. Nyilvánvalóan akkor, 1386. december 17-én, azaz a harcok végeztével kelt Himfi Lőrinc levele Egerszegen, és célja az volt, hogy úrnőjét tájékoztassa a kialakult helyzetről. Az „egymással harcoló seregek” kitétel ebben az összefüggésben pontosan a helyére kerül. Himfinét ugyan „Benedek volt bán feleségének (*consors*)” címezi, akad azonban példa rá, hogy a feleség szót özvegyre is alkalmazták. Özvegy volta mellett szól, hogy a levél szerint zárdában élt. Kumorovitz szerint egy környékbeli kolostorról van szó, ahova a pusztítások elől menekült. Minthogy azonban a szokásos lakhelye Döbrönte volt, kézenfekvőbb egy ottani kolostorra – Vásárhelyre, vagy Veszprémvölgyre – gondolni, ahová férje halála után költözött.

Kumorovitz merész kombinációja különben eleve tárgyaltan, mert a szerzőt magát is csak érthetetlen tájékozatlanság készítette rá: úgy tudta, hogy a Temesközben 1416-ban volt először török portya.⁷⁷ Nehéz felfogni, de tény: a kiváló tudósnak nem volt tudomása sem Milleker Bódog idevágó tanulmányáról,⁷⁸ sem a Temesen túli pálos kolostorok – köztük az Egerszeghez közeli Gatály – 1393-ra keltezett pusztulásáról,⁷⁹ sem azokról a kiadott oklevelekről, amelyek az 1390 és 1396 közötti törökdúlásokról szólnak.

Az 1390. évi hadjárat

A következő hadjáratot minden bizonnyal a délvidéki helyzet romlása váltotta ki. Ha nem lett volna pusztító betörés, talán több is, aligha került volna rá sor, hiszen Sárói és Perényi alig valamivel korábban arattak fényes győzelmet szerb területen, Zsigmondnak pedig lett volna más dolga is. Így azonban a helyzet ismét szükségessé tette személyes jelenlétét. A mozgósítás ezúttal szerényebb keretek között maradt. Bebek Imre országbírón kívül⁸⁰ csak a délvidéki bárók és ispánok: Garai Miklós volt⁸¹ és Losonci István akkori macsói bán,⁸² Perényi Miklós szőrényi bán,⁸³ Kórógyi István krassói⁸⁴ és Treutel Miklós pozsegai ispán⁸⁵ jelenlétéről tudunk, van viszont rá adatunk, hogy Kanizsai Miklós tárnokmester otthon maradt.⁸⁶ Az aula feltehetően elkísérte a királyt,

⁷⁷ *Kumorovitz*: i. m. 943. o.: „az 1375. évi háború folyamán Temes és Krassó megye déli részeiben (!) ... török csapatok is betörték, amit – ebben a térségben – csak 1416-ban, illetőleg 1418-ban ismételték meg.”

⁷⁸ *Milleker Bódog*: A törököknek első betörései Dél-Magyarországba Zsigmond és Albert királyok idejében és Keve és Krassó vármegyék megszűnése, 1393-1439. Temesvár, 1914.

⁷⁹ „Diabolus ... per saevissimos Turcos quamplura ordinis nostri monasteria videlicet ... ultra fluvium Themes duo claustra Boldoghew et Gatal ... fecit desolari et exterminari” – *Documenta artis Paulinorum*. I-III. k. Budapest, 1975-1976. (a továbbiakban: DAP) I. 20.

⁸⁰ Relator, dec. 5.: ZsO I. 1780.

⁸¹ L. a 6-7. sz. jegyzetet.

⁸² „in proximo nostro exercitu ... contra Rascianos” Bánffy I. 431; Zsigmonddal végig együtt van, Körös-szeg várat kapja, ZsO I. 1714-5., 1758.

⁸³ Érsomlyót és a pataki uradalmat kapja, ZsO I. 1674., 1755.

⁸⁴ Relator, dec. 5.: ZsO I. 1781.

⁸⁵ Relator, nov. 19.: ZsO I. 1752.

⁸⁶ Birtokán, Barbacson (Sopron m.) keltez, nov. 6.: ZsO I. 1738.

közte Betleni Gergely,⁸⁷ talán Csaholyi Sebestyén, Szántói Petőfi János, Bátori Szaniszló, Rozsályi Kun Lukács udvari lovagok is,⁸⁸ végül Kanizsai István.⁸⁹

A hadjáratot már tavasszal elhatározták, mert a nádor Szt. György nyolcadán királyi parancsra pereket halasztott Mihály nyolcadára a „Szerbia elleni jelen hadjárat” miatt.⁹⁰ Hasonló perhalasztások később is voltak, így Szt. Jakabkor,⁹¹ szeptemberben,⁹² sőt novemberben is.⁹³ Zsigmond azonban csak szeptember elején kerekedett fel Budáról,⁹⁴ körülbelül egy héttel előbb, mint 1389-ben. Ezúttal Nagyváradon (szeptember 10-13.),⁹⁵ Temesváron (szeptember 21-26.) és a Keve megyei Olnason (szeptember 28-29.) át vonult délre. Egy darabig Mária királynő is követte férjét, és szeptember 1-jén Illyén (Bihar m.) halasztotta el Töttös László pereit, aki saját állítása szerint „jelen hadjáratunkra indul”.⁹⁶ A hadi készülődésről Perényi Miklós bán augusztus 31-én Kevén kelt levele is tájékoztat: tudatja Remetei Himfi Istvánnal, hogy Kisasszony napkor (szeptember 8-án) „a szerbiai részekre készül átkelni”, és arra kérte, hogy mielőbb menjen hozzá „valamennyi időre való étellel”.⁹⁷ Úgy látszik, eredetileg a király is a kevei révén át kívánt Szerbiába jutni, mivel az útját Budáról nem Mohácsnak, hanem Temesvárnak vette. Valami okból azonban megváltoztatta a tervét, és Olnason át, azaz nyilván a Szerémségen keresztül vonult oda. Összesen vagy hat hetet töltött a Száván túl, de viselt dolgairól nem tudunk egyebet, mint hogy november 3-án a Rudniktól északnyugatra eső Ostrovica vár közelében táborozott.⁹⁸ November 19-én keltezett ismét Szávaszentdemeteren, onnan Németi (Nijemci, november 22.), Ivánkaszentgyörgy (Ivankovo, november 26.) és Pacsinta (Pačetin, december 4-5.) érintésével indult el hazafelé a budai úton.

Mivel Ostrovica az 1389. évi hódítások és a macsói bánság közé ékelődött, nem

⁸⁷ ZsO I. 1673.

⁸⁸ Személyükre Engel: i. m. II. 25., 47., 137., 194. o. Zsigmond Pacsintán döntőbírának jelöli őket, dec. 5.: ZsO I. 1780. Történetesen négy udvari lovagról van szó, ami arra mutat, hogy jelen voltak.

⁸⁹ Relator, dec. 4.: ZsO I. 1779.

⁹⁰ Császlóci László „in presentem exercitum versus regnum Rassyae motum” vonul, máj. 8: DI 52683., v. ö. Szerbia 26., említés. Az 1390. évi hadjáratról *Trpković* 105. o.

⁹¹ 1391: Vezsenyi László királynéi udvari lovag pereit királyi parancsra [1390] Jakab nyolcadáról halasztották el „későbbi nyolcadra” hadbavonulása miatt, de Mária óhajára végül mégsem ment el, F X/1. 663., v. ö. ZsO I. 1869.

⁹² Szeretvai Ramocsa Péter pereit Zsigmond Temesvárról halasztatja el, szept. 23: DI 52695., Szerbia 26., említés.

⁹³ Nádori halasztás Szeretvai Ramocsa Péter és társai részére, nov. 4: DI 52699.; 7-én Szeretvai László részére, DI 52707.; 5-én országbírói halasztás Lónyai István és Ferenc részére, DI 52702. Említésük Szerbia 26., 30.

⁹⁴ 1-jén még Budán keltez a titkos pecséttel, „commissio propria” alatt DF 233989.

⁹⁵ 10-én: DF 253481.; 13-án: *Kumorovitz L. Bernát*: Budapest történetének okleveles emlékei. III. k. (1382-1439) Budapest, 1987. (a továbbiakban: BTOE) III. 101. sz.

⁹⁶ „in presentem nostrum exercitum asserat se profecturum” – A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I-XII. k. Pest, Budapest, 1871-1931. (a továbbiakban: Zichy) IV. 463., v. ö. ZsO I. 1647.

⁹⁷ *Pesty Frigyes*: A szörényi bánság és Szörény vármegye története. I-III. k. Budapest, 1877-1878. (a továbbiakban: Pesty: Szörény) III. 12. A levélnek nincs évszáma, de Perényi szörényi bán-sága idején, tehát 1390-ben vagy 1391-ben kelt. A fenti összefüggésben az 1390. évi keltezés a valószínűbb, így datálta *Mályusz* (ZsO I. 1646.) és *Trpković* 101. o. is.

⁹⁸ Fekvésére *Dinić*: i. m. 56. o.

lehetetlen, hogy a vállalkozás annak a várnak a megszerzését célozta. Akár így volt azonban, akár másképp, annyi biztos, hogy eredményt nem hozott. Egyetlen adománylevél sem maradt fenn, amelyben ottani hadi érdemeiről volna szó, és az egyetlen forrás – a Garai-oklevél –, amely egyáltalán említést tesz a hadjáratról, mély hallgatással siklik át a részletek felett. Ezt mással, mint kudarccal, nem magyarázhatjuk.

A hadjárat azonban nem ért véget. A király valami okból félbeszakította útját és úgy látszik, hogy a telet valahol a déli végeken töltötte. Több mint egy hónap múlva, 1391. január 11-én találkozunk vele ismét, akkor Temesváron tartózkodott, ahonnan februárban Erdélybe vonult. A rejtélyt, hogy mivel töltötte közben az idejét, és hogyan került Pacsintáról Temesvárra, egy 1399. évi oklevél segít megvilágítani. Abban Perényi Péter legelső érdemeként azt olvassuk, hogy megsebesült a fején, amikor a király a törökök által elfoglalt Galambóc várat „személyesen ostromolta”.⁹⁹ Nos, nagyjából 1390 decembere az egyetlen időpont, amikor ez az ostrom beilleszthető Zsigmond itineráriumába. Egyben magyarázatot kapunk arra is, miért fordult vissza a budai útról: az ostromot, mint az oklevél sejteti, az váltotta ki, hogy a törökök elfoglalták a várat. A király tehát, ez a legvalószínűbb, útban hazafelé értesült Galambóc elestéről. Nyomban visszafordult hát, odasietett és megkísérelte visszafoglalni, ami aligha sikerült, különben többet hallanánk az eseményről, érthető viszont, hogy a király útja onnan miért Temesvárra és nem Budára vezetett.¹⁰⁰

Az 1391. évi hadjárat

Rendkívül kevés biztosat tudunk az 1391. évi hadjáratról. A mozgósítás szerény lehetett, még a szokott perhalasztásokra sem került sor és csak két aktív báró, Kanizsai Miklós tárnokmester¹⁰¹ és Bebek Detre szlavón bán,¹⁰² valamint Garai Miklós volt bán¹⁰³ részvételéről hallunk. A biztos távollevők között volt Bebek országbíró, aki a liptói registrum összeállításával volt elfoglalva.¹⁰⁴

Zsigmond augusztus 15-e körül kerekedett fel Budáról. Úticélja, mint utóbb kitéjük, ismételtén Szerbia volt és Szekcsőn (augusztus 21.) át az eszéki utat követte, de azután egy jókora vargabetűt tett Pozsegavárra (szeptember 1-6.). Ott volt a Bosznia elleni expedíciók kiinduló pontja, de a bosnyák és magyar uralkodók szokott találkahelye is, ezért elképzelhető, hogy ezúttal diplomáciai tárgyalásra került sor. Nem lehetetlen, hogy Zsigmond valami fegyverszünet-félét kötött az új bosnyák királlyal, Dabišával, hogy a szerbiai harcok idejére biztosítsa a hátát. Előzőleg, májusban, bizonyára Tvrtko király

⁹⁹ „castrum nostrum Galambocz ... per ipsos Turcos potenter occupatum ... personaliter obsederamus” Szerbia 40. Ugyanígy elbeszélve 1411: F X/5. 163.

¹⁰⁰ Uruc török krónikája is említ a 792. évnél (1389. dec.-1390. dec.) egy török hadjáratot Galambóc és Szerbia ellen. *Trpković* 119. o. ennek alapján szintén 1390-re (vagy 1391-re) datálta Galambóc török kézre jutását, hangsúlyozva, hogy a törökök a jelek szerint nem a szerbektől, hanem a magyaroktól foglalták el.

¹⁰¹ Relator, okt. 25.: Smič. XVII. 395., ZsO I. 2257.

¹⁰² Relator, okt. 10.: ZsO I. 2242.

¹⁰³ L. a 6-7. sz.jegyzetet.

¹⁰⁴ Szept. 5-én Szentén (Nógrád m.) keltez, ZsO I. 2202., ezután Liptóban, ZsO I. 2209. stb. Az 1391. évi hadjáratról *Trpković* 109-110. o.

halálhírére, meghirdetett ugyan egy Bosznia elleni inváziót,¹⁰⁵ de attól nagyon hamar elállt. A háborús tervek helyébe tárgyalások léptek, és tudunk róla, hogy Nagymihályi János udvari lovag valamikor 1392 december előtt követségben járt Boszniában.¹⁰⁶ Lehet, hogy útja az 1391. évi eseményekkel függött össze, vagy azok folyománya lehetett.

Bármint volt is, Zsigmond nem támadta meg Boszniát. Pozsegavárról azonnal keletnek fordult, szeptember 19-én Nagyengen volt, 28-án pedig Szávaszentdemeteren. Ahelyett azonban, hogy átkelt volna a Száván, még október 10-én is a közelben, Redneknél (a mai Vrđniknél) táborozott. 25-én, amikor a Száva valamelyik, „Zymand”-inak nevezett révjénél volt, „Boszniában és Szerbiában” szerzett érdemekért adott jutalmat,¹⁰⁷ ami arra mutat, hogy ő, vagy serege egy része előzőleg átkelt a folyón. Még két-három hétig időzhetett a végeken, mert csak november 30-ától találjuk ismét Budán. Harcairól semmiféle visszaemlékezés nem maradt és az említetten kívül más jutalomról nem tudunk.

Az itinerárium adatai egyértelműen arra mutatnak, hogy a harcok, szemben az előző évekkel, ezúttal főleg a Szerémségben folytak. Zsigmond hihetőleg ellenséges sereggel került szembe, ezért nem állt módjában, hogy szerb területre hatoljon, vagy csak igen rövid időre. Nem hessenthető el a gyanú, hogy *ez a betörés okozta a Szerémség első általános pusztulását*, és ekkor folyt le az a Nagyeng melletti ütközet, amely Maróti János érdemei felsorolásában szerepel. Ebben az esetben a csatát a királyi sereg vívta a törökökkel, és Maróti mint az aula tagja vett részt benne. A források hallgatásából ítélve aligha született fényes magyar győzelem, bár súlyos vereségnek sincs nyoma.

A királyi sereg jelentős része vélhetően nem is volt jelen. Van rá adat, hogy mialatt Zsigmond a Szerémségben harcolt, Perényi Miklós szörényi bán a sereg másik részével a Temesközben tartózkodott.¹⁰⁸ Feladata valószínűleg a tartományát fenyegető betörés elhárítása volt, és egy adatból ítélve ennek dicsőséggel meg is felelt. 1399-ben megtudjuk, hogy midőn a törökök Érdosmlyó kerületét (*districtus*) megtámadták, Perényi Péter – akkoriban udvari familiáris – szembeszállt velük, vezéreiktől zászlót vett el és sok foglyot kiszabadított.¹⁰⁹ Mármost 1391. november 30-án Zsigmond Budán, nem tudni miért, gazdag adományban részesítette Perényit és nővérét, Szomszédvári Tót Miklós udvari lovag feleségét, az oklevél relátora pedig Perényi Miklós bán volt.¹¹⁰ Csábító feltételezni, hogy a jutalmat Perényi Péter azért a hőstettéért kapta, amelyről az 1399. évi oklevél szól, és azt rokona, Miklós bán oldalán hajtotta végre. Kevéssel utóbb, december végén más udvari lovagok is hozzá hasonlóan jelentős birtokadományokat

¹⁰⁵ 17-án perhalasztás a Bárcaiaknak, mivel „ad instantem nostrum exercitum versus Boznam” készülnek, ZsO I. 2046.

¹⁰⁶ Sztáray I. 518.

¹⁰⁷ Napi kelet nélkül, ZsO I. 2257. Pontos keltét elárulja egy másik, datált oklevél, amelyben mind a relator, mind a kedvezményezettek ugyanazok, Smič. XVII. 395. *Trpković* 110. o., nem ismervén ez utóbbi oklevelet, vitatta a másoknak október végi keltezését. „Zymand”-ot, helyesen, ő is megkülönbözteti Zimonytól, amelynek egykorú magyar neve Zemplén volt, és találomra a Bosut torkolatvidékére helyezi.

¹⁰⁸ Kevén keltez, okt. 22.: ZsO I. 2253.

¹⁰⁹ Szerbia 40. Ugyanígy, Galambóc ostroma után elbeszélve 1411: F X/5. 163.

¹¹⁰ ZsO I. 2284.

kaptak, szintén anélkül, hogy az okát ismernénk. Szécsi János, Dobó Domokos, Szécsi Gál, Kun Lukács, Betleni Gergely nevével találkozunk a jutalmazottak között,¹¹¹ de kétségkívül voltak mások is. Ha Zsigmond seregében lettek volna, akkor a szokásnak megfelelően a helyszínen, vagy útban hazafelé részesültek volna jutalomban. Mivel azonban nem így történt, gyanítható, hogy ők is, mint Perényi Péter, Miklós bán oldalán a temesközi harcokban vettek részt, és ez volt az, amivel kiérdemelték az uralkodó kegyét. A bán és lovagjai nyilván csak november végén érkeztek meg a Temesközből, ezért került sor ennyire későn a jutalomosztásra.

Az 1392. évi hadjárat

A győzelem mulandónak bizonyult. Kevéssel utóbb, 1392 elején drámai események játszódtak le a temesi végeken. Osztrák forrás szerint a törökök „nagy erővel Magyarország ellen jöttek, Buda felé közeledtek, és elpusztították a vidéket. Sok keresztényt rabságba hurcoltak.”¹¹² Az addig példátlan erejű invázió január-február folyamán történhetett és általános megdöbbenést váltott ki. A végeket kormányzó Perényi Miklós bán, az előző évi harcok hőse, váratlanul lemondott.¹¹³ Érsomlyói uradalmát a sárospatakira cserélte, és bár a nyári hadjáratra még elment, utána végleg visszavonult a közügyektől. Még előző hivatalát, a pohárnokmesterséget sem foglalta el újból. Pedig nem lett kegyvesztett, hiszen Zsigmond melegen emlékezett meg vitézségéről hónapokkal később; nem lett továbbá sem beteg, sem nyomorék, hiszen később részt vett a nikápolyi hadjáratban és ott esett el.¹¹⁴ Visszalépése alighanem a török támadás okozta traumával függött össze.

A király és tanácsa nyomban összeült Budán, hogy a végek védelméről tárgyaljon,¹¹⁵ a következő napokban (március 5-e táján) pedig döntött a hivatalok új elosztásáról. A döntésben immár a Bebek-testvérek nyomasztó túlsúlya érvényesült. Imre országbíró vette át az erdélyi vajdaságot, míg öccse, Detre, Szlavónia élén maradt. Detre bán egyik fia a kalocsai érsekséget, a másik – feltehetően ugyanekkor – a vránai perjelséget kapta meg.¹¹⁶ Perényi helyére egyelőre egy névtelen lovag, Gerebenci Szemere került, aki – úgy látszik – szintén a Bebekék embere volt.¹¹⁷

¹¹¹ F X/1. 682., 687.; Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Von F. Zimmermann, C. Werner, G. Müller, G. Gündisch. I-VII. k. Hermannstadt, Bukarest, 1892-1991. (a továbbiakban: ZW) III. 37.; ZsO I. 2309., 2312.

¹¹² Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften. (Hrsg. Joseph Seemüller) Hannover – Leipzig, 1909. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores. Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt 6. tom.) 205. o.

¹¹³ Remetei Himfi István febr. 25-én még az ő szolgálatában volt elfoglalva, v. ö. ZsO I. 2407., Pesty: Szörény III. 12.

¹¹⁴ 1392. júl. 12.: Krassó III. 220.; halálára ZsO I. 5339., ZsO II. 4417.

¹¹⁵ Zsigmond értesíti a bírakat, hogy Remetei Himfi István speciális szolgálatában „in confinibus regni Rascie contra Turkos” van elfoglalva. Rajta: „commissio propria ex deliberatione baronum” febr. 25: ZsO I. 2407.

¹¹⁶ Imre márc. 2. és 7. között lett vajda (Engel: i. m. I. 9., 13. o.), Bebek Miklóst márc. 10-étől említik érsekként, öccsét, Imrét novembertől perjellként (uo. 65., 82. o.).

¹¹⁷ Márc. 10-14. között említik banként, Engel: i. m. I. 33. o. Többé nem találkozunk vele, talán még ebben az évben meghalt. Mária királynő valamikor 1395 előtt özvegyének és fiainak (Mihály, Miklós) adta Szalacs

A pusztító török invázió hatására Zsigmond és tanácsa minden addiginál nagyobb szabású ellentámadásra szánta el magát. Kihirdették, hogy a háborúban ezúttal minden birtokos köteles részt venni,¹¹⁸ és március 28-án a király már pert halasztott „a törökök, az ellenség és a szakadárok ellen” hamarosan induló hadjárat miatt.¹¹⁹ A diplomáciai előkészítés jegyében április közepén találkozót eszközölt ki a lengyel határon sógornőjével, Hedvig királynővel, bizonyára azért, hogy fegyverszünetet kössön vele.¹²⁰ Innen sietett Kassán (április 27.) át délre és pár nap múlva, Temesváron (május 3-6.) érte utol a Szerbiába tartó sereget.

Zsigmondnak sikerült más idegen segítséget is kieszközölnie, elsősorban bátyja, Vencel országaiból. A nevezetesebb vendégek közül Bolko sziléziai herceg és Sternberg Albert cseh főúr neve ismert.¹²¹ Jöttek azonban osztrák urak, köztük Vilmos, Cilli grófja¹²², sőt angol lovagok is sógorától, II. Richárdtól, mégpedig olyan sokan, hogy egy bécsi évkönyv fontosnak tartotta megemlíteni őket.¹²³ A magyar urak bizonyára nagy számban voltak jelen, de csak a következők azok, akikről biztosan tudunk: Kanizsai érsek főkancellár,¹²⁴ Lackfi György macsói bán,¹²⁵ Jolsvai Leusták udvarmester,¹²⁶ Csetneki György asztalnokmester,¹²⁷ Stibor pozsonyi ispán,¹²⁸ Perényi Miklós¹²⁹ és Garai Miklós¹³⁰ volt bán, Bélteki Drág „vajda”,¹³¹ a lovagok sorából Szomszédvári Tót Miklós,¹³² Kernecsi Miklós¹³³ és Kükei Somrákos.¹³⁴ A hadjárat főkapitánya Sárói

mezővárost, egy itteni vitás földrészbe 1396. júl. 15-én iktatták őket (DF 283978., csonka, Szemere neve nélkül). Hasonlóképpen Máriától kaphatták másik két birtokukat, Felsőzsolcát (Borsod m.) és Aszalót (Abaúj m.) is, mivel előzőleg mindegyik királynéi birtok volt. Mindebből azt következik, hogy Szemere bán igen közel állt Máriához, vagy ami még valószínűbb, híveihez, a Bebekekhez. Fiai egyébként hamar elháltak, és 1407-ben, az özvegy halála után Zsigmond az egész vagyont a váradi káptalannak adta (F X/4. 613).

¹¹⁸ Erre május 13-i oklevelében hivatkozik a király, amikor felmentést ad alóla: ZsO I. 2516. A tavasz folyamán más is kapott ilyen felmentést: ZsO I. 2491.

¹¹⁹ „contra Turkos et emulos ac scismaticos” ZsO I. 2454. A hadjáratról *Trpković* 110-112. o.

¹²⁰ Zsigmond ápr. 10-én Diósgyőrött, 24-én Lőcsén volt. Szepességi útját mással, mint lengyel kapcsolatteremtéssel nem lehet magyarázni. A tárgyalópartner azonban nem lehetett Ulászló király, mert őt 16-án Lwówban és 28-án Sanokban találjuk (*Gąsiorowski, Antoni*: Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386-1434. Warszawa, 1972. 34. o.).

¹²¹ F X/2. 162., I. a 118. sz. jegyzet.

¹²² 1397: F X/2. 419., I. a következő jegyzet is.

¹²³ 1392: „Des jar kriegt der von Unngeren mit den haiden, und hulfen im die herren von Enngellannt, der von Czili und maniger lantherr.” Wiener Annalen von 1348-1404, in: Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften. (Hrsg. *Joseph Seemüller*) Hannover – Leipzig, 1909. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores. Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt 6. tom.) 236. o.

¹²⁴ Temesváron, máj. 2: ZsO I. 2498.; Relator, júl. 11.: Történelmi Tár (TT) 1896. 512.

¹²⁵ Relator, júl. 13.: Szerbia 32.

¹²⁶ Relator, máj. 13.: ZsO I. 2516.

¹²⁷ Temesváron, aug. 13: ZsO I. 2595.

¹²⁸ F X/2. 162. Familiarisa, Királyfalvi László jutalmat kap, ZsO I. 2600.

¹²⁹ Győzelme „nuperrime adversus ... Turkos ... in regno Rascie” júl. 12.: Krassó III. 220.

¹³⁰ Temesváron, aug. 16.: ZsO I. 2598. V. ö. a 6-7. sz.jegyzetekkel.

¹³¹ Relator, júl. 13.: Doc. Val. 429.

¹³² Relator, aug. 13.: ZsO I. 2595. Valószínűleg már ekkor udvari lovag, v. ö. *Engel*: i. m. I. 491. o.

¹³³ Adományt kap, aug. 14.: ZsO I. 2596. 1387-ben udvari lovag (*Engel*: i. m. II. 128. o.).

¹³⁴ Adományt kap, júl. 13.: Szerbia 32.

László temesi és lipői ispán lett,¹³⁵ akit a király visszatérése után szlavón bánná nevezett ki. Távol maradt a harcotól Kaplai János országbíró,¹³⁶ Bebek Imre erdélyi vajda¹³⁷ és Kanizsai Miklós tárnokmester.¹³⁸

A tekintélyes sereg május 6-a után kerekedett fel Temesvárról, 13-án Apácán volt, 28-án Érsomlyó (Versece) mellett.¹³⁹ Ezután egy teljes hónapot töltött még a Temesközben, ami azt sejteti, hogy török hadakkal került szembe. Utóbb megtudjuk, hogy maga Bajezid szultán várta a magyar királyt és Keve közelében próbálta meg útját állni.¹⁴⁰ Valószínűleg ezért szerepel június 11-én a karán(sebes)i, 24-én a Krassó (Karas) folyó melletti¹⁴¹ és 28-án a gerebenci tábor királyi dátumhelyként. Június 25-én azonban az előhad már a Dunánál volt,¹⁴² hamarosan sikerült kieroszakolnia az átkelést is, és Zsigmond július 9-étől augusztus 6-áig a folyó túlsó oldalán, a „braničevói kerületben”, „a Moraván innen” keltezte okleveleit. A szultán, mindegyre kitérve az összecsapás elől, visszavonult. A magyar király egy darabig Ždrelo felé üldözte,¹⁴³ de hamarosan visszafordult, augusztus 9-e előtt átkelt Kevére és Temesváron (augusztus 13-16.) át visszatért Váradra (augusztus 21-24.).

A nagyszabású hadjárat nem hozta meg a várt eredményt, csak erkölcsi sikerrel járt. Győzelmet, ütközet híján, nem sikerült aratni, hódításról nem történik említés, de azt tapasztalni lehetett, hogy a nagyhatalmú szultán nem mer csatába szállni a keresztényekkel. Ez az udvart mérsékelte, de jóleső diadalérzéssel tölthette el, amelyet jól tükröznek azok az adománylevelek, amelyek azokban a napokban Szerbiában, majd itthon keltek. A török kérdést a várakozás ellenére nem sikerült megoldani, sőt, mint hamarosan kiderült, a veszély sem lett kisebb, de az ország azért, egyelőre, a pogányok méltó ellenfelének érezhette magát.

¹³⁵ Relator, máj. 3.: ZsO I. 2500.; „capitaneus generalis” jún. 24: uo. 2543.

¹³⁶ Birtokán, Kazán (Borsod m.) keltez, aug. 4.: ZsO I. 2583.

¹³⁷ Erdélyben, ZsO I. 2505.

¹³⁸ Zággráiban bíraskodik, máj. 12: ZsO I. 2514-2515.

¹³⁹ „in descensu nostro prope Ersomlio” – *Wenzel Gusztáv*: Magyar diplomacziái emlékek az Anjoukorból. I-III. k. Budapest, 1874-1876. (a továbbiakban: ADE) III. 710., v. ö. ZsO I. 2529.

¹⁴⁰ 1397: F X/2. 419.

¹⁴¹ „in descensu campestri regalis exercitus iuxta fluvium Crassow” ZsO I. 2543.

¹⁴² Sternbergi Albert oklevele „in metis Croatie (!) iuxta Danubium in exercitu” F X/2. 162., v. ö. ZsO I. 2544. Az oklevelet Bolko oppelni herceg és Stibor pecsétjével erősítette meg.

¹⁴³ „nobisque versus castrum Izdryl appellatum, intra ambitum dicti regni Rascie habitum, regno ulterius in eodem progredientibus” F X/2. 419.

FÜGGELÉK

Az 1389-1392 közötti évek török harcainak kronológiája

1389	július-augusztus körül	Horváti János Boszniából betör a macsói bánságba, de Garai Miklós macsói bán visszaveri.
	szeptember-november	Zsigmond a rigómezei ütközet hatására hadjáratot vezet Szerbiába. Lazarević István fejedelemtől ostrommal elfoglalja Čestin (november 8-án) és Borač várakat.
1390	eleje	Az első török-szerb betörések a macsói bánság, a Szerémség, Krassó és Temes megyék területére.
	május	Garai Miklós helyett Losonci István kerül a macsói bánság élére. (Júniusban?) a Száva menti Csütörtökhely környékén visszaver egy török-szerb betörést.
	július	Perényi Miklós szörényi bán és Sárói László temesi ispán a braničevói kerületben győzelmet arat a törökök és szerbek fölött.
	szeptember-november	Zsigmond hadat vezet Szerbiába a törökök és szerbek ellen. Ostrovica környékén táborozik.
	december	Miután a törökök (november végén?) elfoglalták Galambócot, Zsigmond eredménytelen kísérletet tesz a vár visszafoglalására.
	Az év folyamán (?)	Ütközet Nagyolasznál a benyomuló török-szerb seregekkel.
1391	szeptember 1-6.	Zsigmond Pozsegavárt tárgyal (fegyverszünetet köt?) Dabiša István bosnyák királlyal.
	szeptember-november	Török betörés a Szerémségbe. Szávaszentdemeter, Nagyolasz és Eng (Nagyeng) pusztulása. Zsigmond a támadók ellen vonul, és Nagyengnél döntetlen ütközetet vív velük. A Temesközbe benyomuló török-szerb hadakat Perényi Miklós bán Érsomlyó vidékén legyőzi.

1392	január-február	Nagy erejű török-szerb támadás a Temesközbe. Perényi Miklós lemond a szörényi báni méltóságáról.
	március eleje	Zsigmond Bebek Imrét nevezi ki erdélyi vajdává, Gerebenci Szemerét szörényi bánná. Elrendeli a nemesség általános felkelését.
	április közepe	Zsigmond a lengyel határon találkozik Hedvig lengyel királynővel, és fegyverszünetet köt.
	május-június körül	Pusztító török betörés a Szerémségbe, valószínűleg a Temesközbe is.
	május-augusztus	Zsigmond – cseh és angol támogatással – nagyszabású hadjáratot vezet a törökök ellen. Júniusban a Temesközben, július folyamán a braničevói kerületben harcol az I. Bajezid szultán vezette török sereggel, és Ždrelóig nyomul előre. A szultán kitér az összecsapás elől.

A NIKÁPOLYI CSATA

Fordulópont a balkáni oszmán hódítások történetében

Az oszmánok 1354-ben vetették meg a lábukat a Gallipoli-félszigeten, s negyvenkét év múlva, 1396-ban a Dardanelláktól 500 km-re, Nikápolynál, tönkrevették Európa egyik erős lovagseregét. Fél évszázad sem kellett ahhoz, hogy a Balkán-félsziget egyik jelentős – egykoron erős – államát, Bulgáriát meghódítsák, s bulgáriai uralmukra támaszkodva Szerbiát, Macedóniát, Albániát és Boszniát is elfoglalják. Az oszmánok havasalföldi és moldvai befolyását is Bulgária birtoklása biztosította. A Duna-menti városok, Nikápoly és Vidin már a XIV. század végén a Magyarország elleni támadások fő hadállásai lettek, jóval több, mint egy évszázadba tellett azonban, hogy a török seregek a dunai magyar védelmi vonalat összeroppantsák, és ezzel megnyíljon az út előttük Európa közepe felé.

Az oszmánok 1354-ben nem csak katonai erejüknek, hanem sokkal inkább ügyes diplomáciájuknak köszönhetően tudták Európában megvetni a lábukat. Beavatkoztak a bizánci belharcokba, s Kantakuzenosz János szövetségeseiként hajóztak át Európába. Az Orhán utódjául kiszemelt Szülejmán bég, aki a hadakat vezette, jó szemmel vette észre, hogy a balkáni politikai erők közötti küzdelmek az oszmánoknak nagy mozgásteret biztosítanak. Sokkal nagyobb sikerekre számíthatnak, ha a Balkánon próbálkoznak új hódításokkal, mint ha az anatóliai török bégségek (beglik) ellen hadakoznának. Azt is világosan látta, hogy győzelmeik biztosításához háttországot kell kiépíteni: a törököket az erődök melletti városokba és falvakba kell telepíteni, a legyőzötteket pedig – a nomád reflexekhez igazodva – integrálni kell az oszmán államba.

A Bizánci Birodalom ugyan romokban hevert, mégis nehéz ellenfélnek bizonyult az oszmánok számára. Konstantinápoly a korabeli Európa legnagyobb városa volt, olyan erős falak védték, amelyek lerombolásához az oszmánoknak még sokáig nem állt rendelkezésére megfelelő tűzérés. Sokkal nagyobb sikerekre számíhattak, ha a Marica völgyében Bulgária belseje felé törnek utat. 1361-ben sikeresen elfoglalták Drinápolyt, s a város 1365-től az Oszmán Birodalom fővárosa lett. A Marica völgyében Lala Sahin 1363-ban bevette Philippopoliszt, a mai Plovdivot.

A bolgárok nem fordítottak kellő figyelmet déli határuk védelmére. Megosztotta őket az 1362-ben elhunyt Ivan Sándor (Ivan Alexander) utódlásával kapcsolatos belháború. Az ország három részre hullott szét: Tirnovóban Ivan Sisman, Vidinben Ivan Sztracimir uralkodott, Dobrudzsában pedig Dobrotics alakított ki önálló hatalmi központot. A török veszéllyel leginkább Ivan Sismannak kellett szembe néznie. Lehetőségeit azonban rendkívül behatárolta, hogy a bizánciakkal is harcban állt.

A bolgárok és a bizánciak nem fogtak össze a közös ellenség ellen. Az oszmánok beavatkozásának mozgásterét az is növelte, hogy Ivan Alexander Tamar nevű leánya Murád szultán felesége lett. A török uralkodó ezzel jogot formált a tirnovói politikába való beavatkozásra. Az oszmánoknak rendkívül kedvezett, hogy a bizánciak és Ivan Sztracimir ellen Ivan Sisman szövetségesei lehettek.

A bizánciak nem a balkáni összefogást erőltették, hanem nyugati segítségben bíztak. V. János abban reménykedett, hogy az egyházi unió elfogadásával a pápaság megszervezi a nyugati világ összefogását Bizánc felmentése érdekében. Sokat várt e téren Nagy Lajos magyar királytól, akit 1366-ban személyesen is felkeresett Budán, hogy rábírja egy balkáni kereszties hadjáratra.

A magyar királyi udvarban aggódva figyelték a balkáni változásokat. A kelet-mediterráneumi és a balkáni helyzetről 1363-ban I. Péter ciprusi király személyesen is tájékoztatást adott Krakkóban Nagy Kázmér lengyel és Nagy Lajos magyar királynak, amikor a lengyel fővárosban IV. Károly német-római császár és Pomerániai Erzsébet esküvőjét ülték. A ciprusi király ugyan leginkább itáliai és francia segítségben bízott, fontosnak tartotta azonban, hogy Krakkó és Buda támogatását is kérje.

A magyar királyi udvar a török támadások kivédése érdekében a hagyományos magyar védelmi rendszert kívánta megerősíteni. Ez azt jelentette, hogy a magyar határ menti államokban Budával együttműködő hatalmi csoportokat kívántak hatalomra juttatni. Ha békésen nem ment, fegyverrel avatkoztak be.

A Közép-Balkánon a Dusan István szerb fejedelem halálát (1355) követő utódlási harcok súlyos belháborúkat robbantottak ki. Lázár kenéz, akinek felesége Nemanjida hercegnő volt, jogot formált a szerb trónra. A déli területeket uralma alatt tartó Vukašin, aki Dusan István kiskorú gyermekének, Uros Istvánnak a gyámja volt, ezt elfogadhatatlannak tartotta. Lázár kenéz a magyar királyhoz fordult segítségért, Vukašin viszont olyan szövetséget hozott létre Sztracimir vidini cárral és Vlaicu havasalföldi vajdával, amely a Lazarevicsek és a Magyar Királyság ellen egyaránt irányult. Ez készítette Nagy Lajos királyt 1365-ben Vidin elfoglalására és a vidini bánóság felállítására. A magyar csapatok elfoglalták Vidint és környékét, Sztracimirt és feleségét elfogták és Budára vitték. A magyar győzelem után a havasalföldi vajda Magyarország felé fordult, sokkal inkább taktikai megfontolásból azonban, mint belső meggyőződésből, hiszen 1368-69-ben ismét Nagy Lajos ellenfelei mellé állt. Az al-dunai helyzet mindazonáltal – látszólag – stabilizálódott.

Vidin és környéke elfoglalása szerencsétlen vállalkozásnak bizonyult. A lakosság szembefordult a magyarokkal, s azt a törökök ügyesen kihasználták. Ivan Sisman, mivel országának déli végeit különösképpen veszélyeztették a török hódítások, sajátos külpolitikát folytatott. 1366-ban elfogta a magyarországi tárgyalásairól hazatérő V. János bizánci császárt, 1368-ban pedig Vidint vette – egyes források szerint török segédlettel – ostrom alá. 1366-ban nyugati segítség érkezett Bizánc felmentésére. A bizánci anyacsászárnő, Savoyai Anna testvére, Savoyai Amadé kereszties sereget vezetett a Márvány-tengerhez. Csapataival azonban a törökök helyett a bolgároknak támadt, hogy Ivan Sismantól kikényszerítse V. János szabadon engedését. Ivan Sisman egyre inkább arra a kényszerpályára jutott, amelyen az oszmánok diktálták a feltételeket.

A magyar királyi udvarban belátták, hogy Vidin elfoglalása rossz döntés volt. A magyar csapatok 1369-ben elhagyták a várost és Sztracimirt visszahelyezték régi uralmába.

Az oszmánok támadásaikkal a Macedóniában kialakult dusanida utóállamokat is veszélyeztették. Az Ohridot és Prilepet kézben tartó Vukašin (Vlkašin) és a Szerreszben uralkodó Ugleša felvette a harcot a szultáni csapatokkal, 1371. szeptember 26-án

azonban vereséget szenvedtek a Marica völgyében és mindketten holtan maradtak a csatatéren. Ezzel az oszmánok előtt megnyílt az út Szerbia, Albánia, a Görög-félszigeten pedig az Athéni Hercegség és a Peloponnészoszi Fejedelemség felé.

V. János bizánci császár fáradhatatlanul küzdött a Bizáncot megsegítő nyugati szövetség létrehozásáért. 1369-ben személyesen utazott Rómába, hogy V. Orbán pápa előtt erősítse meg az egyházi unió melletti elkötelezettségét. Segítséget nem kapott, Bizáncban viszont a pátriárka és környezete szembe fordult a császárral az egyházi unió kérdésében. A hazájába visszatért uralkodó mozgástere beszűkült és – Ivan Sismanhoz hasonlóan – az oszmánokkal való együttélés feltételeinek elfogadása kényszerült. 1373-ban, amikor az oszmán csapatok az anatóliai Beysehirt ostromolták, a források a törökök mellett bizánci segédcapatokról is tudósítanak. Sőt, a hadjáratban maga V. János császár is részt vett. Ezt az időpontot használta fel V. János fia Andronicus és I. Murád fia Savci, hogy megdöntsék apjuk uralmát. A sikertelen kísérlet után Savcit megvakították, Andronicus pedig börtönbe került.

A korabeli bizánci politikai viszonyokat sajátosan befolyásolta a genovaiak és a velenceiek közötti ellentét. A genovaiak – a keleti mediterráneumért, illetve a fekete-tengeri szigetekért és kikötőkért folyó küzdelemben – meg akarták akadályozni, hogy V. János Tenedos (Bozcaada) szigetét átadja a velenceieknek. Ezért 1376 augusztusában Andronicust megszőktették börtönéből és az oszmánok segítségével trónra ültették. Az új uralkodó visszaadta Murád szultánnak Gallipolit, amelyet 1366-ban Savoyai Amadé keresztesei foglaltak el, s azóta kezükben tartották. A szultán azonban a velenceieknek is a segítségére volt 1379 nyarán, amikor azok Andronicust elűzték és V. Jánost visszahelyezték jogaiba. Ettől kezdve a Bizánci Birodalom az Oszmán Birodalomnak évi adófizetője, vazallusa lett.

A velenceiek és a genovaiak nem törekedtek az oszmánok visszaszorítására, a zavaros helyzetet saját befolyásuk megszilárdítására használták fel. Nem haboztak az oszmánokkal szövetségeket kötni és közös akciókat indítani. Ennek a kapcsolatnak a szálai messze túlmutatnak Bizáncon. A magyar-velencei háborúban 1373-ban Dalmáciában török csapatokat hívtak segítségül. Fontos szerepük volt abban is, hogy a havasalföldi vajdát szembe fordították a magyar királlyal. Amikor Nagy Lajos ennek következtében 1375-ben hadat vezetett Havasalföld ellen, Vlaiçu vajdát a háborúban Ivan Sisman seregei és nagy számú oszmán csapatok is segítették. A harcok során a török csapatok betörték Magyarországra, s ezzel megkezdődött a magyar-török háborúk XVIII. századig nyúló időszaka.

Az oszmánok kezdetben meglegedtek azzal, hogy politikai és katonai befolyásra tettek szert az egyes államok felett. Gondosan ellenőrzésük alá vonták a stratégiai pontokat, s ezzel megtették az előkészületeket a végső meghódításhoz.

Nešri török krónikás szerint Ivan Sisman még megpróbált ellenszegülni a török befolyásnak. A török hagyomány úgy tartja, hogy 1388-ban nem volt hajlandó bolgár segédcapatokat küldeni Szerbia ellen, ezért a török haderő a Timnovói Cárságra támadott. Nešri leírása szerint a bolgár sereg vereséget szenvedett, Ivan Sisman Nikápolyba menekült, majd meghódolt Csandarli Ali előtt. Az oszmánok ezt követően a Timnovói Cárság területeit még nem csatolták teljes egészében a Birodalomhoz: Ivan Sisman csupán vazallus lett. A fontosabb várakban – Szilisztrában és Sumenben –

azonban már török őrség állomásozott. Ivan Sisman veresége után Ivan Sztracimir helyzete is reménytelenné vált. 1388-tól került az összeütközést az oszmánokkal, végül pedig a szultáni vazallusság elfogadására kényszerült.

Murád szultán 1389-ben a birodalom egész haderejét felvonultatta, amikor Lázár szerb fejedelem és szövetségesei ellen indult. Lázár harcra hívta fegyvertársait és magyar veje, Garai Miklós közvetítésével Zsigmond királytól is segítséget kért. A magyar király azonban nem volt olyan helyzetben, hogy segédcsapatokat küldhetett volna. A magyarokat Horváti János, a nápolyi Anjouk leghűségesebb híve képviselte, aki Horvátországból kiszorulva Boszniában szervezte magyarországi visszatérését, s a Vlatko Vukovics vezette bosnyák csapatokkal vonult Szerbiába. Ivan Sztracimir, látva, hogy mi történt 1388-ban a Tirnovói Cárságban, nem küldött csapatokat. Lázár megsegítésére sietett viszont Mircea cel Batrin, Havasalföld fiatal fejedelme. A két sereg 1389. június 15-én csapott össze a Pristina közelében lévő Rigómezőnél. A törököket az anatóliai szövetségesek csapatai mellett bizánci és macedóniai segédcsapatok is segítették. A délszláv hősi ének legendás Kralevis Markója, több ezer szerb harcossal együtt, a török oldalon harcolt.

A csata elején a szerbeknek sikerült megölniük Murád szultánt, ám a szövetségesek vereséget szenvedtek. Maga a szerb fejedelem is fogságba esett, s a Murád szultán helyébe lépett Bajezid kivégeztette. A törökök veszteségei is súlyosak voltak, így nem meglepő, hogy a győztes csata után visszavonultak, s nem kezdtek új területek hódoltatásába.

Bajezid szultán 1389-1392 között anatóliai szomszédai ellen viselt hadat, 1393-ban viszont teljes haderejével Ivan Sisman állama ellen fordult. A szultán csapatai a Tirnovói Cárság egészét elfoglalták, s az Oszmán Birodalomhoz csatolták. Az 1393. évi hadjárat pontos indítékai nem ismertek, Ivan Sisman valószínűleg kapcsolatba lépett Zsigmond magyar királlyal, s az oszmánok egy esetleges, ellenük irányuló magyar-havasalföldi-bolgár szövetség kialakulását kívánták hadjáratukkal megakadályozni. Mind Ivan Sisman, mind Bajezid szultán tudta, hogy a a végveszélybe került balkáni államoknak csak a magyar király nyújthat segítséget.

A Tirnovói Cárság elfoglalásával a Vidini Cárság nehéz helyzetbe került. Bajezid szultán, hogy megakadályozza a magyarokkal való együttműködést, a vidini várba török őrseget helyezett, Ivan Sztracimirt azonban egyelőre meghagyta uralmában.

A bulgáriai harcokba többször is beavatkozott Mircea cel Batrin havasalföldi fejedelem. Az oszmánok több kisebb támadást indítottak országa ellen. 1394-ben Bajezid a birodalom teljes haderejével vonult a Havasalföld ellen; seregében ott voltak a vazallus szerb fejedelmek is. 1394. október 10-én legyőzte Mircea seregeit, s támogatóját, Vlad-ot ültette trónra. (A csatában elesett a török oldalon harcoló két szerb fejedelem, Konstantin és Kraljevics Marko, területeik – Kúsztenil és Prilep – ezután közvetlen török uralom alá kerültek.) A vereséget szenvedett Mircea vajda Magyarországra menekült és segítséget kért a magyar uralkodótól.

Zsigmond király 1395-ben személyesen vezetett hadat a Havasalföldre, legyőzte a törökbarát vajdát és visszasegítette trónjára Mircea cel Batrint. A magyar hadak a Dunáig jutottak, visszavették a törököktől Kis-Nikápolyt (bolgárul Holovnik, románul Turnu Magurele). A magyar sereg elvonulta után a törökök Krassó és Temes megyékre

törtek, Csáky Antal és Marcali Miklós temesi ispánok azonban Csák mellett győzelmet arattak a behatólok felett.

A magyar király a havasalföldi hadjárat idején már 1394-ben fogant terve megvalósításán munkálkodott: török elleni keresztes hadjáratához segítségül hívta az európai lovagságot. Az előkészületeket Kanizsai Miklósról, egyik legkiválóbb diplomatája bízta.

A magyar királyi udvarban alaposan ismerték a balkáni helyzetet: a Tirnovói Császárság meghódításával a balkáni erőegyensúly végzetesen az oszmánok felé billent. A Magyar Királyságnak alapvető érdeke volt, hogy a törökök előrenyomulását még a Balkánon megállítsa.

A magyar király hozzávetőlegesen tízezres hadsereggel vonult Bulgáriába. A had háromnegyedét – mintegy 7 500 főnyi hadinépet – a magyar haderő alkotta. Zsigmondnak 2 500 fő nyugati – francia és német – lovagsereg jött segítségére. A magyar sereget rajtuk kívül Mircea havasalföldi vajda és Lazarevics István szerb fejedelem csapatai egészítették ki. A sereg azonban katasztrófális vereséget szenvedett az oszmánoktól. A nyugati lovagok számára ismeretlen volt a török haderő, egyetlen rohammal szerették volna a szultáni sereget legyőzni. A török gyalogosok közé szorult nehéz páncélzatú lovagok könnyű prédának bizonyultak, legyilkolták, vagy fogságba vetették őket. A nyugati seregrész elveszte teljes vereséghez vezetett. A nyugati lovagok erőszakosan maguknak követelték a sereg vezetését, nem hallgattak a török hadviselést ismerő magyarokra. Tapasztalatlanságuk katasztrófát okozott: magának Zsigmond királynak is csak nagy nehézségek árán sikerült egy dunai hajón a Fekete-tenger felé elmenekülnie.

A nikápolyi kudarc végzetes lett a bolgárok, de a Balkán egésze számára is. 1396-ban a Vidini Császárság is oszmán uralom alá került. Ezzel az oszmánok helyzete a Balkánon megerősödött. Az erőviszonyok tekintetében alapvető fordulat következett be. Az oszmánok kiszorítása ezt követően csak 10-20 000 fő haderő felállításával volt volna elképzelhető. Zsigmond király hosszú uralkodása alatt nem vállalkozott újabb nagy törökellenes hadjáratra. Ehelyett inkább erős várrendszer kiépítésébe kezdett a Duna mentén.

Majdnem ötven évvel a nikápolyi vereség után Hunyadi János vállalkozott arra, hogy hadat vezessen a Balkán felszabadítására, s döntő összecsapást kényszerítsen ki az oszmánokkal. I. Jagelló Ulászló magyar és lengyel király, valamint Hunyadi János erdélyi vajda serege az 1443-44. évi ún. hosszú hadjáratban sikert is aratott. Bár a győzelem következményeként nagy nemzetközi nyomás nehezedett a magyar királyi udvarra a háború folytatása érdekében, jelentős segítség nyugatról nem érkezett. A magyar sereg csak Ulászló lengyel testőrségére, valamint a havasalföldiekre támaszkodhatott, s 1444-ben Várnánál vereséget szenvedett. A várnai kudarcot követően Hunyadi János 1448-ban még egy kísérletet tett a balkáni török uralom szétverésére, ismét sikertelenül. A Magyar Királyság nem kapott kellő nyugati támogatást ahhoz, hogy a balkáni népek harcát megsegítse, a XVI. század elejétől pedig a magyarságnak immár önmaga megvédésére kellett összpontosítania. Az 1680-as évek végéig esély sem volt arra, hogy bármely hatalom balkáni pozícióik feladására kényszeríthesse oszmánokat. A Balkán felszabadítása két egymással is szemben álló hatalom, a Habsburg Monarchia és Oroszország feladata lett.

A FRANCIA-BURGUNDI KONTINGENS RÉSZVÉTELE A NIKÁPOLYI HADJÁRATBAN

Eustache Deschamps „A Magyarországot megjárt franciák siralma” című művében keserű szavakkal emlékezik meg a hadjáratról.¹⁴⁴ E sorok, még ha sötétek és moralizálók is, alkalmas bevezetést kínálnak a Nikápolynál elpusztult francia-burgundi kontingens történetéhez, amelynek emlékét ezzel a dolgozattal idézem meg. Milyen volt a szervezetük, összetételük, melyek voltak a gyenge pontjaik? Mi lett a túlélők sorsa? Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre választ kapjunk, a burgundi állami levéltárban kellett kutatni, bevonva a történetekkel részletesen foglalkozó elbeszélő forrásokat is.¹⁴⁵

A sereg magját a nevers-i gróf kísérete alkotta; szervezetét a következő forrás alapján ismerjük: „Itt következnek azoknak a nevei, akik Urunk parancsára a magyarországi hadjáratra elindultak Nevers urának kíséretében.”¹⁴⁶ A parancsot 1396. március 29-én Philippe le Hardi herceg adta ki Párizsban¹⁴⁷ Nevers grófjának, Jean de Vienne,¹⁴⁸ Franciaország admirálisa, VI. Guy de La Trémoille,¹⁴⁹ testvére Guillaume de La Trémoille, Burgundia marsallja, valamint a herceg kamarásai Oudart de Chaseron, Elyon de Neilhac és Pierre de La Trémoille jelenlétében. Már első pillantásra kitűnik, hogy a forrásban felsorolt hadba szállók többségükben a burgundi herceg kíséretéhez tartoztak.

A hercegi kíséretnek mindig is volt katonai feladata, de e szerepre éppen a magyarországi expedíció mutat rá rendkívül egyértelműen: a kíséret mint hadsereg a hadseregben jelent meg. Egyébként igen érdekes összehasonlítani e kíséret szervezetét és létszámát az 1396-ot megelőző két évtizedével. 1373-ban Philippe le Hardi egy Anglia elleni hadjáratban 17 lovaggal és 45 fegyvernőssel (*écuyer*) jelent meg.¹⁵⁰ Őt

¹⁴⁴ A tanulmány eredetileg a nikápolyi ütközet emlékére rendezett konferencián hangzott el, majd jelent meg nyomtatásban: Nicopolis, 1396-1996. (Éd. Jacques Paviot – Martine Chauney-Bouillot) Annales de Bourgogne 68, 1996. [1997.] 59-74. o. A fordítás a Szerkesztőség engedélye alapján készült. Az idézet forrása *Aziz Atiya*: The Crusade of Nicopolis. London, 1934. 131. o.

¹⁴⁵ A téma általános áttekintése: *Joseph Delaville le Roulx*: La France en Orient au XIVe siècle. Expéditions du maréchal Boucicaud. 2 vol. Paris, 1886. (Bibliothèque des Ecoles Françaises d’Athènes et de Rome, 44., 45.), különösen 1. k. 211-234. o.; *B. A. Pocquet du Haut-Jussé*: Le retour de Nicopolis et le rançon de Jean sans Peur. Annales de Bourgogne 9, 1937. 296-302. o.; *Richard Vaughan*: Philip the Bold: The Formation of the Burgundian State. 2. kiad. London, 1979. 59-78. o.

¹⁴⁶ Archives départementales de la Côte-d’Or (a továbbiakban: ACO), B 11 876.; *Urbain Plancher*: Histoire générale et particulière de Bourgogne. Dijon, 1739-1781. (reprintje Paris, 1974.) 3. k. No. 170.; *Jean Froissart*: Oeuvres. (Éd. J. B. M. C. Kervyn de Lettenhove) Bruxelles, 1867-1877. Chroniques 15. k. 394-397. o.; *Atiya*: i. m. VI. függelék, 144-146. o.

¹⁴⁷ *Ernest Petite*: Itinéraires de Philippe le Hardi et Jean sans Peur, ducs de Bourgogne (1363-1419). Paris, 1888. 250. o.

¹⁴⁸ Személyére l. *H.-P. Terrier de Loray*: Jean de Vienne, amiral de France (1341-1396). Paris, 1877.

¹⁴⁹ Philippe herceg fontos tanácsadójára *Thierry Dutour*: L’approche biographique des personnages secondaires: le cas de Guy VI de Trémoille (1343-1397). Sources-Travaux historiques. 1985. Nr. 3-4., 23-32. o.

¹⁵⁰ ACO B 1441, f.12^v. és 13^v. A fordító itt jegyzi meg, hogy az sokrétűen tagozódott francia lovagság terminológiájának nincsen magyar megfelelője, így csak az olvasmányosság kedvéért írunk az *écuyer* helyett fegyvernőköt, a *chevalier banneret* helyett zászlós lovagot, *chevalier bachelier* helyett apródot. Értelmezésükre

évre rá, 1378-ban, amikor a herceg a navarraiak ellen szállt hadba Normandiában, a kontingens létszáma már elérte a százat.¹⁵¹ 1383-ban, a flandriai háborúk idején Philippe 3 zászlós lovag (chevalier banneret), 32 apród (chevalier bachelier) és 146 fegyvernök kíséretében jelent meg.¹⁵² Három évvel később, 1386-ban, amikor a franciák egy angliai partraszállást készítettek elő, a hercegi kíséret 6 zászlós lovagot, 43 apródot és 163 fegyvernököt számlált.¹⁵³ 1392-ben, a nevezetes „voyage de Bretagne” során a herceg csapatát saját vazallusi területeiről hadba hívták alkották: 23 apród, 130 fegyvernök és 39 íjász, akiket akkor említettek először.¹⁵⁴ 1396-ban, tehát a magyarországi hadjáratra a nevers-i gróf kísérete 108 lovagra, 107 fegyvernökre, 12 íjászra, 22 számszeríjászra, összesen 249 fegyveresre emelkedett.¹⁵⁵ Sokat mondó számok: a kíséret ekkora létszámot hadjáratban még sohasem ért el, korábban a lovagok száma soha nem haladta meg a fegyvernökökét. Ebben nyilván a katonai vállalkozás kivételes fontossága és presztízse nyilvánulhatott meg.

A nevers-i gróf katonáinak a fizetése is rendhagyóan alakult. Az összegek kivételesen magasak voltak, amiről szintén az említett, 1396. március 29-i utasításból nyerhetünk képet. A lovagok 40 frankot, a fegyvernökök 20 frankot, az íjások és számszeríjások 12 frankot kaptak havonta.¹⁵⁶ Ezt összehasonlíthatjuk a burgundi herceg seregében egyébként szokásos fizetésekkal, ami a lovagok esetében 30, a fegyvernökök esetében 15, a többiek esetében 7 és fél frank volt.¹⁵⁷ A hadra kelőknek még indulás előtt előre hozzá kellett jutniuk négy havi fizetésükhöz, noha a szokásos gyakorlat csak egy havi összeg lett volna, és a korábbi esetek közül a legkedvezőbb sem haladta meg a három havi előleget.¹⁵⁸ Persze, kétségtelen, hogy a „voyage de Hongrie” végcélja különösen távoli volt. A fizetéshez hozzá jött még egy posztó libéria, az ún. „vert gay” (Nevers grófjának színeiben), ami az udvartartás legalább 133 tagjának kijárt.¹⁵⁹ Végül, a kincstartó, Pierre de Montbertaut számadásai megőrizték Philippe le Hardi néhány egyedi adományát is. Így például egy fegyvernök, Jean de Fontenay, a herceg udvari pékje 100 frankot kapott, hogy „felöltözzön” a magyarországi hadjáratra,¹⁶⁰ Gauvignon de Semur, fegyvernök és pohárnok pedig 200 frankot a hadjárat során felmerülő

1. *Philippe Contamine: Guerre, Etat et société: études sur les armées des rois de France, 1337-1494.* Paris-La Haye, 1972. 13-15. o.

¹⁵¹ *B.-A. Pocquet du Haut-Jussé: Les dons du roi aux ducs de Bourgogne Philippe le Hardi et Jean sans Peur: les dons ordinaires. Mémoires de la Société pour l'histoire. bourguignons, comtois et romands.* 1939. fasc. 6. 113-144. o., különösen 126. o.

¹⁵² Bibliothèque nationale de France (a továbbiakban: BnF), fr. 32510., f. 16.

¹⁵³ BnF fr. 7858., f. 255^v.

¹⁵⁴ BnF fr. 7858., f. 314.

¹⁵⁵ *Atiya: i. m. VI. függelék, 144-146. o.*

¹⁵⁶ Uo.

¹⁵⁷ *Jules de La Chauvelays: Les armées des trois premiers ducs de Bourgogne de la maison de Valois. Mémoires de l'Académie des sciences, arts et belles-lettres de Dijon, 3e Sér. 6. k. 1880. 19-335. o., különösen 107-118. o.; ACO B 1467., f. 79-80.*

¹⁵⁸ ACO B 1467., f. 79-80.; *La Chauvelays: i. m. 107-108. o.*

¹⁵⁹ *Henri David: Philippe le Hardi, duc de Bourgogne et co-régent de France de 1392 à 1040: le train somptuaire d'un grand Valois.* Dijon, 1947. 37. o.

¹⁶⁰ 1396. április. 6.: ACO B 1511., f. 50.

szükségeire.¹⁶¹ Ugyane célból Claus de Behaignon fegyvernök 30,¹⁶² Rasse de Forbecque lovag 25,¹⁶³ Étienne Lambin számszeríjász 20 franknyi összeghez jutott.¹⁶⁴ Ilyen adományokban egyébként nagy számban részesültek a francia és burgundi keresztes vitézek, miként arról Jean de Froissart-nál olvashatunk: „... és mivel a hadjáratot ő hirdette meg és hírnevet kellett szereznie az újonnan meghirdetett hadjáratra induló lovagok között, [Nevers grófja] nagy számú ajándékkal mutatta ki bőkezűségét azok felé, akik lovagként és fegyvernökként a csapatába álltak, mivel a hadjárat hosszúnak és költségesnek ígérkezett. Szükséges volt, hogy segítsenek a harcostársak kisebb kiadásában is.”¹⁶⁵ Froissart arról is említést tesz, hogy „a gondoskodás nagyban és bőven, jól szervezeten történt.” Az említett 1396. március 29-i utasítás úgy rendelkezett, hogy az udvartartás hét tisztségviselője – udvarnagy, udvari pék, pohárnok, két konyhamester, egy mészáros, egy baromfiszállító (poulailler) – legyen felelős az utánpótlásért az egyes pihenők alkalmával, s „a sereg előtt kellett Magyarorszára indulniuk, hogy biztosítsák Nevers urának ellátását.”¹⁶⁶

Ami a tervek katonai részét illeti, állandó haditanácsot állítottak fel, mely állandóan Nevers grófjával tartott; tagjai Philippe le Bar, Jean de Vienne admirális, VI. Guy de Trémoille, a burgundi marsall, Guillaume de La Trémoille és Oudart de Chaseron voltak. Az állandó tanácsot, amennyiben a gróf szükségesnek látta, kibővíthette a kíséretébe sorolt további személyekkel. A tanácsadók körének bővítése két irányú lehetett: az egyik kört a francia királyság legmagasabb rangú katonai tisztségviselői, illetve a legelőkelőbb nemesurak alkották: Jacques de Bourbon, La Marche grófja, Henri de Bar, Enguerrand, Coucy ura, Philippe d’Artois, Franciaország *connétable*-ja, valamint Eu grófja és Boucicaud marsall. A másik körben hat lovagot találunk, akik mindenekelőtt a burgundi nemesség színe-javát képviselték és a kíséret magas rangú tisztségviselői voltak, név szerint Henri de Montbéliard, Orbe ura, Henri de Chalon, Arguel ura, Guillaume de Vienne, Jean de Chalon, Châtel-Belin ura, II. Jacques de Vienne, Longvy ura, Guillaume de Mello, Époisses ura, II. Geoffroy de Charny, Montfort ura, III. Jean de Blaisy, Mauvilly ura, Elyon de Neilhac és Jean de Trie.

Végezetül néhányan megtisztelő címet kaptak, így lett egy burgundi lovag, Philippe de Mussy a nevers-i gróf zászlóvivője; kíséretét a burgundi nemességet képviselő Jacques de Courtiambles, Jean de Blaisy és Damas de Buxeul alkotta. A gróf zászlós lándzsáját egy flamand fegyvernőkre, Jean de la Gruuthuse-re bízta, akihez burgund fegyvernökök csatlakoztak, Philippot de Nanton és Huguenin de Lugny. A nevers-i gróf személye körül a kíséret hat tagja kapott helyet: Guillaume de Mello, Jean de Blaisy, Jean de Sainte-Croix, Elyon de Neilhac, Guillaume de Vienne és Geoffroy de Charny.¹⁶⁷

¹⁶¹ 1396. április 29.: ACO B 1508., f. 90^v.

¹⁶² 1396. június 3.: ACO B 1508., f. 86.

¹⁶³ 1396. június 3.: ACO B 1508., f. 86.

¹⁶⁴ Uo.

¹⁶⁵ *Froissart*: i. m. 15. k. 229-230. o.

¹⁶⁶ *Atiya*: i. m. VI. függelék, 146. o.

¹⁶⁷ Uo.

Amint látjuk, Nevers grófjának kísérete a források alapján jól strukturált és egységes csapatként mutatkozik. Ezzel szemben a francia-burgund kontingens többi részéről kevésbé vagyunk jól informáltak. Létszámuk Froissart szerint¹⁶⁸ megközelíthette az 1000 lovagot és fegyvernököt, noha a Boucicaut marsall tetteiről szóló munka szerzője a marsall kíséretét csak 70 nemesemberre, köztük 15 lovagra becsüli.¹⁶⁹

Jellemző módon, mind Froissart mind a *Livre des faits* szerzője csak a lovagokat és fegyvernököket veszi számba, azaz csak a fegyvereseket. A seregben a nem lovagi módon harcoló személyek létszáma elhanyagolható lehetett. Ami az arányokat illeti, mint láttuk, a nevers-i gróf kíséretében 12 íjász és 22 számszeríjász volt, azaz 34 közember, az egész létszám 13,6 %-a. Igen valószínű, hogy a nem lovagi módon harcolók száma a francia-burgundi kontinens többi egységében nem haladta meg ezt az arányt, sőt talán alatta is maradt. Tudjuk, hogy 1382-ben, a Roosbeke-i ütközetben a burgundiai hercegi csapatok 12 %-t tették ki az íjászok és számszeríjások.¹⁷⁰ 1386-ban a királyi seregben 8,4 % volt az arányuk;¹⁷¹ Philippe le Hardi herceg kontingensében 1401-ben ugyan ez az arány 8,7 % volt.¹⁷² Ebből következik, hogy amennyiben feltevésünk szerint 1396-ban a francia-burgundi kereszties had 1000 fegyveressel indult el, az íjászok és számszeríjások száma 100-160 főt tehetett ki. Így azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy harcászati alkalmazásuk igencsak esetleges és mellékes lehetett.

A Magyarországra induló kontingens meghatározó erejét a nevers-i gróf fegyveresei jelentették. E katonák származásának földrajzi jellemzői jól mutatták Philippe le Hardi befolyási övezetének határait, s éppen ezért a vitézek sorában a burgundi hercegség és grófság igen jól reprezentált. Ennek bizonyítására elég ha néhány nevet említünk; Jean és Guillaume de Blaisy, Jean de Chalon, Jean de Grandson, Pesmes ura, VII. Thibaut de Neufchatel, Jean, Ray ura, Jean és Jacques de Pontailler, Jean, Jacques és Guillaume de Vienne, Guillaume és Jacques de Vergy, Anceau de Pommard, Gauthier de Ruppes és még sokan mások.¹⁷³ A flandriai gróf csapatában jól felismerhető Louis de Male gróf törvénytelen fiainak csoportja (Louis le Haze, Louis le Rison, Földnélküli János, Renaud és Victor de Flandre), továbbá az előkelő flamand nemesség képviselőiben Olivier és Jean de Halluin, Jean de la Gruuthuise, Luis le Maréchal, Jean Utenhove és Louis de Zweveghem, a bruge-i polgárok közül Jean és Louis Metten Eye, valamint Flandria tengernagya, Jean de Cadzand stb.¹⁷⁴ Artois és Picardia tartományok hasonlóképpen

¹⁶⁸ *Froissart*: i. m. 15 k. 230. o.

¹⁶⁹ *Le livre des fais du bon messire Jehan le Maingre, dit Bouciquaut, mareschal de France et gouverneur de Jennes.* (Ed. *Denis Lalande*) Genève, 1985. (Textes littéraires français, t. 331.) 91. o.

¹⁷⁰ ACO B 1460., f. 144-158. o.

¹⁷¹ *Ph. Contamine*: i. m. 223. o.

¹⁷² ACO B 11736.; *U. Plancher*: i. m. 3. k. 572. o.

¹⁷³ ACO B 11876.; *Aziz Atiya*: *The Crusade in the Later Middle Ages*. London, 1938. 523-528. o.; *Gabriel Dumay*: *Guyard de Pontailler, chevalier de la Toison d'Or et Guillaume, son fils, seigneurs de Talmay*. *Mémoires de la Soc. bourg. de géographie et d'histoire* 27, 1912. 253-469. o., különösen 263. o.; *Louis Stouff*: *Cathrine de Bourgogne et la féodalité de l'Alsace autrichienne*. Paris, 1913. 1. rész. 182-183. o.

¹⁷⁴ ACO B 11876.; *Froissart*: i. m. 397-398. o.; *P. de Lichtervelde*: *Les bâtards de Louis le Male*. *Annales de la Société d'émulation de Bruges* 78, 1935. 48-58. o.; *Jacques Paviot*: *La politique navale des ducs de Bourgogne, 1384-1482*. Lille, 1995. 20., 37. o.

jelentős csapatot menesztettek, olyan résztvevőkkel mint Jean de Hangest, Heugueville ura, Jacques, Heilly ura, Guillaume Quiéret, le Galois de Renty és mások.¹⁷⁵

A német földről induló kontingensek is minden kétséget kizáróan a francia-burgundi csapatokkal vonultak, így az elzászi nemesség képviselői, pl. a Ramsteinek, a Münch-ök, a zu Rheinek, a Schalerek, a Hirtzbachok, a Hausok és az Andlauk, akik minden bizonnyal VII. Thibaut de Neufchâtel seregéhez csatlakoztak, mivel ő comte-beli nagybirtokosként – többek között – a bázeli püspökség területén is birtokokkal rendelkezett.¹⁷⁶

A keresztes sereg összetétele, amint már eddig is láttuk, erősen arisztokratikus volt és valamilyen szál a nevers-i gróf egységén kívül megjelenteket is a burgundi udvarhoz fűzte, legkiváltképpen Philippe le Hardi kíséretét. Hangsúlyoznunk kell azonban azt is, hogy a megjelentek egy részének életében nem a magyarországi volt az első távoli expedíció. A korábbi években többük részt vett a szentföldi „voyage d’outre mer”-ben, a balti „voyage de Prusse”-ben, vagy éppen a Bourbon II. Lajos herceg által 1390-ben al-Mahdiya ellen vezetett észak-afrikai „voyage de Barbarie”-ban. Egy futó, s nyilván nem mindenben alapos áttekintés alapján a nevers-i gróf kíséretében utazó lovagok és fegyvernökök közül 35-en voltak részesei az említett utazások egyikének, melyek során a burgundi herceg anyagi segítségét is élvezték.¹⁷⁷ Így a flamand kontingensből hárman vettek részt porosz hadjáratban: Jean de Cadzand 1391-ben, Louis le Maréchal és Louis de Zweveghem 1394-ben.¹⁷⁸ Az 1396-ban útra keltek közül néhányan több expedícióban is kipróbálták már szerencsájüket: a pikárd lovag, Jean de Hangest 1379 és 1380-ban megjárta poroszföldet,¹⁷⁹ 1390-ben a „voyage de Barbarie”-ban tűnt fel,¹⁸⁰ a következő évben pedig ismét visszatért porosz földre.¹⁸¹ Guillaume de La Trémoille a maga részéről 1365-1366-ban¹⁸² szentföldi úton vett részt, amit később, 1389-ben, porosz vállalkozás követett,¹⁸³ majd 1390-ben a észak-afrikai út.¹⁸⁴

Kell-e emlékeztetnünk arra, hogy ezek a vállalkozások igen közel álltak a zarándokutakhoz, amit szépen mutat a fegyveres küldetés és a katonai áhítat közötti szoros viszony, különösen alexandriai Szent Katalin tisztelete? Jellemző a Nikápolynál később elesett Gauvignon de Semur fegyvernök példája, aki szentföldi útját 1390-1391-ben összekapcsolta a Sínai hegyi Szent Katalin-kegyhelyhez tett zarándokúttal.¹⁸⁵ Nem kevésbé volna érdekes megvizsgálni Szent Katalin tiszteletét a nikápolyi hadjárat túlélői

¹⁷⁵ ACO B 11876.; *Atiya*: i. m. 523-528. o.; *Le livre des fais...* I. m. 91. o.

¹⁷⁶ *L. Stouff*: i. m. 182-183., 255. o.

¹⁷⁷ L. a függelékét a tanulmány végén.

¹⁷⁸ ACO B 1495., f. 44. és B 1503., f. 80. és 81.; *Werner Paravicini*: *Die Preussenreisen des europäischen Adels*. Bd. 1-2. Sigmaringen, 1989-1995. (Beihefte der Francia, t. 17.) I. k. 71. o.

¹⁷⁹ *Paravicini*: i. m. 98. o.

¹⁸⁰ *Froissart*: i. m. 14. k. 98. o.

¹⁸¹ ACO B 1487., f. 85^v.; *Paravicini*: i. m. 99. o.

¹⁸² 1368. április 26., Paris: ACO B 1430., f. 47^v.

¹⁸³ *Paravicini*: i. m. 99. o.

¹⁸⁴ *Froissart*: i. m. 14. k. 225. o.

¹⁸⁵ 1391. július 19.: ACO B 1487., f. 79^v.; 1394. január 25.: ACO B 1500., f. 67^v-68.; 1396. július 23.: ACO B 1508., f. 83^v-84.

körében. Szépen bizonyítja e vonzódást Boucicaut marsall híres óraskönyvének egy miniatúrája, amely magát a marsallt ábrázolja amint a szent előtt imádkozik;¹⁸⁶ személye egyébként szoros kapcsolatba került Fierbois-i Szent Katalin tiszteletével is.¹⁸⁷ E szent közbenjárását igen hatásosnak tartották a kortársak a harcosok lelki üdvéért, harc közbeni veszély esetén éppúgy, mint a hadifoglyok üdvösségéért.¹⁸⁸

A nikápolyi kereszties sereg vereséget szenvedett. Az íjászok és számszeríjászok csekély száma végzetesen meggyengítette a hadsereg egészének harcászati hatékonyságát. Ezen túl persze a francia-burgundi hadjárat ideológiai és pszichológiai sikere nem kis mértékben a katonai vezetők kiválasztásától függött. Az 1396. március 29-i utasítás úgy rendelkezett, hogy a nevers-i grófnak és csapatának kell az irányítást megszereznie („requerir l'avant garde”), és a törökökkel szembeszálló keresztény seregben a „faltörő” szerepét betöltenie. E feladat a lovas csapatok rohamára korlátozódott, mivel a XIV. század közepétől a francia katonák között általánossá vált a gyalogos harcmodor. Ilyen körülmények között teljesen tehetetlenek voltak a törökök taktikájával szemben, amelynek elemei a következők szerint követték egymást: 1.) az ellenség felingerlése, hogy lovas rohamot indítson; 2.) a roham megállítása szilárd védővonallal; 3.) az ellenség bekerítése a szárnyakon. Az eredmény a keresztiesekre nézve, tudjuk, katasztrofális volt.

A kudarc után Philippe le Hardi nagyvonalú támogatást nyújtott a hadjárat túlélőinek, különösen fia fogságba esett bajtársainak az általuk elszenvedett károk „peines et domages” fejében és váltságdíjuk kifizetésére. Boucicaut marsallnak 6 000,¹⁸⁹ Regnier Potnak 2 000,¹⁹⁰ Jean de Hangest-nek 1000,¹⁹¹ Heilly urának, Jacques-nak 1000 frankot adományozott,¹⁹² s további összegeket a többi fogoly részére,¹⁹³ A herceg segítségére valóban nagy szükség volt, mivel a Magyarországról visszatérő keresztieseket anyagi veszteségeik és váltságdíjuk súlya egyaránt elnyomorította. Így pl. Flandriai Victor, a Fattyú, fogságból való visszatérte után válságos helyzetbe jutott, mivel „nem voltak járadékai, földjei, jövedelmei, amiből viselhetne volna tisztét, fenntarthatna volna életformáját”.

1398 áprilisában Philippe le Hardi, aki apósa, Loius de Male törvénytelen gyermekeiről mindig megkülönböztetett figyelemmel gondoskodott, élethossziglan Louis de Male-nak adományozta Vinsele és Wisseghem földjét. A két uradalom

¹⁸⁶ Charles Sterling: *La peinture médiévale à Paris, 1300-1500*. T. 1-2. Paris, 1987-1990. 1. k. 340. o.

¹⁸⁷ Boucicaut 1415-ben ispotályt (hospitale) alapított St. Catherine de Fierbois tiszteletére. Zarándokútjára l. Yves Chauvin: *Le livre des miracles de Sainte-Catherine-de-Fierbois*. *Bulletin de la Société des Antiquaires de l'Ouest* 13, 1975. No. 4. 281-313. o.

¹⁸⁸ A nikápolyi vereség ismertté válása után Párizsban, 1396. december 22. után VI. Károly király és nagybátya, Berry hercege vezetett engesztelő felvonulást Saint-Catherine-du-Vale-des-Écoliers egyházáig. Denis Lalande: *Jean II le Meingre, dit Boucicaut 1366-1421: étude d'une biographie héroïque*. Genève, 1995. (Publ. romanes et françaises, t.184.) 69. o.

¹⁸⁹ Arras, 1398. május 3.: ACO B 1514., f. 186.

¹⁹⁰ Conflans, 1398. november 5.: ACO B 1514., f. 161^v-162.

¹⁹¹ Conflans, 1399. január 22.: ACO B 1514., f. 187^v-188.

¹⁹² Conflans, 1399. január 22.: ACO B 1514., f. 187^v.

¹⁹³ Egy sor további példa említhető 50 és 500 frank közötti kifizetésekre az 1398-1400 közötti évekből. A részletekre l. a szerző eredeti francia nyelvű tanulmányát, 67-68. o.

jövedelmét évi 200 flandriai fontra becsülték. Louis de Male legidősebb törvénytelen fiának, Louis de Haze-nak adta át a birtokokat, melyek csakhamar visszaszálltak a burgundi hercegek tulajdonába, mivel le Haze-ról „az a hír járja, hogy életét veszítette a legutóbbi magyarországi hadjáraton”. Ez az adomány, amelyet Philippe le Hardi kifejezetten „könyörületességből” tett, végső soron szintén Flandriai Victort volt hivatva kárpótolni, aki a magyarországi hadjárat ideje alatt a nevers-i grófnak tett szolgálatokat, s akit „hitünk ellenségei fogságba ejtettek említett fiunk seregéből.”¹⁹⁴ A herceg a hadjárat áldozatainak kártalanításában még arra is gondolt, hogy néhány esetben az ütközetben elesettek, vagy a fogság idején elhalálozottak örökösaitől átvállalja adósságaikat.¹⁹⁵

Félelemnélküli János maga is mindig nagy tisztelettel viseltetett azok iránt, akik a magyarországi hadjáratba elkísérték, illetve elesetek a csapatából. Törökországból való visszatérte után ünnepélyes gyászszertartást rendeztetett elhalt bajtársai emlékére, szeptember 25-e körül pedig évfordulós misét mondatott.¹⁹⁶ Még uralma kezdetén is tett adományokat nikápolyi kísérete azon károsultjai javára, akikről Philippe le Hardi megfélemedkezett. Így jutott például 1406 novemberében Jean le Pourcelot de Besançon 200 frankhoz a „voyage de Turquie” során tanúsított szolgálataiért.¹⁹⁷

Félelemnélküli János katonai tanácsadói közül fontos kört alkottak azok, akik túléltek a hadjáratot. A veszélyek közepette, illetve a fogságban kialakult fegyverbarátság és a szolidaritás érzése ezeket az urakat erősen a herceghez kapcsolta, aki azután nagy felelősséggel járó tisztségekhez juttatta őket: így pl. Regnier Pot-t hercegi tanácsossá és kamarássá, valamint Dauphiné kormányzójává tette; Jacques, Heilly ura tanácsos, kamarás és Guyenne marsallja lett. Jacques de Courtiambles tanácsosként és kamarásként számos állami küldetést teljesített a két Burgundiában; Guillaume de Vienne-t, Saint-Georges urát tanácsossá és kamarássá emelte a herceg, és mint Pikardia és Nyugat-Flandria főkapitányát nevezte ki helytartójává 1406 áprilisában,¹⁹⁸ majd burgundi főkapitánnyá 1411-ben.¹⁹⁹ De megemlíthetnénk a Ruppes-ként emlegetett Gauthier de Bauffremont hercegi tanácsos és kamarás nevét is: a nikápolyi túlélők egyikeként az ő szóbeli információin alapszik az ún. Saint Denis-i szerzetes krónikájának a hadjáratra vonatkozó, forrásértékű elbeszélése.²⁰⁰ Ráadásul Félelemnélküli János főkapitányai egyikévé tette és különféle diplomáciai küldetésekkel bízta meg. Hasonlóképpen meg kell emlékezni a flandriai fattyúról, Victorról, akiből

¹⁹⁴ Ypres, 1398. április 11.: Archives départementales du Nord, B 1598., f. 84.

¹⁹⁵ A herceg pl. 100 frankot utal ki Jean de Chambrillac királyi lovagnak és kamarásnak, hogy rendezze a néhai Bertrandon de Saint-Chastier-nak, a herceg „voyage de Turquie” során elhunyt pohárnokának adósságait. Arras, 1399. május 8.: ACO B 1521., f. 59^v-60.

¹⁹⁶ Az 1407. szeptember 25-i megemlékezésre BnF Collection Bourgogne 57., f. 141.; az 1412. szeptember 28-i megemlékezésre ACO B 1571., f. 173. a „voyage de Liège” és a „voyage de Hongrie” során elhunytakért.

¹⁹⁷ ACO B 1547., f. 100.

¹⁹⁸ *Enguerrand de Monstrelet: Chronique.* (Éd. L. Douet-d'Arcq) 1. k. Paris, 1857-1862. 125-126. o. (Société de l'Histoire de France), ACO B 1554., f. 68^v.

¹⁹⁹ ACO B 380.

²⁰⁰ *Chronique du Religieux de Saint-Denys, contenant le règne de Charles VI, de 1380 à 1422.* (Éd.: L. Bellaguet) 2. k. Paris, 1839-1852. 520. o. (Collection de documents inédits sur l'histoire de France, t. 13.)

tanácsos és kamarás, majd 1419 júliusában Flandria admirálisa lett.²⁰¹ Félelemnélküli János számára a katonai tisztségekre való kiválasztás szempontjai között nem elhanyagolható kritérium volt a hadjáratban való részvétel. Jól példázza ezt Clais Utenhove flamand lovag esete, akinek a keresztes hadjáratból fakadó házasársi viszontagságait a „Cent nouvelles nouvelles” 69. novellája tette közismertté.²⁰² Katonai képességeit a „voyage de Turquie” alapján megítélve ura 1411-ben megette Biervliet kapitányává és *bailli*-jává.²⁰³

A bizalmi állásokra való válogatásnál Félelemnélküli János szemében még alsóbb szinteken is szerepet játszott a nikápolyi hadjáratban való részvétel. Ezt figyelhetjük meg Étienne Lambin esetében, aki számszeríjászként csatlakozott Nevers grófjának csapatához 1396-ban.²⁰⁴ Hazatérése után szolgálataiért megjutalmazták és konyhamesterként (*écuyer de cuisine*) a burgundiai herceg udvarának tagjává emelkedett.²⁰⁵ Félelemnélküli János később is számított rá: az 1405. évi hadbaszálláskor egy 81 számszeríjászt és 6 íjászt számláló csapat kapitányaként Párizsban találjuk a herceg szolgálatában.²⁰⁶ Ura ismét kinyilvánította irányában megkülönböztetett figyelmét, dupla zsoldot²⁰⁷ és 30 aranytallér jutalmat kapott.²⁰⁸ 1408 februárjától júniusáig ismét Párizsban teljesített szolgálatot mint a számszeríjások parancsnoka (*gouverneur*), azzal a különleges feladattal, hogy ügyeljen az artois-i kíséret, valamint a herceg személyes biztonságára.²⁰⁹ Utoljára 1418 májusában mint a királyi tüzérség vezetőjéről (*maître*) tesznek róla említést; a tisztséget a herceg Bajor Izabella nevében ruházta rá.²¹⁰ Minden jel arra mutat, hogy Nikápolyt megjárt bajtársa mindvégig élvezte Félelemnélküli János bizalmát.

Összefoglalva az eddigieket, még egyszer hangsúlyozzuk, hogy a Nikápolyba induló francia-burgundi kontingensben a burgundiak túlsúlya figyelhető meg, a résztvevőket tekintve hangsúlyos főúri részvételről beszélhetünk, a vállalkozást éltető szellemiség pedig nagyban hasonlított a keresztes hadjáratokéhoz: eszmeisége a korábbi vallásos örökségből és a hercegi udvar szolgálatának ideológiájából táplálkozott. E jellemzők a gyakorlatban már eleve kedvezőtlenül hatottak a kontingens hatékonyságára.

A hadjárat katonai célja nem valósult meg, politikai célt azonban, azaz a burgundi ház presztízisének a növelését, mégis sikeresen előmozdította. Mindezért igen súlyos árat kellett fizetni, de tudatában kell lennünk annak, hogy a keresztes eszmekörben a presztízist és becsületet nem egyedül a siker határozta meg. Nevers grófját és bajtársait

²⁰¹ *J. Paviot*: i. m. 21. o.

²⁰² *Les Cent nouvelles nouvelles*. (Éd.: *Pierre Champion*). 2. k. Paris, 1928. 197-199. o.

²⁰³ 1411. november 24.: Archives départementales du Nord, B 4086., f. 56^v.

²⁰⁴ ACO B 1508., f. 86.

²⁰⁵ 20 frankot kap 1397. december 12-én: ACO B 1514., f. 141^v., majd további 100 frankot „a hadjárat alatti nagy fáradozásaiért” 1400. október 16-án: ACO B 1526., f. 124.

²⁰⁶ *J. de La Chauvelays*: i. m. 142. o.

²⁰⁷ 1405. október 22.

²⁰⁸ 1405. szeptember 29.: BnF Collection Bourgogne 58., f. 18.

²⁰⁹ ACO B 1554., f. 215.

²¹⁰ *B.-A. Pocquet du Haut-Jussé*: *La France gouvernée par Jean sans Peur: les dépenses du receveur général du royaume*. Paris, 1959. 73. o.

hősökként, az áldozatokat mártírokként tisztelték. Boucicaut marsall „Livre des fais”-jének szerzője a következőképpen írja le az elesettekért tartott gyászszertartást: „Könnyen lehet, hogy igencsak szükségünk van az elesettek értünk való imádkozására, mert – ha Isten is úgy akarja – ők már szentként a Paradicsomban vannak.”²¹¹

²¹¹ Le livre des fais... I. m. 120. o.

FÜGGELÉK

E táblázatban közreadjuk a Nevers grófjának kíséretében részt vettek sorából azok nevét, akiknek már megelőzően is volt keresztes tapasztalatuk.

A Nikápolynál, illetve a fogságban elhunytak nevét † jellel láttuk el.

<i>Személyek</i>	<i>Hadjáratok</i>	<i>Források</i>
Henri d'Antoing†	Észak-Afrika (1390)	<i>Froissart</i> : i. m. 14. k. 222. o.
Philippe d'Artois, Eu grófja, Franciaország connétable-ja†	Poroszföld (1387) Észak-Afrika (1390)	<i>Paravicini</i> : i. m. 1. k. 98. o.; <i>Froissart</i> : i. m. 14. k. 224. o.
Philippe de Bar†	Észak-Afrika (1390)	ACO B 1479., f. 68 ^v .
Boucicaud marsall	Poroszföld (1384-1385) Észak-Afrika (1390) Poroszföld (1390-1391)	<i>Paravicini</i> : i. m. 1. k. 98-99. o.; <i>Lalande</i> 1995, i. m. 17-39. o.
Jean de Boves	Poroszföld (1390)	ACO B 1479., f. 143.
Damas de Buxeuil†	Poroszföld (1377) Poroszföld (1394)	<i>Paravicini</i> : i. m. 1. k. 97. o.; ACO B 1501., f. 35 ^v .
Jacques de Buxeuil	Poroszföld (1394)	ACO B 1503., f. 91.
Jean de Cadzand, Flandria tengernagya†	Poroszföld (1391)	ACO B 1495., f. 44.
Geoffroy de Charny	Észak-Afrika (1390) Poroszföld (1391)	<i>Froissart</i> : i. m. 14. k. 225. o.; ACO B 1487., f. 85 ^v .
Berthaut de Chartres†	Szentföld (1366)	ACO B 1430., f. 113.
Oudart de Chaseron†	Poroszföld (1379)	<i>Paravicini</i> : i. m. 1. k. 98. o.
Jean de Chiffreval	Észak-Afrika (1390) Poroszföld (1391)	<i>Froissart</i> : i. m. 14. k. 243. o.; ACO B 1487., f. 85 ^v .
VII. Enguerrand, Coucy ura†	Poroszföld (1364) Poroszföld (1369?) Észak-Afrika (1390)	<i>Paravicini</i> : i. m. 1. k. 96-97. o.; <i>Froissart</i> : i. m. 14. k. 224. o.
Jacques de Courtiambles	Észak-Afrika (1390) Poroszföld (1394)	ACO B 1495., f. 42 ^v .; ACO B 1503., f. 83 ^v .
Jean de Hangest	Poroszföld (1379) Észak-Afrika (1390) Poroszföld (1391)	<i>Paravicini</i> : i. m. 1. k. 98-99. o.; <i>Froissart</i> : i. m. 14. k. 225. o.; ACO B 1487., f. 85 ^v .
VI. Guy de La Trémoille, Sully ura†	Poroszföld (1379) Észak-Afrika (1390)	<i>Paravicini</i> : i. m. 1. k. 97. o.; <i>Froissart</i> : i. m. 14. k. 223. o.

<i>Személyek</i>	<i>Hadjáratok</i>	<i>Források</i>
Guillaume de La Trémoille, Burgundia marsallja†	Szentföld (1366) Poroszföld (1379) Észak-Afrika (1390)	ACO B 1430., f. 47 ^v .; <i>Paravicini</i> : i. m. 1. k. 97-99. o.; <i>Froissart</i> : i. m. 14. k. 224. o.
Philippe de La Trémoille†	Poroszföld (1394)	ACO B 1503., f. 80.
Pierre de La Trémoille	Poroszföld (1377) Poroszföld (1379) Poroszföld (1390?) Poroszföld (1391) Poroszföld (1394)	<i>Paravicini</i> : i. m. 1. k. 97-100. o.
Louis le Maréchal	Poroszföld (1394)	ACO B 1503., f. 80.
Guillaume de Lugny†	Észak-Afrika (1390)	ACO B 1487., f. 91 ^v .
Huguenin de Lugny	Poroszföld (1394)	ACO B 1503., f. 88 ^v .
Jacques, Mametz ura	Poroszföld (1390) Szentföld (1393) Poroszföld (1394)	ACO B 1479., f. 76 ^v .; ACO B 1500., f. 66.; ACO B 1503., f. 85.
Guillaume de Nanton	Poroszföld (1394)	ACO B 1503., f. 90.
Jacques de Pontailier†	Poroszföld (1394)	ACO B 1503., f. 80.
Jean de Pontailier†	Poroszföld (1379)	<i>Paravicini</i> : i. m. 1. k. 97. o.
Regnier Pot	Poroszföld (1390)	<i>Paravicini</i> : i. m. 1. k. 99. o.
Jean Prunelle	Poroszföld (1384) Poroszföld (1390) Poroszföld (1391)	ACO B 1462., f. 90 ^v .; B 1479. f.149.; B 1487., f. 85 ^v .
Le Galois de Renty	Poroszföld (1394)	ACO B 1501., f. 34.
Jean de Sainte-Croix†	Észak-Afrika (1390)	ACO B 1487., f. 78 ^v .
Jean de Savoisy	Poroszföld (1390)	ACO B 1487., f. 91 ^v .
Gauvignon de Semur†	Poroszföld (1379) Szentföld (1390-1391)	<i>Paravicini</i> : i. m. 1. k. 97. o.; ACO, B 1487., f. 79 ^v .
Jean de Trie	Poroszföld (1389) Észak-Afrika (1390)	<i>Paravicini</i> : i. m. 1. k. 98. o.; <i>Froissart</i> : i. m. 14. k. 224. o.
Jean de Vienne, Roulans ura, Franciaország tengernagya†	Poroszföld (1362?) Szentföld (1365-1366) Észak-Afrika (1390)	<i>Paravicini</i> : i. m. 1. k. 96. o.; <i>Atiya</i> : The Crusade in the Later Middle Ages. I. m. 384. o.; <i>Froissart</i> : i. m. 14. k. 224. o.
Louis de Zweveghem	Poroszföld (1394)	ACO B 1503., f. 81.

BOUCICAUT MARSALL NIKÁPOLYNÁL

Először is tisztelettel adózom a keresztes hadjáratok francia kutatójának, Joseph Delaville Le Roulx-nak, aki először tett kísérletet a Nikápolynál történt tragédia alapos bemutatására. Ha könyve, a „*La France en Orient*”²¹² nem tartozik is a szerző sem legjobb sem legfontosabb művei közé, a tudóst mégis magával ragadta a Boucicaut-életírás (*Livre des fais*)²¹³ varázsa és látszólagos pártatlansága, így fejtegetéseiben teljesen a mű hatása alá került²¹⁴. Kétségkívül, Delaville Le Roulx volt az első történész, aki felismerte, hogy a keresztes hadjáratok története nem ér véget Akkon elestével. Amint írta, nincs annál önkényesebb, mint a történész munkáját megkönnyítő mesterséges korszakhatárok kijelölése.²¹⁵ Lényegében neki köszönhető, hogy most e keresztes hadjárat érdekesítő problémájával és történeti jelentőségének kérdésével foglalkozunk. E tanulmányban arra vállalkozom, hogy röviden értékeljem Boucicaut marsall szerepét a hadjárat során, akinek keleti hőstettei olyannyira magával ragadták Delaville Le Roulx képzeletét, hogy egy ma is tanulságokkal szolgáló történeti munka megszületését eredményezték.

A csata idején Boucicaut harminc éves volt, karrierje delelőjéhez közeledett. Katonai pályája első, 1378-as hadjáratával indult, akkor 12 éves volt, s harminchét év múlva fejeződött be. Az utolsó nagy XIV. századi francia győzelem, a roosebeke-i csata előestéjén ütötték lovaggá, a franciák számára katasztrófális vereséget hozott azincourt-i csatában már az idős tanácsadó szerepét töltötte be. Ezekről az eseményekről, miként általában a VI. Károly francia király uralkodása alatti politikai konfliktusokról alkotott véleménye kevésbé ismert. A történeti Boucicaut nyilván sokkal ravaszabb volt, mint a *Livre des fais* romlatlanul naív hőse, akinek alakjában mindvégig kitapintható a tökéletes lovag ideálja és a névtelen szerző által rajzolt jámborabb szellemű figura közötti ellentmondás. Mind közszereplése, mind magánélete során számtalanszor értesülünk agyafúrt lépéseiről, így pl. a Languedocban folytatott házassági tárgyalások és családi viszályok alkalmával, vagy Konstantinápolyban, amikor kontingensének a görögökkel együttműködésben sikerül megtörnie az oszmán blokádot, s mindenekelőtt Genovában, ahol igazán lehangoló és rendkívül bonyolult politikai és vallási ellentétek közepette kellett kiutat találnia. Nem is a genovaiak ellene kirobbantott 1409. évi lázadása a figyelemre méltó, hanem az a tény, hogy a zabolátlan város majdnem nyolc éven át elégedett volt Boucicaut uralmával.²¹⁶

²¹² J. Delaville Le Roulx: *La France en Orient au XIVe siècle: expéditions du maréchal Boucicaut*. Paris, 1886. 1-2. k. (Bibliothèque des Ecoles françaises d’Athènes et de Rome, 44-45.)

²¹³ *Le Livre des fais du bon messire Jehan le Maingre, dit Bouciquaut, mareschal de France et gouverneur de Jennes*. (Ed.: Denis Lalande) Genève, 1985. (Textes littéraires français, 331). (A továbbiakban: *Livre des fais*)

²¹⁴ Pl. Delaville Le Roulx: i. m. 1. k. 212. o., vagy 254. o., 2. jegyzet

²¹⁵ Uo. 1. k. 1.o.

²¹⁶ Életrajzára l. Denis Lalande: *Jean II le Meingre, dit Boucicaut (1366-1421): étude d’une biographie héroïque*. Genève, 1988. (Publications romanes et françaises, 184.)

„Született katona” volt – miként találóan jellemzik –,²¹⁷ a francia korona ambiciózus és megbecsült tisztségviselője, a dinasztikus politika gátlástalan, bár végeredményben sikertelen támogatója, de egyúttal a hitetlenek elleni háború elkötelezett harcosa. Ez utóbbiban talán ösztönzőleg hathattak rá apja vitézi tettei, aki Humbert dauphin kíséretében vett részt a balsikerű szmirnai hadjáratban, majd később az angol III. Edward király foglyaként nyert engedélyt szentföldi zarándoklatra. „Ez a fiatal nemesemberre kötelező érvényű családi hagyomány volt.”²¹⁸ A *Livre des fais* szerzőjétől természetesen távol áll, hogy e magatartás fontos motívumairól szójon, s a lovagság feladataira, kötelességeire és törekvéseire tett általános megjegyzésektől eltekintve a Boucicaut személyére vonatkozó részletekbe menő utalásokkal is adósunk marad.

Első poroszföldi hadjáratára 1384 januárjában került sor, amelyet egy flandriai hadbaszállás és egy francia-angol fegyverszünet előzött meg. Az életírás szerzője tudunkra adja, hogy hősünk „vagyott a poroszföldi útra, amint a derék férfiak általában ..., hogy hírnevüket növeljék...”²¹⁹ Meggyőzőnek tűnik az a vélemény, hogy a felavatásuk előtt álló lovagok számára szinte kötelező volt egy ilyen „voyage”. Boucicaut életét a király, de legalábbis egy királyi herceg szolgálatának szentelte, mint oly sokan mások is. Néhány hónap elteltével azonban ismét visszatért Poroszföldre, harmadjára pedig 1390-ben. Ez az utolsó hadjárat egyfajta vigasztalódásként is értelmezhető, a király ugyanis nem engedélyezte neki, hogy a Bourbon herceget elkísérhesse Észak-Afrikába.²²⁰

1384. évi első hadjárata, a „voyage de Prusse” és az 1391. évi marsalli kinevezése közti időszakban már megfigyelhető, hogy milyen célok vezérelték Boucicaut-t a királyságon kívüli vállalkozásokban. Motívumai meglehetősen világosak: szerepet játszott köztük a zarándoklat, a kalandvágy és a távoli országok megismerésének vágya, a „turizmusra” való hajlandóság. Nem kevésbé volt fontos számára a katonai tapasztalatszerzés: 1389-ben például társával, Renaud de Roye-val együtt felajánlotta szolgálatait a török szultánnak „abban az esetben, ha az hadat indítana a szaracénok ellen.”²²¹ A poroszföldi „nyári betörésre” két évvel később mint „minden idők legjelentősebb és legtisztéletreméltóbb” vállalkozására emlékeztek, ahol is Boucicaut „kezében volt az első zászló,” ami arra utal, hogy hősünk felfogása szerint e hadjárat mindenben megfelelt a szuverén keresztény uralkodók közötti háborúk követelményeinek.²²² Kereste is a dicsőséget, amit jól példáz a königsbergi Douglas-féle eset.²²³ Arról sem szabad elfeledkezni, hogy mindezenközben személyes karrierjét is építgette, ami, szentföldi zarándoklata alatt, elsősorban Eu grófjához, a király unokatestvéréhez való viszonyát is meghatározta.²²⁴ Sokféle indítékkal számolhatunk

²¹⁷ *D. Lalande*: i. m. 10. o.

²¹⁸ *Delaville Le Roux*: i. m. 1. k. 162. o.

²¹⁹ *Livre des fais*, 40. o.

²²⁰ Uo. 42., 74-77. o., L. még *Werner Paravicini*: *Die Preussenreisen des europäischen Adels*. 1-2. k. Sigmaringen, 1989-1995. (Beihefte der Francia, 17.) 1. k. 93-104. o., 2. k. 61-62. o.

²²¹ *Livre des fais*, 61-62. o.

²²² Uo. 77. o.; *W. Paravicini*: i. m. 2. k. 64. o. Ritterswerder vára éppen e hadjárat idején épült.

²²³ *Livre des fais*, 76-77. o.

²²⁴ Uo. 62-65. o.

tehát, olyan lovagi magatartással, ami sok más „utazó és harcoló” nemesnél tetten érhető: a lovagi kalandvággyal és a keresztény jámborsággal, ám a „hivatásos kereszties vitéz” professzionalizmusa nélkül.²²⁵ Valóban, semmi egykorú bizonyítékot nem találtam arra, hogy Boucicaut a hitetlenek elleni hadjáratai előtt egyszer is felvette volna a keresztet, akár a nikápolyi, akár más hadbaszállás előtt. Ez egyébként ebben a korszakban nem számított különlegesnek: a kereszties hadjárat iránt lelkesedő lovagok nem szívesen vállalták a keresztiesekre vonatkozó jogi állapot súlyos terheit.²²⁶

A korábbi „kóbor lovag” életforma azonban tarthatatlanná vált 1391 után, amikor megkapta a marsallbotot, még ha vitézei tettei hozzájárultak is a királyi kinevezés elnyeréséhez. Boucicaut életpályájában azonban figyelemre méltó, hogy a király 1391-et követően is engedélyezte számára a „szaracénok” elleni akciókat, sőt azokban mint Franciaország marsallja és Genova kormányzója vehetett részt. Mindebben persze nagy szerepe volt annak, hogy VI. Károly király nagy megértéssel viseltetett a francia nemesség kereszties hadjáratok iránti lelkesedése, illetve az udvari körök Konstantinápolyt és Genovát illető politikai tervei iránt. A marsall lehetőségeit csak az korlátozta, hogy számos alkalommal egyeztetnie kellett személyes szándékait a katonai rangjából fakadó köteleiségeivel, mint például a genovaiak 1403. évi keleti hadjárata idején is. Persze, helyzetéből azért sokkal több előnye származott, mint amennyi kellemetlen kötelezettség hárult rá. Amint már Michel Balard megjegyezte, Boucicaut úgy viselt szent háborút a „hitetlenek” ellen, mint egy „korábbi korból itt maradt kereszties lovag.”²²⁷

Az előbbieket ismeretében kell tehát megítélnünk Boucicaut válaszát, amit a Zsigmond magyar királytól 1395-ben érkezett követeknek adott – és az azt követően megszervezett nikápolyi hadjáratot is. Érdekes, hogy a hadjárat már 1409-ben a vélemények keresztüztüzebe került; az Életírás szerzője is utalt már erre elbeszélése kezdetekor és részletes leírást ígért.²²⁸ A szerző valóban igen részletesen beszámol a marsall vállalkozásának motivációiról, az általános okokról éppúgy mint a személyesekről. Amint írja „Boucicaut semmire sem vágyott inkább, mint a szaracénok elleni küzdelemre”. Zsigmondot különben már korábbról is ismerte, 1388-ban három hónapot töltött udvarában. Döntését befolyásoló további ok lehetett még az, hogy Philippe d’Artois, Eu grófja kíséretéhez csatlakozhatott, aki nagyon kedvelte őt. E magyarázatot illetően azonban meginog a bizalmunk, mert az Életírásban azt olvashatjuk, hogy maga Philippe d’Artois „a marsallal együtt tartózkodott Magyarországon, amint azt korábban elmeséltük”. Ez viszont ellentmond az Életírás 1. könyve 16. fejezetében írottaknak, ahol Eu grófjának 1394. évi magyarországi vállalkozásáról olvashatunk.²²⁹ Mindesetre zavaró a megjegyzés Philippe d’Artois kezdeményező szerepére vonatkozóan, s gyanúsak tartom, hogy Zsigmond külön küldöncöt menesztett volna a grófhhoz, amiről más bizonyítékunk nem maradt fenn. Delaville Le Roulx mindenesetre minden további

²²⁵ Norman Housley: *The Later Crusades, 1274-1580. From Lyons to Alcazar.* Oxford, 1992. 394-403., 495. o. (Maurice Keen munkáit idézve.)

²²⁶ Norman Housley: *The Avignon Papacy and the Crusades, 1305-1378.* Oxford, 1986. 150-151. o.

²²⁷ Idézi D. Lalande: i. m. 181. o.

²²⁸ Livre des fais, 88. o.

²²⁹ Uo. 88-89. o.

nélkül elhitte, mint a névtelen szerző megannyi más hírét is. Újabban azonban Denis Lalande hangot adott kétségeinek, noha az állítást nem cáfolta.²³⁰ Aziz Atiya még tovább fokozta a zavart azzal, hogy Nikápolyról szóló, egyébként is pontatlanságoktól hemzsegő könyvében félreértette az említett 16. fejezetet.²³¹ Amit teljes bizonyossággal állíthatunk, csupán annyi: a marsall nagy örömmel fogadta a lehetőséget, hogy korábbi vendéglátóját viszontláthatja és hogy a francia hercegek és nemesek fényes csapatában harcolhat a hitetlenek ellen. Hozzátehetjük, amiként 1390-ben, ezúttal is reménykedett egy későbbi észak-afrikai keresztes hadjáratban való részvételében, amitől „el sem tudta volna képzelni, hogy távol maradjon.”²³² Egyetlen olyan forrással sem találkoztam, amely alátámasztaná Le Roulx állítását, azaz hogy Philippe d’Artois és a marsall lettek volna „az első keresztesek”, s a többiek az ő példájuk nyomán csatlakoztak volna.²³³

A *Livre des fais* szerzője a „voyage de Honguerie”-t nagy hírű vállalkozásnak tekintette; tragikus kimenetelét, jelentőségének megfelelően, mély együttérzéssel tárgyalta. Leírása sztereotip ugyan, de a gyász képeit megörökítő fejezetet Franciországbán hitelesnek tekintették.²³⁴ A nikápolyi, illetve a poroszföldi hadjáratot leíró fejezetek összehasonlításából kitűnik, hogy jelentőségük és horderejük megítélésében a névtelen szerző határozottan különbséget tett. Az Életírás szerzője említés nélkül hagyja a francia-angol keresztes hadjárat ambiciózus tervét, amiről John Palmernél olvashatunk.²³⁵ A hadjárat egyetlen kitűzött célja a keresztények felszabadítása a török fenyegetés, illetve azok igája alól. Amint olvashatjuk: „minden derék kereszténynek, s különösen a vitéz nemes embereknek kötelességük útra kelni a keresztény hitért, önként és jó szívvvel segítséget nyújtani a hitetlenek ellen.”²³⁶ Szó sem esik a Szentföldről, a hadjárat céljáról, stratégiai összefüggéseiről. Úgy tűnik, a névtelen számára a nikápolyi hadjárat azért vált nagy fontosságúvá, mert oly sok nemes vett részt benne s veszítette életét. A pogány litvánokhoz, a mórokhoz, vagy a szír és egyiptomi mamelukokhoz hasonlóan a törököket is egyszerűen a „szaracénok” megnevezéssel illeti.²³⁷ hitetlenek, Isten, a hívők és a „keresztény hit” ellenfelei, akik ellen a harcot fel kell venni. Semmi sem mutat arra, hogy a marsall felmérte volna nikápolyi ellenfelei valódi jelentőségét, sem akkor sem későbbi utazásai alatt.

Hogyan szerveztek meg egy, a királyság határain túlra vezetett hadjáratot, s mi lehetett abban a marsall szerepe? Amint jól ismert, a király a résztvevő lovagok és fegyvernökök (écuyer) számát, bölcsen, ezerben korlátozta. A becslések szerint a teljes létszám, a szolgálkat és apródokat is beleértve, a négyezer főt is meghaladhatta. Az

²³⁰ *Delaville Le Roulx*: i. m. 1. k. 230. o., 3. jegyzet., 232. o.; *D. Lalande*: i. m. 58. o.

²³¹ *Aziz S. Atiya*: *The Crusade of Nicopolis*. London, 1934. 36-37., 175. o., 27. jegyzet.

²³² *Livre des fais*, 74. o.

²³³ *Delaville Le Roulx*: i. m. 1. k. 234-235. o.

²³⁴ *Livre des fais*, 88., 113-128. o.

²³⁵ *John Palmer*: *England, France and Christendom, 1377-1399*. London, 1972. 180-210. o.

²³⁶ *Livre des fais*, 89. o.

²³⁷ A „szaracénok” megjelölés általában a hitetleneket jelenti, a litvánokat, mórokat, mamelukokat, törököket egyaránt. *Livre des fais*, 40., 77., 74., 379., 381., 64., 219., 221-223. o. A szerző Tamerlanról alkotott véleménye ambivalens, a törökök legyőzésével bizonyos értelemben a Nikápolynál elesettek bosszulójának tekinthető. *Livre des fais*, 157-159. o.

Életírás szerint a lovagok és fegyvernökeik saját maguk állták a költségeiket, kivéve azokat, akik a főnemesek és uraik szolgálatában jelentek meg. Ez alkalmat kínált a szerzőnek arra, hogy dicsérje a francia lovagok hagyományos bőkezűségét, akik „a hadakozás nemes mesterségéért nem kímélik életüket és vagyonukat...” Ezzel szemben sokan, talán a résztvevők fele, támogatásban részesültek. Maga Boucicaud is hetven fős csapatot gyűjtött egybe, köztük tizenöt lovagot, akikkel rokonságban állt.²³⁸ (Nevers grófjának kontingensében mintegy 200 lovag és fegyvernök jelent meg.²³⁹) Delaville Le Roulx véleményével szemben, hogy tudniillik a király, VI. Károly hozzájárult volna a Boucicaud kíséretében megjelentek fizetéséhez,²⁴⁰ nekünk inkább az a véleményünk, hogy a költségeket nem a király állta. Sőt éppen azt valószínűsítjük, hogy az uralkodó korlátozta Boucicaud-nak, mint marsallnak a korban szokásos jogait a királyi zsoldra felfogadott fegyveresek fegyelmezését illetően. Azon sem kell meglepődnünk, hogy a marsall nem volt tagja a Philipp le Hardi által fiai támogatására felállított szűkkörű tanácsnak.²⁴¹ De alá sem kell becsülnünk Boucicaud jelentőségét: a grófi tanácsnak kizárólag burgundi tagjai voltak, Jean de Nevers-t pedig bátorították, hogy kérje Boucicaud és a többi előkelő véleményét, amikor csak „jönak látja.”²⁴² Csapatának korlátozott létszáma következtében Boucicaud rangban a második helyre került, tapasztalata, lovagi hírneve és tisztségének presztízse mégis biztosította számára az első helyet.²⁴³ A források tanúsága egybehangzó: a hadjárat alatt mindvégig fontos szerepet játszott, még ha azt a *Livre des fais* kissé el is túlozza.

Amikor rátérünk magára a hadjáratra, forrásunk már kevesebb támpontot nyújt a történekről. Mindenekelőtt két problémára kell felhívunk a figyelmet. Az egyik magából az Életírás műfajából következik, mivel az voltaképpen idealizált életrajz („biographie héroïque”), amelyet áthat az eszményítésre való tudatos törekvés.²⁴⁴ Huizinga véleménye teljese mértékben helytálló: „A *Livre des fais* nem egyszerűen a kortárs történelem egy fejezete, hanem a tökéletes lovag rajza is.”²⁴⁵ Ennek megfelelően csak a vitézség az, ami számít. Vegyünk egy példát, ami jól illusztrálja ezt a szándékot: amikor kiderült, hogy a hadjárat második állomása Rachova városa lesz, a franciák közül többen – köztük Philippe d’Artois, Philippe le Bar, Enguerrand de Coucy, és a marsall – „elhatározták, hogy elsőnek érnek oda”, és „lovagoltak egész éjjel, amíg reggelre meg nem érkeztek.”²⁴⁶ Miként ítéljük meg ezt a számunkra értelmetlennek tűnő esetet, ami a szerző számára szemmel láthatóan merész és megőrkítésre méltó „tett” volt?

²³⁸ *Livre des fais*, 91. o.

²³⁹ *Delaville Le Roulx*: i. m. 1. k. 235-236. o.; *Richard Vaughan*: *Philip the Bold: The Formation of the Burgundian State*. London-New York, 1962. 65. o.

²⁴⁰ *Delaville Le Roulx*: i. m. 1. k. 237. o., 1. jegyzet.

²⁴¹ *Atiya*: i. m. 147. o.

²⁴² Uo. 144., 147. o.

²⁴³ *R. Vaughan*: i. m. 65. o. valószínűleg alaptalanul gondolja, hogy Nevers grófja után a marsallnak volt a második legnagyobb létszámú kontingense. Azt létszámban Philippe d’Eu csapata nyilván meghaladta.

²⁴⁴ *D. Lalande*: i. m. 184. o.

²⁴⁵ Idézve uo., 95. o.

²⁴⁶ *Livre des fais*, 95. o.

A második nehézséget a vereség magyarázata jelenti. A szerző a hadjárata vonatkozó fejezeteit annak előrebocsátásával vezeti be, hogy vágya a „törtétekről a szintiszta igazság” kiderítése.²⁴⁷ Szükség is volt annak magyarázatára, hogy az Úr miért is engedte választott fiainak legyőztetését a „szörnyűséges és csúf szaracén kutyák által”. Ezért aztán a *Livre des fais* erkölcsstanító és apologetikus írás is egyúttal, ami a szerző általános és konkrét megjegyzésiben egyaránt kifejezésre jut.²⁴⁸

Egy keresztes hadjárat kudarcát általában három tényezőre vezették vissza. Az első tényező –ősforrása maga a Roland-ének –az ellenfél nyomasztó számbeli fölénye lehetett, ami a keresztesek páratlan vitézsége ellenére is felülkeredett. Ilyen körülmények között a vereség elkerülhetetlen volt, de dicsőséges. Másodsorban a vereséget vissza lehetett vezetni a keresztények bűneire és hibáira és valóban, a „peccatoris exigentibus”-féle magyarázat igen gyakorta előfordult a keresztes háborúk történetében.²⁴⁹ A nikápolyi hadjárat vonatkozásában ez utóbbit lehangsúlyosabban a Saint-Denis-i szerzetes krónikája képviseli, aki a kereszteseket bűnös emberekként írta le, nem csupán bujáságukat, falánkságukat, iszákosságukat, játékszenvedélyüket és istenkáromló beszédüket vetette szemükre, hanem megemlítette, hogy háromszor is szembeszegültek Zsigmond király bölcs tanácsával.²⁵⁰ (Anélkül, hogy e majdnem „hivatalosnak” tűnő krónikás forrás hitelét megkérdőjelezném, le kell szögezni, hogy teljesen átszövik a biblikus utalások és áthatja egy jobbító, azaz kritikus szellem.) A harmadik magyarázat szerint magukat a résztvevőket lehetett hibáztatni a vereségért, hozzá nem értésüket, gyávaságukat, vagy éppen árulásukat. A nikápolyi hadjárat esetében ezekkel a vádakkal leggyakrabban a magyar kontingenst illették, szemükre vetve, hogy elmenekültek a csatateréről.²⁵¹

Az Életírás szerzője nem fogalmazott oly élesen, mint a moralizáló Saint Denis-i szerzetes. Kétségtelen, Bajezid hadserege nagy létszámú volt: „minden egyes kereszténnyel több mint húsz szaracén állt szembe. Mégis több mint húszszert öltek meg közülük a mieink, de a végére nem bírták erővel.” Mindenek ellenére a keresztények győzelmet arathattak volna a túlerővel szemben, ha a magyarok nem menekülnek el, „nem kellene-e felakasztani a hitetlen keresztényeket, akik ilyen rútul cserben hagyták őket?” Csak a Garai Miklós nádor vezette csapatok maradtak a harctéren, hogy a franciákat segítsék az egyenlőtlen küzdelemben.²⁵² E magyarázat abba csoportba tartozik, amelyik a vereségért az idegen, messzi népek árulását teszi felelőssé. Ami azonban a magyarázatban eredetibbnek tűnik, az Fortuna pusztító szerepének a hangsúlyozása, mely mintegy semlegesíti az előbbieket. Ha már nem fogadták el az égi gondviselés közbenjárását, akkor egy sokkal régebbi magyarázatot kellett a szerzőnek

²⁴⁷ *Livre des fais*, 88. o.

²⁴⁸ Uo. 114. o.

²⁴⁹ *Elizabeth Siberry: Criticism of Crusading 1095-1274*. Oxford, 1985. 69-108. o.

²⁵⁰ *Chronique du Religieux de Saint-Denis, contenant le règne de Charles VI, de 1380 à 1422*. (Ed.: *L. Bellaguet*) 6 vols. Paris, 1839-1852. 2. k. 484., 488., 494., 502., 510-512., különösen pl. 512. o.: „Agravasti tunc, Domine, manum tuam super populum tuum in virga furoris tui Basati, quem ad suum exterminium debachari permisisti...”

²⁵¹ *Atiya: i. m. 128-129. o.; Delaville Le Roulx: i. m. 1. k. 277., 345. o.*

²⁵² *Livre des fais*, 105-107., 112. o. (Garai Miklós ekkor horvát bán – a Szerk.)

keresnie. Amint az antik világ hőszei –Hektor, Nagy Sándor, Hannibál, Pompeius (az összehasonlítás hízelgő) –, e kiváló lovagok is ki voltak téve a Szerencse kiszámíthatatlan istennője szeszélyeinek.²⁵³

E fatalizmus egyúttal arra is lehetőséget kínált, hogy a szerző védelmébe vegye a kereszteseket mindazokkal – mindenekelőtt a Saint Denis-i szerzetessel – szemben, akik a fiaskót a résztvevők bűneinek és fegyelmetlenségének tulajdonították. Amint arra már Denis Lalande is felfigyelt, az Életírás e ponton érintkezik a kereszteseket érintő, a „malaise de la chevalerie”-t tárgyaló kortárs polémiával.²⁵⁴ A szerző határozottan és ügyesen kelt a marsall és általában a francia lovagok védelmére. Ezzel az apologetikus törekvéssel akkor találkozunk először, amikor azt a jó néhány forrás által is megerősített vádat igyekezett cáfolni, hogy a francia lovagok rendezetlenül vonultak volna fel a nikápolyi csatamezőre: „azok, akik elmondták nekem, s akiknek szavait most leírom, a legbátrabb és legkegyesebb lovagok közül valók, és szavaik hitelt érdemlőek.” Eszerint „a keresztesek a király előtt a megfelelő időben érkeztek, hogy elfoglalják a megfelelő csatarendet, ami az eseményhez illő módon jól sikerült.”²⁵⁵ Ez az öngazoló tendencia a csataleírás további részleteiben is tetten érhető. „A franciáknál a világ egyetlen népe sem volt keményebb, jobb harcos, állhatatosabb és vitézebb. Egyetlen olyan csatát sem lehet felmutatni, ahol a vereség oka ne árulás, vagy vezéreik, az őket vezetőik hibája lett volna.”²⁵⁶ Mi sem természetesebb, hogy, Boucicaud is e szellemben harcolt, még ha az Életírás szerzője – a részletek hiányában – általánosításokkal, cikornyás körülírásokkal kényszerült is élni. Vele kell csodálnunk a marsallt, aki egyedül vélekedett úgy, hogy a törökök nyilai elkerülésének egyedüli eszköze a támadás. Később a rohamozó Boucicaud alakja jelenik meg előttünk, aki egymaga hatol át a törökök hadsoraiban. A csata elvesztésekor olyannak látjuk, mint „aki kockára teszi életét és drágán hajlandó megválni tőle”, majd amikor bekerítik, „sarokba szorított oroszlánként” látjuk.²⁵⁷ Szép képek, de mennyire hihetőek?

A csata valóságos eseményeinek leírása csak nagy általánosságban lehetséges. A források, amint láttuk, tendenciózusak, szerzőik szinte kivétel nélkül olyanok, akik maguk nem vettek részt a csatában.²⁵⁸ Ha mégis szintézisre vállalkozunk, amint azt Delaville Le Roulx is tette, akkor azt csupán rekonstrukciónak tekinthetjük, anélkül, hogy túl sok hitelt adnánk neki.²⁵⁹ Sokkal hasznosabb magukat az eseményeket elemezni, mint azok fennmaradt interpretációit. Így például véletlen-e, hogy a Nikápolynál felelőtlen lovag szerepében feltűnt Philippe d’Eu annak a Robert d’Artoisnak a leszármazotta, aki hanyagsága révén lett a mansurah-i katasztrófa okozója? Mivel Philippe d’Eu 1397-ben elhalálozott és így nem tudta magát tisztázni a vádak alól, a legalkalmasabb jelöltnek bizonyult erre a szerepre. Delaville Le Roulx, a

²⁵³ Uo. 99-101. o.

²⁵⁴ Livre des fais, XXVIII-XXIX. o.

²⁵⁵ Uo. 104. o.

²⁵⁶ Uo. 107-108. o.

²⁵⁷ Uo. 106., 111-113. o.

²⁵⁸ A német krónikás Johann Schiltberger jelen volt, de értékelésére l. *Kenneth M. Setton: The Papacy and the Levant (1204-1571)*. 3 vols. Philadelphia, 1976-1984. 1. k. 355. o.

²⁵⁹ *Delaville Le Roulx: i. m. 1. k. 270-281. o.*

Saint Denis-i szerzetest követve, maga is felrója a marsallnak „menthetetlen vakmerőségét.”²⁶⁰ Később azonban még ez az alapos történész is mentegetni próbálja a marsallt, minden bizonyíték nélkül neki tulajdonítva, hogy a csata előtti estén tartott haditanácsban óvatosságot tanácsolt.²⁶¹ A teljes szkepticizmustól azonban óvakodnunk kell. Hihetőnek tűnik, hogy a francia lovagok valóban lovasrohamra indulhattak a hitetlenek ellen: királyi tiltás következtében az angolok ellen már régóta nem volt erre lehetőségük. Philippe le Hardi fiainak szóló utasításai között meghagyta, hogy a burgundiaiak a keresztény had élén haladjanak.²⁶² Ez magyarázza, hogy a herceg miért támogatta olyan bőkezűen a burgundi kontingenst, s fényt vet korszak lovagi eszmevilágára.²⁶³ A csata további részletei meglehetősen jól ismertek, még ha nem is mindig teljesen világosak: a lovagok elérik a megerősített vonalakat, a törökök néhány hadsora – a szpáhik és a gyalogság – vereséget szenved, végül a török szultán gondosan elrejtett tartaléksapatai kivívják a győzelmet. Hihető, hogy a megosztott keresztény sereg részei között rossz volt az együttműködés, s hogy a francia lovagok támadására megfelelő előkészítés nélkül került sor. Így az egyes csapatok visszavonulása könnyen áruháznak tűnhetett, különösen azok szemében, akik még erősítést vártak.

Érdeemes megnéznünk, hogy a halálos veszedelembe került Boucicaut tanult-e valamit a megszegyenítő vereség leckéjéből?²⁶⁴ A hadjáratot követő viták keresztültüzében, amint arról az Életírás tendenciózus volta is tanúskodik, nem is volt olyan könnyű a tanulságok levonása. Az eredmény azonban meglepő. Néhány évvel ezelőtt Christopher Philpotts közzé tette azt a haditervet, amelyet az azincourt-i katasztrófa előtt néhány nappal, mások tanácsait is figyelembe véve, maga Boucicaut készített. A tervből kiderül, hogy a marsall nagyon is tudatában volt az angol íjászok veszélyességének.²⁶⁵ Tudjuk, hogy Azincourt-nál nem ezt a taktikát használták, de legalábbis nem a megfelelő módon, a franciák számára katasztrófális eredménnyel. A terv mindenesetre arról árulkodik, hogy a marsallban megvolt a tapasztalatok hasznosításának képessége és az újtásra való hajlam.

Persze, Nikápoly után sok minden megváltozott. Boucicaut a kereszties hadjárat idején még nagyon fiatal volt, s minden igyekezete hírnevének a megteremtésére illetve öregbítésére irányult. A hadjárat becsületbeli ügy volt, alkalom a dicsőségszerzésre, még vakmerőség és kockázat árán is. 1415-ben ezzel szemben maga a Francia Királyság került veszélybe, s Boucicaut, mint első marsall – noha minden bizonnyal becsülte

²⁶⁰ Uo. 277. o.

²⁶¹ *Delaville Le Roulx*: i. m. 1. k. 262. o.; *Henry L. Savage*: Enguerrand de Coucy VII and the Campaign of Nicopolis. *Speculum* 14, 1939. 441. o., 2. jegyzet.

²⁶² *Atiya*: i. m. 148. o.: „Item que monsieur le Conte et sa compaignie a a requerir lavantgarde”

²⁶³ *Philippe Contamine*: Guerre, Etat et société à la fin du Moyen Age: études sur les armées des rois de France 1337-1494. Paris-La Haye, 1972. 196. o.

²⁶⁴ *Livre des fais*, 116. o.

²⁶⁵ *Ch. Philpotts*: The French Plan of Battle During the Agincourt Campaign. *The English Historical Review* 99, 1984. 65-66. o.: „Item, se ferra une bataille de cheval grosse de bonnes gens jusques au nombre de mil hommes darmes du moins; la quelle bataille conduira monsire le maistre des arbeletriers et lui sera fourni jusques audit nombre de tous les compa(nies); la quelle bataille se tendra hors de toutes les autres batailles au coste senestre, un pou sous la derrere. Et la quelle bataille sera pour ferir sur les archers et ferra leur povoir de les rompre.”

fiatalkori önmaga katonai múltját – 49 évesen már óvatosabbá vált és megpróbálta lebeszélni királyát a csatáról, inkább Harfleur visszavételét látta volna szívesebben. 1415-ben már az egész világ félt az angol íjászokat s tudatában volt annak, hogy az íjászokat harcképtelenné kell tenni. 1396-ban azonban, a moralizáló traktátusírók kivételével, még senki sem gondolt volna egy bekövetkező katonai katasztrófára.

A gyakorlati tapasztalatokat illetően két magyarázat terjedt el, igaz mindkettő igen általános. Amennyiben a magyarok valóban felelősek a vereségért, akkor árulásukért megérdemlik, hogy magukra maradjanak a török betörésekkel szemben. Ugyanakkor meg kell bosszulni a Nikápolynál elesett, vagy a fogságban elhalt harcostársakat a „szaracénok” (törökök, mamelukok) elleni további fegyveres harcban.²⁶⁶ Ez azonban feltételezte, hogy ne kerüljön sor még egy „voyage de Honguerie”-ra, hiszen az az elátkozott ország egyébként is csak egy a keleti hadszínterek közül. Végül is ez az, amiért Boucicaut Konstantinápolynál, Anatóliában és Szíriában harcolt. Arra azonban, hogy az újabb katonai kalandokhoz a marsall éppen a nikápolyi hadjáratból merített volna bátorítást, az Életírásban semmi utalás sincs. Nikápoly a hitetlenek elleni harcok sorában kétségkívül kivételes helyet foglal el. A későbbiekben aratott még győzelmeket, mint pl. 1399-ben Konstantinápoly közelében, amikor hasznos tanácsokhoz jutott a bizánciaktól és a rhodoszi Johannitáktól.²⁶⁷ De kudarcok is érték, mint 1403 augusztusában Tripolisznál, amikor Pierre de Lusignan példáját követve Alexandria megtámadására készült volna, de azt a kedvezőtlen széljárás megghiúsította.²⁶⁸

A Saint Denis-i szerzetes, vagy Jean Juvéinal des Ursins elitélő megjegyzései a keresztesek gögijére és fegyelmeztelenségére feledésbe merültek ugyan, a problémák megoldása azonban, amint azt V. Károly katonai reformja bizonyítja, már ismert volt. Már néhány évtizede létezett a marsall és a connétable intézménye, ami azt jelzi, hogy felismerték: csak a lovagság átalakulása vezethet eredményre.²⁶⁹ Az alapjaiban individuális harci taktika „disciplina militaris”-szá alakítása hozhatta csak meg az angolok végső kiűzését, akik egyébként ugyanebben az időben hasonló intézkedések bevezetésével próbálkoztak.²⁷⁰ Ennek a meggyőződésnek adott hangot néhány évvel a nikápolyi hadjárat előtt a híres „L'Arbre de Batailles” szerzője, Honoré Bovet is.²⁷¹ Néhány kortársat persze meglephetett, hogy éppen a nikápolyi katasztrófa lett a „disciplina militaris” pártolásának az eredménye. A teoretikusok – pl. az említett Bovet – azonban továbbra sem vonták kétségbe a keresztes hadjárat legitimitását. Philippe de Mezieres szerint pl. csak új módszerek szükségeltettek: a szent háború hagyományos intézményét az V. Károly alatti katonai újításokkal kell egyesíteni. De ebben sem Nikápoly közvetlen hatását kell látnunk, hiszen pl. Mezieres, vagy az e kérdésekkel

²⁶⁶ Livre des fais, 116. o.

²⁶⁷ Uo. 139-147. o.; *D. Lalande*: i. m. 88-91. o.

²⁶⁸ Uo. 230-243. o.; *D. Lalande*: i. m. 110-114. o.

²⁶⁹ *Ph. Contamine*: i. m. 198-202. o.

²⁷⁰ *Maurice Keen*: Richard's II Ordinances of War of 1385. In: *Rulers and Ruled in Late Medieval England. Essays Presented to Gerald Harriss.* (Ed.: *Rowena E. Archer - Simon Walker*) London-Rio Grande, Ohio, 1995. 33-48. o.

²⁷¹ *Ph. Contamine*: i. m. 202-204., 184-204. o. passim; *George W. Coopland*: *The Tree of Battles of Honoré Bonet. An English Version with Introduction.* Liverpool, 1949.

foglalkozó gondolkodók minderre már 1397 előtt, sőt már a megelőző században rádöbbenek.²⁷² Az elmélet és a gyakorlat között feszülő ellentmondás már Delaville Le Roulx könyvének is egyik fontos kérdése, s a történész szomorúan állapítja meg, hogy a hadjáratok tervei milyen csekély eredménnyel jártak.²⁷³

A következmények és hatások vizsgálata közben nem tehetjük meg, hogy ne említsük Matthew Bennett véleményét. Szerinte leginkább az angolok hasznosították az ütközet katonai tanulságait: V. Henrik az Azincourt-i ütközetben íjászainak éppen olyan, lovasok elleni védősánc készítésére adott parancsot, mint amelyet a törökök alkalmaztak Nikápolynál.²⁷⁴ Ha elfogadjuk az okfejtést, Boucicaut marsall kétszer sétált be ugyanabba a csapdába. Eme interpretációnak azonban vannak nehézségei: csak hat év telt el az Életírás megírása és az Azincourt-i ütközet között, s arra sincsenek bizonyítékok, hogy a kézirat eljutott volna angol földre. Fontosabb ellenvetés, hogy a karókból épített akadály alkalmazásához nem volt szükség a török gyakorlat ismeretére. Amint e hadicselről Michel Prestwich írta, az íjászok előtti akadályok létesítése természetesnek számított.²⁷⁵ Alkalmazásuk Azincourt-nál okozhatott meglepetést, de ebben inkább V. Henrik taktikai érzéke mutatkozhatott meg, semmint egy korábbi minta követése. A két esetben az is hasonló, hogy a sáncok az ütközetek menetét csak egy ponton befolyásolták, a vereségeknek csak egy momentumát jelentették.

Összefoglalva, a *Livre des fais* a korabeli kereszties eszmekör kiemelkedő forrása. A szerző megvilágítja a „Voyage de Hongueire”-ban résztvevő nemesek értékrendjét, az egyes résztvevők viselkedését és motivációit; Boucicaut magatartása is lovagság egészén belül nyer értelmet. Az Életírás kitűnően egészíti ki a burgundiak részvételéről ránk maradt adminisztratív és pénzügyi forrásanyagot. Fejtegetéseim során ugyanakkor arra próbáltam utalni, hogy az Életírást kevésbé lehet a marsallt a hadjáratra indító pontos körülmények forrásaként értékelni, mivel Philippe d’Eu szerepét illetően éppoly zavaros, mint a hadjárat és a csata leírásában, s értékét nagyban csökkenti, hogy a szerző ellentmondó forrásokat is használt. Témáját sokszor retorikus magasságba emelte, s a leírtak valóságtartalmának ellenőrzéséhez hiányoznak az eszközeink.

Boucicaut a Valois dinasztia hűséges szolgálója, eredményes karrierista, lelkes lovas és parancsnok volt, aki jelentős sikereket ért el, ügyesen egyeztette részben egymásnak is ellentmondó szerepeit. Az Életírás szerzője hozzásegítette hőst, hogy életét mindenben a legteljesebb becsület jellemezze. Ennek érdekében nem kényszerült arra, hogy propagandairatot szerkesszen, azonban gondos mérlegeléssel bizonyos momentumokat kiemelt, másokat elhagyott. Ezzel a történésznek problémát okozott ugyan, ám annál egyértelműbben rajzolta meg az eszményi kereszties képét, amely e viszontagságos időszakban új erőre kapott. Ennek jegyében ábrázolta a marsallt „Jézus

²⁷² Le Songe du Vieil Pélerin. (Ed.: G. W. Coopland) 1-2. k. Cambridge, 1969. 1. k. 75. o.: „A kereszties hadjárat immár nem pusztán kaland többé, a nyugati lovagság energiáinak levezetése, hanem egy fegyelmezett és folyamatos harci tevékenység.”

²⁷³ Delaville Le Roulx: i. m. 1. k. 514-515. o.

²⁷⁴ Matthew Bennett: The Development of Battle Tactics in the Hundred Years War. In: Arms, Armies and Fortifications in the Hundred Years War. (Ed.: Anne Curry-Michael Hughes) Woodbridge, 1994. 15-16. o.

²⁷⁵ Michael Prestwich: Armies and Warfare in the Middle Ages: The English Experience. New Haven-London, 1996. 136. o.

Krisztus derék harcosaként”, aki hivatásának tekintette a hitetlenek elleni küzdelmet. Sajátos koncepció, akár anakronisztikusnak is tekinthető, de jó magyarázatot nyújt rá VI. Károly Franciországa.²⁷⁶ Abban a megosztott és értékválságban szenvedő francia világban a keresztes háború eszméjének tagadhatatlanul volt bizonyos összefogó, legitimáló szerepe. Nehéz tetten érniünk e vízió mindennapi valóságát: amit a nikápolyi hadjáratról örökségként ránk hagyott, sajnos, nem más mint zavarodottság, vádaskodás és gyűlölet.

²⁷⁶ *D. Lalande*: i. m. 180-181. o.; *Ph. Contamine*: La Guerre de Cent ans, le XVe siècle. In: Histoire militaire de la France. (Ed.: *Ph. Contamine*) 1. k. Paris, 1992. 174. o.

A NIKÁPOLYI HADJÁRAT ÉRTÉKELÉSE AZ ÚJABB HADTÖRTÉNETÍRÁSBAN

Thuróczy János, Mátyás király ítélőmestere első kiadásban 1488-ban Brünnben megjelent krónikájával – bármely hihetetlen is – a legutóbbi évtizedekig befolyásolta Zsigmond magyar királyról és német-római császárról alkotott képünket, uralkodásáról és jelleméről azóta megszületett értékeléseinket. Thuróczy pedig ritka ellenszenves uralkodóként állítja elénk Zsigmondot, s országvédő tevékenysége sem kerül művében kedvezőbb megvilágításba. A rövidség kedvéért csak a hadjárat kudarcát kommentáló szavait idézzük: „... Fájdalom, micsoda viszályokat támaszt, mekkora gyűlöletet szül az emberi sors, ha mostoha szerencse vezérli és nemkívánatos ösvényen halad ... Zsigmond király, aki eddig kedves volt nemzete szemében, népének súlyos veresége után gyűlölet tárgya lett.”

Érdekes, hogy Zsigmond, illetve a nikápolyi hadjárat kedvezőtlen megítélésében mennyire azonos állásponton volt az 1945 előtti és utáni, a polgári és az ún. baloldali történetírás. Az 1945 előtti történeti összefoglalások részletesen elmesélik az 1390 és 1396 közötti eseményeket, de Zsigmond törökellenes erőfeszítéseiben nem sok méltánylandót találnak. Szinte örülnek, amikor a gyengekezű és nem is magyar születésű Zsigmondot tehetik felelőssé a török előrenyomulás megállításának elmulasztásáért. Hadügyi történetében már Bárczay Oszkár úgy látta, hogy „...a csata elvesztéséért elsősorban Zsigmondot illeti a felelősség..., nem tudott parancsolni, s valószínűleg gyöngye ember módjára azt sem tudta, hogy hol a feje, s kipkedve-kapkodva, megfélemedezett annak végrehajtásáról, amit tenni szándékában volt.” E szellemben folytatta Hóman Bálint is összefoglalásában: „Zsigmond király végzetes veresége egészen új irányba terelte a magyar külpolitikát. Az Anjouk nagyszabású imperiális célkitűzései helyébe az ország létének és függetlenségének biztosításáért küzdő defenzív politika lépett ...”. Az eredmény valóban ez lett: a nikápolyi vereség tisztázta az erőviszonyokat a magyar állam és a török hatalom között, de az erőviszonyok ilyenén alakulásának oka semmiként sem Zsigmond teljesítménye és a nikápolyi csatavesztés volt. Hasonlóan közeledett a kérdéshez a baloldali történetírás reprezentatív képviselője, Elekes Lajos is. Nikápolyról nincsen több mondanója, mint „Zsigmond a tenger felé menekült, kéjutazásnak beillő vitorlázás után, óriási kerülővel, s hosszú idő múltán vetődött vissza országába. Érthető, hogy nem fogadta nagy lelkesedés.” E megállapítások egyoldalúságuk miatt tendenciózusak, hiszen éppen arról nem ejtenek szót, ami a lényeg: a nikápolyi hadjárat előkészítése és a hadjárat megszervezése már uralkodása elején Zsigmond legjelesebb uralkodói erényeit villantotta fel. Megmutatta ugyanakkor azt is, hogy míg stratégiának kiváló volt, hadvezetői, taktikai képességei igen korlátozottaknak bizonyultak.

A magyarországi historiográfiában az 1970-1980-as évekre alapvetően módosult Zsigmond király tevékenységének megítélése, s immáron egyik legjelentősebb középkori uralkodónkat tiszteljük benne. Megváltozott megítélésnek egyik oka éppen törökellenes politikája valós jelentőségének elismerése volt. E folyamat jelentős

állomásai 1936-ban Deér József tanulmánya a király honvédelmi politikájáról, majd 1951-től Mályusz Elemér Zsigmond-kori oklevéltárának még ma is folytatódó kiadása, a királyról írt (1984), idegen nyelven is kiadott monográfiája, valamint a Rázsó Gyula által 1973-ban a Hadtörténelmi Közleményekben, illetve az Engel Pál által a Századok 1994. évi évfolyamában megjelentetett tanulmányok. Mályusz, Rázsó, majd Engel írásai fordulatot hoztak a király védelmi politikája, illetve a nikápolyi hadjárat megítélésében. Ezekkel párhuzamosan Zsigmond egyéniségének és uralkodásának átértékelése, pontosabban megismerése a nagyközönség, de részben a szakma számára is az 1987-es ünnepi Zsigmond-évfordulós kiállítással és a hozzá kapcsolódó reprezentatív történeti-művészettörténeti katalógussal vált teljessé. Némiképpen magyarázatra szorul a kiállítással szinte egyidős, 1986-ban megjelent Erdély története című szintézis jellegű Zsigmond-képe, s az 1390-es évek törökellenes erőfeszítéseinek – a magyar-havasalföldi összefogás jelentőségéhez méltatlan és pontatlan, pl. Kis-Nikápoly visszavételéről nem tudó – tárgyalása. Ennek azonban gyakorlati oka lehet, a kézirat évtizedekkel korábbi elkészülte. Tisztában kell lennünk azzal, hogy Zsigmond azon középkori királyaink közé tartozik, aki életében talán a legtöbbet tartózkodott a délkeleti, déli határszélen, s a legtöbbet foglalkozott a török veszéllyel, aki minden idők egyik legütőképesebb kereszties seregét gyűjtötte egybe; így a nikápolyi hadjáratban játszott szerepe is más, kedvezőbb megvilágításba kerülhet. A már akkor is sokat emlegetett, ám eladdig igen mérsékelt sikerű európai katonai összefogást, diplomáciai érzékének köszönhetően, hosszú időn át csakis Zsigmondnak sikerült megvalósítania. A modern összefoglaló munkák egybehangzóan elismerik, hogy a hadjárat mozgató motorja, az egyházi támogatás megszerzője a magyar király volt, nem a szorult helyzetben levő bizánci császár, vagy a pápa. A kereszties eszme akkor már lealkonyulóban volt, s klasszikus formájában talán éppen a Zsigmondé volt az utolsó hadjárat. Ám erről nem a király tehet, sőt ismét csak kitűnő érzékét dicséri, hogy felismerte az utolsó pillanatot, amikor a hitetlenek elleni harc mozgósító erejével még hadba lehet hívni a nyugat-európai katonai elit egy részét, s becsvágyukat valós európai érdekek és célok szolgálatába lehet állítani.

A haditervnek az a része, hogy egyetlen hadjáratral söpörjék ki a törököket Európából, nyilván már első megfogalmazásakor sem lehetett egyéb illúziónál. Ez az elképzelés is a kereszties háborúk öröksége volt, s sajátos, hogy az egyetlen döntő hadjárat doktrínájának több évszázadokon át ismétlődő kudarca sem hatott kijózanítólag az európai lovagság vezetőire. Kérdés, hogy Zsigmond mennyire tette magáévá e felfogást? Úgy tűnik, már akkor sem állt tőle távol annak felismerése, hogy az egyetlen eredménnyel kecsegtető megoldás az, ha a török érdekszférát folyamatos katonai nyomás révén, lépésről-lépésre szorítják vissza a Balkánon.

Uralkodása elején roppant nagy lelkesedéssel látott hozzá e gondolat megvalósításához, s nem is eredménytelenül. Az 1390-es évek magyar-havasalföldi politikájában a Havasalföld magyar oldalon való megtartásának kísérlete a Nikápolyhoz vezető zsigmondi politika szerves része volt, s szemben a külföldi szakirodalommal, így az egyiptomi származású angolszász tudós, Atiya munkájával (1934), nem is tárgyalható attól elkülönítve. Atiya egyébként kitűnő monográfiája éppen erdélyi és havasalföldi vonatkozásokban tartalmaz súlyos tévedéseket, amelyek azután sikeresen átkerültek Kenneth M. Setton (1976) modern összefoglalásába is. Ezzel szemben úgy tűnik, hogy a

hadjárat elgondolása nem Zsigmond hóbortos ötletéből fakadt, hanem uralkodása kezdete óta formálódó stratégiai koncepciójának része volt, maga a háború pedig egy évek hosszú során át szervezett hadászati terv lezárásának tekinthető. A havasalföldi és bulgáriai status quo helyreállításának célja magyarázza a sereg útjába eső erősségek ráérős, időt rabló ostromát, s hogy szeptember végéig még csak Nagy-Nikápoly váráig jutottak. A követett taktika egy esetleges győzelem után sem módosult volna: nyilván az esetben is várról-várra haladva igyekeztek volna délebbre szorítani a török befolyás északi határát.

Az előkészületek egyik szerencsésen fennmaradt dokumentuma az 1395. március 7-i brassói szerződés, melyben a havasalföldi vajda, Mircea, katonai segítség nyújtására, utánpótlás biztosítására, sebesültek ápolására kötelezte magát, sajátos helyet kapott a romániai historiográfiában. A kérdés lényege, hogy e szerződés jelentett-e alávetettséget a magyar király felé, avagy sem? A román történészeknek valószínűleg igazuk van abban, hogy a szerződés de jure nem több egy szokványos együttműködési szerződésnél, tartalmában nem sokkal haladja meg a Róbert Károly magyar király, Frigyes és az osztrák hercegek közötti 1323. évi szerződést. De facto azonban Mircea a szerződéskötés idején egyáltalán nem volt a maga ura, s a szerződés megvalósulása esetén a Magyarországot övező ütközőállamok rendszerében kétségkívül vazallusi szerepet jutott volna neki. A Mircea-problémához kapcsolódik, hogy a Zsigmond visszavonuló seregét 1395 nyarán ért támadást a szakírok közül többen Mircea álnokságának és kétszínűségének tulajdonítják, noha az a Mirceával szembenálló Vlad-párttól is kiindulhatott. A korabeli oklevelek mindenesetre nem róják fel Mirceának az esetet. Éppen ellenkezőleg, 1396 augusztusában Stibor erdélyi vajda vezetésével magyar sereg tört a Havasalföldre, elmozdították a török által pártfogolt Vladot és a fegyverek erejével ismertették el Mircea jogát. A frissen hatalomba ültetett román vajda Stibor fegyvereinek fedezete mellett csatlakozhatott a Nikápolyt ostromló sereghez, s nem zárható ki, hogy magában a csatában is egy szárnyon harcolhattak. Ha valamiben különbözött a nikápolyi hadjárat a klasszikus szentföldi keresztes háborúktól, akkor az a hadjárat több éves, gondos előkészítése és időzítése volt, az előkészítő katonai csapások pontos időzítése és túlnyomórészt sikeres végrehajtása.

A keresztes sereg vonulásával az utóbbi években egy újabb dokumentumot, egy térképet hoztak kapcsolatba. A Balkánt ábrázoló térkép a híres reneszánsz hadmérnök, a Taccola néven ismert Jacopo Mariano művének párizsi kéziratában maradt fenn. A térkép datálását valamelyest segíti, hogy a helységek egy részénél zászló jelzi, hogy keresztyén, vagy iszlám uralom alatt állónak tudják-e. Mivel Vidin és Nikápoly várain keresztes zászló leng, a térkép mintapéldánya 1393 előtti állapotokat tükrözhet, s feltehető, hogy a korszak egyik hadjárata, talán éppen a nikápolyi hadjárat céljaira készült. Az észak-itáliai eredetű térkép olasz feliratai Orsovánál és a déli hágókon át mutatják a királyi sereg útját, s név szerint is megemlíti Nikápolyt. Az újabb romániai történeti munkák is hadjáratunkkal hozzák kapcsolatba a térképet, ami ismét a vállalkozás gondos előkészítésének bizonyítéka.

A keresztes sereg létszámának problémája mind a mai napig nem jutott nyugvópontra. A kérdés az, hogy mennyire becsülhetjük a francia-burgundi kontingenst, a magyar királyi sereget és Mircea segédcsoportját. A fennmaradt források egymásnak teljesen ellentmondó létszámadatokat őriztek meg. Támpontjaink közé tartozik, hogy a

francia csapat Velencéből Zenggbe egyetlen nagy szállítóhajón jutott el (galea grossa), ami – a kíséretet és a lovakat is figyelembe véve – bizonyíték a nagy számok ellen. Froissart-tól tudjuk, hogy a keresztények nyolc nap alatt keltek át a Dunán; ugyanő az ütközetben kevesli a franciákat, 700-ra becsüli a számukat, ugyanakkor a magyarok esetében hatvanezres seregről ír. A kortársak általában 100 000 körülire becsülték a kereszties sereget, kivétel a bajor emlékiró, Schiltberger a maga 16 000-ével, de egy eltérő szöveghagyomány nála is 60 000-et említ.

A modern becslések mindenesetre a 16 000-hez állnak közel, Hans Delbrück egyenesen 9-10 000-re becsülte a sereget, az ütközetben résztvevőket pedig csak nyolcezerre. Rázsótól Mályuszon át Settonig a legújabb hazai és külföldi szakirodalom is inkább az alacsony számokat fogadja el. Rázsó a magyar sereget mértéktartóan 12 000-re, a nyugatiakat 8-10 000-re, a havasalföldieket 8 000-re becsülte. Különben a román segédc csapatok létszámát illetően a legnagyobb a bizonytalanság, amint azt Rosetti Atiya könyvéről írott recenziójában kifejtette. Érvelése szerint Mirceanak a török által közvetlenül fenyegetett országban csak korlátozott mozgósítási lehetőségei voltak, komoly veszteségeket szenvedhetett az 1394-ben, vagy ami valószínűbb, 1395-ben vívott rovini csatában, s továbbra is tartania kellett a törökbarát Vlad pártjától. Rosetti mindezek alapján egy-kétezernél nem becsüli nagyobbra Mircea seregét. Szerinte, s ebben Kupelwiesert és Omant követi, az ütközet lokalizálása Vabel és Mirsovita között eleve kizárja 30-40-50 000 fős seregek felállítását és mozgását.

A csata nyugati résztvevőinek vonatkozásában csak az angol segítség kérdésében utalnánk Charles Tipton dolgozatára, aki példamutatóan bizonyítja be az angolok nagyobb arányú részvételének a tarthatatlanságát (1962). Ha ezt kiegészítjük az egyes német, burgundi és francia adatokkal, akkor a nyugati segítséget is jóval 10 000 fő alá kell csökkentenünk, s a teljes keresztény létszámot – legfelső határként — ismét csak a 15 és 20 000 közöttihez kell közelítenünk; Rázsó sem becsült többet 25-30 000 főnél.

A számoknál érdekesebb, hogy Zsigmond helyesen választotta-e meg a török sereggel szembeni taktikát. Valószínűleg igaza volt, amikor a török harcmódot jól ismerő magyarokkal és havasalföldiekkel akarta az ütközetet megnyitni. Tud erről Thuróczy is, Schiltberger szerint maga Mircea kérte az előharc jogát, úgy látszik, maga a havasalföldi fejedelem is tisztában volt azzal, hogy mekkora hiba az elit nehézlóvasság bevetése a török elővéddel szemben.

Az árulás-motívum végigkíséri a csatával foglalkozó szakirodalmat. Cserben hagyta-e szövetségeseit Mircea, miként azt a Laczkovics vezette erdélyi seregnek is szeméretetik? Wertner Mór már a század elején figyelmeztetett a modern szakirodalom félreértésére, nevezetesen arra, hogy tévesen számol egy Laczkovics, vagy Lackfi vajdával a csatában. A Zsigmonddal szembe forduló Lackfiak nevéből minden bizonnyal Aschbach (1838) teremtette meg a Laczkovicsokat, akik éppúgy feltűnnek Kupelwiesernél, mind Atiyánál, vagy Lackfiként az új Magyarország hadtörténete térképmellékletében. Visszatérve az árulásra, teljesen érthető, hogy az ütközet vesztesre fordultával először a helyismerettel rendelkező havasalföldiek, majd a magyarok futottak meg. Ennek eredménye, hogy a Boucicaud-életírás vagy a flandriai krónika a magyarokat vádolja meg a franciák cserbenhagyásával.

A szakirodalomban található nézetkülönbségek részben a csata napjára vonatkoznak. A francia, illetve az Atiyát követő angolszász irodalomban inkább szeptember 25., a német és az annak nyomdokain járó hazai szakirodalomban inkább szeptember 28. bukkan fel. Magunk inkább Atiya fejtegetéseivel értünk egyet; az abból következő szeptember 25-ét elsőként Engel Pál (1990) vezette be a hazai szakirodalomba, azonban meglehetősen visszhangtalanul.

A nikápolyi ütközet mind a résztvevők, mind a kortársak között mély érzelmet ébresztett és szélsőséges indulatokat kavart. Nyilván túlzás a gúnyos leírás miszerint az uralkodó a Kisázsiaát átszelő Xerxes módjára érte el Konstantinápolyt, de túlzás az a gyűlölet is, amellyel az egykori résztvevő, a Bellifortis híres szerzője, Conrad Kyaser viseltetett Zsigmonddal szemben. Persze indokolatlan a csata olyan érzelmek nélküli ábrázolása is, mint amelyet a király okleveleiben találunk. A mai hadtörténeti szakirodalomban inkább a törökök által a gyalogság védelmére használt lovasakadályok első alkalmazásának, a defenzív török stratégia sikerének iskolapéldájaként értékelik, amit azután – egyes kutatók szerint – a nyugati hadszíntereken is sikerre vittek (Matthew Bennett, 1994).

Ha végül a közkézen forgó lexikon-címszavakra is kiterjesztjük vizsgálódásainkat, akkor a legnagyobb változatosságot találjuk. A Dictionary of Battles-típusú kiadványok mind angolszászok, így elvben Atiya véleményét tükrözhetnék, ám a helyzet nem ilyen egyszerű.

Thomas Harbottle (New York, 1971): szeptember 28.; 50 000 magyar és 10 000 francia; kiemeli a franciák elhamarkodott támadását; úgy tudja, hogy a magyarok Bajezid támadására egy nyíllövés nélkül, hanyatt-homlok menekültek el a csatából.

John Sweetman (New York, 1985): szeptember 25.; 50 000 magyar és 2 000 francia; utal a franciák elhamarkodott támadására.

George Kohn (New York, 1986): 100 000-re teszi a teljes keresztény sereg, 16 000-re Zsigmond főseregének létszámát. Hangsúlyozza, hogy a franciák Zsigmond bölcs tanácsa ellenére támadtak, s megemlíti, hogy a havasalföldi és erdélyi katonák dezertálása mekkora zavart okozott.

John Laffin (New York, 1986, 1995): szeptember 28.; 50 000 magyar, lengyel, német, angol és 3 000 francia résztvevő; utal a franciák elhamarkodott támadására.

Az előbb elmondottak – úgy véljük – elég egyértelműen figyelmeztetnek arra, hogy elérkezett az idő egy önálló, a nikápolyi csatát tárgyaló kismonográfia megírására, ami valódi jelentőségének megfelelően mutatná be és értékelné a csatát a hazai közvélemény számára. Egy ilyen kismonográfia megjelentével nem fordulhatott volna elő, hogy az 1996-os magyar évfordulókat számba vevő kiadvány, a 540 év előtti nándorfehérvári diadal, vagy a 470 éve történt mohácsi csatavesztés említése mellett egyszerűen elfeledkezett a csatáról. Nyilván azért, mert a nikápolyi csatát, vagy éppen Zsigmondot nem érezte eléggé a magyar történelemhez tartozónak.

A magyar királyok a nikápolyi csatában szembesültek első ízben a maga véres valóságában a fenyegető török túlerővel, a magasabb szintű török hadművészettel. Nikápoly valóban határkő a magyar hadtörténelemben, de a további török előrenyomulásnak nem a csatavesztés volt az oka, inkább csak a veszélyes történelmi folyamatra figyelmeztető jelnek tekinthetjük. Zsigmond és a korabeli Magyarország megértette a figyelmeztetést.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

A Zsigmond-korra vonatkozó legfontosabb hadtörténeti vonatkozásokat is tartalmazó szakirodalom: *Mályusz Elemér*: Zsigmond kori oklevéltár 1-, Budapest, 1951-.; *uő*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest, 1984. A hivatkozott kiállítási katalógus: *Művészet Zsigmond király korában 1387-1437*. 1-2. Budapest, 1987.

A török elleni harcokra általában: *Gustav Beckmann*: Der Kampf Kaiser Sigismunds gegen die werdende Weltmacht der Osmanen. Gotha, 1902.; *Deér József*: Zsigmond király honvédelmi politikája. *Hadtörténelmi Közlemények* 37, 1936. 1-57., 169-202. o.; *Rázsó Gyula*: A Zsigmond kori Magyarország és a török veszély, 1393-1437. *Hadtörténelmi Közlemények Új folyam* 20, 1973. 403-441. o.; *Szakály Ferenc*: A török-magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365-1526). In: *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Budapest, 1986. 18-21. o.; *Engel Pál*: Magyarország és a török veszély Zsigmond korában, 1387-1437. *Századok* 128, 1994. 273-287. o.

Hivatkozott kézikönyvek: *Hóman Bálint - Szekfü Gyula*: Magyar történet. Budapest, 1942. 7. kiadás, 342-346. o.; *Elekes Lajos*: A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Budapest, 1964. 155-158. o.; Erdély története. 1. k. Budapest, 1986. A vonatkozó rész *Makkai László* műve, 351. o.; Magyarország hadtörténete. 1. k. Budapest, 1984. 88. o.

A nikápolyi hadjáratra: *A. S. Atiya*: The Crusade of Nicopolis. London, 1934., reprint 1978. Érdekes módon e könyv magyarországi munkák bibliográfiai jegyzeteiben még nem szerepelt, csak Atiya későbbi összefoglalására utaltak: *A. S. Atiya*: The Crusade in the Later Middle Ages. London, 1938. 435-462. o.; *Steven Runciman*: Geschichte der Kreuzzüge. Bd. 3. München, 1960. 463-469. o., magyar kiadása előkészítés alatt. Mai alapvető szintézis *Kenneth M. Setton*: The Papacy and the Levant 1204-1571. Vol. 1. Philadelphia, 1976. 342-359. o. átveszi Atiya minden tévedését. További művek: *Anthony Luttrell*: The Crusade in the 14th Century in Europe. In: Europe in the Late Middle Ages. (Ed.: *J. R. Hale*) London, 1965. 149. o.; *Ferdinand Šišić*: Die Schlacht bei Nicopolis (25. Sept. 1396). *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina* 6, 1899. 291-327. o.; *Alois Brauner*: Die Schlacht bei Nikopolis, 1396. Breslau, 1876.; *Gustav Kling*: Die Schlacht bei Nikopolis im Jahre 1396. Dissertationes Universitatis Berlin, 1906.; *Gustav Köhler*: Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit. Bd. 2. Breslau, 1866. 625-655.o.; *Hans Delbrück*: Geschichte der Kriegskunst. Bd. 3. 497-502. o.; *L. Kupelwieser*: Die Kämpfe Ungarns

mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács. Wien, Leipzig, 1899. 20. o.; *Kiss Károly*: A nikápolyi ütközet, 1396. szeptember 28. Budapest, 1855.; *Wertner Mór*: A nikápolyi hadjárat 1396-ban. *Hadttörténelmi Közlemények* 26, 1925. 31-62., 213-253. o.; *Bárczay Oszkár*: A hadügy fejlődésének története. 2. k. Budapest, 1895.; *Charles Oman*: A History of Art of War in the Middle Ages. Vol. II. 2. New York, 1924. 348-353 o., a keresztény sereget 30 000-re becsüli. *Ferdinand Lot*: L'art militaire et les armées au Moyen Age en Europe et dans le proche Oriente. Paris, 1946. 217-224. o.: szeptember 15-re teszi, 120 000-es keresztény seregről, illetve Mircea és az erdélyi vajda, Laczkovics árulásáról ír.; *Veszprémy László*: A nikápolyi hadjárat és értékelése. *Iskolakultúra* 7, 1997. 48-59. o.

Az 1395. évi hadieseményekre: *Mályusz Elemér*: Királyi kancellária és krónikaírás a középkori Magyarországon. Budapest, 1973. 74-80. o., a hivatkozott hely *Joseph Aschbachnál*: Geschichte Kaisers Sigismund. Bd. 1. Hamburg, 1838. 165. o. A csata időpontjára *Engel Pál*: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Budapest, 1990. 322. o. A csata modern értékelése, az íjász janicsárokat védő lovasakadályok szerepének hangsúlyozása, valamint a csata tanulságainak későbbi hasznosítása a nyugati hadszíntereken: *Matthew Bennett*: The Development of Battle Tactics in the Hundred Years War. In: Arms, Armies and Fortifications in the Hundred Years War. (Ed.: *Anne Curry - Michael Hughes*) Woodbridge, 1994. 14-17. o.

A résztvevő külföldiekre: *Richard Vaughan*: Philip the Bold. The Formation of the Burgundian State. London, 1972. 61. o.; *Charles Tipton*: The English at Nicopolis. *Speculum* 1962. 528-540. o.; *Adrian Bell*: England and the Crusade of Nicopolis, 1396. *Medieval Life*, 1996. Spring, 18-22. o. valószínűsít bizonyos angol részvételt.; *H. R. Rosetti*: Notes on the Battle of Nicopolis, 1396. *The Slavonic Review* 1936-1937. 629-638. o.

A havasalföldi viszonyokra: *Tahsin Gemil*: Mircea l'Ancien face à la politique impériale de Bayezid Ier. *Revue Roumaine d'histoire* 25, 1986 8-9. o. Zsigmond világosan megfogalmazta a Magyar Királyság felelősségét a Havasalföld megsegítése kérdésében: amennyiben Mirceát a törökkel szemben nem segíti meg, akkor nem marad meg a magyar uralkodó hűségén, s Magyarországot igen nagy veszély fogja fenyegetni: 1399. március 23. Zsigmond-kori oklevéltár, 5769. sz.; Mircea és Zsigmond szerződésére: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Bd. 3. Hermannstadt, 1902. 135-137. o. A példaként említett Károly Róbert-kori szerződés: Anjou-kori oklevéltár, 7. k. (1923. év) 45. sz., 30-31. o.; Zsigmond-kori oklevéltár, 3864. sz. A rovini csatára: *G. Sp. Radojčić*: La chronologie de la bataille de Rovine. *Revue historique du Sud-Est Européen* 5, 1928. 136-139. o.

Az említett Balkán-térképre összefoglalóan *Veszprémy László*: Illusztrált technikai és haditechnikai kéziratok Zsigmond korában. In: Művészet Zsigmond király korában. I. m. 1. k. 212-225. o.; *Nicolae Constantinescu*: Mircea cel Bătrîn. București, 1981. 118. o.

A NIKÁPOLY ALÁ VONULT SEREG HÁTORSZÁGA

Magyarország 1396 nyaratól 1397 tavaszélig

1396 július végén Zsigmond király és az Európa több országából összesereglett nemzetközi haderő a török ellen vonult. A hadrakelt sereg hátországának megőrzését, Magyarország kormányzását az uralkodó Kanizsai Miklós tárnokmesterre, Pásztói János országbíróra, (Lackfi) István zagoriai ispánra, Szécsényi Frank volt országbíróra és Serkei Dezső mesterre bízta.²⁷⁷ Fél év sem telt bele, amikor – a kőrösi véres leszámolást követően – a vesztes csatából hazavergődött király a Nikápoly ostromakor sebesüléseket szerzett Machedonyaiaknak adta a hűtlenség miatt fő- és jószágvesztésre ítélt Simontornyai István és Csáktornyai Lackfi István vajda egyes birtokait. Zsigmond oklevele szerint e birtokokat a Lackfiak azért veszítették el, mert mialatt a király a bulgáriai csatavesztést követően a tengeren hazafelé igyekezett, János bánhoz és János perjelhez csatlakozva fellázadtak, s mint László apuliai király (azaz Nápolyi László) generalis vicariusai az országot, hogy László részére meghódítsák, török hadakkal pusztították.²⁷⁸

Minden háború esetén tanulságos a hadrakelt sereg mögötti hátország viszonyainak a vizsgálata. Esetünkben ezt különösen érdekessé teszi (Csáktornyai) Lackfi István személye. A méltatlan körülmények közt megölt főúr a Magyarországon hatalomra került Zsigmond egyik legbizalmasabb híve, 1392-ig az ország nádora, majd – mint láthattuk – 1396 nyaratól a kormányzótanács tagja volt. Az 1397 február végi kőrösi véres esemény áldozataként pedig olyan személy, akinek nevét a történikusok többsége összeköti a Nápolyi László oldalán kirobbantott fegyveres felkeléssel. Ezzel szemben Zsigmond király közelmúltban elhunyt neves monográfusa, Mályusz Elemér csak annyit fogad el, hogy Lackfi meggondolatlanul kapcsolatot keresett László nápolyi királlyal, de határozott fegyveres akcióról, a törökkel szövetségben történt országpusztításról nem tud: egyedül a Dráva mentén, Szentgyörgyvárnál került sor fegyveres ellenállásra,²⁷⁹ de Zsigmond hívei azt is gyorsan felszámolták. Mályusz szerint az ártatlansága tudatában Kőrösön megjelent Lackfi István meggyilkolása a nagy ellenfél és politikai intrikus főpap-kancellár, Kanizsai János műve volt. Az érsek a Lackfi-birtokok jó részét a lehető leggyorsabban magának szerezte meg.²⁸⁰ A Horváti-mozgalom felidézését Lackfiék

²⁷⁷ 1396. szeptember 8-án Zemplén vármegyéhez dica-fizetés ügyében intézett parancslevelük tanúsága szerint a nevezettek maguk mondják, hogy „... princeps dominus noster Sigismundus rex Hungarie nobis dedit in mandatis, ut in sua absentia ... suum regnum sine omni variatione et novitate servaremus et gubernaremus.” *Mályusz Elemér* (szerk.): Zsigmondkori oklevéltár I. (1387-1400). Budapest, 1951. (A továbbiakban: ZsO I.) 4514. sz.

²⁷⁸ ZsO I. 4653. sz.

²⁷⁹ ZsO I. 5302. sz.

²⁸⁰ Paulus de Armaninis mantovai követ 1395 november végén Magyarországról küldött jelentésében Kanizsai János érseket és Stibor vajdát nevezi meg Zsigmond király két legbelsőbb bizalmasaként. A követ elsősorban Szepesi János zágrábi püspöktől és annak környezetéből merítette információit. Úgy látta, a bárók közt a legkülönbözőbb nézetek uralkodnak. Egy részüket a király nagy ajándékokkal megnyerte magának, de

nyakába varró oklevél-narratiók aztán bekerültek Thuróczy krónikájába, s onnan a köztudatba.²⁸¹

A nikápolyi csatát megelőzően már folytak törökellenes csatározások. Az 1395. év Kis-Nikápoly bevétele katonai sikereket is hozott. A folytatásra is számítottak: ránk maradt Zsigmond király 1395. december 17-én Ung vármegyéhez intézett levele. Abban a király a következő évre tömeges, Magyarország elleni török támadást jelzett, figyelmeztetett az általános hadba vonulási kötelezettségre, a magukat az alól kivonók számára jószágvesztést helyezett kilátásba. Az elvesztett birtokokat a háborúban magukat kitüntetőknak ígérte a király.²⁸² Úgy tűnik, a megérkezett tekintélyes nemzetközi haderő végül nem tette szükségessé minden magyar nemes hadba vonulását. Jogi szempontból valószínűleg az 1222:VIII. tc. előírása lehetett érvényes, amely csak azok hadba vonulását írta elő, akik a királytól vármegyéket, vagy pénzt kaptak. E rendelkezést 1351-ben is megerősítették, s lényegében az 1397:VI. tc. is megismételte, de már – bizonyára a nikápolyi vereség hatása alatt – bővítette a hadba vonulók körét.²⁸³ Persze a királyi és más bandériumokban így is szép számú familiáris kelt hadra, az ország egésze azonban – modern kifejezéssel – úgy tűnik, nem került „mozgósításra”; a hadszíntér a határon kívül esett. Mindezt onnan is felmérhetjük, hogy bár sor került olyan nádori parancslevél kiadására, amely egy pernek gyors, még a hadba indulás előtti időpontban történő befejezését rendelte el, emellett számos perhalasztást is ismerünk²⁸⁴ olyanokat is, amelyek külön is hangsúlyozzák, hogy hadba szállás miatt halasztják el a soron következő perjogi cselekményt, sőt általános perhalasztást elrendelő királyi utasítás is született.²⁸⁵ Mindemellett szó sincs arról, hogy mindenki hadba vonult volna, az egyes intézkedések az általános perhalasztást is konkrét perek prorogálásakor említik, s ezzel beleillenek a XIV-XV. századi perjog általános szabályaiba, amelyek a közszolgálatban, a hadseregnél stb. elfoglaltak számára királyi parancsra engedélyezték a perhalasztást.²⁸⁶ Ilyen – névre szólóan kiadott – perhalasztó levelet még a hadra kelt seregnél is lehetett

nagyobb részük inkább néhai Károly király fiát kívánta urának. „Sunt ... quidam, qui ob magna munera eis impensa ac dominia magna sibi concessa de eius domino contentantur, sed maior pars appetent potius filium quondam regis Karoli.” *Thallóczy Lajos*: Mantovai követjárás Budán 1395. (Értekezések a történelmi tudományok köréből XX. kötet, IV. sz.) Budapest, 1905. 44-45., 98., és 100. o. A Lackfiakról és birtokaiukról v. ö. Zsigmond 1397. március 4-i (a főpapok és a bárók tanácsából hozott) adományát: ZsO I. 4656. sz.

²⁸¹ *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387-1437. Budapest, 1984. 36-38. o.

²⁸² A török-magyar viszony alakulásához v. ö. *Szakály, Ferenc*: Phases of Turco-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács (1365-1526). In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* XXXIII (1979.) 72-85. o.; *Ráczó Gyula*: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393-1437). In: *Hadtörténelmi Közlemények* 20 (1973.) 411-440. o.; *Engel Pál*: Török veszély Zsigmond korában (1387-1437). In: *Hadtörténelmi Közlemények* XXXVIII (1994.) 273-284. o.; Zsigmond levele: ZsO I. 4187.

²⁸³ *F. Dóry – G. Bónis – V. Bácskai*: *Decreta Regni Hungariae – Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301-1457*. Budapest, 1976. 161-162. o.

²⁸⁴ Nádori parancslevél, 1396. május 28. ZsO I. 4407. sz. Perhalasztások 1396. januárban: *Nagy Imre* (szerk.): *A zichi és vásonkői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. Ötödik kötet. Budapest, 1888. (A továbbiakban: Zichy V.) 4. sz. (3. o.), 6. sz. (4-5. o.); ZsO I. 4256., 4261. sz.

²⁸⁵ 1396. január 12. Határjárás elhalasztása (még az előző) török hadjáratban való részvétel miatt: ZsO I. 4226. sz., 1396. május 25: „... nos universas causas regnicolarum nostrorum propter motum presentis nostri exercitus generaliter iusseremus prorogari ...” Zichy V. 17. sz. (22. o.). V. ö. 1396. május 27-én is ZsO I. 4403. és 4406. sz.

²⁸⁶ *Hajnik Imre*: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegey-házi királyok alatt*. Budapest, 1899. 241. o.

szerezni. Így Zsigmond 1396. augusztus 15-én, már Orsova alatt intézett bírság nélküli perhalasztást elrendelő parancsot a nádorhoz, az országbíróhoz, helyetteseikhez és minden más bíróhoz a hadjáratban részt vevő két nemes érdekében.²⁸⁷ Az eset érdekessége, hogy a parancs első címzettje, Ilsvai Leusták nádor szintén hadba vonult, s augusztus végén ő is elhalasztotta egy, a török háborúban részt vevő személy bírságfizetését.²⁸⁸ A nádorhoz intézett királyi parancslevél magyarázata az, hogy az eltávozott nádor bírói irodája (más, hasonló esetek mintájára) kettészakadt. Az egyik részleg követte a nádort a táborba, a másik otthon maradt, s a nádor nevében, annak otthon hagyott pecsétje alatt, a perjog szabályai szerint mintegy „mechanikusan” következő, a bíró és tanácsa részéről mérlegelést nem kívánó perbe hívó, vizsgálatot elrendelő, perhalasztó stb. levelek expedálását végezte.²⁸⁹ Így lesz érthető, hogy Leusták nádorhoz nem csak jelentést címeztek Nikápoly alá vonulása után,²⁹⁰ hanem perhalasztó leveleket is állítottak ki a nevében, még akkor is, amikor ő maga már több mint egy hónapja török fogságban synylődött.²⁹¹

Nem lenne teljes a hadba vonulással összefüggésben elrendelt perhalasztásokról kialakított kép, ha nem mutatnánk be a prorogálás lehetőségével „jó magyar szokás szerint” visszaélőket is. 1396. augusztus 29-én, majd október 9-én Zsigmond nevében azért rendelték el vizsgálatot egyes nemesek ellen, mert azok a királyi különös jelenlét bíróságán folyó pereiket arra való hivatkozással halasztatták el a Szent Mihály napi bírói nyolcadra (október 6-ára), hogy a királyi seregbe fognak vonulni, azt azonban nem tették meg...²⁹² Természetesen születtek további perhalasztások is olyanok ügyeiben, akik nem vonultak el a hadjáratba, megjelentek az – ugyancsak otthon maradt – bírák előtt, s tovább folytatták ügyeiket, ha azokban érdemi döntésre adott alkalommal nem is került sor.²⁹³

A ránk maradt forrásanyagból kitűnően a társadalom figyelmének a középpontjában a nikápolyi csata időszakában is elsődlegesen a hatalmi pozíciót, gazdagságot, tekintélyt jelentő várak, földbirtokok álltak. A hadba vonulás előtt, 1396 június elején több – de gratia jellegű – királyi oklevél is foglalkozik birtokügyekkel. Így magtalanul elhunyt vagyonának eladományozása,²⁹⁴ birtokadomány megerősítése és függőpecsét alatti kiadása,²⁹⁵ nova donatio oklevélbe foglalása,²⁹⁶ Mária királynő két évvel korábban

²⁸⁷ ZsO I. 4499. sz.

²⁸⁸ ZsO I. 4508. sz.

²⁸⁹ V. ö. *Bertényi Iván*: A nádori és az országbírói ítélőmester bírósági működése a XIV. században. *Levéltári Közlemények* XXXV. (1964) 190. és 199. o.

²⁹⁰ 1396. augusztus 19. A budai káptalan egy statutióról jelent: ZsO I. 4504. sz.

²⁹¹ 1396. november 1. és 3.: ZsO I. 4545., 4548. és 4549. sz.

²⁹² ZsO I. 4511. és 4530. sz.

²⁹³ 1396. október 13: Bebek Detre szlavón bán a zágrábi polgárok és az adriaiak pereit halasztja el: ZsO I. 4534. sz. 1396. november 2-án Pásztói János országbíró nevében ugyanaznap két perhalasztás történik. Az egyik oklevél „ex deliberativa commissione prelatorum et baronum regni” ad új határnapot: Zichy V. 26. sz. (28. o.), ill. Zichy V. 27. sz. (29. o.). 1396. december 6-án Strich János erdélyi vajda is elhalaszt egy pert: ZsO I. 4567. sz.

²⁹⁴ 1396. június 4.: ZsO I. 4420. sz.

²⁹⁵ 1396. június 10.: ZsO I. 4430. sz.

²⁹⁶ 1396. június 11.: ZsO I. 4434. sz.

történt új adományának átírása, megerősítése,²⁹⁷ birtokba iktatás elrendelése²⁹⁸ egyaránt előfordul. De június derekán is találkozunk a földbirtokok sorsát befolyásoló fiúsítással,²⁹⁹ leányegyedbe való beiktatással.³⁰⁰ Nyilván földbirtok „lekerekítését” célozhatta az a Dráva-eltérítés is, amelynek ügyében a király nyomoztatott.³⁰¹ Sor került a hadba szállást megelőzően további birtokadományra is.³⁰² Úgy tűnik, június második felétől a hadba vonulás közvetlen előkészítése elvonta az uralkodó és a királyi tanács urainak a figyelmét a földbirtokügyektől; mindenki csapatai összegyűjtésével, táborba vezetésével lehetett elfoglalva. Egyetlen ránk maradt július végi váradománytól³⁰³ eltekintve újabb királyi földbirtokadományokra már csak a hadra kelt sereg táborhelyein nyílt alkalom: így augusztus 13-án Bulgáriában, Podradye falu mellett, a prelátusok és a bárók tanácsából adományozott el a király egyes Sáros vármegyei birtokokat,³⁰⁴ s ugyanaznap, Orsova mellett kapta Marczali Miklós – főleg a törökellenes harcokban szerzett érdemeiért – Fejérvő várát.³⁰⁵ Pár nappal később a Bihar vármegyei Körösszeg várának (Zsidói Miklós temesi ispán és testvére részére történő) eladományozására,³⁰⁶ majd a hónap végén a török által elpusztított birtokok helyett a Csongrád vármegyei Halas eladományozására³⁰⁷ került sor. A kancellária precízen működött: a donationalis kiállítás napján értesítette a halasiakat az eladományozásról, s egyben az új földesúr iránti engedelmességre szólította fel őket.³⁰⁸ Augusztus vége után (nyilván a katonai események alakulása miatt) hosszabb szünet következett a királyi birtokadományozásokban és csak Zsigmond hazatérte után, előbb egy 1397. február 27-én Kőrösön kelt oklevél, majd a március 2-án és 4-én – főleg a frissen elvett Lackfi-birtokokat eladományozó – néhány újabb oklevél került ebben a tárgykörben kiállításra.³⁰⁹

A nemesi birtokok tulajdona természetesen nem csak a király kegyelmének – vagy haragjának – a következményeként változhatott, hanem a nemesi társadalom tagjainak a kezdeményezésére is. Stibor erdélyi vajda „akarata tetszésére” adott – nyilván familiárisi szolgálatért – földbirtokot.³¹⁰ Famulusok adományban részesítése,³¹¹ a békés időkben oly

²⁹⁷ 1396. június 13.: ZsO I. 4440. sz.

²⁹⁸ 1396. június 5.: ZsO I. 4431. sz.; június 8.: ZsO I. 4426. sz.

²⁹⁹ 1396. június 11.: ZsO I. 4435. sz.

³⁰⁰ 1396. június 14.: ZsO I. 4445. sz.

³⁰¹ 1396. június 23.: ZsO I. 4456. sz.

³⁰² 1396. június 15.: ZsO I. 4447. sz.; 1396. június 24. Mária királynő korábbi adományához hozzájárulás: ZsO I. 4458. sz.

³⁰³ ZsO I. 4491. sz.

³⁰⁴ ZsO I. 4496. sz.

³⁰⁵ ZsO I. 4497. sz.

³⁰⁶ 1396. augusztus 18-án Novigrádon. ZsO I. 4501. sz.

³⁰⁷ 1396. augusztus 28.: ZsO I. 4509. sz.

³⁰⁸ ZsO I. 4510. sz.

³⁰⁹ Zenthemer Miklós fiai kapnak birtokot érdemeikért: ZsO I. 4651. sz.; Wasvar és Bosook volt Lackfi-birtokok eladományozása: ZsO I. 4653. sz. Ugyanaznap a baranyai Válpó és Nádas birtokok eladományozása: ZsO I. 4654. sz., két nap múlva Simontornya, Lowke „királyi” várak és Chepregh „királyi” mezőváros eladományozása a Kanizsaiaknak: ZsO I. 4656. sz.

³¹⁰ 1396. november 13: ZsO I. 4553. sz.

gyakori birtokosztály,³¹² birtok átadása szolgálatokért,³¹³ birtokelzálogosítás,³¹⁴ zálogvisszaváltás,³¹⁵ az adakozó lelki üdvéért az egyháznak történő birtokátadás,³¹⁶ földbirtok,³¹⁷ ház adásvétele,³¹⁸ földtulajdon elidegenítésétől való eltiltás (ellene való tiltakozás),³¹⁹ leánynegyed kiadása,³²⁰ leánynegyed birtokrészlől történő lemondás³²¹ csakúgy előfordult, mint birtokcsere,³²² vagy a földbirtokokkal (tulajdonnal) összefüggő perjogi (eljárásjogi) cselekmények.³²³

Persze keltek oklevelek más feudális jogok tárgyában is. Földesúr tiltakozott jobbágysági megverése miatt,³²⁴ találunk oklevelet vámmmentesség engedélyezéséről,³²⁵ tizedek lefoglalása elleni,³²⁶ ház lefoglalása miatt történt,³²⁷ ingóságok elvitele miatti,³²⁸ birtok lekasználása és a termés elvitele miatt történt tiltakozásról.³²⁹

Ezt a változatos anyagot kiegészíthetjük még néhány további érdekes oklevéllel. 1396. június 22-én Palisnai János perjel „libera villá”-ja szabadságát szabályozta,³³⁰ 28-án Zsigmond király vásárt engedélyezett,³³¹ július 20-án egy asszony végrendelkezett,³³²

³¹¹ 1396. június 10.: ZsO I. 4432. sz.

³¹² 1396. június 12.: ZsO I. 4439. sz.

³¹³ ZsO I. 4528. sz.

³¹⁴ 1396. június 17.: ZsO I. 4448. sz.; július 25. (4 kúria elzálogosítása): ZsO I. 4490. sz.; november 27.: ZsO I. 4558 sz.

³¹⁵ 1396. augusztus 31.: ZsO I. 4512. sz.

³¹⁶ 1396. június 8.: ZsO I. 4428. sz.; 1396. június 24. (Kanizsai érsek két budai házat ad az általa alapított kápolnának): ZsO I. 4461. sz.; 1396. július 13. (végredeletli átadás): ZsO I. 4474. sz., 1396. szeptember 28. (malom): ZsO I. 4526. sz., 1396. július 18. (szőlő): ZsO I. 4479.sz.

³¹⁷ 1396. július 27.: ZsO I. 4489. sz.; 1396. szeptember 21.: ZsO I. 4531.sz.; 1396. november 8. ZsO I. 4551. sz.

³¹⁸ 1396. augusztus 20. (a vásárló pozsonyi plébános vételárként miséket is mond): ZsO I. 4505. sz.

³¹⁹ 1396. június 8.: ZsO I. 4427. sz.; 1396. június 22.: ZsO I. 4454.sz.; 1396. július 5.: ZsO I. 4470.sz.; 1396. augusztus 18.: ZsO I. 4502. sz.

³²⁰ 1396. július 15.: ZsO I. 4487.sz.; 1396. szeptember 25.: ZsO I. 4522. sz.

³²¹ 1396. október 26.: ZsO I. 4537. sz.

³²² 1396. augusztus 22.: ZsO I. 4507. sz.,

³²³ 1396. június 13. (birtokba iktatás határjárással): ZsO I. 4443. sz.; 1396. augusztus 16. (határ-megállapítás): ZsO I. 4500. sz.; 1396. november 23. (határjárás): ZsO I. 4557. sz.; 1396. július 20. (birtokba iktatás): ZsO I. 4482. sz., 1396. augusztus 19.: ZsO I. 4503. sz.; 1396. június 13. (meg nem jelenésért bírságolás): ZsO I. 4444. sz.; 1396. október 13. (birtokper elhalasztása): ZsO I. 4534. sz., 1396. november 1.: ZsO I. 4545.sz., 1396. november 2.: ZsO I. 4546. és 4547.sz., 1396. november 3.: ZsO I. 4548.sz.; 1396. július 5. (birtokhasználat eltiltása): ZsO I. 4470.sz.; 1396. június 30. (birtokperben káptalan, mint hiteles hely előtti egyezség): ZsO I. 4467.sz.

³²⁴ 1396. szeptember 14.: ZsO I. 4516. sz.

³²⁵ 1396. július 30.: ZsO I. 4492.sz.

³²⁶ 1396. augusztus 19.: ZsO I. 4504.sz.

³²⁷ 1397. február 9.: ZsO I. 4637.sz.

³²⁸ 1396. szeptember 26.: ZsO I. 4524. sz.

³²⁹ 1396. szeptember 19.: ZsO I. 4519. sz.

³³⁰ ZsO I. 5455. sz.

³³¹ ZsO I. 4465. sz.

³³² ZsO I. 4484. sz.

augusztusban egy apátságot ruháztak át kegyúri alapon,³³³ október 25-én pedig Pozsony város bírása és esküdtjei megkegyelmeztek egy gonosztevőnek azzal a feltétellel, hogy sem a városban, sem Pozsony vármegyében nem tartózkodhatik. Ha e feltételt megszegné, azonnal fejét veszik.³³⁴

Láthatjuk, hogy 1396 nyara és 1397 tavasza között az ország a tömeges jellegű okleveles gyakorlat korában más időszakokban is szokásos jellegű forrásanyagot hagyott ránk, azaz békés mindennapjait élte. A bemutatott szép számú oklevélhez hasonló típusú oklevelekben, a bennük foglalt ügyekben a XIV. és XV. század más éve is bővelkedtek. Külön érdekessége a vizsgált időszaknak, hogy a középkorban oly „divatos” hatalmaskodásra (ami a kor viszonyai között „békés” időszakban is gyakran előforduló cselekménynek számított) korántsem találunk több adatot a „megszokottnál”. Ami színezi a képet, (Szepesi) János zágrábi püspök és kanonokjainak a pusztításai a püspöki székvárosban³³⁵ nem maradtak viszonzatlanul a polgárok részéről sem, bár ez utóbbira csak hat évvel későbbi okleveles utalásból van tudomásunk.³³⁶ János püspök később Kis Károly fiának egyik leglelkesebb híveként mutatkozott be, s a nápolyi trónkövetelő ügyének bukása után Nápolyba is követte Lászlót. Pályáját végül Nápoly érsekeként fejezte be.³³⁷ Az 1403-as események előtörténeteként Hóman Bálint a Lackfiakkal együtt Szepesi Jánost is a Kőrösudvarhelyen felelősségre vont személyek közé sorolja, és szerinte „püspöki méltóságának elvesztésével lakolt.”³³⁸ Úgy tűnik azonban, Szepesi Jánosnak a zágrábi polgárokkal fennálló ellentéte más természetű volt, a főpap még jó ideig Zsigmond táborában maradt és csak jóval később állt át az ellenfél-

³³³ 1396. augusztus 4.: ZsO I. 4495. sz.

³³⁴ ZsO I. 4535. sz.

³³⁵ 1396. december 20.: ZsO I. 4572. sz.; 1396. december 21.: ZsO I. 4573.sz.; 1397. január 17.: ZsO I. 4607. sz. és 1397. január 18.: ZsO I. 4608.sz.

³³⁶ 1402. február 14. Eberhard zágrábi püspök oklevele szerint „... quia ... per cives civitatis montis Grecensis Zagrabiensis hostiliter te immaniter ignis incendio concremata ... area capitularis fuerat ... eisdem (= dominis archydiaconis, canonicis) reverendus pater dominus Johannes, tunc ... episcopus Zagrabiensis, nunc vero archiepiscopus Colocensis, noster predecessor hanc contulerat donationis preterogativam, ut quicunque aliqua edificia in eadem area capitulari construeret, de valoris ecrudem edificiorum medietate, iuxta condignam ipsorum dominorum fratrum nostrorum et aliorum proborum et ydoneorum virorum extimationem ille, qui in eadem edificia succederet, ante quam ad ipsa habitaturus intraret, plenariam solutionem et omnimodam satisfactionem ... impendere teneretur” ... „Nos etiam ipsam prerogativam donationis seu lebertatis uti laudabilem et salubrem approbantes et ratiohabentes roboramus.” *Johannes Bapt. Tkalčić*: Monumenta Historica liberae regiae civitatis Zagrabiae. II. Zagrabiae, 1894. 5. sz., 5-6. o. V. ö. *Mályusz Elemér*: Zsigmondkori oklevéltár. II. kötet, I. rész. (1400-1406) Budapest, 1958. (a továbbiakban: ZsO II.) 1440. sz. Szepesi János Zágrábi püspök és Zágráb viszályát egyoldalúan mutatja be az 1950-es évek történetírása: „A püspök és a kanonokok 1396. december 31-én a kiközösített város már eltemetett polgárainak, férfiaknak és nőknek a holttestét a temetőből kiásatták és a kutyák és madarak eledelül dobták a folyóhoz”. *Székely György*: Az egyházi nagybirtok újrászervezése. Harc az egyházi kizsákmányolás ellen. Eretnekmozgalmak. In: *Székely György* (szerk.): Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Budapest, 1953. 375. o. Eberhard püspök okleveléből kitűnik, hogy a polgárok is okoztak károkat a zágrábi egyháznak.

³³⁷ *Városov, Joh.*: Notitiae genealogicae de origine quorundam archiepiscoporum Colocensium et Bachensium. Schematismus cleri Archidiocesis Colocensis et Bacsensis ad annum Christi. Coloczae, 1888. XXII. o.

³³⁸ *Hóman Bálint*: A magyar nagyhatalom. In: *Hóman Bálint – Szekfü Gyula*: Magyar történet. III. [Budapest], é. n. 206. o. A közelmúltban megjelent Magyarország történeti kronológiája is követi Hómant, amennyiben felsorolja János zágrábi püspököt az 1396 végén Zsigmond király megbuktatására és László nápolyi király trónra juttatása érdekében kitört felkelés vezetői között. *Benda Kálmán* (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig, Budapest 1981. 243. o. (Az 1387-1457 közti rész *Engel Pál* munkája.)

trónigénylő táborába. 1397. március 7-én „Zsigmond előtt” többedmagával kötelezte magát egy adósság megfizetésére,³³⁹ ugyanazon év augusztus 20-án – ugyancsak másokkal együtt – (püspöki címe említésével) Lőcsén fogott (béke)bíró,³⁴⁰ 1398. november 24-én pedig a szepesi Szűz Mária monostorban László knini püspök társaságában írt át egy búcsúengedélyt.³⁴¹ Ezek után bizvást mondhatjuk, hogy az újabb szakirodalom állításával szemben Szepesi János nem közvetlenül a nikápolyi csata után állt át Nápolyi László táborába. Az elhatározó lépést – úgy tűnik – csak 1403 nyarán tette meg. Ezen év június 2-án hatalmazta fel IX. Bonifác pápa Angelus bíborost, hogy László király érdekében a kalocsai érseket a zágrábi püspökségre, a traui püspököt a kalocsai érsekségre, a zágrábi püspököt pedig valamely címzetes püspökségre helyezze át.³⁴² 1403. július 21-én a váradi és az erdélyi püspök, valamint néhány főúr más nemeseknek írott levelükben tudatták, hogy László király az esztergomi és a *kalocsai érsekekkel*, valamint Detre nádorral megindult Zárából Székesfehérvár felé; a levélírók elhatározták, hogy a következő szerdán szintén táborba szállnak és felszólították a címzetteket, hogy csatlakozzanak hozzájuk.³⁴³

Nem a török veszély, hanem a jobbágyköltözés szabályozatlansága tűnik ki két 1396 nyári okleveles adatból. 1396. június 13-án egy Zsigmond király nevében kiállított parancslevél a kalocsai érseket szólította fel egy szökött jobbágy és javai visszaadására,³⁴⁴ alig két héttel később pedig egy nemes utasította официálisát, hogy tartsa vissza elköltözni szándékozó jobbágyait.³⁴⁵ Úgy tűnik, valóban megérett a helyzet a jobbágyköltözés törvényben való rendezésére, amire a következő évben sor is került.³⁴⁶

Az, hogy a ránk maradt oklevelek legnagyobb részéből egyfajta „békés hárország,” „békevilág” képe bontakozik ki, ne ragadtasson minket arra, hogy azt higgyük, az ország hatalmi elitje, sőt lakossága nem volt tudatában a fenyegető háborús veszélynek. A mantovai követ már 1395-ben jelentette Nápolyi László népszerűségét, híveinek nagy számát az országban.³⁴⁷ De a töröktől is féltek. 1396. június 7-én Zsigmond nevében elrendelik Zsidói Miklós temesi ispán beiktatását a Bihar vármegyei Adorján vár birtokába. Az ügyben a váradi káptalanhoz intézett oklevél szerint a beiktatást addig az ország védelme miatt nem lehetett elvégezni.³⁴⁸ Másnap arra az esetre hagyta minden vagyonát nővérére egy nemes, ha a „mostani” háborúban elesne. Egy hónappal később egy másik nemes azért végrendelkezett, mert a török ellen indult.³⁴⁹ A török által

³³⁹ ZsO I. 4659. sz.

³⁴⁰ ZsO I. 4940. sz. A fogott bírák működéséhez: *Hajnik Imre*: i. m. 408-411. o.

³⁴¹ ZsO I. 5594. sz.

³⁴² ZsO II. 2447. sz.

³⁴³ ZsO II. 2548. sz.

³⁴⁴ Zichy V. 23. sz. (26. o.)

³⁴⁵ ZsO I. 4462. sz. (Az oklevélen az évszám nincs feltüntetve.)

³⁴⁶ 1397: LXVIII.: *F. Dóry – G. Bónis – V. Bácskai*: i. m. 173. o.

³⁴⁷ Azt is hangsúlyozza, mennyire követnie kell Zsigmondnak az ország előkelőinek az óhaját. *Thallóczy*: i. m.: 45. és 99-100. o.

³⁴⁸ ZsO I. 4423. sz.

³⁴⁹ 1396. június 8.: ZsO I. 4429. sz.; 1396. július 7. („Item si nos inibi mori contigerit, omnia bona nostra per nostros familiares demum portata coniungi nostre unacum equis currikeris commisimus, alios vero equos

elpusztított birtok helyett adott – már említett – birtok,³⁵⁰ a más vonatkozásban már bemutatott török háború miatti perhalasztások, későbbre prorogált perjogi aktusok ugyancsak azt mutatják, hogy a háború gondolata, a veszély tudata ott lüktetett a mindennapi élet tudatvilágában. Egyháznak tett adományokra is buzdított a háború. Forgach (dictus) János mester a királyi hadba indulva a maga és vele menő fia lelki üdvéért egy szőlőt és három lovat adott az elefánti remeteháznak.³⁵¹ Persze az anyagi terhek is jelentkeztek: 1386. június 12-én Zsigmond király parancslevelet küldött hét prépostsághoz, s a török elleni hadjárat céljaira a jászóitól 212, a turócitól 270, a bozókítól 112, a ságítól 100, a csutitól 50, a hatvanitól 20, a váradhegyfokitól 40 aranyforintot követelt. A kirótt taxát 15 napon belül kellett átadniuk előljárójuknak, Domokos leleszi prépostnak. Egyben engedélyt nyertek arra, hogy a fizetés teljesítése után a beszolgáltatott összegeket jobbágyaikon behajtsák. A leleszi prépost arra kapott felhatalmazást, hogy vonakodásuk esetén az ellenszegülő prépostok letartóztatásával, javaik elkobzásával hajtsa be a kivetett összeget.³⁵² S ez nyilván csak egy kis része volt a háborúra fordított anyagi erőforrásoknak. Kérdés, ebből a pénzből rendelte-e el Domokos leleszi prépostnak Ilosvai Leusták nádor már egy hét múlva 8 lándzsára való pénz átadását küldötte számára.³⁵³ (Feltehetően igen.)

Zárjuk rövid körképünket egy szomorú halasztással, már a nikápolyi csata utánról: 1397. január 2-án a fehérvári káptalant értesítették egy köztudomány elhalasztásáról, mivel az abban érdekelt két személy részt vett a csatában, s bizonytalan, hogy életben maradtak-e.³⁵⁴ A hátország lakossága ugyanúgy leshette a hadszíntérről érkező híreket, ugyanolyan aggodalommal tudakolhatta a háborúba eltávozott szerettei sorsát a középkorban is, mint a modern kor embere. Persze ez a hírvárás még kínzóbb lehetett az akkori hírközlés lomhasága, bizonytalansága miatt, amikor még a csatában részt vett uralkodó és a seregtestek vezetői sorsáról is hosszú ideig csak kósza hírek jártak.

simulcum armis illi ecclesie, in qua nos sepelierint ...” - írja többek közt Wgrocz-i Lőrinc mester): ZsO I. 4471. sz.

³⁵⁰ ZsO I. 4509.sz.

³⁵¹ 1396. november 29. (János mester „ad exercitum regale erat iturus.”): ZsO I. 4560. sz. Mint Wgrocz-i Lőrinc esetében, a végrendelkező lovát a temetési szertartásban résztvevő papoknak szánták. Ez akkoriban bevett szokás volt. V. ö. *Solymosi László: A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása. Történelmi Szemle* 1976/2. (klny.) 135-136. o.

³⁵² ZsO I. 4438.sz.

³⁵³ „... absque omni [recusa] Ladislao filio Johannis de Geren de pecunia vobis nota ad octo lanceas dare velitis ...”: ZsO I. 4449.sz.

³⁵⁴ ZsO I. 4589.sz.

AZ 1397. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS HELYE AZ ORSZÁGGYŰLÉSEK TÖRTÉNETÉBEN

A rendi gyűlések kutatásának történetében a belga Lousse és az olasz Marongiu fellépése határozott fordulatot hozott. Kiderült, mennyire nem általánosítható az a Cadier és von Below tollából eredt közkeletű meghatározás, amely szerint a rendi gyűlés legfontosabb ismertető jegye a három rend, a papság, a nemesség és a polgárság részvétele, fő feladata pedig az adó megszavazása.³⁵⁵

E definíciót ki kell egészíteni Lousse és Marongiu megállapításaival.

Lousse azt hangsúlyozza, hogy „politikailag kiváltságolt rend, vagy rendek képviselőiből álló politikai gyűlésekről van szó, amelyek a rendeknek és az ország egészének a nevében járnak el, egyrészt avégett, hogy a rendek, testületek és egyének kiváltságainak a betartásán (tehát mintegy az ország alapvető jogainak a megvédésén) örködjenek, másrészt azért, hogy megadják a fejedelemnek, ami az általa elismert jogok és engedélyezett kiváltságok fejében megilleti.”³⁵⁶ Lousse különösen a középkori társadalom testületi szervezettsége és gyűlései, valamint a szervezet döntéshozó és képviselői funkciója közti megfelelést emeli ki. Ez a meghatározás minden olyan feltételezést kizár, amely szerint a gyűléseken szükséges volt volna a rendek valamely eleve meghatározott számának, vagy akár valamely meghatározott rendnek a jelenléte. A definíció fontos eleme a megfelelő területek egész lakosságának, kollektívájának a képviselése.

A Lousse nyomán új szintézist adó Marongiu rendiség előtti gyűléseket (preparlamenteket) és rendi gyűléseket (parlamenteket) különböztet meg. Az igazi rendi gyűlés szerinte a király és a résztvevők közös műve volt és két lényeges ismertetőjegy jellemezte: a megjelentek a szó római jogi-kanonjogi értelmében testületet, universitást alkottak és az uralkodótól engedélyezett, érdemi részük volt a döntéshozatalban. Ha a két kritérium közül bármelyik hiányzott, még a rendkívüli jelentőségű, ünnepélyes gyűlések, királyválasztások is a preparlamentekhez sorolandók.³⁵⁷

Marongiu mindenekelőtt hispániai tanulságok alapján minősítette a megjelentek jogi személyiséggel rendelkező testület-mivoltát és döntéshozatali jogát a rendi gyűlés ismertető jegyének. Ugyancsak ottani megfigyelések vezették arra a következtetésre, hogy a rendi parlamentek megjelenése önmagában még nem szorította ki a korábbi gyűléstípusokat, az adott helyzet követelményei szerint a különféle összejöveleteket jó darabig párhuzamosan, vagy váltakozva is tarthatták.

³⁵⁵ *L. Cadier*: Les États de Béarn depuis leurs origines jusqu'au commencement du XVIe siècle. Paris, 1888. I. s. köv. o.; *G. von Below*: Landständische Verfassung von Jülich und Berg. 1400-1600. Düsseldorf, 1885. Bd. I. 4. o.

³⁵⁶ *E. Lousse*: Parlamentarisme ou corporatisme? Les origines des assemblées d'États. Revue historique de droit français et étranger 14/1935. 699. s. köv. o.

³⁵⁷ *A. Marongiu*: Il parlamento in Italia nel Medio Evo e nell'età moderna. Milano, 1962. 65., 88., 115-116. o.

A franciaországi gyűléstípusok egymásutánjáról Marongiuéhoz hasonló megállapítást tett Lot és Fawtier könyve. Eszerint „az 1484. évi *États généraux* volt a francia királyság első igazi *États généraux*-ja; ez a gyűlés volt először igazán országos jellegű, mivel tartományi küldöttek is részt vettek rajta, noha a tartományok általában nem szoktak képviselőket delegálni.”³⁵⁸

Soule monográfiája még annak kimondásáig is eljut, hogy az Ancien Régime rendi gyűlései közt nem talált két egyformát, működésük, tartalmuk, összetételük, tagjaik rekrutálásának módja szüntelenül változott.³⁵⁹

A magyarországi gyűlések történetében Zsigmond uralmának kezdetéig különlegesen fontos hely illeti meg az 1298. évi hatalmas, törvényalkotó országgyűlést, mely Lousse és Marongiu meghatározásának ismeretében a szó teljes értelmében rendi országgyűlés volt, és a honi fejlődésben vagy száz évvel megelőzte korát. Ez a rendi gyűlés, a Lousse és Marongiu által kidolgozott kritériumoknak is megfelelően, testületi személyiségként, universitasként lépett fel és törvénye úgy keletkezett, hogy a főpapság és a nemesség a király és a bárók előzetes felhatalmazásából gyűlt össze, „statutumokat” szövegezett, s azok a király, a főpapok és a bárók pecséteivel megerősítve váltak törvénné.³⁶⁰

Ugyanezen ismérveket a XIV. századi magyarországi fejlődésre alkalmazva, igazoltnak ítélnénk Marongiu már ismertett megállapításának érvényét, azaz hogy a rendi parlament megjelenése önmagában nem szorította ki a többi gyűléstípust, ellenkezőleg, évszázadokon át tarthattak még különféle jellegű gyűléseket, akár egymással párhuzamosan.

A törvényhozás korabeli felfogása szerint valamely jogszabály törvény-jellegének nem volt feltétele, hogy országgyűlésen alkottassék.

Ezért az 1351. évi országgyűlésnek Nagy Lajos 1351. évi törvénye³⁶¹ ellenére sem tulajdoníthatunk szoros értelemben törvényhozói szerepet. A törvény előadása szerint „az ország báróinak, előkelőinek és nemeseinek testülete és egyszersmind universitasa [...] egy lélekkel és egybehangzóan, alázatos kérelmezéssel (baronum necnon procerum et nobilium regni nostri cetus et universitatis ydemptitas [...] supplicantes unanimiter et conformiter [...] humiliter)” kérte Lajostól az 1222. évi Aranybulla megerősítését és megújítását, s azt a király, anyja, Erzsébet királyné „helyeslő akaratából (de beneplacita voluntate)”, valamint báróinak tanácsából („de consilio eorundem baronum nostrorum”) teljesítette is. A megújított Aranybullához az uralkodó további szabadságokat is csatolt (libertates superaddendo), szintén anyja akaratából és bárói tanácsából („de voluntate eiusdem genitricis nostre et de consilio eorundem baronum nostrorum”). Mindebből kitűnik azonban, hogy a szóban forgó *universitas* szerepe nem terjedt túl az „alázatos kérelmezés” szintjén, s nem hogy statutumot nem alkotott, de még csak tanácsadásra sem nyílt módja. Ezért tehát ez az országgyűlés a rendi parlament Marongiu által meghatározott egyik lényeges kritériumát nélkülözte.

³⁵⁸ F. Lot – R. Fawtier: Histoire des institutions françaises au Moyen Age. Paris, II. 1958. 173. o.

³⁵⁹ C. Soule: Les États Généraux de France. Etudes présentées ... XXXV. Heule, 1968. 21-25. o.

³⁶⁰ Gerics József: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Budapest, 1987. 283-321. o.

³⁶¹ Kiadása: F. Döry – G. Bónis – V. Bácskai: Decreta regni Hungariae 1301-1457. Budapest, 1976. (a továbbiakban: DRH)127-140. o.

Hasonló következtetésre jutunk Mária királynő 1384. június 22-i és 1385. november 14-i törvényéről is.³⁶²

Az 1384. évi törvény – megismételve a benne átirrt és megerősített 1351. évi törvény kifejezését – előadja, hogy az ország báróinak, előkelőinek és nemeseinek *coetusa* és *universitasuk identitasa* követként (nuntii) Mária királynőhöz és édesanyjához, Erzsébethez küldte a (Pozsega megyei) Podversiai Pál litteratust és a (Somogy megyei) Osztopáni Domonkos fia Dénest „alázatos és hódoló kérelmekkel esedezve (supplicantes [...] precibus humillimis et devotis)” az Aranybullának és Lajos törvényeinek a megerősítéséért.

Mária, „kedvezően meghallgatva [...] az ország említett báróinak, előkelőinek és nemeseinek mondott nuntiusaik által nekünk előadott előbbi kérelmeit (supplicationibus [...] per nuntios [...] nobis porrectis)”, a kérést teljesítette. A szöveg – érdekes módon – még a bárók consiliumáról sem tesz említést.

Az 1385. évi törvényben Mária királynő előadja: „miután a főpapokkal, bárókkal és országunk előkelőivel (regni nostri proceribus) előzetesen józan és érett tanácskozást tartottunk (deliberatione prehabita) országunk közös java és haszna végett – különösképpen, hogy helyrehozzuk ami eltorzult, s megvitassuk és kiigazítsuk országunk minden egyes dolgát, bármi is legyen az, s általánosságban lecsillapítsuk és megszüntessük a gonosztettek minden fajtáját, amelyek [...] atyánk halála után [...] a bármilyen rangú nemesek és regnicoláink közt minden oldalúan, bárhogy, bármikor és akármilyen módon keletkeztek és kölcsönösen elharapóztak – [...] közgyűlést (congregationem generalem) tartottunk Budán, november 8-án, úgy tudniillik, hogy országunk minden egyes megyéjéből 4-4 rangosabb (potiores) nemesnek kellett a mondott időpontban és helyen összejönnie. Amikor azután a mondott határidő elérkezett, a nemesek pedig egyetemlegesen felségünk decretuma szerint [...] összegyűltek, *coetusuk* és *universitasuk* biztos és hitelre méltó követek útján (per certos et fidedignos ambasiatores eorum) felségünknek előadta elpanaszolva (patefecerunt querulose), miként nincsenek ők egészen és teljességgel mindazokban a szabadságokban, mentességekben, és szabadságok kiváltságaiban, amelye[ke]t nekik Magyarország szent és más boldog emlékezetű királyai [...] engedélyeztek [...] és atyánk, meg mi magunk is [...] bizonyíthatóan [...] megerősítettünk [...], kérelmezvén (supplicantes) ezek a követek alázatosan a maguk és Magyarországunk minden mondott hű nemesének személyében, hogy őket mindeme szabadságok kiváltságaiban [...] minden újítás nélkül méltóztassunk változtatás nélkül megőrizni [...]” Mária királynő ezt meg is ígérte nekik, s erről rányomott pecsétes oklevelet állíttatott ki, ám a bárók *consiliumának* akármilyen említése nélkül.

1386. augusztus 27-én sükség helyzetben, uralkodó nélkül jöttek össze a rendek Székesfehérvárott. Ezt a gyülekezetet résztvevői ekként jellemezték: „[...] Mi, az ország valamennyi főpapja, bárója, előkelője (proceres) és nemese, gondosan figyelve a béke áldásaira és meggondolva a viszálykodások veszedelmeit, amelyek – ó, jaj – az országban történtek és felmerültek, figyelmünket az egyetértés ösvényére irányítva, hogy a béke nyugalmaiban jobban és üdvösebben lehessen megvalósítani a béke művét,

³⁶² Kiadásai: DRH 143-145. és 146-148. o.

Szent István ünnepének nyolcadán, miután Magyarország minden megyéjében megtörtént az általános kikiáltás, mindnyájan összegyűlvén Székesfehérvárott, ahol az országnak a szent királyok és utódaik által engedélyezett és kiváltságlevélbe foglalt szabadsága szerint szokásuk a regnicoláknak a súlyos ügyek megtárgyalásakor és rendezésekor összejönni, miután a szent királynak az oltárra helyezett fejét a legnagyobb tisztelettel kézzel érintve esküt tettünk, hogy bárki ellenében megfogadjuk az állam üdvét és az ország, meg a szent korona közös javát (comodum rei publice et utilitatem regni ac sacre corone communem) és ha ellene akár a királyi felség akarna is cselekedni, neki ellentmondunk és hatékonyan megakadályozzuk benne; minden módon ellenállva szembe fogunk szállni a külső erőszakkal az országnak, tartományainak és végvidékeinek védelmében, valamint bárki hatalmassal szemben is fel fogunk kelni minden erőnkkel, aki a belföldiekre támad, hatalmaskodást művel és aki megtöri a mostani békerendelkezést (presentis pacis ordinationem); az ország régi állapotba való visszahelyezése és jó helyzete érdekében egyesülést és a béke visszaállítását (unionem et pacis reformationem) műveltük, végeztük és hirdettük ki, hogy örökre és sértetlenül tartson, amint világosan benne van az alábbi fejezetekben és cikkekben.

I. Ha valamiféle felforgatás (novitates) vagy súlyos lázongások (motiones defficales) ütnék fel fejüket történetesen az országban, akkor a királyi felség helyrehozásuk végett az ország főpapjai és bárói mellé tárgyalás és tanácskozás céljából vegyen és fogadjon magához az ország rangosabb nemesei közül (ad tractandum et consiliandum de potioribus nobilibus regni adiungat et assummat) [...]

III. A tanácsosnak kirendelt főpapok és bárók (prelati et barones pro consiliariis deputati) esküt fognak tenni, hogy tanácskozásokon és tanácsadásban nem csak a királyi felségnek, maguknak, vagy az övéiknek a saját hasznát fogják keresni, hanem az országnak és a királyi szent koronának a közös javát (communem utilitatem regni et sacre corone regie) [is], a királyi felség ezzel szemben őszintén megígéri, hogy csorbítatlanul követi és megtartja ezeket a tanácsokat, s ha e tanácsosok közül (ex huiusmodi consiliariis) némelyek a királyi felségnek hamis és a köz javával (communi bono) ellentétes tanácsot adnának, akkor kitudódván erről az igazság, ezek, mint hamis tanácsadók (tamquam falsi) a tanácsosok közül csúfosan vettessenek ki, soha többé nem bocsáttatván oda tanácsadásra.³⁶³

Ha a rendi parlamentet az uralkodó és a rendek közös művének tekintjük, ez az 1386. augusztusi összejövétel a fogságban lévő Mária távollétében ilyen értelemben országgyűlésnek nem mondható.

Az uralkodójukat kényszerűen nélkülöző rendek a béke helyreállítására, az egymás iránti kölcsönös elkötelezésnek a kontinentális hagyományból ismert mintája szerint, esküdt uniót alkottak. A fehérvári gyűlések szent királyoktól engedélyezett megtartási szabadságára való hivatkozás annak igazolására irányult, hogy az esküjükkel létesített testület, unió, legális státusszal rendelkezett, vagyis rendet alkottak.

A korona jogainak a királlyal szemben netán szükségés védelme szemmel láthatóan az Aranybulla ellenállási záradékának konkretizálása. A korona jogainak a király ellenében való alattvalói védelme azzal az Angliában 1308-ban, a bárók által kifejtett

³⁶³ Kiadása: DRH 150-153. o.

felfogással mutat közvetlen rokonságot, hogy hűségesküjük nem annyira II. Edward király személyének, hanem inkább a koronának szólt. Ebből következtek arra a jogokra és kötelességükre, hogy ha a király nem viselkedik „a korona üdvének (erga statum coronae)” megfelelően, akkor útmutatást adjanak neki és „a korona üdvét előmozdítsák (statum coronae emendare)”. Ha pedig a király nem hagyja fel tévelygésével, „ami a koronának kárára és a népnek ártalmára van (Quod coronae damnosum et populo nocivum est)”, akkor erőszakkal kell őt rábírnuk.³⁶⁴

Nevezetes követelés 1386-ban, hogy Mária királynő válságos helyzetben a „rangosabb magyar nemesek közül” maga egészítse ki tanácsát, ám a 3. cikkelyben már *tanácsosnak deputált főpapokról és bárókról van szó*. Ez akként hozható összhangba a behívandó tanácsosok „rangosabb nemes” mivoltára vonatkozó előírással, ha a főpapokat és bárókat – méltóságuk mellett vagy ellenére – *nemesekként* kezelik.

Az eddig felsoroltakkal szemben szabályos rendi parlamentnek tarthatjuk az 1397. szeptember 29-re Temesvárra összehívott országgyűlést.

A Zsigmond király nevében kiadott törvény erről így számol be: „[...] országunk jó és háborítatlan állapotáról akarván megfontolást tenni, mindezek okából is, meg országunk és királyi szent koronánk más dolgainak és súlyos ügyeinek érdekében elrendeltük oklevelünkkel, hogy az összes főpap és kimagasló méltósággal ékes egyházi férfiú, és báróink, továbbá országunk minden megyéjéből 4-4 kipróbált nemes, aki többi társától teljes felhatalmazással rendelkezik (de quibusvis comitatibus regni nostri singulos quatuor probos nobiles viros plena potestate ceterorum consociorum ipsorum fungentes) [...] az említettekről közgyűlés és tanácskozás tartására ide Temesvárra gyülekezzenek össze, végül [...] amikor ők hívásunkra azonos módon összejöttek, országunk fent említett bárói és nemesei az összes előbb mondottakról előbb szorgos tárgyalást, bölcs tanácsot és érett megfontolást tartottak egymás között, úgy gondolták, hogy úgy kell dönteni és határozni (taliter inter se duxerunt disponendum et ordinandum) [...]”³⁶⁵

³⁶⁴ F. Hartung: Die Krone als Symbol der monarchischen Herrschaft im ausgehenden Mittelalter. In: Corona regni. Studien über die Krone als Symbol des Staates im späteren Mittelalter. (Herausgegeben von Manfred Hellmann) Weimar, 1961. 15. o.

³⁶⁵ Kiadása: DRH 160-174. o.

A törvényszöveg szerint a király az általa összehívott országgyűlés résztvevőinek határozatait és döntéseit adta ki oklevélben. A tárgyalt XIV. századi gyűlések mindegyikétől megkülönbözteti ezt az összejövetet, hogy a király nem a résztvevők kéréseit, folyamadásait, supplicatióit, hanem *döntéseiket* foglalta törvénybe, s a római-kánoni jog terminológiáját alkalmazva, elsőnek azt adja tudtul expressis verbis, hogy a megyei 4-4 nemes megyebeli társainak teljes felhatalmazásával vett részt a döntések meghozatalában.

Eljárásával ez az 1397. évi gyűlés a XIV. század egyetlen magyarországi rendi parlamentje volt, 99 év távolából követve a honi rendi gyűlések legelsejét.

Az 1397. év példáját Zsigmond majdnem 40 év múltán, 1435-ben ismételte csak meg.

IOBAGIO (LIBER IOBAGIO) – IGNOBILIS³⁶⁶**A telekkatonaság és a partikuláris nemesség eredete**

Zsigmond 1397. októberében a temesvári országgyűlésen hozott törvényében – miként Bolla Ilona megállapította – deklarálta a jobbágyköltözés mindenre kiterjedő jogát. A jobbágyköltözésnek nem ez volt Zsigmond korában sem az első szabályozása, de ez volt a leglényegesebb, mert ez a törvény fogalmazta meg először a költözés szabadságát elnyerők olyan egységes kategóriáját, amibe elméletileg beletartoztak a királyi, egyházi és a világi úri birtokok legkülönbözőbb elnevezésű szolgálo (proprius) népei: a költözést minden *ignobilis* részére biztosította.³⁶⁷ Az 1397. évi törvény *ignobilis* kifejezése egyedülálló a jobbágyköltözéseket engedélyező források szóhasználatában, de magában a törvényben is. A törvény ugyanis, amikor csak a világi birtokra érvényesen megszabja azt a kontingenst, amely alapján „...de quibusvis viginti iobagionibus unum pharetrarium more exercituanium” kell kiállítani, akkor a *iobagio* megjelölést használja, azaz a világi úri birtoknak arra az elemére utal ezzel, amely birtoktípus *rusticusai*, illetve *iobagio-i* számára az 1298. évi törvényt követő királyi tanácsi határozat a szabad költözést engedélyezte.³⁶⁸

Az *ignobilis* kifejezés jelentéstartalma meglepően sokrétűnek bizonyul a korszak kutatása során. A vizsgálatából adódó eredmények az 1397. évi októberi törvényben való alkalmazásának céltudatosságát és ennek hátterét is megállapíthatóvá teszik.

Az *ignobilis* – *nobilis*, egymástól megkülönböztetett kategóriája Szent László törvényeiben fordul elő először. Az *ignobilis* ekkor a közsabadok ama részére alkalmazott terminus *technicus*, amelyből a *nobilis* kivált és egyszersmind a közsabadságnál nagyobb szabadság részesévé lett. Ilyen, tehát közsabad értelemben fordul elő a XIV. századi krónikakompozíció XI. században keletkezett ama fejezetében, amely leírja, hogy Aba Sámuel „...az ország *nemeseit* lenézte, mindig a parasztokkal és nemtelennel tartott össze (*Nobiles enim regni contempnens, habens semper cum rusticis et ignobilibus commune*).”³⁶⁹

Valószínű, hogy ez a jelentése Anonymus Gestájában Szkítia leírásánál: itt „...szerfölött bőven találni nyestet, úgy hogy nemcsak a *nemesek* és *nemtelenek* ruházódhatnak vele, hanem a gulyások, kanászok és juhászok szintén díszes ruházatot hordanak azon a földön

³⁶⁶ E tanulmány támogatásáért köszönet illeti a Mobil Oktatási Centrum és Könyvtárs Magyarország Alapítványt.

³⁶⁷ F. Dóry – G. Bónis – V. Bácskai: *Decreta regni Hungariae. 1301-1457.* Budapest, 1976. (a továbbiakban: DRH I.) 173.o.; Bolla Ilona: *A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon.* Budapest, 1983. (a továbbiakban: Bolla) 281. o.

³⁶⁸ DRH I. 162. o.; a III. András-kori királyi tanácshatározat ide vonatkozó része: DRH I. 394. o. A határozat keletkezési korára: Gerics József: *Árpád-kori jogintézmények és terminológia törvényhozásunk egyik keltezetlen emlékében. Századok* 103. (1969) 611-640. o.

³⁶⁹ *Scriptores rerum Hungaricarum ...* (Ed.: *Emericus Szentpétery*) Budapest, 1937. I. (a továbbiakban: SRH) 329. o.; Gerics József: *A magyarországi társadalmi ideológia forrásai Szent István király halála után.* In: *Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban.* Budapest, 1995. METEM könyvek 9., 99. o.

(...non solum *nobiles* et *ignobiles* vestiuntur inde, verum etiam bubulci et subbulci ac opiliones sua decorant vestimenta in terra illa).³⁷⁰ Az ignobilis a felsorolt szolgák felett áll.

Kézai Gesta Hungarorumában az ignobilis jelentéstartalma egészen más. Kézai szövege nem a társadalom két kategóriájaként mutatja be a nobilist és ignobilist, hanem megírja azt az okot is, melynek következtében áthidalhatatlan különbség lesz a nobilis és ignobilis között: „az egy apától és egy anyától származókat a vétkek különböztették meg, s így lett az egyik nemes, a másik nemtelen (unus *nobilis*, alter *ignobilis*).³⁷¹

A vétket elkövetők eme minősítése, azaz ignobilisszá süllyesztése teljesen egybevág Kézai ama tudósításával, mely szerint a szkíta törvény értelmében azt, aki nem teljesítette a gyűlésre és a hadba hívó parancsot, vagy megölték, vagy számkivetették, vagy „in communium servitutum,” vagyis a „commune-k szolgaságába” taszították.³⁷²

Kézai fogalmazása, mely szerint a vétkek elkövetésének következménye a szolgaságba került, tehát szolgálóállapotú ignobilis léte, éles határvonalat jelent a társadalom kategóriáinak megítélésében. Korábbi forrásainkban az ignobilis a nobilis-nál kevesebb, ám közszabadsággal rendelkező közszabad, Kézainál pedig a társadalomnak szolgasorba süllyesztett eleme és alantas helyzetére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy a Szerző még a várjobbágyokat is a nemesekhez sorolta, őket tette meg szegényebb nemeseknek.³⁷³

Vajon van-e társadalmi realitása és forrásbázisa az ignobilis = közszabad és az ignobilis = szolga (proprius) minősítésnek?

Az ignobilis jelentéstartalmát III. András 1290/91. évi törvényének két rendelkezése is megvilágítja: az egyik (3. tc.) megszabja, hogy méltóságokat nem lehet sem idegeneknek, vagy vendégeknek, avagy pogányoknak, vagy nem nemeseknek adományozni („... advenis vel hospitibus aut paganis vel ignobilibus”), a másik (4.tc.) határozottan tiltja, hogy tisztséget viselő bárók helyettesként alkalmazzanak nem nemes („... nec vices suas sive iudicatus in parochia conferri ignobilibus patiemur”). A két rendelkezésben több jogállapot különíthető el. A harmadik cikkelyben az idegenek, vendégek, pogányok felsorolásban az ignobilis egyenrangú az előzőekkel, tehát nem szolgálóállapotú!

A negyedik cikkelyben levő ignobilis azonban legalább kétféle jelentésű: a nemesi megye bíraskodásában való részvételtől eltiltott lehetne ugyan nem nemes közszabad is, de a világi urak megbízásából, azok helyetteseként proprius ignobilisok is eljárhattak. Ezt a gyakorlatot szünteti meg a törvény rendelkezése.

Nem lehetett ritka eset – írja Zsoldos Attila – hogy ignobilisok a megyésispán helyetteseként jutottak pozícióhoz. Csák Máté ignobilis familiárisa „Vörösnek mondott” Ábrahám a galgóczi vár jobbágya Pozsony megyében curialis comes volt. Ez az ignobilis tehát nem a közszabad, hanem a proprius kategóriába tartozott. Ábrahámot III. András 1294-ben nemesítette. Zsoldos Attila helytálló megállapítása szerint Ábrahám statusának megváltoztatása az 1290/91. évi törvény 4. cikkelyében lévő rendelkezésnek érvényre

³⁷⁰ SRH I. 34. o. (Pais Dezső fordítása)

³⁷¹ SRH I. 148. o. (Bollók János fordítása)

³⁷² *Ladányi Erzsébet*: Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában. Studia Theologica Budapestinensia. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának sorozata 15., Budapest, 1996. (a továbbiakban: *Ladányi*)150. o.

³⁷³ SRH I. 193. o.; *Gerics József*: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Budapest, 1987. 253-254. o.

juttatása volt.³⁷⁴ A magánúri nemes familiáris helyzetét az 1298. évi törvény 33. cikkelye meghatározta ugyan, de a gyakorlat mégis azt mutatja, hogy a világi urak servienseinek összetétele igen különböző volt.³⁷⁵ A bárót helyettesítő ignobilis (= akár proprius!) eltiltása a megyei bíraskodásban való részvételtől közvetve a bárói-bírói hatalom gyakorlásának megyei szintű, király általi kézbe tartásának fő eszköze lehetett. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a XIV. században a megye közéletében – korábbi helyzetük szívós védelmezésével – helyet kívánt önmaga számára biztosítani a *comprovinciales* sokszínű világa.³⁷⁶ Más-más kategóriába tartozásuk mégis oda vezetett, hogy a nemesi megye életében, működésében súlyuk csökkent.

Ezt a különböző jogi kategóriába tartozást a megyei okleveleknek ama része igazolja, amikor a *nobiles et ignobiles universitas*át hangsúlyozva, az *universitas* nem az azonos jog szerint élőket fogja össze, hanem egyszerűen gyűlést, összejövetelt jelent. 1348-ban Pál zalai comes és a szolgabírák „...a mondott megye nemeseinek és ignobilisainak összejövetele (= *universitas*) számára ... királyi parancsra általunk tartott közgyűlésünkön (in *congregacione nostra generali ... per nos celebrata*) Kanizsai Lőrinc fia János a többi pereskedők közül felkelve, Mikcs bán fia Loránd ellen hatalmaskodási ügyben elő akarta ítélszékünkön adni, hogy...”³⁷⁷ Ilyen szövegezésű jelentés található 1381-ben Garai Miklós nádor oklevelében is: „Magyarország többi megyéje közt Gömör és Torna megye nemeseinek, s bármilyen más rendű és rangú embereinek összejövetele (*universitas*) számára ... közgyűlést tartottunk (...*congregacionem ... generalem*) és közgyűlésünkön kértük, hogy a mondott Gömör és Torna megye nemeseinek testülete (*universitas*) adja mellénk esküdt ülökként...”³⁷⁸ Ez a két értelemben és kétszer előforduló *universitas* megjelölés teszi világossá: a korszak tudatosan alkalmazta okleveleiben az *universitas* = összejövetel és *universitas* = nemesek testülete megkülönböztetést.

Gyűlés jelentésű az *universitas* a XV. században V. László prozopiciójában: „...nem lehet mindig könnyen összehívni az országlakók gyűlését (non semper de facili *universitas regnicolarum convocari potest*)”³⁷⁹

Az ignobilis terminus technicus jelentése kulcsfontosságú az 1397-es törvény vonatkozó helyének értelmezésében. Az ignobilis szónak legalább két jelentése van: 1) a nobilis regni – az országos nemes – ellentétéjeként a nem nemes közsabad; 2) a kötött állapotúak legalsó rétege. Ez utóbbi teszi lehetővé az 1397. évi törvény magyarázatát.

Mint már kitértünk rá, a szolgává lett ignobilist a nobilisszal állítja szembe Kézai Gestája: a kettő közötti különbség kiküszöbölhetetlen, hiszen a hajdan elkövetett vétek, amely miatt „unus nobilis, alter ignobilis” lett, azt jelentette, hogy az ignobilis szolgává, tulajdonná vált. A *nobiles* közé tartozónak ítéli – szegény nemesként – a várjobbágyot is, jóllehet a szövegkörnyezet világosan tudomásunkra hozza: ők nem *nobiles regni*! A várföldből elnyert földjük után (*pheuda castri*) katonai szolgálattal tartoznak háború idején.

³⁷⁴ Zsoldos Attila: A szolgabírói tisztségnév kialakulásának kérdéséhez. *Levéltári Szemle* 1988/4. 16-17. o.

³⁷⁵ Bolla: i. m. 190. o. és 129. j.

³⁷⁶ Gábor Gyula: A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. Budapest, 1908. (A továbbiakban: *Gábor*)

³⁷⁷ Gábor: i. m. 225. o.

³⁷⁸ Gábor: i. m. 208.

³⁷⁹ DRH I. 433. o.

Kézai ezektől külön tárgyalja az „udvornici, castrenses et alii conditionarii, libertini et mancipia” csoportját.³⁸⁰ Szándéka világos: a várjobbágyokat ezektől mindenképpen el akarta különíteni, ám a társadalomban levő helyüket a terra castrī (pheuda castrī) utáni szolgálat árnyaltan rögzítette. A Magyarországon ismeretlen pheuda castrī bevonásával azonban a megfogalmazását legalábbis homályossá tette.

Volt-e valamilyen alapja Kézai eme megjegyzésének?

Mind a királyi, mind az egyházi birtok népeinek legfelsőbb kategóriájára – a propriusi függésen belül – alkalmazták a nobilis iobagio kifejezést.

Egyik legkorábbi példa erre Acha, veszprémi jobbágy, akiről az oklevél ide vonatkozó része nemcsak azt írja, hogy nemes jobbágy, hanem ezt, különös megfogalmazásával, a iobagionak az ignobilis fölé helyezett állapotaként rögzíti: „...ego Acha iobagio non ignobilis.”³⁸¹ A veszprémi egyháznak 1232-ben „nobiles iobagiones eiusdem ecclesie” -ként említett népei ugyanilyen helyzetűek.³⁸²

Az egyházi nobilis iobagio és az ignobilis iobagio közötti különbség igen jelentős volt. 1318-ban a győri káptalan előtt „nobiles iobagiones ecclesie” panasztolták, hogy őket a püspök offciálisai elnyomják „in praeiudicium et detrimentum libertatis nobilitatis ipsorum” bíraskodnak felettük, és *olyan járadékokkal terhelik őket „...prout super alios Jobbagiones nostros ignobiles exigunt”,* s ezután „more aliorum Jobbagionum nobilium Ecclesiae nostrae ... ad exercitum Domini regis ire teneantur.”³⁸³ Az ignobilis iobagiót tehát többlet-servitium terheli az egyház nobilis iobagiójához képest. Eme ignobilitasból eredő többlet-teher az egyház ignobilis népeinek egyszersmind arra a helyzetére példa, hogy az egyház nemes, illetve harcos nemes jobbágyainak relatív szabadsága a proprius függésen belül éles választóvonalat jelentett. Szabadságuk tartalmát IV. Béla oklevele így foglalja össze a szekszárdi apátság lovashírmőkei közül kivettek tekintetében: „*non in meram libertatem ipsum et cognatos suos transtuleramus, sed in liberos jobbagiones Ecclesie.*”³⁸⁴

A várjobbágyok egy részét csak a tatárjárás után kezdték nobiles-ként jelölni. Helyzetük sok hasonlóságot mutat a VII-IX. századi, különféle germán népeknél szereplő gasindusok, arimannusok, aprisionariusok jogállásához.³⁸⁵

Miként Bolla Ilona írja művében: „a királyi birtokhoz tartozás egyik csoportnak úri, másik csoportjuknak parasztkéhoz hasonló életmódot biztosított. Különösen nagy tekintélyre tett szert a várjobbágyság... Anyagi ellátottságuk a vagyonos közsabadokéhoz hasonló életmódot tett lehetővé. Úri életvitelük praediumaikon és esetenként változó, kisebb nagyobb számú servusaik, sőt libertinusaik munkáján alapult. A királyi megyében betöltött tisztségük és »közéleti« jelentőségük feltétlenül a szegényedő közsabadok fölé emelte őket ... Soraik két irányból is feltöltődhettek. Részint a királyok emelhettek közéjük

³⁸⁰ SRH I. 192. o.

³⁸¹ Bolla: i. m. 223. o. 37.j.; *Diplomata Hungariae antiquissima I. 1000-1131.* (Ed.: Georgius Györffy) Budapest, 1992. 423. o.

³⁸² Bolla: i. m. 215. o. 21. j.

³⁸³ Bolla: i. m. 272. o. és 116. j. (Kiemelés tőlem – G. L. E.)

³⁸⁴ Bolla: i. m. 84. o. 91. j.

³⁸⁵ Bolla: i. m. 68. o. 70. j.; *Ladányi: i. m. 76-77. o.*

az alantasabb helyzetű várnépek soraiból jutalmul egyeseket, részint közsabadok beállításával is számolnunk kell.³⁸⁶

Rétegezettségüknek megfelelően ők a „jobagiones non ignobiles”, „proceres castri”, „liberi, naturales jobagiones sancti regis”. A közsabad nobilis beállítására értékes adatot közöl Bolla Ilona: „qui quondam nobiles fuerunt.”³⁸⁷ A várjobbágyok, avagy éppen várnépek nemesítéseiből pedig arra lehet következtetni, hogy csak a megnevezettek és ezek utódai nyerték el az országos nemességet, miközben tágabb értelemben vett rokonságuk eredeti jogállásában maradt.³⁸⁸ Akár számuk növekedésének okát tekintjük (nemes mivoltuk feladásával történő beállítás), akár nemesítésük módját, a rokoni szálak feltételezhetően nem tűnhettek el véglegesen, sem a nemesség, sem a várjobbágyok tekintetében. A források arról tanúskodnak, hogy éppen nemes rokonaikra hivatkozva próbálkoznak az egyházzal, avagy a várhoz (várszervezethez) való tartozásukból kiszabadulni.³⁸⁹

A nobiles jobagiones castri 1391. évi helyzetét jól mutatja a Prodavizi István mester hatalmaskodása miatt a nobiles iobagiones castri által a királynő előtt tett panasz. Ennek során arról panaszkodnak, hogy a prediales et nobiles iobagiones castri helyzete Prodavizi miatt az ignobilis iobagiókéhoz lett hasonló. Az ignobilis iobagiók Prodavizi saját birtokán éltek és számos kötelezettséggel terhelte őket a birtokhoz tartozás. A jogtalanul hozzájuk sorolt iobagiones castri panaszának lényege az, hogy őket „*more aliorum iobagionum ... ignobilium*” terhelik meg,³⁹⁰ azaz ignobilis jobbágyá minősítésük ellen tiltakoztak.³⁹¹ Másként ez azt jelenti, hogy a nobiles iobagiones castri számára a különböző szolgáltatások helyzetük alapján idegenek voltak és sérelmesek.

A jobbágyköltözést kimondó 1397. októberi törvény azonban róluk nem szól.

A jobbágyköltözés engedélyezésének oklevéllel is igazolható sorában jelentős számban Zsigmond uralkodásának kezdetétől vannak források. Ezek alapja nyilván az 1298. évi tanácshatározat vonatkozó, a világi úri birtok közsabad állapotú elemei költözését engedélyező része. A törvény és a hozzá illesztett tanácshatározat 1440-ig, Vitéz János koráig lappangott, de a világi úri birtokokon élő közsabad állapotúak költözésének engedélyezése beépült az ország szokásjogába. 1333-ban egy világi nagyúr, a zólyomi és komáromi ispán oklevele rögzíti: „Si autem rebelles esse niterentur, ut iobagiones ipsorum, prout est *consuetudo regni*, libere recedere seu mittere recusarent, tunc auxilium ... eidem prebeas iusticia mediante”.³⁹² Ezek a költözést engedélyező aktusok a XIV. század vége felé megsokasodtak. Egyházi birtokon az ilyen szabad költözés birtokába jutott iobagio

³⁸⁶ Bolla: i. m. 222-223. o.

³⁸⁷ Bolla: i. m. 223. o. 36. j. Beállításuk feltételei: *Kumorovitz L. Bernát: Veszprémi Regeszták (1301-1387)*. Budapest, 1953. (a továbbiakban: *Kumorovitz*) 77. o.

³⁸⁸ 1273: Hazai Okmánytár I-VIII. Budapest, 1865-1891. (Kiadja: *Paur I. – Nagy I.*) (a továbbiakban: HO) II. 18-19. (castrenses!); 1271: HO VI. 180. o. (castrenses!); 1273: Árpádkori Új Okmánytár. I-XII. (Közéteszi: *Wenzel Gusztáv*) Budapest, 1860-1874. (a továbbiakban: ÁUO) IX. 18.; 1275: HO VI. 205-206.; IV. Béla korára, V. István és IV. László uralkodásának idejére az esetek számbavétele: Bolla: i. m. 247. o. 74.j.

³⁸⁹ *Kumorovitz*: i. m. 105. o.

³⁹⁰ Bolla: i. m. 253-254. o. 89. j.

³⁹¹ *Gerics József – Ladányi Erzsébet: Nemesi jog – királyi jog a középkori magyar birtoklásban*. In: *Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest, 1995. 292-293. o.

³⁹² Bolla: i. m. 278. o. 4. j.

neve mellé kerül a liber jelző. S ez *már csak* jelző és nem a relatív szabadság – ez esetben az egyház liberje – kifejezésnek felel meg. Libertasát („more aliorum liberorum jobagionum”) élvezheti még akkor is, ha szabad állapotát (libera conditio), saját birtokainak eladását, szigorú feltételek szabályozzák.³⁹³ Előtérbe kerül a *libera conditio* hangsúlyozása. Ennek a ténynek igen jelentős bizonyítéka Zsigmondnak 1391. április 28-án az erdélyi vajdához és az alvajdához intézett rendelkezése³⁹⁴ „...Amikor személyesen ... ezekre az erdélyi területeinkre jöttünk, eme területeink ... több (nonnulli) egyházi embere és hű lakója (fideles nostri incole) ... előadta, hogy közülük igen sokan vannak olyanok, akik ama jobbágyaikat, akik *habita licentia iustoque terragio deposito* ... másnak a birtokára akarnak ott maradás végett menni, különféle módon az Isten és az igazság ellenében rágalmakat szórva rájuk, nem engedik szabadon távozni (libere ... abire), úgy, hogy *a szolgaság igája alá vetve erőszakkal visszatartják* őket ... Mi...főpapjainkkal, báróinkkal és erdélyrészi hű nemesseinkkel ... tanácsot tartva elrendeltük, hogy ezután *mindig, örök időkben* a mi összes jobbágyunknak (universi nostri iobagiones), aki inkább egyházak és nemesek birtokaira, és megfordítva, az említett egyházak és nemesek minden olyan jobbágyának, aki a mi királyi birtokainkra ... (*habita licentia iustoque terragio deposito*) ... ott maradás végett jönni akar, mostani oklevelünk tanúsága szerint *legyen szabad lehetősége az odajövésre ... és minden javával és jószágával az odaköltözésre ...* ha a szolgabírák az erről szükségszerűen kiállítandó oklevelük által úgy hagyják és úgy állapítják meg, hogy az előbb mondott visszatartottak *igaz szabad jobbágyok* ... és ott senkinek sem adósai (iobagiones liberos ... justos ...) akkor az ilyen jobbágyok urai engedjék őket szabadon, minden akadály nélkül ... eltávozni...”.

Az 1397. augusztus 3-án kelt királyi rendelet (Nagyszombat!) a „cives seu hospites sive jobagiones” másként „generaliter quilibet libere conditionis homines” feltételekhez szabott költözését engedélyezi mind a három birtoktípus népei számára. A rendelkezés három terminus technicusa elgondolkodtató: a „cives seu hospites sive jobagiones” költözési szabadsága – persze a feltételek teljesítése után (!) –már nem lehetett központi kérdése a költözés szabadsága megadásának; erre az időre már az említett cives ... iobagiones is annak birtokában voltak – a hospites pedig eleve szabadon költözhettek. Zsigmond alig két hónappal később – ne felejtjük a nikápolyi vereséget és az utána következő események hatását – mégis szükségesnek véli a költözés szabadságának újbóli rögzítését, megynként 4-4 teljes meghatalmazással rendelkező követ részvételével tartott törvényhozó országgyűlés és nem egyszerűen a királyi tanács végzéseként.³⁹⁵ Kérdés az, kiknek engedélyezi, s kik azok, akiket meg sem említ. Az engedélyezés formulájában a lényeges az *ignobilis és dominusa* előfordulása! S melyek azok a proprius népek, akikkel kapcsolatban a törvény éppen a róluk való hallgatással deklarálja létük – legalábbis átmeneti – változatlanlanságát? Az egyházi és a királyi birtokok nobilis iobagióiról nem szól. Ezzel a „hallgatással” a partikuláris nemesség, a predialisták és várnemesek jövőjét alapozta meg. Az alapozás persze idők során számos ellentmondásos megoldással járt: ha a

³⁹³ *Kumorovitz*: i. m. 153-155. o.

³⁹⁴ Zsigmondkori oklevéltár I-II. Budapest, 1951-1958. (a továbbiakban: ZsO) I. 2003.

³⁹⁵ DRH I. 154. s köv. o. Magáról az országgyűlésről l.: *Gericz József*: Az 1397. évi országgyűlés helye az országgyűlések történetében. *Hadtörténelmi Közlemények* 1998/3., 000. o.

szükség úgy kívánta, a király eladományozta a nobilis iobagiones castri földjét³⁹⁶, máskor a várhoz tartozó nemes (nobilis castri) szabadságát hangsúlyozta az illetékes comes és castellanusaival szemben³⁹⁷. Az ilyen és ehhez hasonló példák tételes felsorolása azért felesleges, mert Mátyás 1467. évi törvényében megemlíti a nobiles regnival ellentétbe állítva a „...nobiles castrenses” és a „prediales ecclesiarum” helyzetét³⁹⁸.

Az országos nemes és a vele szembe állított, ám szabad állapotú (!) ignobilis léte számos adat utal. 1351-ben a szárazföldön szedett igaztalan vámok alóli mentesség a „nobiles et ignobiles regni nostri” tekintetében egyaránt érvényes. A regnum ignobilisának a király államfője volt; ez a „nem nemes” azonosnak tekintendő az egzisztenciával rendelkező közsabaddal.

Ugyane megkülönböztetés található meg Zsigmond 1435. március 12-én kelt törvényében: „... a kárt szenvedett emberek, akár nobilisok, akár ignobilisok, ama megye comese és szolgabírái elé ... járulván, azoknak a károknak a mennyiségéről, amelyek okozását felpanaszolják, ha nobilisok, akkor maguk (per se), ha pedig ignobilisok, akkor villicusukkal és két szomszéddal, akik két oldalról a legközelebb csatlakoznak házukhoz, tegyenek esküt.”³⁹⁹

A közsabadság részben a paraszti világban, részben az *országos nemesekkel* szembe állított, ám *szabad ignobilisok* sorsában követhető nyomon. Az eredendően *proprius állapotú* nobilis iobagio, ha függéséből nem szabadult, a partikuláris nemesség részévé lett. Ezt a helyzetet rögzítette az 1397. évben hozott temesvári törvény.

Amikor az 1397. évi temesvári országgyűlésen hozott törvény a katonáskodásra kiállítandó jobbágyokról rendelkezett, a világi úri birtokokon élők ama kategóriáját emelte ki, amely már az 1298. évi törvényt követő királyi tanácsi határozat szerint is teljesen szabad, azaz a költözés gyakorlatával élő elem volt. 1397-ben még nem beszélhetünk telekkatonaságról, hiszen telke, az osztásos földközösség keretében, a proprius népek kezelésében, a nem szabad állapotúaknak is lehetett. Az 1397. évi rendi országgyűlés a hadakozó jobbágyok számának meghatározásánál a közsabadokra épített, s ezzel teljesen elhatárolta őket az éppen szabadságot elnyert ignobilisektől, akik korábbi állapotukban nem tartoztak ilyen szolgálattal.

A közsabad állapotú iobagióba beolvadó „ignobilis” mintegy négy évtized alatt érte el, hogy – teljes jobbágyként kodifikáltan – katonáskodásra fogható legyen.

Telekkatonaságról tehát, törvénybe foglaltan, csak 1435-től lehet szó!⁴⁰⁰

³⁹⁶ 1402: ZsO II. 2005.

³⁹⁷ 1405: HO I. 297-298. o.

³⁹⁸ DRH II. (Ed.: F. Döry – G. Bónis – G. Érszegi – S. Teke) Budapest, 1989. 166. o.

³⁹⁹ DRH I.133. és 281. o.

⁴⁰⁰ A telekkatonaság létét a szakirodalom mind a mai napig az 1397. évi törvényből vezeti le. *Borosy András*: A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 60. Budapest, 1971.) és *Deér József*: Zsigmond király honvédelmi politikája (Pécs, 1936.) c. munkájára történő általános hivatkozással: *Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András*: Magyarország története 1301-1526. Budapest, 1998. 132. 145. és 152. o.

ZSIGMOND ÉS A NÉMET LOVAGREND

Luxemburgi Zsigmond hosszú uralkodása alatt számos tényező alakította, befolyásolta és módosította az uralkodó és a Német Lovagrend viszonyát, s ha a hangsúlyok időről időre máshová is helyeződtek, alapvetően e kapcsolat viszonylagos stabilitást mutatott, és szorosan összekapcsolódott Zsigmond lengyel politikájával. Már a kezdetektől meghatározó volt, hogy a Luxemburgok által megszerzett cseh korona politikai tradíciójában a XIII. század első feléig visszanyúló múlttal rendelkezett a lovagrenddel való együttműködés.⁴⁰¹ A Premysl-dinasztia pártfogását a Német Lovagrend azzal hálálta meg, hogy II. Ottokár és Habsburg Rudolf háborújában a cseh király oldalára állt, majd amikor 1288-ban kihalt a Piastok krakkói ága, a kirobbanó örökösödési harcban II. Vencel cseh királyt támogatta, aki hamarosan uralma alá is hajtotta a lengyel hercegségek többségét.⁴⁰² 1300 nyarán Gnieznóban Lengyelország és Pomeránia királyává koronázták II. Vencelt, aki a Visztula bal partja, Pomeránia védelmezését a Német Lovagrendre bízta.⁴⁰³ A cseh koronát 1310-ben megszerző Luxemburgok természetesen tovább folytatták ezt a politikai hagyományt, és II. Vencel nyomdokaiba lépve igényt formáltak a lengyel trónra. E törekvésükben politikai szövetségesként tekintettek a Német Lovagrendre.⁴⁰⁴ Zsigmond nagyapja, János, az egységesülő és politikai értelemben konszolidálódó Lengyelországgal szemben politikai, katonai és erkölcsi téren is támogatta a lovagrendet.⁴⁰⁵ 1331 tavaszán a Rend és a cseh király összehangolt támadást intézett Poznan és Szilézia ellen. 1332-ben Károly Róbert magyar király közvetítésével ugyan fegyverszünet jött létre, de a tartós rendezésre (az

⁴⁰¹ 1242. július 7-én például I. Vencel király megerősítette a Német Lovagrend csehországi magisterét a Rendnek tett különböző adományokban: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Tom. IV. (Ed.: J. Sebánek et S. Dusková) Praga, 1962. (a továbbiakban: CDRB), Nr. 74. A cseh uralkodók fegyveres segítséget is nyújtottak Poroszország meghódításához. Az első nagy porosz felkelés idején (1242-1249) a lovagok a Birodalom különböző tartományai között Csehországba is küldtek segélykérő követeket: Relatio de Herman de Salza. In: Scriptorum rerum prussicarum. Tom. I-V. (Hg. v.: T. Hirsch - M. Toeppen - E. Strehlke) Leipzig, 1861-1874. (a továbbiakban: SRP), itt: Tom. V. 164. o. 1243-ban az olmützi és brünni ferencesek hirdettek keresztes háborút a pogány poroszok ellen: CDRB IV., Nr. 25. 1255-ben Samland meghódításakor II. Ottokár király keresztes hadat vezetett a poroszok ellen, s a források szerint az ő emlékére és dicsőségére nevezték el a Pregel folyónál alapított új várat és várost Königsbergnek: „ad memoriam et gloriam regis praedicti Königsberg appellaverunt.” L.: Petri de Dusburg: Cronica terre Prussie (a továbbiakban: Dusburg). In: SRP I., 92. o.; Annales Lambacenses, SRP I., 249. o.; Annales Vindobonenses, SRP I., 250. o.; Chronica Olivensis, SRP I., 685. o.; Canonici Sambiensis, SRP I., 280. o. A második porosz felkelés idején (1260-1274), 1267 végén II. Ottokár király ismét a Német Lovagrend segítségére sietett: Dusburg, SRP I., 113. o.

⁴⁰² C. Krollmann: Politische Geschichte des deutschen Ordens in Preußen. Königsberg, 1932. 25-30. o.

⁴⁰³ Annalista Thorunensis, SRP III., 63. o.

⁴⁰⁴ W. Rautenberg: Einwirkungen Böhmens auf die Geschichte Preußen in späten Mittelalter. In: Zeitschrift für Ostforschung 22 (1973), 639. o.

⁴⁰⁵ Erről bővebben I. M. Emmelmann: Die Beziehungen des Deutschen Ordens zu König Johann von Böhmen und Karl IV. Halle, 1910.

1343. évi kaliszi békére) még több mint egy évtizedet várni kellett.⁴⁰⁶ Zsigmond apja, IV. Károly császár családi politikájának sikeressége szempontjából alakította a lovagrendhez fűződő viszonyát és lengyel politikája is ezt a célt tartotta szem előtt. III. Kázmér lengyel király második házassága Luxemburgi Margittal például már egyértelműen a cseh–lengyel kapcsolatok javítását, hosszabb távon a Luxemburgok részéről a lengyel trónigény erősítését is szolgálta.

A viszony javulása terén a következő fontos lépésre 1363-ban került sor, amikor IV. Károly Pomerániai Erzsébettel, III. Kázmér unokájával kötött házasságot: családi hatalmát így igyekezett észak felé is megerősíteni. Felcsillant annak lehetősége is, hogy a fiúutód nélküli I. Lajos magyar király (1370-től lengyel király is) országait a Luxemburgok örököljék. 1372 elején IV. Károly házassági ajánlattal kereste meg I. Lajost: másodszülött fiát, a Pomerániai Erzsébetből származó Zsigmondot (III. Kázmér dédunokáját) Lajos lányával, Máriával kívánta eljegyezni. Az ötletet Budán kedvezően fogadták. Egy évvel később a császár családi hatalmát kiterjesztette Brandenburgra is.⁴⁰⁷ A cseh és a Luxemburg családi hagyomány, értelemszerűen, Zsigmond szemléletét is jelentős mértékben befolyásolta.

A Német Lovagrend és Luxemburgi Zsigmond kapcsolatát két nagyobb korszakra oszthatjuk, s mindkét fél esetében az 1410. esztendő kínálkozik olyan határvonalnak, amely érdemi változások kezdeteként fogható fel. Az első szakaszban Zsigmond nagyra törő ambíciókkal megáldott magyar királyként és brandenburgi örgrófként jelent meg, a Német Lovagrend pedig hatalma és gazdagsága tetőpontján állt. Zsigmond mindkét szempontból fontos szövetségesnek és partnernek tekintette a lovagokat. 1410 után az addig többé-kevésbé kiegyenlített viszonyok gyorsan megváltoztak: Zsigmondból német uralkodó lett, s ez az európai nagypolitikában való szükségszerű részvételt hozta magával, a lovagrend ugyanakkor súlyos vereséget szenvedett a lengyel-litván erőktől és megrendültek korábbi pozíciói.

Zsigmondnak a Német Lovagrendhez fűződő kapcsolatát mindvégig saját hatalmi törekvései határozták meg. 1410 előtt koronájának megtartásához, s megerősítéséhez volt szüksége a Rend katonai, vagy pénzügyi támogatására, 1410 után e kapcsolat a középkori univerzális császári hatalom feltámasztásnak terveihez igazodott. Azon túlmenően, hogy Zsigmond mindvégig számított és támaszkodott a lovagrendtől kapott hitelekre, az 1410-es évek végétől egyre több, gazdasági ügyekben, vagy egyéb szakterületeken jártas embert is kért konkrét feladatokhoz a nagymestertől. Kapcsolatuk tehát ilyen vonatkozásban több volt, mint pusztán a politika terén megnyilvánuló tartós együttműködés.

⁴⁰⁶ *Font Márta*: A német lovagrend alkonya. Pécs, 1997. 21. o.

⁴⁰⁷ *U. Arnold*: Preußen, Böhmen und das Reich – Karl IV. und der Deutsche Orden. In: *Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen*. (Hg. v.: *F. Seibt*) München, 1978. 167-173. o.; *B. Jähnig*: Der Deutsche Orden und Karl IV. In: *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 114 (1978), 103-149. o.; *J. K. Hoensch*: König/Kaiser Sigismund, der Deutsche Orden und Polen-Litauen. In: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 46 (1997), H. 1., 1-3. o.

Zsigmond és a Német Lovagrend 1410-ig

Az 1410-ig terjedő első időszakban hatalmi-dinasztikus terveinek kivitelezésében, vagy pénzügyi gondjainak megoldásában Zsigmond a kezdetektől fontos szerepet szánt a lovagrendnek. I. Lajos halála (1382) után Mária jegyeseként és III. Kázmér dédunokájaként, rokoni kapcsolatokra hivatkozva, lengyel trónigénnyel lépett fel, s ehhez a Német Lovagrend támogatását is kérte.⁴⁰⁸ Jogcímének érvényesítésére katonai egységeket küldött Nagy-Lengyelországba, s kezdeti sikerei nyomán okleveleiben már 1382-ben „dominus regni Poloniae”-nak titulálta magát. A lovagrend nagymestere, Konrad Zöllner von Rothenstein politikai megfontolásokból azt tanácsolta Zsigmondnak, hogy hagyjon fel a kettős királyság megszerzésének vágyával, s térjen vissza Magyarországra, ugyanakkor a porosz határterületek biztonságának megeremtése érdekében támogatta IV. Ziemowit mazóviai herceg trónigényét, akinek elképzeléseire az abban így sem sikerült elegendő katonai erőt kiállítani.

1383-ban Zsigmond újból katonai téren próbálkozott lengyel trónigényének érvényesítésére, de ismételen kudarcot vallott. Személyes ambíciója a Luxemburg-ház egészének érdekeivel is összhangban állt, így 1383. október 17-én bátyja, Vencel német-római császár, mint potenciális szövetségest, védelmébe vette a Német Lovagrendet, s apjának, IV. Károlynak a császári hatalom megerősítésére irányuló politikáját⁴⁰⁹ folytatva deklarálta, hogy a Német Lovagrend és annak állama a Birodalomhoz tartozik.⁴¹⁰ A lengyelországi súlyos belső problémák után 1384. október 15-én végül lengyel királynővé koronázták I. Lajos kisebbik lányát, Hedviget.⁴¹¹ A lengyel eseményekkel párhuzamosan Jagelló fejedelem és unokatestvére, Witold (Vitautas) között Litvániában is belső hatalmi harcok dúltak, s ezt kihasználva a Német Lovagrend elsősorban arra összpontosította figyelmét, hogy porosz és livóniai országrészei között közvetlen szárazföldi összeköttetést teremtsen, így 1382-ben csapatait nem Lengyelországban vetette be, hanem elfoglalta Samagitia földjét.

A lengyel kudarc után Zsigmond magyarországi helyzete is egyre ingatagabbá vált, mivel a magyar főurak egy csoportja a fiatal királynőnek, Máriának (akinek Zsigmond még csak jegyese volt) inkább VI. Károly francia király testvérét, Orleans-i Lajost akarta férjéül. A mágnások másik csoportja, a Horvátiak vezetésével, 1385-ben III. Károly nápolyi királyt hívta meg a trónra. Ilyen kedvezőtlen körülmények között vette feleségül Zsigmond 1385 októberében Budán Máriát, s mint „regni Hungariae tutor” (Magyarország gyámja) azt ígérte, hogy Csehországban, a Luxemburgok családi birtokán, hadsereget szerel fel a trónkövetelő III. Károllyal szemben. Családja (IV. Vencel cseh és

⁴⁰⁸ H. Gersdorf: Der Deutsche Orden im Zeitalter der polnisch-litauischen Union. Die Amtszeit des Hochmeisters Konrad Zöllner von Rothenstein. Göttingen, 1955. 74-75. o.; Z. H. Nowak: Polityka pólnoczna Zygmunta Luksemburskiego do roku 1411. Torun, 1964. 34-35. o.

⁴⁰⁹ H. Angermeier: Das Reich und der Konziliarismus. In: *Historische Zeitschrift* 192 (1961), H. 3., 535. o.

⁴¹⁰ H. Boockmann: Johannes Falkenberg, der Deutsche Orden und die polnische Politik. Untersuchungen zur politischen Theorie des späten Mittelalters. Göttingen, 1975. 58. o.

⁴¹¹ J. K. Hoensch: König/Kaiser Sigismund... i. m. 3-5. o.

német király, János görlitzi gróf, unokatestvérei, Jodok és Prokop morva örgrófok) Brandenburg elzálogosítása fejében összeadta a szükséges pénzt, amelyen Zsigmond fegyvereseket fogadott fel és elfoglalta Északnyugat-Magyarországot.⁴¹² A súlyosra fordult magyarországi helyzet, valamint a korábbi kudarcok miatt Zsigmondnak le kellett tennie a lengyel koronával kapcsolatos terveiről, annál is inkább, mert a kis-lengyelországi főurak a Halics-Lodoméria felé történő terjeszkedés lehetőségét szem előtt tartva Jagelló litván nagyfejedelemet szerették volna a trónon látni. 1385. augusztus 14-én a litván fejedelem írásban tett ígéretet arra, hogy a lengyel korona és Hedvig királynő kezének elnyeréséért cserébe egész népével megkeresztelkedik, s Litvánia minden erejével támogatja Lengyelországot annak ellenségeivel szemben. Hedvig korábbi jegyesének, Vilmos osztrák hercegnek 200 000 arany „fájdalomdíjat” ígért kárpótlásként. A formálódó lengyel-litván unió kedvezőtlen külpolitikai helyzettel fenyegette a Német Lovagrendet, így annak fő célja e szövetség felbomlasztása lett, amihez minden szóba jöhető támogatót igyekezett megnyerni.

A lengyel koronától elesett Habsburgok természetesen a lovagok oldalán sorakoztak fel, de Jagelló és Hedvig házasságát (1386. február 18.) nem tudták megakadályozni. 1386. március 4-én a litván fejedelemet lengyel királlyá koronázták. Megkeresztelkedése, házasságkötése és koronázása ünnepeire a Német Lovagrend nagymesterét is meghívták, de a Rend vezetője nem fogadta el a meghívást. Amíg Krakkóban az ünnepek tartottak, a lovagrend csapatai betörték Litvániába, hogy bizonyítsák a keresztény világnak: Jagelló és a litvánok megtérése csupán látszat, valójában továbbra is pogányok.⁴¹³ A nagymester igyekezett felújítani, újból megerősíteni kapcsolatát a Luxemburgokkal, természetes szövetségesként számított Vilmos osztrák hercegre, Ziemowit mazóviai hercegre, sőt 1386. július 10-én Wratislaw és Bogislaw stettini hercegekkel is „örök szövetséget” kötött.⁴¹⁴ Erdemi segítséget azonban egyik fél sem tudott adni. A Luxemburgok figyelmét pozícióik megtartása kötötte le.

Zsigmond számára igen kritikus helyzet alakult ki: Magyarországon akkor, 1386-ban ért csúcspontjára a beháború. Februárban meggyilkolták III. Károlyt, júliusban pedig a Horvátiak foglyul ejtették az anyakirálynét és Mária királynőt.⁴¹⁵ Vencel cseh és német király az európai politika, elsősorban a schisma kérdésével, és a belső németországi ügyekkel volt elfoglalva. Már 1379-ben a rajnai választófejedelmekkel együtt megalakította az ún. Orbán-szövetséget, amely VI. Orbán pápa mellett foglalt állást, és az avignoni pápa (VII. Kelemen) hívei, mindenek előtt a két legjelentősebb délnémetországi fejedelemség, a mainzi érsek és a Habsburgok ellen irányult.⁴¹⁶

⁴¹² *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest, 1984. 14-16. o.

⁴¹³ *H. Boockmann*: Johannes Falkenberg... i. m. 54-55.

⁴¹⁴ *Codex diplomaticus Prussicus. Urkunden-Sammlung zur ältern Geschichte Preussens. Band IV.* (Hg. v.: *J. Voigt*) Königsberg, 1853. (a továbbiakban: CDP) Nr. 38.

⁴¹⁵ *Mályusz Elemér*: Zsigmond király... i. m. 17-19. o.; *Fügedi Erik*: „Könyörülj, bánom, könyörülj...” Budapest, 1986. 100-134. o.

⁴¹⁶ *F. Baethgen*: Schisma und Konzilszeit, Reichsreform und Habsburgs Aufstieg. München, 1978 14. o.

A Habsburgok és a Luxemburgok politikai ellentéte egyértelműen megakadályozta, hogy bármelyik is érdemben támogassa a Német Lovagrendet. A Habsburgoktól várható esetleges segítség reménye azonban végleg szertefoszlott, amikor 1386. július 9-én Sempachnál vereséget szenvedtek a svájci kantonoktól.⁴¹⁷ A külső támogatás elmaradása miatt a lovagrend a litván belső helyzetet igyekezett a saját javára fordítani. Jagelló, amikor lengyel király lett, litván nagyfejedelemi címét is megtartotta, így újból ellentétbe került unokatestvérével. A túlerő elől Witold Poroszországba, a Német Lovagrendhez menekült, hogy annak támogatásával szerezzék meg magának a nagyfejedelemi méltóságot.

Az 1387. esztendő fejleményei a Német Lovagrend számára bizakodásra és csüggedésre egyaránt okot adtak. Magyarországon az év elején meggyilkolták Erzsébet anyakirálynét, Mária, a törvényes királynő pedig még mindig fogságban volt. Ebben a szükséghelyzetben a Luxemburg-párti bárói liga 1387. március 31-én Székesfehérváron Magyarország királyává koronázta Zsigmondot.⁴¹⁸ (Mária csak 1387. június 4-én szabadult a fogságból, s 1395. május 17-i haláláig társuralkodó volt Zsigmond mellett.) A magyarországi főhatalom megszerzéséért folytatott délvidéki harcokkal egy időben Zsigmond a rokon lengyel uralkodópárral is viszályba keveredett.

A zavaros magyar belpolitikai helyzetet kihasználva 1387-ben Jagelló arra kényszerítette Zsigmondot, hogy mondjon le a Vörös-Oroszország feletti hűbéri fennhatóságról.⁴¹⁹ A Magyarország és Lengyelország között kiéleződő helyzet viszont kedvező fordulatnak számított a Német Lovagrend szempontjából, mert magyar oldalról fegyveres fellépést is remélhetett. A másik Luxemburg uralkodó, Vencel várható magatartása azonban már egyáltalán nem volt ennyire egyértelmű, hiszen az általa is támogatott pápa, VI. Orbán 1387. december 30-án Ziemowit és Janusz mazóviai hercegekhez írott levelében elismerte Jagellót Lengyelország királyának, kifejezte megkeresztelkedése fölötti örömét,⁴²⁰ 1388. április 1-én pedig minden hívőt biztosított kegyéről, akik támogatják a lengyel királyt a hit ellenségeivel szembeni harcában.⁴²¹

1388. augusztus 2-án pápai közvetítéssel ugyan fegyverszünet jött létre Zsigmond és Jagelló között, de az ellentétek nem simultak el, sőt újabbakkal bővültek. A következő évben, amikor a török súlyos vereséget mért Rigómezőnél a balkáni fejedelmek seregeire, s immár közvetlen fenyegetést jelentett a magyar határokra is, Zsigmond számára elsődleges fontosságú volt a töröknek még ellenálló déli államok, az Al-Duna térsége feletti magyar politikai befolyás megőrzése. 1389 végén azonban I. Péter moldvai, és Öreg Mircea havasalföldi fejedelmek, akik addig Magyarország hűbéri fennhatóságát ismerték el, Jagelló király előtt tettek hódolatot.

A lovagrend és Zsigmond között körvonalazódó lengyelelles szövetséghez Oppelni László lengyel herceg is csatlakozott, aki korábbi, I. Lajos helytartójaként tett szolgálataiért megkapta Dobrin és Kujávia tartományokat, ám Jagelló király kétségbe

⁴¹⁷ *J. Leuschner*: Deutschland im späten Mittelalter. Göttingen, 1983. 167. o.

⁴¹⁸ *Mályusz Elemér*: Zsigmond király... i. m. 22. o.

⁴¹⁹ *J. K. Hoensch*: König/Kaiser Sigismund... i. m. 6. o.

⁴²⁰ Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum. Cracoviae, 1866. 201. o.

⁴²¹ Codex epistolaris saeculi decimi quinti XV/1. Cracoviae, 1876. Nr. 13.

vonta e korábbi adományok jogosságát.⁴²² 1390-ben a Német Lovagrend ismételten megerősítette szövetségét Witolddal, amelyhez a tavasz végén 30 samagitiai előkelő is csatlakozott⁴²³ és a nagymester kívánságának megfelelően elismerték a Rend hűbéri fennhatóságát Litvánia felett.⁴²⁴ 1391 májusában Oppelni László herceg Thorn közelében 6 632 magyar aranyforintért elzálogosította a lovagoknak Slatoria várát a hozzá tartozó földekkel.⁴²⁵ Válaszul Jagelló csapatokat vezényelt a herceg földjeire. Szövetségese védelmében a Német Lovagrend is katonákat vonultatott fel. 1392. július 28-án a herceg 50 000 magyar forintért a dobrini területeket is elzálogosította a nagymesternek.⁴²⁶

A litván fejedelmi családon belüli hatalmi harcot, és egyes lengyel fejedelmek Jagelló-ellenességét látva született meg 1392-ben Lengyelország felosztásának terve. Hogy ez az ötlet valóban Zsigmondtól származott-e, ahogyan Oppelni László herceg a nagymesterrel közölte, bizonytalan és nagyon is vitatott. A Német Lovagrend feljegyzései szerint ugyanis arról volt szó, hogy a Luxemburg-testvérek, Vencel és Zsigmond, valamint unokatestvéreik, János görllitzi herceg és Prokop morva örgróf, továbbá a hozzájuk csatlakozó I. Vilmos meißeni örgróf és III. Albert osztrák herceg egyezsége jutott abban, hogy Lengyelországban többé semmilyen királyt sem ismernek el: a királyság Kalisztól északra eső részei Mazóviával együtt a Német Lovagrendhez kerülnének, az attól délre fekvő területek Magyarországhoz, ami pedig a Warthétól nyugatra esik, az a Birodalomhoz és az örgrófsághoz fog tartozni.⁴²⁷

Ha e terv értelmi szerzője Zsigmond volt is, inkább csak vágyait fogalmazta meg, elképzeléséből – az abban szereplők gyakran eltérő politikai érdekei miatt – nem jöhetett létre realitással bíró Lengyelország-ellenes koalíció. De Zsigmond külpolitikája is nagy mértékben függött az őt trónra segítő magyar bárói liga érdekeitől. Mivel e terv felvetésekor Zsigmond még nem rendelkezett érdemi hatalommal, az ötlet irrealitását látva a nagymester elzárkózott attól. Úgy ítélte meg a helyzetet, hogy elfogadását követően egyoldalúan csak a Német Lovagrend keveredne háborúba Lengyelországgal, s az addigi tapasztalatok szerint érdemi katonai segítséget sehonnan sem várhatna.⁴²⁸

A Luxemburgok diplomáciai aktivitása és a Német Lovagrend hatalmi pozícióinak erősödése (ti. a dobrini föld megszerzésével) a Witolddal való megegyezésre ösztönözte Jagellót. 1392. augusztus 4-én kiegyeztek egymással, melynek értelmében Witold

⁴²² J. K. Hoensch: König/Kaiser Sigismund... i. m. 6-7. o.

⁴²³ Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae. Cracoviae, 1882. (a továbbiakban: CEV) Nr. 67.

⁴²⁴ CDP IV., Nr. 72.

⁴²⁵ CDP IV., Nr. 94.

⁴²⁶ Lites ac res gestae inter Polonos Ordinumque Cruciferorum. In: SRP I., Nr. 29.

⁴²⁷ „...dass sie keinen König zu Polen mehr haben wollen, und habens auch also vor, was auf diesseit Kalisch ist, dass das alles und auch die Massow gen Preussen gehören soll, und was auf jenseits Kalisch ist und Krakau, Sandomir, Leczyca, Rotrussland und den Strich daher, sollte gen Ungarn gehören, was aber von der Warthe wäre und den Strich daher, das sollte zu der Mark und dem römischen König gehören.” CDP IV., Nr. 110. Lengyelország felosztásának tervéről részletesebben l.: H. Schaefer: Geschichte der Pläne zur Teilung des alten polnischen Staates seit 1386. Der Teilungsplan von 1392. Leipzig, 1937.; Z. H. Nowak: Polityka pólnocna... i. m. 53-55. o.

⁴²⁸ Mályusz Elemér: Zsigmond király... i. m. 83. o.

megkapta a litván nagyfejedelemi méltóságot, s önálló hatalmi tényezővé vált Litvániában. A lengyel-litván unió ezt követően ténylegesen már nem perszonálunió volt, hanem csak a két rokon, a lengyel király és a litván fejedelem megegyezésére alapult. Megbékélésük azonban kétségtelenül rontotta a lovagrend és Zsigmond helyzetét,⁴²⁹ akinek mindemellett a déli határoknál jelentkező török veszélyre is figyelnie kellett. Havasalföld fejedelmét, Mirceát csapatokkal támogatta (1392, 1394), sőt 1395-ben személyesen vezetett hadat a török ellen, és elfoglalta Kis-Nikápoly várát.

A török veszély nagyságát felismerve európai keresztény összefogás megteremtésére törekedett. A Szentföld elvesztése ellenére a XIV. században Európában még mindig élt a keresztes eszme,⁴³⁰ így Zsigmond kezdeményezése kedvező visszhangra talált. A tervezett keresztes háború a török fenyegetés elhárítása mellett belpolitikai célokat is szolgált. Helyzete erősítése miatt Zsigmondnak nagy szüksége volt látványos külpolitikai sikerre, mert Mária királynő halála (1395. május 17.) után belső ellenzéke megkérdőjelezte koronájának jogszerűségét, és Jagelló király támogatását kereste. Hedvig, lengyel királynő címei közé fölvette a „magyar királyság örököse” titulust, tehát egyértelműen magyar trónigénnyel lépett fel. Férje, Jagelló király szövetkezett a rokonaival összezdült Vencellel, és egy Zsigmond–Német Lovagrend–Oppelni László-ellenes koalíciót hozott létre. A Szepességbe lengyel csapatok törtek be, melyeket Kanizsai János esztergomi érsek vert vissza.⁴³¹ A török ellen tervezett keresztes háború sikere érdekében Zsigmond megegyezésre törekedett, s a dél-lengyelországi Sandetzben személyesen találkozott Jagelló királlyal.⁴³²

Az 1390-es évek első felének eseményei még inkább elmélyítették Zsigmond és a Német Lovagrend kapcsolatát, így nem meglepő, hogy az 1396. évi keresztes hadjáratban a lovagrend kontingensei is részt vettek.⁴³³ A Rend magatartását nagy mértékben befolyásolta az a körülmény, hogy a rigai érsekség körüli ügyek miatt időközben megromlott a viszonya Vencellel, s ennek ellensúlyozására igyekezett erősíteni kapcsolatát Zsigmonddal. A lovagok Livóniában már a XIII. század végétől arra törekedtek, hogy közvetlen ellenőrzésük alá vonják a püspökségeket, s különösen a rigai egyházi területeket.⁴³⁴ A viszály a XIV. század egészét végigkísérte, s a század végére olyannyira kiéleződött, hogy 1391 elején a rigai érsek és a káptalan egy része

⁴²⁹ H. Boockmann: Johannes Falkenberg... i. m. 62. o.

⁴³⁰ 1344-ben a keresztények elfoglalták Izmirt, 1345-ben Humpert de Vienne az Égei-tengerre vezetett keresztes flottát, 1346-ban Pierre de Lusignan ciprusi király feldúlta Alexandriát, 1390-ben pedig Louis de Bourbon herceg genovai támogatással Tunisz ellen támadt: *Rázsó Gyula: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393-1437)*. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 1973/3., 411-413. o. A Földközi-tenger térsége mellett a XIV. századi ún. „litván utazások” ugyancsak a keresztes eszme továbbélését jelezték. Erről l.: *W. Paravicini: Die Preußenreisen des europäischen Adels*. In: *Historische Zeitschrift* 232 (1981), H. 1., 25-38. o.

⁴³¹ J. K. Hoensch: König/Kaiser Sigismund... i. m. 9. o.

⁴³² *Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368-1437*. (Hg. v.: Jörg K. Hoensch) Warendorf, 1995. (a továbbiakban: *Itinerar*) 60. o.

⁴³³ *Rázsó Gyula: A Zsigmond-kori...* i. m. 415. o.

⁴³⁴ *Pósán László: A Német Lovagrend története a 13. században*. Debrecen, 1996. 201-206. o.

Lübeckbe menekült, másik része viszont a Rend fogságába esett.⁴³⁵ A Lübeckbe menekültek széles körű propagandát fejtettek ki a lovagok ellen az északnémet fejedelmek körében, akik szót emeltek a rigai érsekség ügyében.⁴³⁶

Mindez akkor következett be, amikor ismét megszilárdult a lengyel-litván unió, Vencel viszályba keveredett rokonaival, s hatalma megszilárdítása érdekében, német koronájának megerősítésére törekedve, az északnémet fejedelmeket akarta megnyerni. A Birodalom uraként megerősítette, hogy a rigai érsekség és Poroszország egyaránt a Birodalomhoz tartozik, ezért mindkettő engedelmességgel tartozik, s 1392. szeptember 14-én kelt levelében megparancsolta, hogy a lovagok hagyjanak fel a rigai egyház elleni támadásokkal.⁴³⁷ Ezzel egyidejűleg a lengyel-litván állammal is javította kapcsolatait, s megtiltotta a Német Lovagrendnek a Litvánia elleni háborút.⁴³⁸ A lovagok számára egyedül Zsigmond maradt szóba jöhető szövetségesként, aki a bátyja ellen szervezkedő rokonai segítségével elérte, hogy Vencel utód nélküli halála esetén ő legyen az örököse (1396. március 19.).⁴³⁹

Az 1396. szeptember 25-28-i nikápolyi vereség azonban egyik pillanatról a másikra semmissé tette a néhány hónappal korábbi diplomáciai sikereket, s még inkább destabilizálta Zsigmond helyzetét. Kénytelen volt belátni, hogy szorult helyzetéből csak a Lengyelországgal és bátyjával való kiegyezés jelenthet kiutat. 1397. július 14-én Késmárkon találkozott a lengyel királyi párral, ahol szokatlanul hosszú időre, 16 évre szóló békét kötöttek. A megegyezés értelmében Zsigmond lemondott a Vörös-Oroszország feletti magyar fennhatóságról, Hedvig királynő pedig a magyar koronáról.⁴⁴⁰

A lengyel megegyezéssel összhangban, bátyja és a Német Lovagrend között közvetítve, Zsigmond nem állt ki teljes határozottsággal a lovagok mellett, mert Vencelt „uralkodójának” nevezte, s arra ösztönözte a nagymestert, hogy kössön békét Jagellóval és Witolddal.⁴⁴¹ Addigi megbízható szövetségését azonban nem akarta elidegeníteni magától, ezért arra buzdította Oppelni László herceget, hogy az elzárlogosítás helyett inkább adja el a Német Lovagrendnek a kujáviai és dobrini földeket.⁴⁴² A töröktől elszenvedett kudarc után ugyanis Zsigmond Magyarország déli határainak védelmére szerette volna megnyerni a Német Lovagrendet és azzal kívánta elérni északon a megbékélést, hogy új cselekvési teret kínál fel számára. Felajánlotta, hogy visszaadja a

⁴³⁵ P. Girgensohn: Die Inkorporationspolitik des Deutschen Ordens in Livland 1378-1397. In: *Mitteilungen aus dem Gebiete der geschichte Liv-, Est- und Kurlands* 20 (1910), 21. o.

⁴³⁶ Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. 1. Abt. (Hgg. v.: F. G. Bunge, H. Hildebrand, P. Schwartz) Bände II-XI. Riga, 1855-1905. (a továbbiakban: LUB), itt: LUB III., Nr. 1307., 1310.

⁴³⁷ LUB III., Nr. 1327.

⁴³⁸ Johann von Posilge: *Kronike von Pruzinlant*. In: SRP III., 196. o.

⁴³⁹ Mályusz Elemér: *Zsigmond király...* i. m. 48. o.

⁴⁴⁰ J. K. Hoensch: *König/Kaiser Sigismund...* i. m. 9. o.

⁴⁴¹ Johann von Posilge: SRP III., 214. o., v. ö. Zsigmond 1397. július 14-i levelével: CDP VI., Nr. 45.

⁴⁴² Z. H. Nowak: *Polityka pólnoczna...* i. m. 67-69.

Rendnek a Barcaságot, ahonnan 1225-ben még II. András üzte ki.⁴⁴³ Ajánlatát 1397. október 21-én tette meg a Rend követének, a rhedeni komturnak.⁴⁴⁴

A nagymester nem utasította el egyértelműen Zsigmond ajánlatát, de nem állt szándékában elvállalni a török elleni védelmet. Figyelme sokkal inkább az északnyugati orosz földek felé irányuló expanzió lehetőségére irányult.⁴⁴⁵ Az orosz hódítás szándéka viszont – rövid időre ugyan – de mégis békét teremtett északon: a hasonló terveket szövögető Witold ugyancsak érdekeltté vált a megegyezésben, így 1398. október 12-én Sallinwerderben a két fél békét kötött, s elhatárolták orosz érdekszféráikat.⁴⁴⁶ Pleskau a Német Lovagrend, Novgorod pedig Litvánia érdekkörébe esett. Witold ezen kívül keletre és délre, azaz Moszkva, illetőleg az Arany Horda területei felé is terjeszkedni akart, s ezekért a nagyarányú hódításokért érdemesnek tartotta, hogy rendezze a viszonyt a lovagokkal, sőt még engedményeket is tett, mert Samagitia földjét átengedte a nagymesternek. Johann von Posilge leírása szerint Witold tatárok elleni hadjáratában (1398-1399) Marquard von Sulzbach ragniti komtur vezetésével lovagrendi csapatok is részt vettek.⁴⁴⁷ A Rend pénzügyi nyilvántartása szerint ez a tatárok elleni expedíció a lovagoknak 425 porosz márkába került.⁴⁴⁸

Amíg a Német Lovagrend Litvániával rendezte viszonyát, Zsigmond a lengyel királlyal békült ki, amit az is jelzett, hogy a Krakóban rendezett nagyszabású lovagi tornán személyesen is megjelent.⁴⁴⁹ A lengyel udvarral való kiegyezéstől Zsigmond belpolitikai helyzetének stabilizálását remélte. 1399. július 17-én meghalt Hedvig királynő, ezzel megkérdőjeleződött a magyar koronára vonatkozó jövőbeni lengyel igény jogossága is, ami jelentősen gyengítette a hazai ellenzék pozícióit. Alig egy hónappal Hedvig halála után, 1399. augusztus 12-én a litván és lovagrendi sereg nagy győzelmet aratott a tatárok felett. Együttműködésük zavartalannak tűnt, hiszen 1400-ban Witold még katonai segítséget is nyújtott a samagitiai lázadók leveréséhez.⁴⁵⁰ A Német Lovagrend helyzete Németországban is erősödni látszott. Hedvig halálát követően a nagymester arra bízta Vilmos osztrák herceget, hogy ismét vesse fel igényét a lengyel trónra.⁴⁵¹ Az 1390-es évek második felében Vencellel szemben már nem csak rokonai léptek fel, hanem a német választófejedelmek is. A választófejedelmek által Vencel ellen beterjesztett panaszok sorában már 1397. decemberében szerepelt, hogy Vencel

⁴⁴³ A Német Lovagrend első magyarországi szerepléséről legújabbban I. *Pósán László*: A Német Lovagrend története... i. m. 21-43.

⁴⁴⁴ CDP VI., Nr. 49.

⁴⁴⁵ CDP VI., Nr. 50.

⁴⁴⁶ Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert. Bd. 1-2. (1398-1467) Registerband. Marburg, 1970. (a továbbiakban: Staatsverträge), itt: Bd. 1., Nr. 2.

⁴⁴⁷ *Johann von Posilge*: SRP III., 222., 230. o.

⁴⁴⁸ Das Marienburger Tresslerbuch. (Hg. v.: *E. Joachim*) Königsberg, 1896. (a továbbiakban: TB) 34. o.

⁴⁴⁹ Itinerar, 64-66. o.

⁴⁵⁰ *Johann von Posilge*: SRP III., 240. o.

⁴⁵¹ CDP VI., Nr. 86.

Krakkóval szövetségbe lépett a Német Lovagrend és Zsigmond ellen.⁴⁵² 1400-ban a fejedelmek lemondatták Vencelt, és a rajnai választót, Ruprechtet emelték a trónra.⁴⁵³

A nagyarányú keleti hódítások után 1401-ben Witold ismét felújította szövetségét unokatestvérével, Jagellóval, mert a Német Lovagrendnek átengedett Samagitia ügye litván belpolitikai feszültséggel fenyegetett, ezért egyértelműen a samagitiai felkelők oldalára állt. A Birodalomban ezt a lovagrend úgy állította be, hogy Witold valójában mégis pogány, ahogyan Jagelló is „apostata”.⁴⁵⁴ Az elkövetkező két évben kiújult a háborúskodás a lovagok és Litvánia között, s ebben a helyzetben az új német uralkodó, Ruprecht – egyértelműen a Rend mellett foglalva állást – megerősítette annak korábbi kiváltságait.⁴⁵⁵

Zsigmond magyar király diplomáciai aktivitása a német királyi cím és a Csehország élére állítandó birodalmi helytartói méltóság elnyerésére irányult, de mindkét kísérlete kudarccal végződött, sőt magyarországi ellenzéke 1401-ben néhány hónapra fogságba vetette, majd 1402-ben III. Károly fiát, Durazzói Lászlót ellenkirállyá választotta.⁴⁵⁶ Jagelló királlyal is megromlott a viszony, aki 1401-ben ismét felvetette magyar trónigényét.⁴⁵⁷ A következő évtől házassági elképzeléseik révén Zsigmond és Jagelló között újra rokoni szálak alakultak: Zsigmond Cillei Hermann legkisebb lányát, Borbálát jegyezte el, a lengyel király pedig Cillei Hermann unokahúgát vette feleségül,⁴⁵⁸ de ennek ellenére politikai közeledés nem történt. Magyarországi ellenfeleinek leveréséhez, zsoldosok kiállításához Zsigmondnak sürgősen pénzre volt szüksége, így ez a tényező is szerepet játszott abban, hogy ismét szorosabbra fűzte kapcsolatát a Német Lovagrenddel. Ennek első, kézzel fogható eredménye 1402. szeptember 29-én született meg, amikor Brandenburg uraként 63 200 magyar aranyforintért elzálogosította a lovagoknak Neumarkot.⁴⁵⁹

A Rend ennek az új területnek a megszerzésével a lengyel-litván unióval szembeni hatalmi pozícióját igyekezett erősíteni és közvetlen összeköttetést teremtett a Birodalommal.⁴⁶⁰ Neumark elzálogosítását Krakkóban igen rossz szemmel nézték, s Jagelló készen mutatkozott arra, hogy akár katonai erővel is támogassa Vencelt. Szándéka komolyságának bizonyítékeként 1403-ban csapatokat küldött Magyarországra. A Tátra vidékéig nyomult előre, de a kusza és bizonytalan magyar helyzet miatt további lépésekre nem vállalkozott.⁴⁶¹ Zsigmond, vagy a Német Lovagrend elleni komolyabb

⁴⁵² Deutsche Reichstagsakten. Ältere Reihe (1376-1486). Bde. 7-9. Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund. 1-3. Abt. (Hg. v.: D. Kerler) Gotha, 1878-1887. (a továbbiakban: RTA), itt: RTA 3., Nr. 9.

⁴⁵³ J. Leuschner: Deutschland... i. m. 203. o.

⁴⁵⁴ Johann von Posilge: SRP III., 242. o.

⁴⁵⁵ LUB IV., Nr. 1633.

⁴⁵⁶ Mályusz Elemér: Zsigmond király... i. m. 52-53. o.

⁴⁵⁷ H. Boockmann: Johannes Falkenberg... i. m. 86. o.

⁴⁵⁸ Mályusz Elemér: Zsigmond király... i. m. 50. o.

⁴⁵⁹ Staatsverträge 1., Nr. 17.

⁴⁶⁰ H. Grundmann: Wahlkönigtum, Territorialpolitik und Ostbewegung im 13. und 14. Jahrhundert. München, 1979. 286. o.

⁴⁶¹ J. K. Hoensch: König/Kaiser Sigismund... i. m. 10. o.

katonai akciókba azért sem kezdett, mert nem számíthatott unokatestvére, Witold támogatására, aki akkoriban ismét orosz hadjáratra készült. Hátországának biztosítása érdekében 1404 májusában megint békét kötött a lovagrenddel, s újra átengedte Samagitia tartományt, a lovagok pedig megint küldtek csapatokat a Moszkva elleni akcióra. Samagitia élére a Rend Michael Kuchmeister (a későbbi nagymester) személyében egy Vogtot állított.⁴⁶² 1403 őszére Magyarországon vereséget szenvedtek a felkelők, s 1405-től Zsigmondnak egyértelműen sikerült stabilizálnia uralmát. Timur Lenk 1402 júliusában Angoránál aratott győzelme következtében átmenetileg a török fenyegetés is megszűnt, így minden figyelmét a cseh és német ügyeknek szentelhette.⁴⁶³

Samagitia esetében a Lovagrend újból szembe találta magát a korábbi hely-zettel: Witold lemondott ugyan a tartományról, de most sem szakította meg kapcsolatait a lovagokkal szemben álló samagitiai erőkkel, akik az ő és a krakkói udvar bátorítására 1407-ben széles körű propagandát kezdtek Európában a Német Lovagrend ellen.⁴⁶⁴ Ulrich von Jungingen, az akkor megválasztott új nagymester addig szerette volna a rend hatalmát megerősíteni, amíg a lengyel-litván unió viszonya még belső feszültségekkel volt terhelt.⁴⁶⁵ 1408-ban Witold befejezte moszkvai hadjáratát, s ennek következtében 1409 nyarán ismét válságosra fordult Samagitia ügye, ahol a litván fejedelem támogatásával felkelés tört ki a lovagrend uralma ellen.⁴⁶⁶

A lengyel-litván állammal való nagy összecsapásra a Német Lovagrend még nem volt felkészülve, ahogyan a másik félnek is szüksége volt még némi időre, így 1409. június 24-én egy évre szóló fegyverszünetet kötöttek.⁴⁶⁷ Jagelló megígérte, hogy ezen időszak alatt nem támogatja a samagitiai felkelőket, sem egyéb pogányokat. Diplomáciai szempontból ez a Német Lovagrend sikerét jelentette: az 1407. évi samagitiai propagandával ellentétben most azt rögzítették, hogy a tartomány földjén a Rend nem hódítóként jelent meg, hanem – korábbi érvelésének megfelelően – a kereszténység védelmezőjeként. Új elemet jelentett viszont a lovagok európai propagandájában, hogy Jagelló és Witold nem a római, hanem az ortodox egyházat támogatják, ezért „ha a litvánok közül egy római katolikus, akkor 100 másik ortodox”.⁴⁶⁸ A széles körű propagandatevékenység mellett a thorni komturnak adott nagymesteri instrukciók (1409. június 15.) tanúsága szerint a lovagok a lengyel nemesség egy részét is szerették volna megnyerni maguknak.⁴⁶⁹ Lengyelország ugyancsak aktív propagandát folytatott, s érvelése szerint a Német Lovagrend csak világi uralma kiterjesztésére, s nem a kereszténység litvániai megszilárdítására törekszik. A hit valódi terjesztését csak a lengyel király és a litván fejedelem szorgalmazza.

⁴⁶² *Johann von Posilge*: SRP III., 282-283. o.

⁴⁶³ *Rázsó Gyula*: A Zsigmond-kori... i. m. 416. o.

⁴⁶⁴ *H. Boockmann*: Johannes Falkenberg ... i. m. 82. o.

⁴⁶⁵ *J. K. Hoensch*: König/Kaiser Sigismund... i. m. 11. o.

⁴⁶⁶ *H. Boockmann*: Johannes Falkenberg... i. m. 84. o.

⁴⁶⁷ Staatsverträge I., Nr. 74.

⁴⁶⁸ CEV Nr. 999.

⁴⁶⁹ Uo. Nr. 409.

A status quo alapján megkötött fegyverszünet ideje alatt Vencel cseh királynak kellett volna a felek között döntőbíráskodni. Vencel nem tudott belenyugodni a német korona elvesztésébe, így a békeközvetítés vállalásával igyekezett „császári” minőségben fellépni.⁴⁷⁰ A német királyi címre azonban öccse, Zsigmond is pályázott, aki e cél érdekében nem döntőbíróként, hanem a Német Lovagrend védelmezőjeként kívánt fellépni. Mindezt politikai célú propagandának szánta a német fejedelmek irányában.

A Birodalomban a Rend nagy népszerűségnek örvendett a nemesség körében, mert a másod- és harmadszülött nemesi ifjak annak szolgálatában találtak maguknak karrierlehetőséget, rangjukhoz, származásukhoz méltó életkörülményeket.⁴⁷¹ A politikai ambíciók mellett Zsigmond állásfoglalásában a lovagrend pénze is komoly érvként jelent meg, amire igen nagy szüksége volt német királlyá választása érdekében. A magyar uralkodó jóindulatának és támogatásának biztosítására 1409-ben a Német Lovagrend vállalta, hogy Neumark után 40 000 aranyforinttal magasabb zálogösszeget fizet azonnal, és további 6 000 aranyforint kifizetésére tett ígéretet.⁴⁷²

Hosszú tárgyalások után 1409. december 20-án Budán Zsigmond katonai tartalmú, Lengyelország-ellenes szövetséget kötött a Renddel, melyet Werner von Tettingen elbingi komtur, főispotályos, és Albrecht von Schwarzburg thorni komtur képviselt. A megállapodás értelmében Zsigmond ígéretet tett arra, hogy háború esetén fegyveres erővel is támogatja a lovagokat, amennyiben Jagelló király pogányokat, vagy szakadárokat (schismaticusokat) is felvonultat seregében.⁴⁷³ Mivel a lengyel-litván állam számos ortodox, sőt – a tatároktól elfoglalt területeken – pogány alattvalóval is rendelkezett, a szerződés kétségtelenül az unió ellen irányult. A lovagrend melletti elkötelezettségét Zsigmond azzal is demonstrálta, hogy Cillei Borbálától született lányának a rend követői lettek a keresztapái.⁴⁷⁴ A lovagok pénze, s németországi népszerűsége a döntőbírói szerepre felkért Vencel állásfoglalását is befolyásolta. 1410. február 15-én egyértelműen a lovagrendnek kedvezett: felszólította a lengyel királyt, hogy ne szövetkezzen pogányokkal és szakadókkal, s megerősítette a lovagokat Samagitia és Dobrin birtokában.⁴⁷⁵ Egy későbbi forrás szerint a Rend mindezért 60 000 aranyforintot ígért Vencelnek.⁴⁷⁶

A döntőbírói ítéletet Jagelló nem ismerte el igazságosnak és jogszerűnek. 1410 tavaszától Vencel helyett Zsigmond is kísérletet tett a felek közötti közvetítésre. Garai Miklós nádor és a lengyel származású Stibor vajda mellett e cél érdekében a lengyel királyné nagybátyját, Cillei Hermannt is igénybe vette, de próbálkozása kudarccal végződött.⁴⁷⁷ A fegyverszüneti és közvetítői tárgyalások ideje alatt már konkrét katonai

⁴⁷⁰ *Font Márta*: A német lovagrend... i. m. 82. o.

⁴⁷¹ *J. K. Hoensch*: König/Kaiser Sigismund... i. m. 11. o.

⁴⁷² Staatsverträge I., Nr. 64.

⁴⁷³ Uo. Nr. 77.

⁴⁷⁴ *J. K. Hoensch*: König/Kaiser Sigismund... i. m. 11. o.

⁴⁷⁵ Staatsverträge I., Regest. 80.

⁴⁷⁶ Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an die Kurie 1-2. (Bearb. v.: *K. Forstreuter, H. Koeppe*) Göttingen, 1960-1961. (a továbbiakban: Berichte), itt: Berichte 2., Nr. 59.

⁴⁷⁷ *Font Márta*: A német lovagrend... i. m. 84. o.; *Mályusz Elemér*: Zsigmond király... i. m. 83. o.

előkészületek történtek: 1410 áprilisában Zsigmond 1500 lovat küldött a sziléziai származású Kristof Gersdorffal Poroszországba, a lovagrend megbízottai Sziléziában, Prágában és Bécsben fegyvereket s egyéb katonai felszereléseket vásároltak, Ulrich von Jungingen nagymester pedig Jagelló király öccsével, Svitrigailasszal kezdett szövetségi tárgyalásokat.⁴⁷⁸ A lengyel-litván állam felbomlásztásának szándékával – római királlyá választásának reményére alapozva – Zsigmond királyi címet s koronát ígért Witold litván fejedelemnek.⁴⁷⁹ A megfoghatatlan ígéretnél azonban Witold számára belpolitikai okokból sokkal fontosabb kérdés volt Samagitia visszaszerzésének ügye.

Mivel 1410 tavaszának végére nyilvánvalóvá vált, hogy mindkét fél elkötelezte magát a háború mellett, Zsigmond hazarendelte a Lengyelországban tartózkodó alattvalóit, s minden lengyelt kitiltott országából.⁴⁸⁰ A közelgő „nagy” háborúról azonban Zsigmond figyelmét fontosabb események vonták el: 1410. május 8-án meghalt Ruprecht király, így minden erejével római királlyá választására törekedett.

1410. június 24-én napnyugtakor lejárt az előző évben kötött fegyverszünet a Német Lovagrend és Lengyelország között, s július 7-én a lengyel-litván hadak átlépték Poroszország határait. A csapatmozgások megindulását követően 1410. július 12-én Zsigmond hadat üzent Jagelló királynak, és Stibor vajda vezetésével egy kisebb magyar haderő betört Dél-Lengyelországba, de igen hamar kudarcot is vallott.⁴⁸¹ 1410. július 15-én Tannenbergnél (Grünwald) a Német Lovagrend súlyos vereséget szenvedett a lengyel-litván erőktől.⁴⁸² A kudarcról még nem értesült, de már német uralkodóvá választott Zsigmond viszont 1410. augusztus 2-án a háborús kiadások finanszírozására, s hogy jobb fizetőeszköz birtokában könnyebben tudjon zsoldosokat toborozni, engedélyezte a Német Lovagrendnek, hogy magyar mintájú aranypénzt veressen.⁴⁸³ Magára az engedélyre azért volt szükség, mert Németországban az aranypénzverés eredetileg uralkodói privilégium volt, s csak az 1356. évi aranybulla adta meg a választófejedelmeknek is ezt a jogot, de másoknak nem.⁴⁸⁴ A háború idején a Német Lovagrend a Birodalomhoz való tartozását hangsúlyozta, ezért szüksége volt uralkodói engedélyre. A frissen megválasztott Zsigmond nem tudta katonai erővel is támogatni a lovagokat, hanem a Birodalom fejedelmeit, nemeseit és városait szólította fel erre.⁴⁸⁵

⁴⁷⁸ *Font Márta*: A német lovagrend... i. m. 83-84. o.

⁴⁷⁹ *Z. H. Nowak*: Polityka pólnoczna...i. m. 98. o.; *H. Boockmann*: Johannes Falkenberg... i. m. 89.

⁴⁸⁰ *J. K. Hoensch*: König/Kaiser Sigismund... i. m. 12. o.

⁴⁸¹ *Mályusz Elemér*: Zsigmond király... i. m. 83. o.; *Rázsó Gyula*: A Zsigmond-kori... i. m. 429. o.

⁴⁸² Az ütközetről bővebben l.: *S. M. Kuczynski*: Wielka wojna z Zakonem Krzyzackim w latach 1409-1411. Warszawa, 1966.; *G. Evans*: Tannenberg 1410-1414. London, 1970.; *S. Ekdahl*: Die Schlacht bei Tannenberg 1410. (Quellenkritische Untersuchungen, Bd. 1.) Berlin, 1987.; *C. Krollmann*: Die Schlacht bei Tannenberg. Ihre Ursachen und ihre Folgen. Königsberg, 1910.; *Font Márta*: A német lovagrend... i. m. 99-139. o.

⁴⁸³ *E. Joachim – W. Hubatsch*: Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198-1525. Pars II.: Regesta Privilegiorum Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Mit einem Anhang: Papst- und Konzilsurkunden. Göttingen, 1948. (A továbbiakban: Regesta II.) Nr. 1672.

⁴⁸⁴ *E. Nau*: Epochen der Geldgeschichte. Stuttgart, 1972. 49. o.

⁴⁸⁵ Regesta Imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410-1437) Bd. 1-2., (Hg. v.: *J. H. Böhmen*) Innsbruck, 1896-1900. (a továbbiakban: RI XI), itt: RI XI/1., Nr. 10.

Zsigmond és a Német Lovagrend 1410 után

Az érdemi segítség elmaradása miatt a lovagok, illetve azt követően, hogy a lengyel-litván erők sikertelenül ostromolták Marienburgot, Jagelló király részéről is egyaránt hajlandóság mutatkozott a háború befejezésére. 1411. február 1-én megkötötték az ún. első thorni békét. Az egyértelmű katonai vereség körülményei ellenére a békefeltételek korántsem voltak súlyosak a lovagrendre nézve. A dobrini föld a lengyel koronához került, Samagitia Jagelló és Witold életének végéig Litvánia része lett (úgy, hogy haláluk után ismét visszakerül majd a Rend fennhatósága alá), de ezen kívül egyéb komoly területi veszteség nem érte a lovagokat.⁴⁸⁶ A foglyokért és a lengyelek által megszállt várak kiürítéséért azonban a lovagrend 100 000 Schock cseh garast tartozott fizetni.⁴⁸⁷ A Zsigmond akarata és beleegyezés nélkül kötött béke azzal fenyegetett, hogy közvetlen lengyel támadás érheti Magyarországot. A helyzetet az is súlyosbította, hogy délen kiéleződött a viszony Velencével. Wolfgang von Stromer szerint Zsigmond Velence elleni, jórészt gazdasági háborúja a középkor első átfogó gazdaságpolitikai terve volt, mely azt célozta, hogy Európa kereskedelmi, szállítási és közlekedési rendszerét a Birodalom és a magyar királyság érdekeinek megfelelően formálja át.⁴⁸⁸ Mivel az 1410. március 31-i marienburgi megállapodás ellenére, mely szerint a Német Lovagrend Zsigmond tudta és beleegyezése nélkül nem köt különbékét Lengyelországgal, a Rend mégis megállapodott Jagelló királlyal, átmenetileg hűvösebbé vált a viszony a római király és a lovagok között. Zsigmond, elődeihez hasonlóan, a Birodalom részének tekintette Poroszországot, s nem nézte jó szemmel annak az uralkodói politikától eltérő lépéseit.⁴⁸⁹ A revansvágy miatt azonban a Német Lovagrend nem akarta elveszíteni a német uralkodó jóindulatát és támogatását, ezért az 1411. szeptember 7-én megkötött szerződésben hajlandó volt az addigiaknál még többet fizetni Neumark után.⁴⁹⁰ Mindezt Velencében úgy értelmezték, hogy Zsigmond Velence elleni háborúját a Német Lovagrend finanszírozza.⁴⁹¹

A thorni békét követően a helyzet józan mérlegelése után Zsigmond, mint római király, a Rend és Lengyelország közötti tartós béke megteremtésére, s ezzel együtt a magyar-lengyel viszony rendezésére törekedett. A Lengyelországgal való megbékélés Zsigmond számára három nagy cél elérésének volt az előfeltétele: a törökkel szembeni hatékonyabb fellépéshez, az egyházszakadás megszüntetéséhez és az univerzális császári hatalom eszményéből következően a római és a görög egyház közötti unió létrehozásához.⁴⁹²

⁴⁸⁶ Staatsverträge 1., Nr. 83.

⁴⁸⁷ Uo., Nr. 84.

⁴⁸⁸ *W. v. Stromer: Zsigmond császár Velence elleni kontinentális zárlata és a nemzetközi kereskedelmi utak áthelyeződése.* In: *Századok* 1987/4., 639. o.

⁴⁸⁹ Staatsverträge 1., Nr. 86., 87., 89.

⁴⁹⁰ Uo. Nr. 67.

⁴⁹¹ Berichte 2., Nr. 61.

⁴⁹² *J. K. Hoensch: König/Kaiser Sigismund... i. m. 13. o.*

Az 1412. január 4-8. közötti tárgyalásokon az új háborúra készülődő Német Lovagrend nagymestere, Heinrich von Plauen, 300 000 guldent kínált fel Zsigmondnak, hogy a Rend számára zsoldosokat fogadjon fel.⁴⁹³ Zsigmond azonban 375 000 aranyban szabta meg a lovagoknak nyújtandó katonai segítség árát, de csak akkor, ha Lengyelország támadná meg Poroszországot, s úgy, ha a Rend az összegből 25 000 guldent azonnal ki is fizet.⁴⁹⁴ Ezek a feltételek már a krakkói udvarral való megbékélés előkészítését szolgálták, s azt jelezték, hogy korábbi politikájával ellentétben Zsigmond nem hajlandó katonailag is részt venni Heinrich von Plauen tervezett támadó háborújában. A másik oldalon Jagelló király is jelzésértékű politikai lépést tett: felbontotta a Velencével még a háború elején kötött szövetséget.

A kölcsönös, közeledést szolgáló lépések után 1412 márciusában a két uralkodó Lublinban találkozott, ahol március 15-én békeszerződést írtak alá,⁴⁹⁵ melyhez egy hónappal később a litván fejedelem is csatlakozott.⁴⁹⁶ Moldva, Podólia és Volhinia államjogi kérdésében Zsigmond engedményeket tett: a területek a szerződő felek élete végéig a lengyel-litván állam fennhatósága alá tartoznak, azt követően pedig döntőbírói ítéletnek kell rendeznie későbbi hovatartozásukat. A Moldva feletti lengyel hűbéri fennhatóságot Zsigmond azzal a kikötéssel ismerte el, hogy annak fejedelme köteles a magyar királyt fegyveresen segíteni a török elleni harcokban. Ha ennek nem lenne eleget, Magyarország és Lengyelország felosztja egymás között Moldvát. A lengyel-lovagrendi viszonyt Zsigmond döntőbíróként kívánta rendezni, úgy, hogy a thorni békében foglalt pénzügyi követeléseket a lovagoknak lehetőleg ne kelljen teljesíteniük. Már 1412. március 25-én azt javasolta Jagellónak, hogy a Német Lovagrend és Krakkó vitáját bizzák az ő döntésére. A thorni béke pénzügyi előírásai esetleges elvetésének terve miatt 50 lengyel és litván előkelő határozottan a Renddel szemben foglalt állást, s megbeszélésüknek volt egy titkos záradéka is, mely szerint Poroszországot fel kell osztani Lengyelország és Litvánia között. Ahogy a lovagrendben, a lengyel-litván államban sem volt a megbékélésnek osztatlan a támogatottsága. A megbeszélésről – egyértelműen politikai nyomásgyakorlásként – Zsigmond tájékoztatta a nagymestert, s nyomatékosan figyelmeztette, ne indítson háborút Jagelló, vagy Witold ellen. Ugyanakkor kezeskedett arról, hogy a krakkói udvar betartja a békét, Jagelló király előtt pedig a Német Lovagrendért vállalt kezességet.⁴⁹⁷

Azt követően, hogy Zsigmond elzárkózott a Rend támogatásától, Heinrich von Plauen nagymester a Birodalomban igyekezett szövetségeseket keresni. Küldötte, a thorni Hauskomtur Németországban azzal érvelt, hogy Jagelló király tatárokkal és egyéb pogányokkal, valamint szakadárokkal vonult hadba, ezért továbbra sem lehet benne megbízni.⁴⁹⁸ Mivel Zsigmond hajlandónak mutatkozott ezzel a királlyal egyezkedni, a Német Lovagrend nem tartotta a római királyt megfelelő döntőbírónak. Szívesebben

⁴⁹³ Staatsverträge 1., Nr. 86.

⁴⁹⁴ Regesta II., Nr. 1720.; Berichte 2., Nr. 87.

⁴⁹⁵ Staatsverträge 1., Nr. 90.

⁴⁹⁶ Staatsverträge 1., Nr. 92.

⁴⁹⁷ RI XI/1., Nr. 200.

⁴⁹⁸ *H. Boockmann: Johannes Falkenberg... i. m. 96. o.*

látta volna e szerepben XXIII. János pápát. A latin kereszténységet megosztó egyházszakadás azonban akkor még nem tette lehetővé a pápai tekintélyre alapozott döntőbíráskodást, ezért – fenntartásai ellenére – 1412 májusában a nagymester mégis elküldte követeit Budára. Igazi célja azonban csak időnyerés volt. Heinrich von Plauen új háborúra készült. A lovagrendi küldöttséget Johann von Wallenrode rigai érsek és Michael Kuchmeister nagymarsall vezette.

A döntőbíráskodási tárgyalás 1412. június 5-én kezdődött. Mindkét fél hosszú, pontokba foglalt panaszlistákat terjesztett elő, leginkább a határookra vonatkozóan.⁴⁹⁹ Az 1412. augusztus 24-én megszületett döntőbírói ítélet lényegében megerősítette a thorni békét. Zsigmond állásfoglalása szerint a hadifoglyokat hat hónapon belül ki kell cserélni, Samagitia pedig Jagelló és Witold halála után visszaszáll a lovagrendre. Poroszországban az addig is nagy önállósággal rendelkező ermlandi és lesloui püspökségek jogállása – a lovagok törekvéseivel ellentétben – változatlan maradt.⁵⁰⁰ Mivel a Rend Lengyelországnak még csak a hadisarc felét fizette ki, a hiányzó másik fél kifizetését Zsigmond magára vállalta. 1412. augusztus 30-án adóslevelet állított ki Jagelló királynak 50 000 Schock cseh garas kifizetésére. A Velencével 1411 óta folyó háború miatt azonban nem rendelkezett a szükséges készpénzzel, ezért a lovagrendtől átvállalt adósság nagyobb részének teljesítésére 37 000 Schock cseh garas értékben 13 szepesi települést elzálogosított Jagelló királynál.⁵⁰¹ A lovagok viszont kötelezettséget vállaltak arra, hogy a Zsigmond által hitelezett pénzt négy részletben 1414. október 29-ig visszafizetik, de nem 50 000, hanem 62 000 Schock cseh garast, azaz közel 235 000 magyar aranyforintot.⁵⁰² A vitatott határkérdések rendezésére 1412 őszén Zsigmond a kor ismert magyar jogtudósa, Makrai Benedek vezetésével küldöttséget menesztett Lengyelországba és Poroszországba, melyet felhatalmazott a helyi kérdésekben való döntőbíráskodás jogával.⁵⁰³

A budai döntőbíráskodás egyik felet sem elégítette ki: Jagelló király Kulmerland és Pomeránia földjére is szerette volna kiterjeszteni hatalmát, a Német Lovagrend pedig vissza akarta szerezni Samagitiát. A döntés alapvetően Zsigmond politikai érdekeit tükrözte. Német uralkodóként nem viszonyulhatott egyértelműen elutasítóan a Birodalomban népszerű lovagrendhez, pénzügyi érdekei is erre sarkallták, ugyanakkor viszont Lengyelországgal sem szerette volna a viszony megromlását, a Velence és a török fenyegetés mellett egy újabb kétfrontos háború kockázatát. Az egyházszakadás megszüntetésére irányuló erőfeszítései szintén a helyzet konszolidálását tették szükségessé: a kérdés rendezéséhez szükséges egyetemes zsinat összehívásához minden állam klerikusainak jelenlétére szükség volt.⁵⁰⁴ Zsigmond kompromisszumra törekvő

⁴⁹⁹ Lengyelország 81, Mazóvia 25, a Német Lovagrend 43, a stolpi herceg pedig 16 pontba gyűjtötte össze panaszait. L.: *H. Boockmann: Johannes Falkenberg...* i. m. 96-99. o.; *J. K. Hoensch: König/Kaiser Sigismund...* i. m. 15-16. o.

⁵⁰⁰ Staatsverträge I., Nr. 94.; Regesta II., Nr. 1746., 1747.

⁵⁰¹ RI XI/1., Nr. 365., 380.

⁵⁰² *J. K. Hoensch: König/Kaiser Sigismund...* i. m. 16. o.

⁵⁰³ RI XI/1., Nr. 363.

⁵⁰⁴ *J. K. Hoensch: König/Kaiser Sigismund...* i. m. 16. o.

döntőbíráskodása nem csak az érintetteket nem elégítette ki, hanem a Német Lovagrenden belül is komoly ellentétekhez vezetett. Heinrich von Plauen nagymester ragaszkodott a maximális célok eléréséhez, akár háború révén is, a nagymarsall viszont, a realitásokat figyelembe véve, szóvá tette egy újabb háború költségeit, annak finanszírozhatatlanságát és politikai következményeit. Álláspontja szerint a katonai erőviszonyok mérlegelésével nagyon is kétséges egy esetleges háború sikeres megvívása, s a helyzet politikai szempontból is reménytelen. A Rend gyakorlatilag elszigetelt, érdemi támogatást sehonnan sem remélhet. Michael Kuchmeister jól látta azt, hogy a balti térségben a kereszténységet már nem lehet kizárólag a Német Lovagrenddel azonosítani, a kép ennél sokkal árnyaltabb és összetettebb. Tapasztalatai egyértelműen meggyőzték arról, hogy sem Zsigmond, sem pedig a birodalmi fejedelmek érdekei nem esnek egybe minden esetben a Rend érdekeivel.⁵⁰⁵

A Makrai Benedek által vezetett, határkérdéseket vizsgáló bizottság döntéseit, melyek a vitatott Welun és Memel várát Samagitiához, azaz Litvániához tartozónak minősítették, nézetkülönbségeik ellenére a nagymester és a nagymarsall egyaránt elutasította. Makrai Benedek tevékenysége a Renden belül megerősítette Heinrich von Plauen helyzetét, aki 1413 szeptemberében megbízottakat küldött Németországba zsoldosok toborzására.⁵⁰⁶ Lengyelország álláspontja sem a kompromisszum irányába mutatott. A Német Lovagrend tartozását ugyan Zsigmond magára vállalta, ennek ellenére 1413. február 5-én Jagelló király arra szólította fel a nagymestert, hogy fizesse meg a még fennálló 13 000 Schock cseh garast.⁵⁰⁷

1413 októberében Heinrich von Plauen csapatokat vonultatott fel a mazóviai határra, de az új háború tervét és időzítését a lovagrend vezetőinek többsége mellett a zsoldosvezérek, a rigai érsek és a poroszországi rendek is ellenezték.⁵⁰⁸ A lovagrend tisztségviselőinek többségét maga mögött tudva Michael Kuchmeister nagymarsall visszarendelte a már mozgásba lendült csapatokat, s amikor ezért a nagymester felelősségre akarta vonni, 1414. január 7-én a Rend vezetőinek testülete leváltotta tisztségéből a nagymestert. Utódául Michael Kuchmeisteret választotta meg.⁵⁰⁹

Az újból kiéleződő helyzet megoldására Zsigmond 1414. január 15-ére ismét döntőbíráskodásra szólította a feleket Budára.⁵¹⁰ A döntőbíráskodással az esztergomi érseket és Garai nádort bízta meg, de az ügy most még bonyolultabbnak ígérkezett, mint 1412-ben. A thorni békével ellentétben a lengyel fél komoly területi követelésekkel állt elő: Kulmerland, Pomeránia és Mihelau tartományok mellett még Jagelló halála után sem volt hajlandó lemondani Samagitiáról. Az újabb döntőbíráskodás előtt az új nagymester személyesen is találkozott a lengyel királlyal, de megbeszéléseik

⁵⁰⁵ *H. Boockmann*: Johannes Falkenberg... i. m. 100-102. o.

⁵⁰⁶ *H. Boockmann*: Johannes Falkenberg... i. m. 102-103. o.

⁵⁰⁷ Regesta II., Nr. 1766.

⁵⁰⁸ *H. Helbing*: Ordensstaat, Herzogtum Preußen und preußische Monarchie. In: Preußen. Epochen und Probleme seiner Geschichte. (Hg. v.: *R. Dietrich*) Berlin, 1964. 1-30. o., itt: 15-16. o.

⁵⁰⁹ Erről részletesebben l.: *W. Nöbel*: Michael Kuchmeister. Hochmeister des Deutschen Ordens 1414-1422. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, Bd. 5.) Bad Godesberg, 1969.

⁵¹⁰ RI XI/1., Nr. 870.

eredménytelenül végződtek. Micheal Kuchmeister nem akart mindent egy lapra feltenni, s kizárólag Zsigmond döntésére hagyatkozni, ezért a küszöbön álló egyetemes zsinat elé is be kívánta terjeszteni a vitás ügyeket. A megadott határidőre, 1414. június 24-re nem született ítélet, mert az egyik döntőbíró, az esztergomi érsek megbetegedett, Lengyelország pedig nem volt érdekelt abban, hogy a per a határidőn túlra húzódjon. Jagelló király attól tartott, hogy a döntés számára lesz kedvezőtlenebb, így annak elmaradása miatt 1414. július 18-án deklarálta a háborút a Német Lovagrenddel, július 25-én pedig a lengyel–litván hadak átlépték Poroszország határait.⁵¹¹

Az új háború az egyetemes zsinat összehívásának sikerességét is fenyegette, ezért Zsigmond, aki minden erejét és figyelmét annak szentelte, erőteljes nyomást gyakorolt a felekre a harcok beszüntetése érdekében, vitás ügyeket pedig a zsinat döntőbíráskodása elé idézte. 1414. október 7-én a nyugat-poroszországi Strassburgban a pápai legátus jelenlétében a felek két évre szóló fegyverszünetet kötöttek, s megállapodtak abban, hogy ügyüket a zsinat döntőbíráskodására bízzák.⁵¹² Ezzel elhárult az a veszély, hogy akár a lovagrend, akár a lengyel-litván állam távol marad a zsinatról. A fegyverszünet megkötése után Michael Kuchmeister elküldte megbízottait Konstanzba.⁵¹³

A konstanzi zsinat az egyházi zsinat és a birodalmi gyűlés sajátos keverékét jelentette, ahol Zsigmond egyházi és birodalmi kérdésekről, reformokról egyaránt tárgyalni akart. Ennek jegyében például 1414. augusztus 5-én a Hanza-városok képviselőit is meghívta.⁵¹⁴ Az észak-európai kereskedelmet uraló Hanzától Velence-elleni nagyszabású terveikhez akart támogatást szerezni.⁵¹⁵ Ahogyan Konstanzban zsinat és egyfajta birodalmi gyűlés is volt egyidejűleg, a lengyel-lovagrendi viták is megoszlottak egyházi és világi részekre: a további litván misszió, valamint a határokat, kártérítéseket stb. érintő kérdésekre. Mindez hosszú, elhúzódó pereskedést előlegezett. A konstanzi zsinaton a Német Lovagrendet jórészt olyan személyek képviselték, akik 1412-ben a budai döntőbíráskodáson is részt vettek: Johannes Wallenrod rigai érsek, Konrad von Egloffstein németmester, Johann von Welden Trappier, christburgi komtur, Peter von Wormditt, a Rend szentszéki főprokurátora, Johann Abezier ermlandi prépost, Kaspar Schuwenpflug ermlandi kanonok, Johann von Orsechau, a poroszországi nemesség képviselője, és Konrad Kasselhut, Kulm polgármestere. A lengyel küldöttségben is voltak olyanok, akik 1412-ben ott voltak Budán, mint például Andreas Laskary poseni püspök és Paulus Vladimiri, a krakkói egyetem rektora.⁵¹⁶

⁵¹¹ *W. Nöbel*: Michael Kuchmeister... i. m. 80. o.

⁵¹² Staatsverträge 1., Nr. 105.; RI XI/1., 1171., 1276.

⁵¹³ Staatsverträge 1., Nr. 107.

⁵¹⁴ *F. B. Fahlbusch*: Kaiser Sigmund und der europäische Norden. In: Sigmund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387-1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400. Vorträge der internationalen Tagung in Budapest vom 8-11. Juli 1987 anlässlich der 600. Wiederkehr seiner Thronbesteigung in Ungarn und seines 550. Todestages. (Hg. v.: *J. Macek - E. Marosi - F. Seibt*) Warendorf, 1994. 76-81. o., itt: 67-68. o.; *H. Boockmann*: Zur politischen Geschichte des Konstanzer Konzils. In: *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 85 (1974), 53. o.

⁵¹⁵ *W. v. Stromer*: Zsigmond császár... i. m. 647. o.

⁵¹⁶ *H. Boockmann*: Johannes Falkenberg... i. m. 197-199. o.

A konstanzi zsinat összehívása jórészt Zsigmond érdeme volt, így nem meglepő, hogy ő játszotta a fő szerepet. 1414. május 11-én napirendre tűzte a lovagrend és Lengyelország ügyét, s emellett Carabella bíborosból, továbbá a lovagok, illetve Jagelló király küldöttségének tagjai közül egy-egy emberből bizottságot állított fel, hogy a megegyezés alapjait kidolgozzák. Az álláspontok közeledése helyett azonban az egyes küldöttségek inkább pártfogókat igyekeztek szerezni. A lengyelek szokatlanul bőkezű ajándékokkal próbálták a jelenlévők jóindulatát megnyerni. Feltehetően ez is közrejátszott abban, hogy XXIII. János pápa 1415. január 17-én a Német Lovagrend minden olyan kiváltságát visszavonta, amit az a XIII. századtól a litván és orosz területekre vonatkozóan a Szentszéktől kapott, majd öt héttel később Jagelló királyt nevezte meg az ortodoxok katolikus hitre térítésének igazi képviselőjeként.⁵¹⁷ A pénzzel bővebben rendelkező lengyel diplomácia eredményesebbnek bizonyult a klerikusok körében, mint a lovagrend.⁵¹⁸ Zsigmond viszont, ezt ellensúlyozandó, megerősítette a Német Lovagrendet kiváltságaiban, és mint a Birodalomhoz tartozót, a védelmébe is vette.⁵¹⁹

A porosz-lengyel ügy a zsinat fontosabb kérdései közé tartozott. A Rend főprokurátorának tájékoztatása szerint Zsigmond, sok más ügy mellett, harmadik helyen foglalkozott e problémával. Felszólította a feleket a strassburgi fegyverszünet betartására, s amíg párizsi és londoni tárgyalásain a százéves háború befejezését szeretne elérni, Lengyelország és a lovagrend a döntőbíráskodásra való felkészüléssel foglalkozott. A lengyel küldöttség Paulus Vladimiri elméleti fejtegetéseit készítette elő, a lovagok pedig Jagelló és Witold elleni érveiket szerkesztették egybe. Ezek között szerepelt egy domonkos szerzetes, Johannes Falkenberg „Satira” c. pamfletje is, amelyben azt fejtegette, hogy e két fejedelem valójában hitehagyott, mert szakadár és pogány alattvalóik is vannak, sőt korábban az oszmánokkal együtt támadták meg a keresztény Magyarországot.⁵²⁰ 1416. február 13-án Jagelló követei előadhatták panaszukat a zsinat plénuma előtt, a lovagrendnek a hónap végén (február 23-24.) nyílt lehetősége, hogy válaszoljon a vádakra. Ezzel egyidejűleg Zsigmond egyik legbizalmasabb tanácsadóját, VI. Frigyes nürnbergi várgrófot és Johann von Wallenrode rigai érseket Marienburgba küldte azzal a megbízással, ha a nagymester ígéretet tesz a Jagelló királlyal kötendő tartós békére, akkor ő hajlandó ismételtlen megerősíteni, hogy a Német Lovagrend és országa a Birodalomhoz tartozik. Ugyanakkor szeretne volna, ha a lovagrend visszaváltja Lengyelországtól az 1412-ben elzálogított szepesi városokat, és ingyen visszaadja Neumarkot. Ez utóbbi javaslatot Michael Kuchmeister visszaautasította.⁵²¹

A zsinat előtt folyó per miatt – Zsigmond közvetítésével – 1416. április 6-án Párizsban Lengyelország és a Német Lovagrend egy évvel meghosszabbította a

⁵¹⁷ J. K. Hoensch: König/Kaiser Sigismund... i. m. 18. o.

⁵¹⁸ H. Boockmann: Johannes Falkenberg... i. m. 197-202. o.

⁵¹⁹ RI XI/1., Nr. 1321.

⁵²⁰ H. Boockmann: Johannes Falkenberg... i. m. 216-217. o.

⁵²¹ Berichte II., Nr. 157.

strassburgi fegyverszünetet.⁵²² Konstanzban a lengyel fél azzal a javaslattal állt elő, hogy a Német Lovagrend, mely eredeti hivatását, a pogányok elleni harcot a Balti-tenger térségében már nem tudja gyakorolni, telepedjen át Ciprus szigetére, és harcoljon a török ellen. A Rend helyzetét gyengítette, hogy a mellette érvelő domonkos szerzetes, Johannes Falkenberg ellen eretnokség vádja merült fel.⁵²³ 1417. november 11-én V. Márton pápa megválasztásával sikerült megoldani az egyházszakadás kérdését. A Német Lovagrend is azon erők közé tartozott, amelyek V. Márton megválasztását támogatták, így tőle remélte ügyének kedvezőbb elbírálását. Zsigmond helyett, aki szorosabban a Birodalomhoz akarta kapcsolni Poroszországot, az új pápára szerette volna bízni a döntőbíráskodás vezetését. A lengyel küldöttség viszont – a fejlemények láttán – továbbra is Zsigmondot akarta döntőbíróvá. Az új pápa és a német uralkodó együttes közreműködésével 1417. május 14-én Lengyelország és a Német Lovagrend egy évvel ismét meghosszabbította a fegyverszünetet.⁵²⁴

1418. áprilisában V. Márton támogatását, aki inkább a lovagok érvelésének elfogadására hajlott, a Rend 500 arannyal „honorálta”.⁵²⁵ Az európai politikai közvélemény előtt a lengyel-litván fél is figyelemre méltó eredményt tudott felmutatni: Litvániában Witold fejedelem 1416 és 1417 folyamán két katolikus püspökséget alapított.⁵²⁶ A sikeres térítésekről az új pápa is elismerően szólt, s miután a zsinaton a görög egyház képviselőivel az esetleges unió kérdéséről kezdődtek megbeszélések, már nem kifogásolta, hogy Litvániában ortodox alattvalók is vannak.⁵²⁷ Konstanzban egyre inkább olyan kép alakult ki, hogy Európa északkeleti részére immár nem a Német Lovagrend, hanem Lengyelország és Litvánia terjesztheti ki a római kereszténységet. 1418. április 22-én a zsinat úgy ért véget, hogy a lengyel-lovagrendi viszály dolgában nem született érdemi döntés, vagy állásfoglalás.⁵²⁸

1418-ban Jagelló király megözvegyült, s továbbra sem volt fiúörököse. Ebben a helyzetben Witold önálló hatalmát igyekezett erősíteni, s ezért Zsigmondhoz, illetve a Német Lovagrendhez közeledett. Bátorításként Zsigmond ismételten litván koronával kecsegtette.⁵²⁹ Döntését elsődlegesen ezúttal is saját politikai céljai motiválták. 1419. augusztus 11-én meghalt bátyja, Vencel, s maga szeretett volna örökébe lépni, hogy a cseh korona és a választófejedelmi méltóság elnyerésével megerősítse helyzetét a Birodalmon belül. A cseh kérdés rendezéséhez meg akarta előzni mind a litván, mind pedig a lengyel udvar esetleges beavatkozását, ezért diplomáciai úton igyekezett „éket verni” Jagelló és Witold közé, emellett azonban mindkét fejedelemmel megpróbálta javítani viszonyát. Ebből a megfontolásból 1419. szeptemberében rövid látogatást is tett

⁵²² Staatsverträge 1., Nr. 113.

⁵²³ H. Boockmann: Johannes Falkenberg... i. m. 197. o.

⁵²⁴ Staatsverträge 1., Nr. 122.

⁵²⁵ Staatsverträge 1., Nr. 130.

⁵²⁶ LUB V., Nr. 2177.

⁵²⁷ H. Boockmann: Johannes Falkenberg... i. m. 214-215. o.

⁵²⁸ J. K. Hoensch: König/Kaiser Sigismund... i. m. 22. o.

⁵²⁹ F. B. Fahlbusch: Kaiser Sigismund... i. m. 77. o.

Lengyelországban.⁵³⁰ 1420 januárjában, hogy a cseh koronára támasztott igényét megerősítse, birodalmi gyűlést hívott össze Breslauban, amelyre a Német Lovagrendet is meghívta. A Luxemburg-párti katolikus cseh urak, a német világi és egyházi fejedelmek mellett harmickét birodalmi város is elküldte követeit.⁵³¹ Az előző évi egyeztetések után a lovagrend és Lengyelország egyaránt elfogadta, hogy vitás ügyekben a birodalmi gyűlésen újra Zsigmond döntőbíráskodjon.⁵³²

Általános meglepetésre Zsigmond egyértelműen a lovagrend javára ítélte: jogszerűnek ismerte el az 1411. évi thorni békét, érvénytelennek nyilvánította Jagelló területi követeléseit, a Rendet pedig arra szólította fel, hogy fizessen Lengyelországnak 25 000 magyar aranyforintot.⁵³³ A lengyel küldöttek azonnal tiltakoztak a döntés ellen, és annak érvénytelenítését kérték a pápától. A Szentszék azonban visszautasította a lengyel kérést. Zsigmond döntése abból a politikai megfontolásból fakadt, hogy a Birodalomban nagy népszerűségnek örvendő lovagrend javára történő ítélettel megszerezze a fejedelmek és a rendek támogatását a cseh korona elnyeréséhez. E támogatásra annál is inkább szüksége volt, mert Vencel halálát követően Csehországban kirobbant a huszita felkelés.⁵³⁴ Zsigmond attól tartott, hogy a helyzetet Jagelló király Szilézia és Morvaország megszerzésére akarja majd kihasználni. Azt követően, hogy 1420. július 14-én Vitkovnál Zsigmond vereséget szenvedett a huszitáktól,⁵³⁵ arra szólította fel a nagymestert, a litván fejedelmet és a lengyel királyt, hogy tartsák meg a békét.⁵³⁶ Az ősz folyamán, november 2-án, újabb vereséget szenvedett Vysehradnál.⁵³⁷

A sorozatos kudarcok után diplomáciai erőfeszítései arra irányultak, hogy megelőzze Jagelló és a husziták közeledését, sőt, ha lehetséges, ismét jó viszonyt alakítson ki a krakkói udvarral, s Lengyelországot is bevonja az eretnekek elleni háborúba.⁵³⁸ Ennek érdekében azt javasolta, hogy az 1420 júliusában ismét megözvegyült Jagelló vegye feleségül az elhunyt Vencel király özvegyét, hozományként pedig felajánlotta Sziléziát. A két uralkodó november végén személyesen is találkozott Breslauban, de megbeszéléseik eredménytelenül végződtek,⁵³⁹ mert a jelen lévő pápai nuncius, Antonio

⁵³⁰ J. K. Hoensch: König/Kaiser Sigismund... i. m. 23. o.

⁵³¹ R. Holtzmann: Der Breslauer Reichstag von 1420. In: *Schleisische Geschichtsblätter* 13 (1920), H. 1., 1-9. o., itt: 4. o.

⁵³² Regesta II., Nr. 1950., 1954, 1967., 2004.

⁵³³ Uo. Nr. 2017., 2018.; Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund. 1-3. Abt. (1410-1431) Bd. VII. (Hg. v.: D. Kerler) München-Gotha, 1878-1887. (a továbbiakban: RTA VII.) Nr. 276., erről bővebben l.: K. Neitmann: Die Grenzstreit zwischen dem Deutschen Orden und Polen um die Mühle von Leibitsch und die Drewenz. In: *Beiträge zur Geschichte Westpreußens* 10 (1987), 111-137. o.

⁵³⁴ F. Kavka: Bemerkungen zur Rolle des Hussitentums in Sigismunds europäischer Politik. In: Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa... i. m. 90. o.

⁵³⁵ J. K. Hoensch: Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368-1437. München, 1996. 293. o.

⁵³⁶ RI XI/1., Nr. 4178., 4187., 4242.

⁵³⁷ J. K. Hoensch: Kaiser Sigismund... i. m. 294. o.

⁵³⁸ RI XI/1., Nr. 4312., 4464., 4577.

⁵³⁹ RI XI/1., Nr. 4666.

Zeno, a lovagrend érdekeit képviselve, a breslauer döntőbíráskodást fogadta el.⁵⁴⁰ Annak, hogy Zsigmond igen komoly területi engedményre is hajlandónak mutatkozott Jagelló irányában, az volt az oka, hogy a kelyhesek már 1420 áprilisában felkínálták a cseh koronát a lengyel királynak, s ezen ajánlatukat a sikertelen breslauer találkozó után, decemberben is megismételték, és Zsigmondot minden szláv nép közös ellenségének nyilvánították.⁵⁴¹ A huszita eretnokséget elutasító lengyel egyháziak nyomására Jagelló ugyan elutasította ezt az ajánlatot, de hallgatólagosan tudomásul vette, hogy 1421 őszén a huszita küldöttek ugyanilyen ajánlattal Witoldot is megkeresték, ha a litván fejedelem katonai segítségét nyújtana Zsigmonddal szemben.

Mivel 1422 februárjában Jagelló egy lengyel főnemes lányával, Sofia Holsanskájával kötött házasságot (aki a már hetvenes éveiben járó királyt két fiúgyermekkel ajándékozta meg 1424-ben és 1427-ben), megszűnt annak a lehetősége, hogy a Vencel özvegyével tervezett házasság és a Sziléziáról való lemondás árán helyreálljon a jó viszony a krakkói udvarral. Jagelló esküvőjével egy időben, 1422 februárjában Witold unokaöccse, Zygmunt Korybutowicz vezetésével csapatok vonultak be Morvaországba.⁵⁴² Ilyen körülmények között Zsigmond újra szorosabbra fűzte kapcsolatát a Német Lovagrenddel. Elképzelhető, hogy az ő ösztönzésének is szerepe volt abban, hogy 1422 júliusában újból fegyveres harc robbant ki Lengyelország és Poroszország között. Zsigmond a lovagok támogatására szólította fel a Birodalom rendjeit, ő maga azonban közvetlen segítséget nem tudott nyújtani. Az új nagymesterhez, Paul von Rusdorfhoz írott leveleiben azt közölte, hogy apai örökségének, a cseh koronának a megszerzése köti le minden erejét.⁵⁴³ Azt követően, hogy Melnosee mellett a litvánoktól súlyos vereséget szenvedett, 1422. szeptember 27-én a lovagrend békekötésre kényszerült. Le kellett mondania arról, hogy Samagitia tartomány Jagelló és Witold halála után visszakerüljön a fennhatósága alá, elismerte, hogy a tartomány Litvániához tartozik. Területi kérdésekben Lengyelország irányában is engedményekre kényszerült: a Kujáviához tartozó nassai földet át kellett engednie Jagelló királynak.⁵⁴⁴ Alapvetően azonban a melnosee-i béke az 1411. évi thorni békén, valamint Zsigmond 1412. és 1420. évi döntőbíráskodásán alapult, tehát a lengyel fél is engedett korábbi követeléseiből. A melnosee-i béke viszonylagos nyugalmi helyzetet biztosított a lovagok számára, ami azt jelentette, hogy Zsigmond kevésbé vehette számításba a Rendet a Krakkóval szembeni katonai-politikai nyomásgyakorlásban.⁵⁴⁵

Mivel a békekötést követően lehetséges katonai szövetségesként nem lehetett a Német Lovagrendre számítani, Zsigmond gazdaságpolitikai elképzeléseinek megvalósításában kívánt a lovagokra támaszkodni, valamint az 1420-as évek közepétől

⁵⁴⁰ Uo. Nr. 4707., 4719., 4858.

⁵⁴¹ J. K. Hoensch: Kaiser Sigismund... i. m. 296-297. o.

⁵⁴² J. K. Hoensch: Kaiser Sigismund... i. m. 297. o.

⁵⁴³ RI XI/1., Nr. 4875., 4896 b., 4935 a., 4987., 4998., 5051., 5110., 5155.

⁵⁴⁴ S. Ekdahl: Der Krieg zwischen dem Deutschen Orden und Polen-Litauen im Jahr 1422. In: *Zeitschrift für Ostforschung* 13 (1964), 614-651. o.; C. A. Lückcrath: Paul von Rusdorf. Hochmeister des Deutschen Ordens 1422-1441. Bad Godesberg, 1969. 43-44. o.

⁵⁴⁵ J. K. Hoensch: Kaiser Sigismund... i. m. 302. o.

– korábbi elképzelésének megfelelően – a birodalmi politikájának hátszágát jelentő Magyar Királyság déli határainak védelmét szerette volna rájuk bízni. Gazdasági ügyekben már korábban is gyakran fordult a lovagrendhez. Nem csak kölcsönöért, hanem kereskedelmi, üzleti ügyek lebonyolításában kérte a lovagok segítségét. 1404 szeptemberében például a nagymester megbízottjának közreműködésével kötött Sziléziával és Csehországgal kereskedelmi szerződést. 1420. augusztus 25-én arról a szándékáról tudósította a rend vezetőit, hogy kereskedelmi utat kíván nyitni Kiliába az európai kereskedők számára. E terv megvalósításához segítségként a nagymester Witich von der Pforten testvérét küldte a római király segítségére, aki korábban a Rend brügge-i kereskedelmi szervezeténél dolgozott és igen nagy üzleti tapasztalattal rendelkezett.⁵⁴⁶ Hosszabb távon persze, a melnosee-i béke ellenére, politikai céljai megvalósításában Zsigmond továbbra is szerepet szánt a lovagoknak, ezért több levelében is kinyilvánította, hogy minden támogatást megad számukra.⁵⁴⁷

Witold szándékaival ellentétben, a Szentszék erős huszitaellenes propagandája és nyomása, valamint a lengyel vezető körök, különösen Zbigniew Olesnicki kancellár véleménye miatt 1422 végén Jagelló visszarendelte Csehországból Zygmunt Korybutowicz csapatait. Lépése ismét kedvező lehetőséget teremtett Zsigmond számára a kapcsolatok javítására.

A két uralkodó közötti tárgyalásokban nagy szerepet játszott Frigyes brandenburgi örgróf, aki kisebbik fiát még 1421 áprilisában Jagelló király Jadwiga (Hedvig) nevű lányával jegyezte el.⁵⁴⁸ 1423 márciusának végén a két uralkodó Késmárkon találkozott, s Jagelló ígéretet tett, hogy nem támogatja a huszitákat, nincsenek területi követelései Csehországban, és június végéig 30 000 főnyi hadsereget állít ki a husziták elleni keresztes háborúhoz.⁵⁴⁹ Witold nem vett részt a találkozáson, nem csatlakozott a két uralkodó megegyezéséhez, hanem ismét önálló politikát kezdett folytatni. Emiatt a husziták továbbra is reménykedtek támogatásában.⁵⁵⁰ Ez a Német Lovagrend számára is kétségessé tette, hogy litván részről megtartják-e a melnosee-i békét.

Vélhetően ezzel összefüggésben született Zsigmondnak az a levele, amelyben ismételten támogatásáról biztosította a Rendet.⁵⁵¹ Annak ellenére, hogy a Jagelló által ígért 30 000 főnyi lengyel haderő felállításából nem lett semmi, nem romlott meg viszonya Zsigmonddal, sőt 1424 márciusában Krakkóban a római király személyesen is részt vett a lengyel királyné ünnepélyes koronázásán, amelyről Witold tüntetően távol maradt.⁵⁵² Jagelló király viszont felajánlotta, hogy kész közvetíteni Zsigmond és a kelyhesek között.⁵⁵³ A litván fejedelem egyre nyilvánvalóbb ellenséges magatartása

⁵⁴⁶ *W. von Stromer: Zsigmond császár...* i. m. 655. o.

⁵⁴⁷ RI XI/1., Nr. 5368., 5421., 5426.

⁵⁴⁸ *J. K. Hoensch: Kaiser Sigismund...* i. m. 302-303. o.

⁵⁴⁹ RI XI/1., Nr. 5563.

⁵⁵⁰ *A. Lewicki: Ein Blick auf die Politik König Sigismunds gegen Polen in Bezug auf die Hussitenkriege (seit dem Kämarker Frieden).* In: *Archiv für Österreichische Geschichte* 68 (1886), 329-410. o.

⁵⁵¹ Regesta II., Nr. 2171.

⁵⁵² *J. K. Hoensch: Kaiser Sigismund...* i. m. 314. o.

⁵⁵³ RI XI/1., Nr. 5833.

miatt 1424. március 30-án Zsigmond újra támogatást ígért a Német Lovagrendnek, és mentesítette alattvalóit a császári udvari bíróság joghatósága alól.⁵⁵⁴ A tavasz folyamán Jagelló és Witold átmenetileg megegyezett egymással, s április 9-i vilniusi tárgyalásukat követően minden személyi- és áruforgalmat megtiltottak Csehországgal. Rokonuk, Zygmunt Korybutowicz viszont elérkezettnek látta az időt, hogy maga szerezzék meg a cseh koronát, mert ekkorra már a kelyhesek és a taboriták közötti ellentétek is fegyveres konfliktussá fajultak. 1424 kora nyarán mintegy 5 000 főnyi sereggel betört Morvaországba, de a lengyel király és a litván fejedelem nyomására kénytelen volt felhagyni vállalkozásával.⁵⁵⁵

Az 1420-as évek közepétől Zsigmond már csak kisebb aktivitással tudott foglalkozni a cseh ügyekkel, mert a birodalmi rendektől nem kapta meg a szükséges támogatást, Magyarország déli határainál újra komoly fenyegetést jelentett a török, s a Velencével folyó háborúskodás sem ért még véget. 1426-27-ben kizárólag a török elleni védelem megszervezésével volt elfoglalva. Újra felvetette azt a korábbi, 1397. évi tervét, hogy a déli határok védelmét, egészen a Vaskapuig, a Német Lovagrendre bízta. 1426-ban arra kérte Paul von Rusdorf nagymestert, hogy ajánlatának megtárgyalására küldjön követeket Magyarországra.⁵⁵⁶ 1427 tavaszán már olyan kéréssel fordult a nagymesterhez, hogy a fegyverforgatásban jártas lovagok s katonák mellett hajóácsokra és közel 1000 hajósra lenne szüksége, akik a Dunán és a Fekete-tengeren harcolhatnának a török ellen. Emellett gazdasági szempontok is felvetődtek, mert kereskedelemben, iparban és halászatban jártas danzigi és thorni polgárok áttelepedését szorgalmazta.⁵⁵⁷ Azt követően, hogy 1428 júniusában Galambócnál súlyos vereséget szenvedett a töröktől, még inkább szerette volna a déli határok védelmét a Német Lovagrendre bízni. 1428. október 9-i levelében több várat ajánlott fel a déli határoknál, s egyúttal kérte a nagymestert, bocsássa rendelkezésére a Rend hídverésben jártas szakemberét, Hans von Ratibor testvért az Al-Dunán tervezett híd elkészítéséhez. 1429 áprilisában már azt tudatta a nagymesterrel, hogy a lovagrendi hídverő megérkezett Magyarországra.⁵⁵⁸

Május végén a Német Lovagrend hét, más vélemények szerint tizenegy lovagja érkezett Magyarországra Nicolaus von Redewitz vezetésével.⁵⁵⁹ A nyár végén Zsigmond a lovagoknak adta a Szörénységet a Temestől egészen Szörényvárig.⁵⁶⁰ A déli határvédelem vállalásának készségét látva 1429. szeptember 7-én az addig csak zálogként birtokolt Neumarkot teljes tulajdonul a Rendnek adományozta,⁵⁶¹ egy nappal

⁵⁵⁴ Regesta II., Nr. 2198.

⁵⁵⁵ J. K. Hoensch: Kaiser Sigismund... i. m. 315-316. o.

⁵⁵⁶ G. Hochstrasser: Der Ordenspraepceptor Nicolaus von Redewitz und die Münzprägung in Siebenbürgen und in Szeweriner Banat im 15. Jahrhundert. In: Beiträge zur Geschichte des Deutschen Ordens Bd. 2. (Hg. v.: U. Arnold) Marburg, 1993. 125. o.

⁵⁵⁷ RI XI/1., Nr. 6830., 6887., 7132.

⁵⁵⁸ Uo. Nr. 7132., 7261.

⁵⁵⁹ G. Hochstrasser: Der Ordenspraepceptor... i. m. 125. o.; Mályusz Elemér: Zsigmond király... i. m. 117. o.; J. K. Hoensch: König/Kaiser Sigismund... i. m. 32. o.

⁵⁶⁰ E. Joachim: König Sigismund und der Deutsche Ritterorden in Ungarn 1429-1432. In: MIÖG 33 (1912), 87-119. o.; G. Hochstrasser: Der Ordenspraepceptor... i. m. 125. o.

⁵⁶¹ Regesta II., Nr. 2303.

később pedig megerősítette a lovagokat kiváltságaikban és birtokaikban.⁵⁶² Az uralkodói kegy viszonzásaként a lovagok Zsigmondot, sőt még feleségét is, a Rend tiszteletbeli tagjává fogadták.⁵⁶³

Az 1420-as évek közepétől Zsigmond a török fenyegetéssel volt elfoglalva, ezért Witold litván fejedelemmel, akinek továbbra is voltak határvitái a Német Lovagrenddel, újra a kapcsolatok javítására törekedett, hogy a magyar déli határok védelmére vállalkozó lovagrend helyzetét stabilizálja Poroszországban. 1429-ben személyesen találkozott a litván fejedelemmel és a lengyel királlyal, s közös török elleni fellépést szorgalmazott.⁵⁶⁴ Azzal a régebbi ötletével is előállt, hogy Litvániát királysággá emeli, Witoldnak pedig koronát ad. Javaslatának politikai célja a korábbiakkal megegyezően a lovagrendi államot potenciálisan továbbra is fenyegető lengyel-litván unió felbomlasztása volt.

Felvetése politikai szempontból jól volt időzítve, hiszen a lengyel nemesség mindaddig még nem adta beleegyezését ahhoz, hogy Jagelló király fia, III. Ulászló örökölje a trónt, sőt azt a lehetőséget sem vetette el, hogy esetleg Witoldot hívja meg. A dinasztikus öröklés biztosítására Jagelló akár a lengyel-litván unió megszűnésébe is beleegyezett volna, de tanácsosainak állásfoglalása után végül elvetette ezt a lehetőséget, s határozottan leszögezte, hogy hozzájárulása nélkül unokatestvére nem lehet litván király.⁵⁶⁵ Zsigmond Witold sértettségére igyekezett építeni, hiszen a litván fejedelem a királyi cím elnyerésével szerette volna szilárdabb egységbe fogni a Balti-tengertől a Fekete-tengerig terjedő hatalmas birodalmát, s kifejezésre juttatni, hogy ő és országa nem Lengyelország „hűbérese”. A Litvániához fűződő jó viszony erősítésére Zsigmond felvette Witoldot a Sárkányos Rendbe.⁵⁶⁶ A lengyel-litván viszony hűvösebbé válása kétségtelenül erősítette Poroszország biztonságát, s feltehetően ez is szerepet játszott abban, hogy a Német Lovagrend vállalkozott a magyar déli határok katonai védelmezésére.

A szőrényi végek védelmi rendszerének kiépítését és fenntartását 1370 fős várórség, 550 lovas, 328 tüzér és 1400 dunai matróz zsoldjával együtt Nicolaus von Redewitz évi 314 822 aranyforintra becsülte. Ennek fedezetére Zsigmond négy déli sókamara évi 100 000 forintnyi jövedelmét engedte át a lovagoknak, továbbá Brassó és Nagyszeben pénzverdének jövedelmét, az erdélyi ökör- és juhötvenedet, a kalocsai érsekség bortizedeit, a dunai halászat bevételeit, valamint Magyarországon belül a jász-kun területek, a szegedi és a szolnoki gabona szállítási és értékesítési jogát. A lovagok vezetőjét kinevezte a nagyszebeni pénzverésért felelős kamaragrófnak.⁵⁶⁷ Annak ellenére, hogy Zsigmond igyekezett megteremteni a Rend tevékenységéhez szükséges

⁵⁶² Regesta II., Nr. 2304.

⁵⁶³ RI XI/2., Nr. 7522., 7568., 8232., 8237., 8464.

⁵⁶⁴ RI XI/2., Nr. 7146., 7160., 7162.

⁵⁶⁵ *J. Pfitzner*: Großfürst Witold von Litauen als Staatsmann. Brünn, 1930. 195-207. o.

⁵⁶⁶ RI XI/2., Nr. 7352.

⁵⁶⁷ *Draskóczy István*: Zur Frage des ungarischen Salzwesens unter König Sigismund. In: Sigismund von Luxemburg... i. m. 186. o.; *G. Hochstrasser*: Der Ordenspraepceptor... i. m. 112. o.; *Mályusz Elemér*: Zsigmond király... i. m. 117. o.; *E. Joachim*: König Sigismund... i. m. 112. o.

anyagi feltételeket, a tervezett összeg túl magas volt, így nem meglepő, hogy a lovagok hamarosan szóvá tették jövedelmeik elmaradását. A nekik juttatott adományok mértéke a magyar nemesség ellenérzését is kiváltotta. A déli várak megerősítéséhez és a Német Lovagrend meglepedéséhez nyugodt körülményekre volt szükség, ezért a galambóci vereséget követően 1429 februárjában Zsigmond 3 évre szóló fegyverszünetet kötött a törökkel.

Az 1432-ben újra induló török támadások gyorsan lerombolták a szörénységi várak alig megkezdett erődítési munkálatait. Nicolaus von Redewitz már 1432. március 7-én levélben tájékoztatta a nagymestert a helyzet tarthatatlanságáról.⁵⁶⁸ Emiatt a Német Lovagrend lemondott a magyar határok védelmezéséről és visszahívta tagjait a Szörénységből. A források tanúsága szerint azonban vezetőjük, Nicolaus von Redewitz – Zsigmond felé tett gesztusként – a nagymester engedélyével szörényi bánként továbbra is a király szolgálatában maradt.⁵⁶⁹ Minden bizonnyal az ő feladata volt a lovagok gondjaira bízott várak átadása és a pénzügyi elszámolás lebonyolítása.

1431 októberében váratlanul meghalt Witold fejedelem. Örökébe Jagelló király egyik unokaöccse, Svitrigailas lépett, aki határozottan Litvánia önállóságának megteremtésére törekedett, s akinek Zsigmond szintén királyi koronát ajánlott. Witold öccse, Zygmunt Kiejstutowicz viszont lengyel segítséggel akart litván fejedelem lenni, ezért az unió fenntartása mellett foglalt állást. 1431 végére Litvániában belháborúval fenyegető helyzet alakult ki, ami óhatatlanul hatással volt a lengyel politikára is. Jagelló király utolsó éveiben (†1434) a trónörökléssel és az unió fenntartásával volt elfoglalva, ezért nem tudott fellépni sem Csehországban, sem pedig a Német Lovagrend ellen, amely viszont egyértelműen Svitrigailas oldalára állt.⁵⁷⁰

Zsigmond már 1431 augusztusában azt közölte Paul von Rusdorf nagymesterrel, hogy eltökélt szándéka a magyar koronához tartozó Lodóméria visszaszerzése Lengyelországtól, ami határozottan háborús fenyegetést jelentett Krakkó számára. A lengyelekkel újra kiéleződő viszály miatt Zsigmond igyekezett békét teremteni a Balti-tenger térségében a Hanza-városok és Dánia között, s arra kérte a nagymestert, hogy az ő nevében közvetítsen a felek között.⁵⁷¹ A Krakkó ellen szerveződő Zsigmond-Svitrigailas-lovagrend koalíció miatt 1432 júliusában Jagelló a huszitákkal szövetkezett.⁵⁷² 1432. szeptember 1-én Zygmunt Kiejstutowicz Litvániában nagy győzelmet aratott Svitrigailas felett, s ezt követően a lengyel király aktívan fellépett a cseh ügyekben is. Ösztönzésére a husziták 1433 elején betörték Neumark területére, majd onnan Poroszországba, sőt Észak-Magyarországra is.

A nagymester elegendő katonai erő hiányában nem mert nyílt ütközetet vállalni és Zsigmond segítségét kérte, aki akkoriban éppen Itáliában tartózkodott. Katonai támogatást ugyan most sem tudott adni, de arra kérte a Bázelen ülésző egyetem

⁵⁶⁸ J. K. Hoensch: König/Kaiser Sigismund... i. m. 32. o.

⁵⁶⁹ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen IV.: 1416-1437. (Hg. v.: G. Gündisch) Hermannstadt, 1937. Nr. 2175., 2214.

⁵⁷⁰ R. Wittram: Baltische Geschichte. München, 1954. 53. o.

⁵⁷¹ Regesta II., Nr. 2328.

⁵⁷² RTA X., Nr. 319.

zsinatot (ahol akkor már folytak a tárgyalások a kelyhesekkel), hogy érje el a Danzigig előrenyomuló huszita csapatok visszahívását.⁵⁷³ Svitrigailas veresége után a Német Lovagrend Litvániából sem remélhetett támogatást, belülről pedig a porosz rendek egyre erősebben követelték a békekötést.

Az 1433. december 15-21. közötti tárgyalásokon a lovagrend és Lengyelország 12 évre szóló békét kötött. Ennek értelmében a lovagoknak fel kellett bontaniuk a Svitrigailasszal kötött szövetséget, el kellett ismerniük Zygmunt Kiejstutowiczot litván fejedelemnek, s ígéretet kellett tenniük arra, hogy mások (azaz Zsigmond) ösztönzésére sem szegik meg a békét.⁵⁷⁴ Zsigmond azonban, aki Lengyelország-ellenes politikájában támaszkodni kívánt a lovagrendre, nem ismerte el a békét. Felszólította a nagymestert, hogy ismerje el Svitrigailast litván fejedelemnek.⁵⁷⁵

1434. május 31-én 86 éves korában meghalt Jagelló király, de Lengyelország politikájában nem következett be érdemi változás: a 10 éves III. Ulászló mellett a politika addigi irányítója, Olesnicki kancellár lett a régens. A trónváltással kapcsolatos teendők miatt azonban a krakkói udvar a Német Lovagrendel kötött béke megtartását szorgalmazta, és 1434 nyarán újabb megbeszélésekre invitálta a nagymestert. A lovagok Zsigmond előtt azzal védekeztek, hogy sem a Birodalomtól, sem pedig az egyháztól nem kaptak érdemi támogatást.⁵⁷⁶ Az eredménytelenül végződő tárgyalásokat követően a császár megerősítette a lovagrendet minden korábban szerzett birtokában és kiváltságában, s hozzájárult ahhoz, hogy Kulm városában egyetemet alapítson.⁵⁷⁷ Zsigmond azt tervezte, hogy 1435 nyarán hadat vezet Lengyelországba, s abban a lovagok részvételére is számított, ezért 1435. augusztus 8-án újabb kiváltságokban részesítette őket.⁵⁷⁸ A biztosnak tűnő katonai együttműködésre alapozva a nagymester újra szövetkezett Svitrigailasszal, de seregeik 1435 szeptemberében súlyos vereséget szenvedtek. Ezt követően Paul von Rusdorf ismét kereste a megegyezést Lengyelországgal és Litvániával, s a thorni béke, valamint Zsigmond korábbi döntőbíráskodásai alapján 1435. december 31-én megkötötték a bresti „örök békét”.⁵⁷⁹ A császár ezt úgy értékelte, hogy a Rend a békét legfőbb ura, a császár beleegyezése nélkül kötötte, ezért az érvénytelen.

A bresti béke nem csak Zsigmond és a lovagrend viszonyában okozott feszültséget, de a lovagok között is egyenetlenséget szült. A németországi rendtagok, élükön a Deutschmeisterrel, panaszt emeltek a császárnál a nagymester ellen, s rend jövőjét is teljesen másképpen képzelték el, mint a poroszországi rendtagok. Álláspontjuk szerint a római és görög egyház uniójának létrejöttét követően a Német Lovagrendnek egyesülnie

⁵⁷³ RTA XI., Nr. 30.

⁵⁷⁴ Staatsverträge I., Nr. 176.

⁵⁷⁵ RI XI/2., Nr. 10099.

⁵⁷⁶ RI XI/2., Nr. 10728.

⁵⁷⁷ Z. H. Nowak: Bemühungen um die Gründung einer Universität in Kulm im 14. und 15. Jahrhundert. In: Der Deutschordensstaat Preußen in der polnischen Geschichtsschreibung der Gegenwart. (Hg. v.: U. Arnold - M. Biskup) Marburg, 1982. 204-208. o.

⁵⁷⁸ Regesta II., Nr. 2388.

⁵⁷⁹ R. Wittram: Baltische Geschichte i. m. 53. o.

kellene a johannitákkal, s a török határokhoz áttelepülve folytathatná eredeti hivatását, a pogányok elleni harcot. A lovagrendi állam területét pedig fel kellene osztani a szomszédos fejedelmek között.⁵⁸⁰ Nem sokkal Zsigmond halála előtt, 1437. szeptember 4-én Svitrigailas is békét kötött a krakkói udvarral és elismerte Lengyelország fennhatóságát. Ezzel végérvényesen elmúlt az az idő, amikor a lengyel-litván uralkodócsaládon belüli ellentéteket Zsigmond politikai céljai érdekében tudta felhasználni.⁵⁸¹

A Lengyelországhoz fűződő viszony uralkodása alatt mindvégig neuralgikus pont volt Zsigmond számára, aki sohasem akart végérvényesen lemondani a Lodóméria, Halics és Moldva feletti magyar fennhatóságról, ahogyan az elzálogosított szepesi városok visszaszerzését is állandóan tervezte. Elképzeléseiben mindvégig nagy szerepet szánt a Német Lovagrendnek, még akkor is, amikor 1410 után a Rend sokat veszített korábbi hatalmi helyzetéből. Pénzügyi, gazdasági szempontból szintén támaszkodott a lovagokra: a gyakori hitelek mellett kereskedelemben és egyéb szakterületeken jártas, hozzáértő embereket kért „kölcson”. Egy 1437 júniusában kelt levél tanúsága szerint Zsigmond még nem sokkal halála előtt is kölcsönt vett fel a lovagoktól.⁵⁸²

⁵⁸⁰ *J. v. Aschbach: Geschichte Kaiser Sigmunds. Bd. 4. Hamburg, 1845. 291. o.*

⁵⁸¹ *J. Caro: Geschichte Polens. Bd. 4.: 1430-1455. Gotha, 1875. 138-165. o.*

⁵⁸² *Regesta II., Nr. 7891.*

ZSIGMOND, A KATONAI REFORMER?

A haditechnikai írásbeliség és a technikai újítások kora

A haditechnikai írásbeliség

A korábbi szakirodalom, elsősorban Iványi Béla munkái hatása alatt, felfigyelt arra, hogy az Anjou-kori kezdetek után a tüzérség Zsigmond alatt honosodott meg és érte el első komolyabb sikereit Magyarországon. A jelenségre a magyarázat egyfelől abban keresendő, hogy Zsigmond, leghosszabb ideig uralkodott királyaink egyikeként, egyszerűen *átélte* a haditechnikai változásokat, melyek akár akarata ellenére is törvényszerűen bekövetkeztek volna. Ugyanakkor, éppen az 1400-as évek elejétől kezdett Európában a technikai traktátusok száma megsokszorozódni, s a korábbi, szóhagyományon alapuló gyakorlat írásos formát öltött: „Der Meister sol auch kennen schreiben und lesen” – ahogy az elterjedt *Feuerwerksbuchok* bevezetője szemléletesen megfogalmazta.⁵⁸³ Nem utolsósorban erre az időszakra esett a vízienergia Itáliában kimunkált, sokirányú hasznosításának meghonosítása német földön, aminek tapasztalatait azután elsősorban a német vállalkozók hozták magukkal Magyarországra. A jelenség azonban – véleményünk szerint – ennél bonyolultabb, s éppen azért érdemel figyelmet, mert érdekes párhuzamul szolgálhat a törvényalkotó Zsigmond, általában az újító Zsigmond jellemvonásainak megragadásához. A hadügyet törvényekkel megreformálni igyekvő uralkodó éppen azon a területen ért el kétségbenvonhatatlan sikereket, amely a törvényekben egyszer sem, de oklevelekben is igen ritkán szerepel, azaz a tűzfegyverek és a hozzájuk tartozó személyzet hazai meghonosításában.

E téren folytatott vizsgálódásainkat egyfelől az teszi indokolttá, hogy a Zsigmond-kori oklevéltár újabb köteteivel számos, korábban nem méltatott, tüzérségi témájú okleveles forrás vált könnyen hozzáférhetővé, másfelől az 1987. évi, Zsigmondra emlékező kiállítás ráirányította a figyelmet az uralkodó személyéhez (is) köthető haditechnikai kéziratok csoportjára. Az Iványi által megrajzolt képen alapjaiban ugyan nem tudunk változtatni, csak megismételni tudjuk, hogy „uralma alatt a tüzérség nálunk Magyarországon ... meghonosodik”, ám a források pontosabb és teljesebb értelmezésével immár sokkal árnyaltabbra rajzolhatjuk a képet.⁵⁸⁴

⁵⁸³ Bert S. Hall: Der Meister sol auch kennen schreiben und lesen. Writings about Technology ca. 1400-ca.1600 A.D. and Their Cultural Implications. In: Early Technologies. Invited Lectures on the Middle East. (Ed.: D. Schmandt-Besserat) Vol. 2. Los Angeles, 1978. 47-58. o.

⁵⁸⁴ Iványi Béla: A tüzérség története Magyarországon a kezdetektől 1711-ig. *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 27,1926/1-től, több folytatásban. Hasonló szellemben ír *Rázsó Gyula* is, az új Magyarország hadtörténete vonatkozó kötetében, Budapest, 1985. 83. o.: „Zsigmond uralkodása alatt a dalmát városokban és a szorosabban vett Magyarországon is alkalmazni kezdték a tűzfegyvereket.” *Mályusz Elemér*: Zsigmond kori okmánytár, 1- k. Budapest, 1951. Újabb kötetek *Borsa Iván* szerkesztésében: III. k. 1411-1412. Budapest, 1993. és IV. k. 1413-1414. Budapest, 1994. (A továbbiakban: ZsO) Az V. k. kéziratban, kiadás alatt, amelyet a Szerkesztő és Szentgyörgyi Mária szívességéből használhattam. A kéziratokra l.: *Iványi Béla*: i. m. 9-

Magyarországi törvényeiben – birodalmi törvényeivel ellentétben⁵⁸⁵ – érdekes módon nem kerülnek szóba a tűzfegyverek, aminek oka nyilván az lehet, hogy előírásuk a hadba vonulók számára akkor még túlságosan súlyos terhet jelentett volna. A törvények hallgatása ellenére azonban hosszú uralma alatt mégis látványos a fegyvernem térhódítása.

Az újabb adatok birtokában éppen Zsigmond uralmának első évtizedei értékelhetők pontosabban ebből a szempontból: Nikápoly és az országból hat évre történt elutazása (1412 december) között tűnnek fel a király személyével is kapcsolatba hozható első források. A második korszak, a hat éves távollét, a Velence elleni kereskedelmi embargó időszaka a technikai újítások és a tűzfegyverek terjedése szempontjából döntőnek nevezhető. Utazásai alatt a király tudatosan kereste az építészeti és technikai újdonságokat, s az akkor szerzett tapasztalatok nyilván megerősítették a tűzfegyverekbe vetett bizalmát. A későbbi, megszorodott számú említések mögött egyik okként e hatást fedezhetjük fel. A Zsigmondot uralkodása utolsó évtizedeiben ért külföldi befolyásokat jól ismerjük, köztük legjelentősebbnek az tekinthető, amikor 1430 és 1434 között Itáliában megismerkedett Taccolával, és a Taccola-kéziratokkal. Hosszasan lehetne sorolni azokat a nyugat-európai eseményeket, amelyek során, éppen külföldi utazásai ideje alatt, a tűzfegyverek döntő szerephez jutottak például várostromokban, elég ha az 1419-től kezdődő huszita háborúkra utalunk.⁵⁸⁶

A témát már azért is érdemes érinteni, mert vizsgálatuk elvezet Zsigmond emberi arcának jobb megismeréséhez is. A technikai-haditechnikai témák és kéziratok iránti érdeklődésében az uralkodói méltóságon is áthatoló emberi kíváncsiság, a technikai újítások iránt érdeklődő és fogékony reneszánsz szellem érhető tetten. Talán túlzás lenne vonzalomról beszélni, mindenesetre a Zsigmonddal valaha is kapcsolatba hozott kéziratok nem kis része éppen az ilyen témájúak közül kerül ki. Legutóbb éppen Jörg Hoensch adózott monográfiájában elismeréssel Zsigmond technika és építészet iránti vonzalmának a Wolfgang von Stromer, Endrei Walter, Zolnay László, Kubinyi András és Marosi Ernő által elemzett példák alapján. A király érdeklődését igazolják az általa építtetett budai Friss palota valószínűsített európai előképei: 1414-ben Sienában megszerezte az Ospedale della Scala vázlatát, egy évre rá pedig Avignonban elkészíttette a pápai palota méretarányos rajzát, s azt „exemplar seu formam” magával is vitte.⁵⁸⁷ Ide sorolható az is, hogy 1414-ben Nürnbergben meglátogatta Georg Stromeir első németföldi papírmalmát. Egyébként már 1413-ban kérte Stromeiertől, küldje Magyarországra egy alkalmazottját, hogy az, egy meg nem nevezett helyen, papírmalmot létesítsen.⁵⁸⁸ Szintén közismert, hogy Zsigmond környezetében már

15. o. és *Veszprémy László*: Illusztrált haditechnikai kéziratok Zsigmond korában. In: *Művészet Zsigmond király korában*. II. k. Budapest, 1987. 212-225. o.

⁵⁸⁵ Ezekre l. *Heinrich Koller*: Zur Reformpolitik Kaiser Sigismunds. In: *Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387-1437*. (Hg.: *J. Macek, E. Marosi, F. Seibt*) Warendorf, 1994. 19-25. o.

⁵⁸⁶ *Kelly Devries*: Gunpowder Weaponry in the Hundred Years War. In: *The Medieval City under Siege*. (Ed.: *I. A. Corfis, M. Wolfe*) Woodbridge, 1995. 227-244. o.

⁵⁸⁷ *Marosi, Ernő*: König Sigismund von Ungarn und Avignon. In: *Orient und Okzident im Spiegel der Kunst. Festschrift Heinrich Gerhard Franz*. Graz, 1986. 231-232. o.

⁵⁸⁸ *W. v. Stromer*: Ein Wirtschaftsprojekt des deutschen Königs Sigismund. *Vierteljahrsschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte* 51, 1964. 374-382. o.

uralkodása első éveitől feltűntek a német kereskedőházak megbízottjai, mint például a Kamerer és Seiler Társaság képviselője, Ulrich Kamerer, aki a textiliparban, a kereskedelemben, a bányászatban és a pénzügyi műveletekben egyaránt otthonosan mozgott, s 1394-1397 között harmincad- és bányaurbura-ispán lett Magyarországon. Jól mutatja az említett német (és nem említett itáliai) vállalkozások újítások iránti fogékonyságát – elsősorban a vízienergia felhasználása, a selyemcérna- és drótgártás, valamint a bányaipar terén –, hogy Klaus Kesinger (a Kesingerek a Kamerer és Seiler-cég vezető alkalmazottai voltak) 1415-ben a lengyel királytól bányavízműre kapott szabadalmat. Nem véletlen, hogy Budán is egy nürnbergi rézműves, talán szintén a Kamerer-cég alkalmazottja, Hartmann Stainpeck készítette a budai várpalota vízvezetékét, amiért Zsigmond 1416-ban 2000 forinttal tartozott. Selmezbányán 1422-ben a Kamerer cég további zsidó vízmérnök szakértőket is alkalmazott, akik esetleg még az iszlám vízműtani ismereteit is közvetíthették, s a felvidéki bányákban (Szomolnok, Bélabánya, stb.) a legmodernebb vízkiemelő rendszereket, taposómalommal meghajtott nyomószivattyúkat alkalmazták.⁵⁸⁹ A német textilipari újításokat pedig a kassai posztó és barchentipar megteremtésekor hasznosították. Mindezeket azért tartottam szükségesnek megemlíteni, mert Zsigmond haditechnika iránti érdeklődése nyilván a mindennemű újítás iránti fogékonyságával magyarázható, de egyben azt is megvilágítja, hogy – amiként az Kyeser és Taccola kézírataiból is látható – mennyire összefonódtak már a korban a polgári és katonai élet technikai újításai. A német vállalkozóktól az itáliai újítások és szabadalmak magas színvonaláról és nagy számáról is értesülhetett. Magunk is felfigyeltünk arra, hogy a középkori latinítás *manganum* (= követőgép) szava azonos a textiliparban használatos „mángorló” szóval. A mángorló a korán meghonosodott német szavak közé tartozik, első előfordulása Magyarországon, nem véletlenül, éppen Zsigmond Kassának adott, 1411. évi privilégiumában olvasható „Mangel-maister” formában, és egyébként is a szó igen korai adatolt felbukkanásai közé tartozik.⁵⁹⁰

A Regesta Imperii megőrizte továbbá, hogy német királyként első oklevelei egyikében Zsigmond magyarországi építkezéseivel törődött, s a bécsi tanács támogatását kérte Johann Weissenstein budai polgár épületfa-vásárlásához.⁵⁹¹ A Regesta Imperii lapjain 1418-ban további három ágyúmester nevével találkozunk, egy bizonyos Adaméval, a stuttgarti Martinéval és a müncheni Ottóéval. Az Otto von Münchenre vonatkozó híradás a legérdekesebb, mivel a kialakított összeg felét előlegként helyezte kilátásba arra az esetre, ha Magyarországra jönne. Mesteremberek Magyarországra küldéséről értesülünk ezen kívül a Saint-Denis-i Szerzetes krónikájából – 1416-ban egyenesen 300 párizsi mesterről esik szó –, vagy éppen az uralkodója kíséretében tartózkodó Rozgonyi István szintén 1416-os leveléből. A mesteremberek

⁵⁸⁹ Endrei, Walter – Wolfgang v. Stromer: Textiltechnische und hydraulische Erfindungen und ihre Innovatoren in Mitteleuropa im 14-15. Jh. *Technikgeschichte* 41, 1974. 89-117. o.; W. v. Stromer: Die Gründung der Baumwollindustrie in Mitteleuropa. Stuttgart, 1978.

⁵⁹⁰ Veszprémy László: A követőgép egy elfelejtett említése a magyar krónikában. HK Új folyam 35, 1988.139-141. o.

⁵⁹¹ Regesta Imperii XI/1. (Altmann, W.: Die Urkunden Kaiser Sigismunds. Bd. 1-2. Innsbruck, 1896-1900.) Nr. 1851., Nr. 3621-3624., 3670. skk. Párizsból, 1416 tavaszán. Idézi Jörg Hoensch: Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit, 1368-1437. München, 1996. 489., 604. o. Magyarokra l. még Gerevich László: A budai vár feltárása. Budapest, 1966. 284. skk. o.

Magyarországra hívása 1416-1418 között kétségkívül egybeesett az uralkodó szándékaival.⁵⁹² Nem lehet véletlen az sem, hogy a Német Lovagrend szőrényi végekre való telepítésének terveiben már nem kevesebb, mint 328 tűzér szerepelt.⁵⁹³

A Zsigmond udvaráról szóló, az utóbbi években egyre szaporodó tanulmányok között sajátos szint jelent Csapodi Csaba írása, aki merőben más módon közelít az uralkodóhoz „állítólagos könyveinek reális számbavétele ... nem járul hozzá ahhoz, hogy kedvezőbb vonással egészítsük ki azt a meglehetősen kiábrándító képet, amelyet éppen Mályusz rajzol Zsigmondról, Nagy Sándor-i ambíciók, de vesztes csaták sorozata, lovagi magatartás és mégis a személyes bátorság hiánya, szadizmusig menő kegyetlenkedések. Nagyszabású építkezései pedig nem művészszeretetének, hanem megalomániájának megnyilatkozásai voltak.”⁵⁹⁴

A Zsigmond művészpártolásának kérdésében mutatkozó mértéktartás amúgy teljes mértékben indokolt: a könyvek és kéziratok az uralkodó szemében bizonyosan nem voltak részei a hozzá méltó reprezentációnak, nagy számban kerülhettek a környezetébe, ám sorsukkal nem törődött, fennmaradásuk esetleges lehetett. Sienai bevonulásának (1432) leírása is arról tanúskodik, hogy inkább a puskás testőrök tartoztak a reprezentációhoz, mint a kéziratok. Problémás a Zsigmondnak ajánlott művek azonosítása is, nehéz őket elkülöníteni IV. Károly és Vencel könyveitől. Noha egy műben a dedikációs kép őt mutatja; arcvonásai, az „ideális császár” portréjaként, messze túléltek földi életét. Csapodinak a Zsigmond-kori könyvkultúrára vonatkozó szigorú ítélete ismét csak a haditechnikai kéziratok csoportjára irányítja a figyelmet, mert azok, ha mecénás voltát nem is, kétségbevonhatatlan érdeklődését mégis bizonyítják. A környezetébe bekerülni szándékozó művészek és mesterek Európa-szerzte tudhattak arról, hogy a királyt nem illuminált kódexekkel, hanem technikai kéziratokkal lehet megkönyvékezni.

E kéziratcsoport legismertebb darabja Konrad Kyeser „Bellifortis” c. munkája, mely eredetileg a nikápolyi hadjárat hatására, Zsigmond-ellenes élel íródott 1402-1405 körül, éppen azért, hogy a keresztények tökéletesítsék haditechnikai tudásukat: „...per que victores eritis omnium gentium barbarorum et paganorum in hoc mundo”. A királyt a kiábrándult szerző hermafroditának aposztrófálta – „inaudita audaciae principis Sygismundi regis ermifrodati Ungarie suorumque dominorum et regnicolarum repentinam fugam speculabat” –, de az 1410-es években, római királlyá választása után, elhagyták belőle a Zsigmond-ellenes sorokat, s a császár dicsőségét hirdető, népszerű kiadványként másolták. A budapesti Akadémiai könyvtár töredékének provenienciáját maga Csapodi kapcsolta Zsigmond udvarához, amit azután a nemzetközi szakirodalom is átvett. A kézirat technikatörténeti jelentősége, a tűzfegyverekről adott, rajzokkal illusztrált konkrét információi miatt a szakterület első, úttörő kézikönyvének tekinthető, mely többek között a szerző realisztikus igényű portréját is megőrizte. Használhatóságát

⁵⁹² *Csernus Sándor*: Francia források Zsigmond párizsi tartózkodásáról. In: Kelet és nyugat között. Kristó Gyula emlékkönyv. Budapest, 1995. 116. o.; franciák budai jelenlétére: *Gerevich László*: i. m. 286. o.

⁵⁹³ Erre I. *Pósán László* írását a jelen számban, a megfelelő hivatkozással.

⁵⁹⁴ *Csapodi Csaba*: A magyar könyvkultúra Zsigmond korában. *Magyar Könyvszemle* 111, 1995. 14. o.

bizonyítja, hogy később német fordítása is készült és illusztrációit kiegészítették, napra készre tették.⁵⁹⁵

A kéziratok közvetkező csoportjába itáliaiak tartoznak. Mariano di Jacopo detto il Taccola kézirateit – *De ingeneis*, *De rebus militaribus* – magunk sem próbáltuk Zsigmond Budán birtokolt könyveiként igazolni, ugyanakkor a császár személyéhez kapcsolásuk kétségbevonhatatlannak tűnik. Taccola munkássága minden bizonnyal valóban kivívta a császár figyelmét, mivel „de Humelis,” illetve „de Thomasinis” néven 1432. november 18-án királyi familiáris lett, 1433. szeptember 24-én pedig Mantovában, talán éppen a kézirat átnyújtásával egy időben, comes palatinus. A „*De ingeneis*” harmadik könyvének bevezetőjében olvashatók természetesen még a császár koronázása előtt íródtak, Zsigmond 1431. évi megérkezésekor: „E könyv tartalmazza Zsigmond, a kiváló fejedelem és legyőzhetetlen római király, Isten kedvezése folytán a császári fejdíszsel való megkoronázás várományosa, számos hozzám intézett kérdésére adott válaszat. ...És ahol szándékom megvalósítására szellemem elégtelennek bizonyulna, feddjen meg (ti. császár) és folytonosan oktasson ki az általam nem tudott dolgokról, a különböző súlyok és mértékek mindegyikéről...”⁵⁹⁶

Még konkrétabb a szerző ajánlása a „*De ingeneis*” első könyvében: „... (a szerzőt) méltóztassa udvara familiárisai közé befogadni és kiváltságlevele tekintélye alapján a vízszerkezetek tervezésének magiszterévé (*ingeniorum super aquis magister*) kinevezni. (A szerző) szándéka az, hogy Magyarország vidékén lakhasson és napjait ugyanott végezhesse be, és hogy valamennyi víziépítményre felügyelhesen, s hogy Magyarország királyainak és elődeiteknek összes tetteit és viselt dolgait kódexekbe lejegyezhesse, legjobb képessége szerint mindenholnan összegyűjthesse...”⁵⁹⁷

A „*De machinis bellicis*” köztudomásúlag Mátyás-kori másolatban maradt fenn Budán, s került valószínűleg onnan Konstantinápolyba. Így csak a mű Zsigmondhoz való kapcsolása lehetséges, a kéziraté konkrétan nem. Mégis bizonyosra vehetjük, hogy az uralkodó ismerte a könyvet, mert míg a „*De ingeneis*” a polgári élet találmányait sorolja elő, addig az utóbbi munka, címének megfelelően, a hadiélet technikai újdonságait tárja az olvasó elé. A legújabb kutatás szerint 578 itáliai részesült Zsigmondtól címadományban, de csak 141-en jutottak több címhez, s köztük volt szerzőnk, Taccola is.⁵⁹⁸

Nem véletlen, hogy Taccola, akit sienai Archimedesnek is neveztek, a bevezetőben éppen a víziserkezetek terén szerzett jártasságára hívta fel Zsigmond figyelmét: a hegyre épült Sienát a szomszédos hegyekből kellett vízzel ellátni, biztonsági megfontolásokból a felszín alatt, amit Taccola hidraulikus találmányok sorával oldott meg. A szökőkutak és vízvezetékek építése valóban az uralkodó érdeklődésének

⁵⁹⁵ *Theresia Berg - Udo Friedrich: Wissenstradierung in spätmittelalterlichen Schriften zur Kriegskunst: Der „Bellifortis” des Konrad Kyser und das anonyme „Feuerwerkbuch”.* In: *Wissen für den Hof. Der spätmittelalterliche Verschriftungsprozeß am Beispiel Heidelberg im 15. Jh.* (Hg.: *Jan-Dirk Müller*) München, 1994. 169-232. o.; *Pamela O. Long: Power, Patronage, and the Authorship of Ars. From Mechanical Know-How to Mechanical Knowledge in the Last Scribal Age.* *Isis* 88, 1997. 6-8., 21. o.

⁵⁹⁶ Esetleg utalás Zsigmondnak a mértékegységekre vonatkozó reformelképzeléseire.

⁵⁹⁷ Valószínűleg nem jött Magyarországra, mint legutóbb is megírta *P. O. Long*: i. m. 14. o.

⁵⁹⁸ *Gisela Beinhoff: Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds (1410-1437).* Frankfurt am Main-Berlin-Bern, 1995, 245. o. és ismertetésünk: HK 109, 1996. 3.sz. 169-170. o.

homlokterében állt, s mint Zolnay László és von Stromer kimutatták, már az 1410-es évek óta igénybe vette külföldi, német mesterek szaktudását. A Regesta Imperii-ből tudjuk, hogy a nürnbergi Hartmann 1416-ban a budai várba történő vízvezetés megoldásért kapott fizetséget,⁵⁹⁹ 1424-ben Péter vízépítőmester pedig budai és visegrádi munkájáért; az adatokat még hosszan sorolhatnánk.⁶⁰⁰ Bertrandon de la Brocquière leírásából tudjuk, hogy Zsigmond komolyan gondolkozott egy Duna-zárólánc megépítésén, s a munkának neki is láttak. Az ötlet egyébként megvalósítható lett volna, később Mátyás Bécsnél létesített egyet, majd 1543-ban a törökök Budánál.⁶⁰¹

A Csapodi által említett attribúciós problémák jogosságát szépen mutatja a bécsi Kunsthistorisches Museumban őrzött „Kriegs- und Pixenwerch” (Ms. P 5014), amely a korábbi kutatás, például a kitűnő Gerhard Schmidt szerint is, Zsigmondhoz kapcsolható.⁶⁰² A kézirat datálásban, vagyis abban, hogy az 1450 körüli, a kutatók egyeértének, de újabban Willibald Katzinger a posztumusz dedikációs képet – a kézirat belső, tartalmi jellemzői alapján is – határozottan III. Frigyesnek tulajdonítja.⁶⁰³ A helyzetet csak bonyolítja, hogy Katzinger azonosítása után három évvel a kéziratról Wielfrid Tittmann még mindig mint Zsigmond hadikönyvéről szól⁶⁰⁴.

Most külön nem térünk ki a korszak népszerű műfajára, az 1420-tól egyre szaporodó ún. Feuerwerkbuch-okra, melyekre klasszikus munkájában már Iványi Béla is felhívta a figyelmet, s bécsi gyűjteményekből ismerteti is őket.⁶⁰⁵

Történeti adatok

Magyarország két irányból is igen korán kapcsolatba került a tűzfegyverekkel, nyugaton a német, délen az itáliai hatás érvényesült. Nem tévedünk, hogy ha a XV. század elejéig a déli hatást – a dalmáciai és boszniai hadjáratok miatt – sokkal fontosabbnak értékeljük. Délről nem egyszerűen balkáni hatással kell számolni, hanem a mögötte álló itáliai, elsősorban velencei tapasztalattal és befolyással is.

Ha sorba vesszük legkorábbi forrásainkat, azt találjuk, hogy az ágyú „bombarda”-ként való legkorábbi előfordulásai déli hatásra mutatnak, nem véletlenül mindkettő a zágrábi belharcokhoz kapcsolódik. Iványi ezeket, éppen partikularitásuk miatt, nem méltatta figyelemre. Ugyanakkor jelentőségüket éppen az adja, hogy a tűzfegyvereknek a királyi hatalomtól független terjedését tanúsítják. Zsigmond ugyanis 1392. január 8-án rendelte el, hogy vizsgálják ki: milyen körülmények között lövetett háromszor ágyúból a

⁵⁹⁹ RI No. 1997. Leeds, 1416. júl. 8.

⁶⁰⁰ V. ö. Zolnay László: Buda középkori vízművei. *Történelmi Szemle* 4, 1961. 16-54. o.

⁶⁰¹ Kalmár János: Duna-zárólánc a XVI. századból. Budapest, 1947. 9.sz. 345-346. o.

⁶⁰² G. Schmidt: Zsigmond császár és a könyvfestészet. I. m. 183. o. (2. sz. jegyzet).

⁶⁰³ W. Katzinger: Fortschritt im Krieg. Zum Aufkommen der Feuerwaffen in Europa. In: Kaiser Fridrich III. Innovationen einer Zeitenwende. (Hg.v.: W. Katzinger - Fritz Mayrhofer) Linz, 1993. 46. o.

⁶⁰⁴ W. Tittmann: Die importierte Innovation. China, Europa und die Entwicklung der Feuerwaffen. In: Europäische Technik im Mittelalter 800 bis 140. Tradition und Innovation. Ein Handbuch. (Hg. v.: Uta Lindgren) Berlin, 1996. 318. o.

⁶⁰⁵ Összefoglalóan I. P. O. Long: i. m. 16-21. o.

zágrábi püspök a városra.⁶⁰⁶ Nem meglepő az sem, hogy 1397. január 8-án viszont éppen a püspök vádolta meg a polgárokat tűzfegyverek használatával.⁶⁰⁷ A szövegezésre jellemző az ágyúk korai megjelenését övező gyanakvás és ellenszenv. A szöveg szerint a polgárok ágyúzását inkább a pogányok és törökök művének lehetne tartani, s az írrok Damján ágyúmestert *nigromaticus*-nak, azaz ördöngős ismeretek tudójának nevezi. 1422-ban ismét a kanonokok nyitottak tüzet – talán kézi fegyverekből is (*pixides*) – a polgárvárosra, amit a polgárok ugyanazon évben viszonzottak.⁶⁰⁸

Az erős itáliai, balkáni hatás és a balkáni fegyverkereskedelem ismeretében a magyar „puska” szó német etimológiáját illetően is óvatosabbak lennének. A szó kétségkívül a német „büchsen”-nel közös eredetre vezethető vissza, igen valószínű azonban, hogy nem hazai hangtani fejlődés eredménye, hanem magukkal az importált déli fegyverekkel együtt érkezett. Az ilyen vonatkozású korai magyar-délszláv érintkezés a XIV. század közepére nyúlik vissza: a velencei szenátus 1351-ben Zarába küldött puskásokat a magyarok ellen „sclopi VIII, cum quibus prohihi possint sagitamenta et balote cum igne”.⁶⁰⁹ Jól ismertek a további, részben magyar vonatkozású adatok is.⁶¹⁰ 1428-ban Galambóc ostromakor állítólag olasz puskások harcoltak a magyarokkal, számukat 200-ra tették, s az ostrom egyúttal az első olyan királyi oklevelek kiállítására adott alkalmat, amelyek részletesen és dicsérőleg említettek ágyúsokat (Rozgonyi Cecília „ex pixidibus et bombardis” löveti a várat, Rozgonyi István saját kezűleg céloz az ágyúkkal). Az első, királyi kegyet élvező királyi tüzér, „magister pixidum nostrae maiestatis” a bátor tetteket végrehajtó Johannes Gansar de Argentina alias Strasburg volt, nevének említésére 1421. május 25-én kerül sor Trencsénben, de 1430-ban is olvashatunk a „királyi ágyúk mesteréről”, akit akkor Johannes de Peillimanaw-nak hívtak. Bizonyos, hogy a dubrovnikai kistanács 1428. augusztus 7-én „puscas sive schipos”-t említ. Az 1430 körüli latin-magyar Schlägli-szójegyzék „pixis/puska” tételének forrása – esetleg egy már meglévő „doboz” jelentésű „puska/buksza” szó jelentésátvitelének kiváltója – így nyugodtan lehet egy délszláv szóalak.⁶¹¹ Végül jelezzük, hogy a szakirodalomban a Zsigmond-kori magyar tüzérség gyöngyszemeiként szoktak hivatkozni a francia utazó, Bertrandon de la Brocquière által 1433-ban megcsodált belgrádi ágyúkra. Véltetően a

⁶⁰⁶ Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae. (Ed.: *Ivan Krst Tkalcic*) U Zagrebu, 1889. T. 1. (a továbbiakban: Mon. Zagrab I.) 330. o., Nr. 355. Ugyanarról január 9-én 330-331. o., Nr. 356.

⁶⁰⁷ Mon. Zagrab I. Nr. 378-384.

⁶⁰⁸ Mon. Zagreb II. Nr. 31. 1422 május, június, július: „machinas et pixides sonorosas” (29. o.), majd uo. Nr. 32. 1422 szeptember 7. „missis ... bambardis”. 1473-ban értelmelve említi (uo. Nr. 290.): „pixides sive bombardae manuales”

⁶⁰⁹ Fire-Arms in the Balkans on the Eve of and After the Ottoman Conquests of the 14th and 15th Centuries. In: War, Technology and Society in the Middle East. (Ed.: *V. J. Parry*) London, 1975. 165. o.

⁶¹⁰ *Miklós Zoltán*: Nagy Lajos tüzérsége. HK 28, 1927. 520-552. o., kiegészítése HK 29, 1928. 137-141. o. E fegyverek igen korai balkáni terjedésére *Ágoston Gábor*: A tűzfegyverek elterjedése a muszlim világban. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv. (Szerk.: *Tusor Péter*) Budapest, 1998. 176-184. o.

⁶¹¹ Schlägli szójegyzék in: Régi magyar glosszárium. Budapest, 1984. 582. o.; *Mollay Károly*: Német-magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Budapest, 1982. 452-453. o. bizonyítja, hogy hangtanilag a németből is származhat. A „pixis” (=„doboz”) latin szó a XIII. században tűnik fel, Mollay valószínűsíti, hogy a magyar „puska” már ekkortól adatolható. *Kniezsa István*: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Budapest, 1974. (2. kiadás) 725-726. o. szintén a német-magyar elsőség mellett van, s úgy gondolja, éppen a magyarból kerülhetett át a horvátba. 1432-ben Vlad Dracul román nyelvű levelében szintén a puska szót használja. In: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Vol. 4. Hermannstadt, 1937. Nr. 474.

legnagyobb ágyú megegyezik azzal, amit még Lazarevics István despota zsákmányolt 1425-ben Szrebrenyica környékén a bosnyákoktól és székvárosában helyezett el.⁶¹²

A tűzfegyverek terjedése legjobban egy forrástípusban, a városi számadáskönyvekben követhető nyomon. 1390 körülről, a XIV. század végéről pontosan nem datálhatóan említik a nagyszebeni számadáskönyvek a „buchseynmeister”-t, és a „buchsyn”-hoz szükséges kerekeket, Sopronból pedig 1404-ben értesülünk az első tűzfegyverekhez való alkatrészekről, („chanuner,” „schieszeug”). A Zsigmond-kori oklevéltár első, pontosan datálható városi tüzmeister-adata 1415. január 23-áról származik, amikor a pozsonyi városi tanács előtt megjelent „Heinrich der Puchsenmayster.”⁶¹³ Zuzana Nemcová kutatásai szerint ugyanő már 1414-ben feltűnt a városban.⁶¹⁴ Az 1439-1441 közötti évekből pedig már számos pozsonyi adattal rendelkezünk, tudjuk például, hogy egy nagyobb és egy kisebb kaliberű ágyú, két, kőgolyókat lövő ágyú és legalább 50 puska készült el. 1440-ben pedig az egyiket ki is próbálták a városi zsidó temetőnél.⁶¹⁵

A Zsigmond-kori oklevéltár újabb kötetében is található egy-egy fontos ágyú-előfordulás. Érdekes módon az adatok sora 1411-el kezdődik, jelezve, hogy a tűzfegyverek térnyerésének első jelentős évtizede az 1410-es évekre eshetett. Zsigmondnak a kassai bíróhoz és esküdtekhez írott levelét már Iványi is nagyra értékelte, s az eredetijét olvasta is. Ebből nem kevesebb derül ki, mint hogy a királynak saját ágyúi voltak, melyek sorsát figyelemmel kísérte. Iványi még úgy vélte, hogy a kilenc kocsival Budáról Kassára csak *egy nagy* ágyút küldtek, ám a teljes szövegből kiderül, hogy a szekereken *több* ágyút szállítottak, s pontos számukról jelentést várt a király.⁶¹⁶

Zsigmond 1412. február 11-i, Sebenico városának szóló levelét azonban nem ismerte Iványi. Ebben arra kérte a várost a király, hogy mivel rövidesen Dalmáciába vonul seregével, tegyék alkalmassá az utakat ágyúi „bombardae nostrae” szállítására.⁶¹⁷ Ugyanazon év október 30-án Zágrábból a cividalei tanácsnak és városnak üzent tanácsosa által, hogy seregének tervezett friauli megérkezése előtt készítsék elő számára a lovakat, hadigépeket, ágyúkat, kocsikat és létrákat.⁶¹⁸

Zsigmond 1413. május 26. után, vélhetően Észak-Itáliából kelt, Stibor erdélyi vajdának szóló levelét hasonlóképpen nem ismerte Iványi. Abban arra ad utasítást a király, hogy a magyarok által ostromolt Dévénnel szemben nem kell ostromtornyokat építeni. Nagy ágyúja ugyanis teljes felszerelésével és Mihály ágyúmeisterrel együtt Budán van, s a király azt sejteti, hogy azt bármikor a vár alá tudja küldeni.⁶¹⁹ A két

⁶¹² Fire-Arms ..., i. m. 185. o.

⁶¹³ *Szentgyörgyi Mária* szíves közlése az akkor még megjelenés alatt álló V. kötetből (No. 122., 88. o.)

⁶¹⁴ Archiv Hl. Mesta SR Bratislavy, Fond Mesto Br., Magistrátny protokol 2 a 1., fol. 79.; *Zuzana Nemcová*: Počiatky puškarskeho remesla v Bratislave. *Vojenská História* 2, 1998. 87-89. o.

⁶¹⁵ Uo.

⁶¹⁶ ZsO III. Nr. 57. : a „quaedam bombardá” a „bombardum” többes tárgyesete.; *Iványi Béla*: A tüzérség ... i. m. 19. o.

⁶¹⁷ ZsO III. Nr. 1728.

⁶¹⁸ Uo. Nr. 2853.

⁶¹⁹ ZsO IV. Nr. 662.

oklevélből az tűnik valószínűnek, hogy a király ágyúit Budán tartotta készenlétben, s az egyes hadjáratokhoz onnan indította útnak azokat, mint fentebb láttuk Kassára, vagy tervezte küldeni – nyilván vízi úton – Dévényhez.

A városi számadáskönyvekben az 1420-as évektől kezdve folyamatos említések bizonyítják a tüzérség városi jelenlétét. Az ágyúk, puszkák számát városonként nagyobb mennyiségűnek lehet tekinteni, bár figyelemre érdemes, hogy az ágyúesterek száma még igen alacsony, általában egy-két fő. (Igaz, az időben Prágában sem voltak többen.)⁶²⁰ Ugyanakkor a források a tüzérséggel kapcsolatos német szaknyelv általános használatára utalnak. A szétszórt forráshelyekből az ágyúesterek feladatköre is rekonstruálható.⁶²¹

A XV. század első évtizedeire, Zsigmond uralkodásának végére a tüzérség minden jel szerint, a az európai fejlődéssel lépést tartva, a magyarországi haderő szerves részévé vált. Olyan természeteséggel, mint ahogyan Vegetius 1457 és 1460 közötti angol parafrázisában már az ostromgépek között szerepelnek az ágyúk.⁶²² Az ország a német és észak-itáliai tüzesterek és fegyverkereskedők felvevő piacaként részesült a technikai fejlődésből, de ez Közép-Európában másutt is így történt. E folyamatot vélhetően elősegítette a világlátott, sokat utazó Zsigmond és udvara, sőt – elsősorban Stromer eredményeire hivatkozva – állíthatjuk, hogy különböző megfontolásokból, több-kevesebb intenzitással segítette, támogatta is azt. Zsigmond, a politikai reformer arcképéhez bizonyosan hozzá tartozik a „technika pártfogója” jelző, ami jól kiegészíti az előbbi, s annál sok tekintetben igazabb is.⁶²³ A művészet és a technika a korban nem állt messze egymástól, a tervezők, a „Künstleringenieur”-ök igazi művészeknek tartották magukat és nem véletlen, hogy az első technikai traktátusok valójában képes enciklopédiák voltak, sokszor igényes illusztrációkkal. Megkockáztatjuk, hogy az uralkodót nem is elsősorban a katonai szempontok vezették, hanem fordítva, az új építészeti, hidraulikai megoldások ismertették meg vele kora haditechnikai újításait. Az egyre gyarapodó feldolgozások és források inkább arra utalnak, hogy az uralkodó technikai kíváncsisága a művészetek, a polgári és haditechnika hazai fogadtatására egyaránt kedvező befolyást gyakorolt.

⁶²⁰ *Miloslav Polívka*: Prager Waffenhanderwerke des 14. und 15. Jhs. Zum Stand und zu den Veränderungen in der Hussitenzeit. In: *Das andere Wahrnehmen*. Festschrift August Nitschke. Köln-Weimar-Wien, 1991. 309-322. o.

⁶²¹ Sopron város felfogadja a nürnbergi Wieland Sebaldot egy esztendőre, 1546. augusztus 1.: „Nevezett köteles a kijelölt és neki átadott nagy és kis ágyúkat oly sokszor, amint az szükséges, szorgalmasan tisztogatni, parancsra történő tüzeléshez mindenkor készenlétben tartani, a lőport és egyéb szükségleteket kezelni, gondosan ügyelni a lőszerre és egyéb eszközökre, az észlelt hiányokra és fogyatékokra a város vezetőit figyelmeztetni, békés és háborús időkben, ahányszor szükséges, az adott parancsra tüzelésnél és tüzszer készítésében készségesnek és szófogadónak mutatkozni és hasznosítani magát, a város javát és hasznát előmozdítani, a kártól megóvni és tehetsége szerint mindazt megtenni, ami egy derék, hűséges fegyvermesterhez illik. A polgármester tudta nélkül a bel-, vagy külvárostól egy éjszakánál hosszabb ideig nem lehet távol”. In: *Tirnitz József - Szakács Anita*: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái. I. 1533-1554. Sopron, 1996. Nr. 114., 58. o.

⁶²² *M. G. A. Vale*: New Techniques and Old Ideals: The Impact of Artillery on War and Chivalry at the End of the Hundred Years War. In: *War, Literature and Politics in the Late Middle Ages*. (Ed.: *C. T. Allmand*) Liverpool, 1976. 70. o.

⁶²³ Leghatározottabban ezt eddig *W. v. Stromer* fogalmazta meg: *Die Gründung ... i. m.* 104-105. o.

A ZSIGMONDKORI OKLEVÉLTÁR ÉS AZ IDŐK VÁLTOZÁSAI

Amikor Fejérpataky László, a Nemzeti Múzeum 32 éves tisztviselője 1889-ben a Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottsága előtt bemutatta egy Zsigmondkori oklevéltár tervezetét, nem csak egy, a levéltári forráskiadás szempontjából elhanyagolt fél évszázadra hívta fel a bizottság nála lényegesen idősebb tagjainak figyelmét, hanem a levéltári források újszerű közlési módjával meg is botránkoztatta a bizottság tagjainak jelentős részét. Fejérpataky ugyanis eredeti elgondolásában a Mohács előtti Magyarország levéltári forrásanyagának lehető teljességét kívánta számításba venni kevésbé értékesnek tartott irattípusok (pl. perhalasztások) részbeni kihagyásával, ugyanakkor, az oklevéltárak esetében addig általánosan alkalmazott teljes szövegű közléssel szakítva, latin nyelvű kivonatba illesztett eredeti latin szövegrészekkel vélte növelni az egy kötetben belül közölhető levéltári egységek számát.

Fejérpataky javaslatát a bizottság elvetette és úgy határozott, „hogy az oklevéltárban az oklevelek egész terjedelmükben közöltöessenek; csakhogy a kiadandó oklevelek megválasztása nagy körültekintéssel történjék és egyedül az ország általános politikai, művelődési és egyházi történetét érdeklő oklevelek vétessenek föl”, „kiváló figyelmet fordítva a donatiokra, azon korban előkelő szerepet vitt, az ország történetére döntő hatással bíró családok múltjára és általában arra, hogy minden a gyűjteménybe leendő felvétele az elmondott szempontok valamelyikével indokolható legyen.”⁶²⁴

Fejérpataky nem tehetett mást, nekilátott a munkának és 1895-ig zömmel saját kezűleg másolt le 3000-nél több oklevelet közel 80 levéltárban. Nincs adat arra, hogy a Nemzeti Múzeumban, a budapesti egyetemen és az Akadémián egyaránt aktív, egyre nagyobb tudományos tekintélyre szert tett tudós foglalkozott volna további anyaggyűjtéssel, vagy meglévő másolatainak kötötté formálásával. Kéziratát 1923-ban bekövetkezett halála óta előbb az Akadémia Történettudományi Bizottsága, majd könyvtárának kéziratára őrizte, illetve őrzi. Annak megismerése érdekében, hogy milyen szakmai körülmények között zajlott le Fejérpataky vázolt kezdeményezése, nem árt ugyancsak nagy vonalakban áttekinteni a Mohács előtti levéltári források feltárására és közzétételére vonatkozó főbb törekvéseket és akadályokat.

A Várad Regestrum

A műfaj első megvalósult produktuma a Fráter György váradi püspök által 1550-ben Kolozsváron kinyomtatott Várad Regestrum volt.⁶²⁵ Hogy ezt – az akkoriban már kb. 350 éves jegyzőkönyvet – milyen célból tartották szükségesnek nyomtatásban megjelentetni, tulajdonképpen csak találgathatjuk. Lehet, hogy esetleg a püspöknek,

⁶²⁴ Mályusz Elemér: A Zsigmondkori oklevéltárról. *Századok* 116. (1982) 923-958. o.

⁶²⁵ Ritus explorandae veritatis, quo Hungarica natio in dirimendis controversiis ante annos trecentos et quadraginta usa est, et eius testimonia plurima in Sacratio summi templi Varadien. reperta. Colosuarii 1550. *Karácsonyi János – Borovszky Samu: Az időrendbe szedett várad tüzesvaspróba-lajstrom.* Budapest 1903.

vagy kísérete valamelyik tagjának már volt a kezében III. Ince pápa regestrumainak nyomtatott kiadása, s ennek mintájára született meg a váradi egyház regestrumának kiadása Kolozsváron.⁶²⁶

Egy azonban biztos, e jegyzőkönyv-jellegű, kb. 350 éves kézirat kinyomtatása a történeti értéket felismerő humanista szellemet dicséri. Akár magának a püspöknek, akár valamelyik tanácsadójának köszönhetjük a közzététel ötletét, benne a Mohács előtti magyarországi levéltári anyag első publikálóját tisztelhetjük, aki – sajnos – sokáig nem talált követőre. Azt sem mulaszthatjuk el megemlíteni, hogy ez a közzététel felmérhetetlen szolgálatot tett a későbbi századok középkor-kutatóinak, mert a Váradi Regestrum nélkül sokkal szegényebb lenne a tatárjárás előtti évtizedek története.

(Zárójelben, némi rezignáltsággal jegyezhetjük meg: szerencsés körülmények között született meg ez a publikáció. A kötet ugyanis nem tartalmazott a levéltárfenntartó érdekeit sértő adatokat, így közzététele nem ütközhetett akadályba.)

A jezsuiták és követők

Az általános európaiól lényegesen eltérő magyarországi viszonyok között Hevenes Gábor (1656-1715) volt az első, aki történeti kutatásához levéltári anyagot kívánt felhasználni, bár az is lehetséges, hogy a zömmel Mohács előtti levéltári anyag másolatban való hozzáférhetővé tételével csupán a jezsuita egyháztörténészek munkáját kívánta segíteni. Ő volt az első, aki 1702-ben Kolonich Lipót esztergomi érsektől engedélyt kapott a primási levéltárban végzendő kutatásra és másolatok készítésére. A levéltári anyag ily módon történő gyűjtését elősegítendő jelentette meg *Modus materiae conquirendae pro annalibus ecclesiasticis regni Hungariae continuandis* című módszertani írását.⁶²⁷ Munkásságának eredményét 96 kötetbe kötve az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtárának kéziratára őrzi.

Hevenes több intézménynél végzett kutatásokat, így a Magyar Kamara archívumában is. Biztosra vehető, hogy ezekben a kötetekben – ha nem is nagy számban – vannak olyan oklevélszövegek, amelyek csak itt maradtak ránk.

Hevenesnek kor- és rendtársa volt Cseles Márton, akinek 12 kötetnyi iratmásolatát ugyancsak a budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratára őrzi. Feltehetően Cseles volt az első magyar, aki a vatikáni levéltárban is járt forrásgyűjtő tevékenysége során.

A XVIII. században folytatódott a forrásfeltárásnak (kutatásnak) az a sajátos módja, hogy ha valaki a régi századok története iránt érdeklődött és olyan iratokba kapott betekintési lehetőséget, amelyeknek lemásolását is engedélyezték (esetleg a birtoknevek elhagyásával), a féltve őrzött iratot, oklevelet legtöbbször teljes szövegével lemásolta, s a másolatokat gyűjteménnyé formálta. Ezt a forrásfeltáró és -gyűjtő tevékenységet a században legeredményesebben Kaprinai István jezsuita (1714-1786) művelte,

⁶²⁶ *Sirloto, G.*: Innocentii tertii pontificis maximi decretalium atque aliarum epistolarum tomus I. Romae 1543.

⁶²⁷ *Hölvényi György*: Hevenes Gábor útmutatásai a történeti forrásanyag gyűjtéséhez. In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei VI.* (1972) 147-152. o.

legalábbis ránk maradt 156 kötetes gyűjteménye – ugyancsak a budapesti Egyetemi Könyvtárban – erre enged következtetni.

A század forrásfeltárói között meg kell említeni Cornides Dánielt (1732-1787) is, akinek „kéziratok gyűjteményében – félig-meddig meg is szerkesztve – együtt volt a középkori Magyarország addig legrendszeresebb, kritikailag alaposan ellenőrzött oklevéltára.”⁶²⁸ Diplomatariumának 12 kéziratos kötetét a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára őrzi.

A Hevenesi, Cornides és Kaprinai nevével fémjelzett, lényegében az elérhető levéltári egységek másolását és a másolatok gyűjtését jelentő korszak utolsó képviselője, egyben ezt a rendszert továbbfejleszteni kívánó személyisége Kovachich Márton György (1744-1821) volt. A forrásfeltárást, Cornidesszel egyetértve, ő is a Mohács előtti korszakra szűkítette, amelyben viszont teljességre törekedett. Céljának megvalósulását egy olyan intézetben képzelte el, amely korszak teljes anyagának (másolatban történő) gyűjtését tartja feladatának, éspedig a másolatokat jelzetrendben őrizve, meghatározott adatokat tartalmazó kivonatokkal, időrendi, személynév-, helynév- és tárgymutatóval ellátva. 1792-ben nyomtatott kötetben vázolta fel ennek az Institutumnak a feladatát, amely többek tetszését elnyerte. Az Intézetbe többen jelentkeztek munkatársként, köztük Skerlecz Miklós és Hajnóczy József. Az új Intézet működése azonban nem tartott soká. Az 1794. év jakobinus eseményei súlyos csapást mértek a vállalkozásra. Kovachich, intézeti tervét feladva, gyűjtését 1797-ben eladta az Institutum kiemelkedő támogatójának, Széchényi Ferencnek, így a másolatokat ma az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.⁶²⁹

A XVIII-XIX. század történetírói az előbbieken ismertetett, XVII-XVIII. századi feltárások során létrejött iratmásolatokból merítettek. A gyűjtemények alapján önálló, nyomtatott forráspublikáció nem született, egyedül a Fejér György által szerkesztett Codex diplomaticus támaszkodott számottevő módon rájuk, felhasználva ugyanakkor a Magyar Kamara archívuma, továbbá egyes egyházi és családi levéltárak rendelkezésére bocsátott másolatait, kiegészítve azokat hazai és külföldi kiadványok közleményeivel.⁶³⁰

Összefoglalóan: a vázlatosan ismertetett korszakot alapvetően az határozta meg, hogy a levéltárak élő jogokat biztosító iratokat őriztek, ezért a tulajdonosoknak (a levéltárak fenntartóinak) érdeke volt, hogy illetéktelenek ne jussanak olyan adatokhoz, amelyek az ő birtok- vagy egyéb jogaikat sérthetnék, személyükre vagy családjukra kompromittáló adatokat hoznának nyilvánosságra. A védekezés legjobb módja a teljes elzárás volt, egyes iratokhoz hozzájutni, azokat lemásolni, majd publikálni csak személyes kapcsolatok révén lehetett

Felmerülhet a kérdés, hogy amikor Kovachich Márton György 1792-ben a teljes Mohács előtti iratanyag gyűjtését tűzte ki célul intézete elé, vajon a mai értelemben

⁶²⁸ *Jakó Zsigmond*: A középkori okleveles források kutatása Erdélyben. In: Erdélyi okmánytár I. (1023-1300) 17. o.

⁶²⁹ Kovachich Márton György intézetéről bővebben: *V. Windisch Éva*: Kovachich Márton György és a magyarországi levéltári anyag feltárása a XIX. század elején. *Levéltári Közlemények* XXXVII. (1966) 63-112. o.; *uő*: Kovachich Márton György és a magyar tudományszervezés első kísérletei. *Századok* 102. (1968) 90-144. o.

⁶³⁰ A XVII-XVIII. századra vonatkozóan bővebben *I. Borsa Iván*: A magyar medievisztika forráskérdései. *Medievisztika és a levéltári anyag. Levéltári Közlemények* XLIV-XLV. (1973-1974) 104-120. o.

teljes Mohács előtti iratállományra gondolt-e, vagy csupán azokra az oklevelekre, iratokra, amelyeket a tulajdonosok/fenntartók lemásoltatni, így publikussá tenni engedélyeztek volna? Kérdés lehet az is, hogy Kovachichnak – akárhány levéltárban megfordult is az országgyűlések nyomait keresve – lehetett-e egyáltalában fogalma arról, hogy a (mai értelemben vett) teljesség hány százezer darabra rúghat? Minthogy a második kérdésre a válasz minden bizonnyal nem, így az első kérdésre azt a választ kell adni, hogy Kovachich csak a várhatóan engedélyezendő iratokra gondolt.

A korszak viszonyainak felvázolásához választ kell adni arra a kérdésre is, hogy az akkori másolók miként másolták a Mohács előtt írt latin szövegeket? Minthogy az akkori latin nem csak írott, hanem beszélt latin is volt, általánosnak mondhatjuk, hogy a saját korukban általánosnak tartott helyesírást követték. Vagyis a középkori „e”-t, ha „ae” helyett írták, „ae”-nek másolták; a magánhangzó előtti „ti” szótagot nem írták „ci”-nek; az „u”-„v”-„w” betűk alkalmazása egyenetlennek mondható, az „u” és „v” hangértéke gyakran felcserélődött. A magyar és más vulgáris nevek/szavak esetében a másoló szabadon dönthetett: vagy átvette saját korának írásmódját, vagy betűhíven másolt.

Fejér Codex diplomaticusa még a latin nyelv elsődlegességét bizonyítja; a bevezető, az egyes szövegek elé írt kivonatok (Kopfregeest) és szerkesztői megjegyzések stb. latinul íródtak, ez azonban akkor természetesnek számított, hisz az országban 1843-ig a latin volt az állam hivatalos nyelve.

A levéltárak megnyitásától a második világháború végéig

1848 – ha nem is egy csapásra – lényeges változásokat eredményezett mind a levéltári anyag hozzáférhetősége, mind szabad publikálása terén. A levéltárak megnyíltak a történeti kutatás számára. A nagyobb levéltárak már nem csak raktárakkal és munkaszobákkal rendelkeztek, gondoskodniok kellett „dolgozó szobák”-ról is, ahol történetszakemberek levéltári anyaggal dolgozhattak. A 22 éves Frankl (később Fraknói) Vilmos 1863-ban kapott kutatási engedélyt a magyar kamara levéltárában egyháztörténeti kutatás végzésére. 1874-ben az Archivum regniből jött létre az Országos Levéltár, s hivatott lett arra, hogy megszűnt központi szervek iratanyagát átvegye. Az átvett iratok kutatása 1790-ig szabaddá vált. A történetszakemberek közül különösen a Mohács előtti korszak kutatói mutattak nagy aktivitást.

Az Árpád-kori új okmánytár

A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága szinte megalakulásától elsődleges feladatának tekintette, hogy a magyar történet írásos forrásait, s azokon belül a Mohács előtti korszak levéltári anyagát, sorozatokba illesztve, közzétegye. Ebben nagy szerepet játszott Wenzel Gusztáv, aki 1854-ben terjesztette a bizottság elé egy Árpád-kori új okmánytár tervét. (Feltehetően Fejér Codex diplomaticusának Árpád-kori köteteit tekintve régi okmánytárnak.) Wenzel – részben korrigálva Fejér köteteit, részben azokat kiegészítendő – négy kötetre tervezte sorozatát.

Ekkor még nem ismerhette a Magyar Kamara levéltárának gazdag anyagát és feltehetően arra sem számított, hogy egyes családi levéltárak is segíteni fogják sikeres köteteit. 1860 és 1874 között a tervezett négy kötet helyett tizenkét kötetben tett közzé Árpád-kori okleveleket a pannonhalmi levéltár, az Országos Levéltárba akkoriban bekerült központi levéltárak és számos családi levéltár anyagából, de vett át szövegeket az előző korszak másolótól és külföldi publikációkból is. Munkáját Czinár Mór, Érdy János, Knauz Nándor, Szabó Károly és mások segítették.

Wenzel eleinte csak teljes szövegeket közölt, élükön magyar nyelvű felírással (rövid regesztával), a publikált szöveget új bekezdésben a forrás idézése követi. Eredetiből történt közlés esetén a forrás annak idején csak az őrző levéltár megjelölést jelentette (pl. szentmártoni főapátság, budai kir. kamarai levéltár, a főmélt. herceg Batthyány család levéltára stb.), közelebbi jelzet nélkül. Ha viszont nem eredetiből vette a szöveget, hanem kapta, így írja le a forrást: „Leírta Horvát István az Amade grófok csalóközi(!) levéltárából. Érdy.” Nyomtatásból átvett szöveg esetében bibliográfiai leírást adott, illetve csak rövid kivonatot közölt. A II. kötettől kezdődően a forrás idézését megelőzi az oklevél anyagának és pecsétjének rövid leírása, bár eleinte még nem következetesen.

A helyesírást illetően előszavában ezt írja: „úgy írtam a szöveget, miképp azt írták volna, ha az akkor általában szabályul elismert orthographiát szigorúan követik.” Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy közsavak kezdetén meghagyta a nagy kezdőbetűt, ugyanígy az „u”, „v” és „w” betűket, hangértéküktől függetlenül; a „ti”-„ci” és magánhangzó esetében az írta, amit látott, kivéve a pápai okleveleket, ahol minden esetben a „ti” írást tartotta szabályszerűnek.

A kötetekhez index készítését még nem tartották követelménynek, így a 12 kötet mutató nélkül jelent meg. Az igény nem sokkal később feléledvén az akadémiai bizottság a kötetekhez közös mutatót készíttetett.⁶³¹

Wenzel Gusztáv – mondhatni – megalapítója volt a Mohács előtti levéltári források alkorszakoként történő közlésének és ezen belül a teljességre való törekvésnek; első közlés esetében mindig teljes szöveget adott; a latin szövegek közlésekor nem követte a XIX. század első felében a folyamatosság jegyében akkor még létezett latin helyesírást, de nem követte azt a közlési módot sem, amely azt tartotta helyesnek, hogy az eredeti minden betűjét (a kis és nagy betűt is) szolgálai utánózzák még esetleg szó közepén is. Az interpunkciót is az eredetinek megfelelően közölte, ennek következtében egyik-másik oklevél szövegében alig akadt pont vagy vessző a közölt szóhalmazban.⁶³²

Félreértések elkerülése végett meg kell jegyezni, hogy már az előző korszakban is voltak főleg hely- és intézménytörténeti forráspublikációk történeti munkák szövegébe iktatva, vagy függelékként csatolva. A XIX. század harmadik harmadában megindult a vármegyék, városok, egyházi intézmények, családok levéltárában levő, vagy reájuk vonatkozó, Mohács előtti oklevelek publikálása is. Vizsgálódásunk ezekre nem terjedt ki.

⁶³¹ Wenzel-idézet az Árpád-kori új okmánytár I. kötetének bevezetéséből. Az indexet Kovách Nándor készítette és 1899-ben jelent meg.

⁶³² Például a Hazai okmánytár I. kötete.

Az Anjou-kori okmánytár

Az Árpád-kori új okmánytár 12. kötetét két évvel – 1876-ban – követte az Anjou-kori okmánytár I. kötete, amelynek előszavát Nagy Imre akadémiai levelező tag írta. Előszavából megtudjuk, hogy a még előkerülő Árpád-kori oklevelek (az általa szerkesztett) Hazai okmánytárban és a Történelmi Társulat oklevéltárában (a Hazai oklevéltárban) fognak napvilágot látni, és hogy az „Akadémia Történelmi Bizottsága ... elérkezettnek látta az időt, hogy az oklevelek kiadásában az Anjou-házból származott királyaink korszakára terjeszkedjék ki”, és a szerkesztéssel Nagy Imrét bízta meg.⁶³³

Az előszó nem közli, hogy az anyaggyűjtést mely levéltárakra terjesztik ki, azonban úgy tűnik, hogy az Országos Levéltárban végzett kutatásokon kívül, amelyekről nem történik említés, nagy szerepet szántak egyes levéltártulajdonosok és kutató történészek által felajánlott szövegeknek, amelyekért a szerkesztő – másokat buzdítandó – hangsúlyozott köszönetet mondott. – Az előszóban nincs semmiféle utalás a nagy másolatgyűjteményekre, melyek akkor már kikerültek a kutatók látóköréből, talán mert megnyílt az eredetiek bő kínálata, vagy mert nem tartották azokat kellő forrásértékűnek és a nagy tömegben nem volt könnyű eligazodni. Feltehetően mindez közrejátszott abban, hogy a másolatgyűjtemények a mai napig nem tartoznak az általánosan kutatott források közé. Pedig az elmúlt negyedszázadban már többször esett szó arról, hogy biztos van olyan másolat is, amelynek eredetije azóta elveszett vagy elkallódott, netán nagy mértékig megrongálódott, s ezért a megmaradt másolat hasznos lehetne a kutatás számára.

Az Anjou-kori okmánytár I. kötetének szövegközlési módja nem tért el lényegesen Wenzel gyakorlatától. Meg kell viszont említeni, hogy az akadémiai bizottság döntése értelmében a II-VI. kötetek szövegközlésében „az oklevelek közönségesen ismert formulái, a címek, solemniák s az olyan mondatok, melyek a tárgyukra nézve egymáshoz hasonló oklevelekben legtöbbször ugyanazon szavakkal jönnek elő, kihagyattak.” Ez az idézet Tasnádi Nagy Gyulának a VII. (utolsó) kötet szerkesztőjének 1920 április havában írt előszavában olvashatók, s azt is megtudjuk, hogy a szerkesztő ezt az utasítást célszerűtlennek, „sőt a tudomány szempontjából egyenesen károsnak” minősítette, ezért a Századok 1920. évi pótfüzetében megjelent szabályzatot vette figyelembe.

Az oklevéltárnak VIII. kötete is készült. Az 1940-es évek végén Sinkovics István, az Országos Levéltár osztályvezetője vette a kéziratot gondozásba, de kiadhatóságának reménytelensége, illetve Sinkovics Istvánnak az egyetemre történt áthelyezése következtében az úgy lekerült napirendről.

A két világháború közötti két évtized nem kedvezett a Mohács előtti levéltári anyag publikációjának. Ezt legjobban az Anjou-kori okmánytár VIII. kötetének sorsa illusztrálja, hisz Tasnádi Nagy Gyula kézirati hagyatékát sem sikerült tető alá hozni. Kiemelkedő volt viszont e két évtized alatt Szentpétery Imrének Az Árpád-házi királyok

⁶³³ Nagy Imre nevéhez a fent említetteken kívül még olyan középkori forráskiadványok is kapcsolódnak, mint Sopron vármegye és a Zichy család oklevéltára.

okleveleinek kritikai jegyzéke című munkája. Az Akadémia Történelmi Bizottsága által 1913-ban elfogadott terv értelmében Szentpétery Imre két évtized alatt három füzetben (1923, 1927, 1930) tette közzé az I. kötetet IV. Béla okleveleivel bezáróan. Ezt a háború alatt (1943) a II. kötet 1. füzetét követte V. István okleveleivel.

A háború alatt központi kezdeményezéssel két Mohács előtti oklevélpublikáció hagyta el a nyomdát. Az egyik 1941-ben a Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 címmel Fekete Nagy Antal és Makkai László munkája, a másik 1943-ban A nagykállói Kállay család levéltára I-II. kötet (1224-1386) Szentpétery Imre szerkesztésében, alkalmi munkacsoport közreműködésével. Az első latin szövegeket közölt francia nyelvű apparátussal, a másik a latin oklevelekről magyar nyelvű kivonatokat adott közre. Mindkettő politikai indíttatású volt: az első a magyar álláspontot kívánta dokumentálni a román kontinuitási elmélettel szemben, a másik Kállay Miklós miniszterelnök népszerűségét remélte ezzel segíteni. Mindkettő „rohammunkával” készült.

Kristó Gyula szegedi egyetemi tanár hervadhatatlan érdeme, hogy olyan nagy fába vágta fejszójét, mint az Anjou-kor teljes levéltári anyagának kivonatokban történő közzététele. Az iskolát alapított professzor, tudósjelölt és tudóssá vált tanítványaira támaszkodva, a 80-as években kezdett könyvészeti és levéltári anyaggyűjtő munka eredményeképpen sorozatában 1990 és 1998 között kilenc kötetet jelentetett meg 6989 magyar nyelvű kivonattal. (A kilenc kötet közül öt saját munkája.)

Mint az I. kötet előszavából megtudható, célja az volt, hogy az induló sorozatban helyet kapjon „minden Anjou-kori okmány függetlenül attól, hogy már megjelent nyomtatásban vagy sem”. Levéltári anyaggyűjtésük a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárának és Diplomatikai Fényképgyűjteményének anyagára épült és oly mértékig törekszik a teljességre, hogy az eredeti, az átírt és a tartalmilag átírt okleveleken kívül – a megbízó oklevelektől eltekintve – kiterjed az oklevelek említésére is.

Ugyancsak az előszó tájékoztat arról, hogy az egyes oklevélszövegekről készült „regesza az irat minden fontos információjára tekintettel van, a formulás részeket azonban – a szavatossági formulára történő utalást kivéve – nem közli”. Az egyes köteteket névmutató zárja. A papírral való takarékoskodást levéltárak, könyvtárak és folyóiratok, köz- és tulajdonnevek tekintetében számos erős rövidítés segíti.

Tiszteletre méltó vállalkozás.

A második világháború után

A Zsigmondkori oklevéltár

Fejérpataky Lászlónak, a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárosának 1889-ben tett javaslatát e cikk első bekezdéseiben vázoltam. Javaslatainak lényege közel 110 év távlatából is koncepciózusnak mondható és elgondolkoztató. Javaslatainak elutasításában is van megszívlelendő.

Mályusz Elemér professzortól származik az a paradoxonnak tűnő megállapítás, hogy Magyarország tulajdonképpen „szerencsés” helyzetben van középkori levéltári

anyagának mennyiségét illetően, mert a mennyiség nem áttekinthetetlen, mint a tőlünk nyugatra fekvő országok esetében, és nem olyan reménytelenül kevés, mint a tőlünk keletre levőknél. Amikor professzora, Fejérpataky László a Zsigmondkori oklevéltárra megtette javaslatát, elsőnek tűzte ki célul, hogy az akkori ország teljes levéltári anyagát számításba veszi, de azzal is tisztában volt, hogy az az oklevelek teljes szövegű közlésével megvalósíthatatlan. Ezért javasolt olyan latin nyelvű kivonatokat, amelyekbe csak az érdemi részeket emelték volna át szó szerint az eredeti szövegekből.

A bizottság a tervezetet, Hajnik Imrének, a korszak elismert jogtörténészének adta ki véleményezésre. Hajnik nem lelkesedett a kivonatokért, mert jogi részletek eltűnésétől tartott. Meg kell állapítani, hogy félelme nem volt alaptalan, bizonyára a Történelmi Tár kivonataira gondolt, amelyek a jogi finomságokra ritkán voltak tekintettel. (Megjegyzendő azonban, hogy a teljes szövegű közlések is ritkán vették figyelembe az előlapon levő kancelláriai jegyzeteket, még kevésbé a hátlapon levő, az oklevél kibocsátásával kapcsolatos feljegyzéseket, kézjegyeket, továbbá az ügy további fázisaival kapcsolatos feljegyzéseket.)

Mályusz Elemér 1942-ben ismerte meg Fejérpataky kéziratát és koncepciójának két pontját némi módosítással magáévá is tette. Fejérpataky – minimális kivétellel – az akkori országban őrzött Mohács előtti levéltári anyag összességére kívánta kiterjeszteni a gyűjtést. Az általa megjelölt irattípusok elhagyása – becslésem szerint – nem érte volna el az 5-10 százalékot. Ezt a célt sem a második világháború alatt, sem az azt követő években nem lehetett célul tűzni. Mályusz Elemér csak az általa eredetiben, fényképen, vagy mikrofilmen elérhető okleveleket vette számításba, de azokból is válogatott, részben azért, mert bizonyos egységeket nem tartott fontosnak, részben mert a szigorúan megszabott ívterjedelmet nem léphette túl. E meggondolásokból a kiadásban már megjelent szövegek alapján készült regeszták és az eredeti alapján készült kivonatok esetében még adatszelektálást is végzett.

Mályusz Elemér a kiadatlan oklevelek közlési módjára vonatkozóan úgy módosította Fejérpataky kivonatolási elgondolását, hogy eredetiből másolt szövegrészeket magyar nyelvű kivonatokba illesztett. Emiatt, elsősorban külföldről, több kritika érte, bár volt olyan vélemény is, amely szerint az eredeti szövegrészek sokszor jól mutatják a magyarul nem tudó külföldinek, hogy miről van/lehet szó az iratban.

Ilyen szellemben készítette el a Zsigmondkori oklevéltár I. és II. kötetét (1387-1410); a két kötet terjedelmét tekintve három kötetet tesz ki. Ennek jegyében végezte a III. kötetbe (1411-1420), illetve annak alszámos köteteibe szánt egységek gyűjtését, előkészítését azzal az elgondolással, hogy az utolsó alkötet lesz az előzők név- és tárgymutatója.

Az így gyűjtött és készült kéziratokat Mályusz Elemér átadta az Országos Levéltárnak azzal, hogy a Diplomatikai Levéltár újabb növedékeit már nem tudta átnézni és több feladat vár elvégzésre a mikrofilmen hozzáférhető anyag tekintetében is.⁶³⁴

⁶³⁴ A Zsigmondkori oklevéltár elő- és valós történetével kapcsolatban l. még az 1. jegyzetet, az oklevéltár I-V. kötetének előszavát és *Borsa Iván: A Magyar Országos Levéltár és a Zsigmondkori oklevéltár című cikkét. Levéltári Közlemények* LXVII. (1996) 9-20. o.

Hogyan tovább?

Amikor Fejérpataky először vetette fel, hogy a teljes szövegek közlésével szemben az általa javasolt kivonatokkal több oklevelet lehet egy kötetben közzétenni, tulajdonképpen azt fogalmazta meg, hogy így lehet a költségeket csökkenteni. Ez a helyzet azóta is fennáll. Lehet és kell a legrégebb okleveleket minden szövegváltozatot gondosan feltüntető kritikai kiadásban megjelentetni, lehet egy levéltár legrégebb okleveleit teljes szöveggel és fordítással közzé tenni; lehet teljes szöveggel kötetet, tanulmányt illusztrálni, de oklevelek ezreit, sőt tízezeit ilyen módon kinyomtatni ma már nem csak pénzkérdés. Azért is lehetetlen, mert szakképzett, megfelelő latin nyelvtudással, paleográfiai és diplomatikai ismeretekkel rendelkező és az ilyen munkát nem alacsonyabb rendűnek tekintő medievistákban is szűkölködünk.

Vannak, akik szinte elviszerűen idegenkednek a kivonatos közléstől, pedig kivonat és kivonat között különbséget kell tenni. Ha egy kivonat csak olyan igénnyel készül, hogy az ugyanazon ugyanazon kiadó által kiadott okleveleket meg lehessen egymástól különböztetni, akkor tényleg nem való egy teljes szöveget pótolni hivatott kivonatokot közlő kötetbe, legfeljebb utalóként, hogy a kiadott oklevél könyvészetileg elérhető helyére mutasson.

Milyen legyen tehát egy latin/német nyelvű oklevélről/iratról teljes szöveget pótolni képes kivonat? Erre a kérdésre már 52 évvel ezelőtt – nem kellő tapasztalat birtokában – igyekeztem választ adni, amelyet 1988-ban átdolgozva tettem közzé és amelyet az alábbi kiegészítéssel ma is javasolok.⁶³⁵

A Zsigmondkori oklevéltár munkálatai során figyeltem fel arra, hogy az oklevél-publikálók – tisztelet a kivételnek – az általános ismert kancelláriai jegyzetek (commissio, relatio, lecta, correcta, R^{ta}) kivételével milyen ritkán közlik, hogy az oklevél kiadása előtt vagy/és az ügy további intézése során milyen feljegyzések kerültek az oklevél hátlapjára, esetleg az első lapjára is, noha azok nem csak az oklevélben szereplő ügy szempontjából lehetnek érdekesek, hanem az ügyet írásba foglaló kancellária, hiteles-hely stb. tevékenységére nézve is hasznos adatokat tartalmazhatnak.

Az itt leírtak olvasása közben joggal merülhet fel a kérdés, hogy ezek az eltérő, vagy kiegészítő szempontok miként érvényesülnek a Zsigmondkori oklevéltár újabb (III-V. – 1411-1416) köteteiben? Az elmúlt öt évben megjelent három kötet és a remélt további kettő egyaránt az előző kötetek kétnyelvűségét alkalmazza. Az eredeti szövegekről a kézirat átvétele óta készült kivonatok (ezek legvégén nincs zárójelben F. vagy M. betű) követik az eredeti gondolatmenetét, tehát nem alkalmaznak mai logika szerinti összevonásokat. A III. kötettől az újonnan készült kivonatok a határjárásokat eredeti, teljes szöveggel adják. Ez a megoldás várható a VI. kötetben a Mályusz Elemér által alkalmazott, égtáj nélküli, összevont határleírások helyett is. (Ez lesz az első eset, hogy az átadott kézirat szövegét nemcsak kiegészítettük, vagy javítottuk, hanem részben kicseréltük.) – Az V. kötettől kezdve a kivonatok végén latinul szerepelnek a kijelölt királyi, nádori stb. emberek, az egyes privilégiumok végén található méltóságsor

⁶³⁵ A középkori oklevelek regesztázása. (Függelék: a Kölcsey család levéltárának középkori oklevelei.) *Levéltári Közlemények* XXIV. (1946) 47-70. o.; A Szent-Ivány család levéltára 1230-1525. A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 14. Budapest, 1988. 7-10. o.

meglétére pedig a kivonat végén levő „Méltóságsor” jelölés hívja fel a figyelmet. A mályuszi kéziratoktól való apróbb közlési eltérésekről a III-V. kötetek előszavában kaphat tájékoztatást az érdeklődő.

*

Az előbbieken felvázolt, három évszázados előzmények után – amelyekből a Zsigmondkori oklevéltár története maga is hosszabb egy évszázadnál – el kell mondanom, hogyan képzelem ma a Zsigmondkori oklevéltár jövőjét.

Remélem, hogy a sors kegyes lesz hozzám és megengedi, hogy kezembe vegyem az 1420-ig terjedő két kötetet.

Meg kell említenem, hogy a Mályusz Elemér által „IV. kötetnek” tekintett, az 1421-1430 közötti évek okleveleit felölelő köteteknek vannak előmunkálatai. Fügedi Erik és Engel Pál 1980 és 1983 között, Muzsnainé Kállai Erzsébet pedig ugyanekkor egy éven át végzett anyaggyűjtést; a munkák során 3000-nél több regeszta és kivonat készült. Ezekhez járul még a Rasztik Tibor által készített szerény számú regeszta és kivonat. Logikusnak látszik, hogy a munkát az 1420-as évek levéltári anyagával kell folytatni. Ugyanakkor el kell gondolkodni azon is, hogy a Zsigmond uralkodásának közel első felét jelentő első kötetek akkor készültek, amikor sokkal kevesebb – eredetiben, mikrofilmen, vagy fényképen – elérhető oklevél volt, s különböző okok miatt még azok számát is csökkenteni kellett. Ezek a pótkötetek elérhetővé tehetnék a célul kitűzött teljességet.

Meggondolandó továbbá, szükséges-e a külföldön kiadott források felderítésére, átnézésére annyi időt és energiát fordítani, mint egykori professzorunk tette nemcsak idehaza, hanem külföldi útjain is, ha ideje engedte. Elképzelhetőnek tartom, hogy e munkát le lehetne szűkíteni a szomszédos országokra, egyes esetekben azok Kárpát-medencébe eső területeire, ugyanakkor viszont jobban kellene törekedni az utolsó 80 év ottani Mohács előtti forráspublikációinak teljességére.

A további munka szempontjából elérhetőnek azt az oklevélszöveget kellene nyilvánítani, amelynek legfontosabb adatai megvannak a Magyar Országos Levéltár Mohács előtti számítógépes adatbázisában. Bízunk abban a becslésben, hogy a Kárpát-medence Mohács előtti levéltári anyagának mintegy 90 százaléka megvan ebben az adatbázisban, egyszersmind reménykedjünk, hogy az illetékesek nem adják fel a fennmaradó 10 százalék felkutatására és az adatbázis ilyen irányú, naprakész állapotban tartására irányuló törekvéseiket.

Azt sem tartom elképzelhetetlennek, hogy az információs technika fejlődése folytán az ilyen jellegű forráspublikációkra talán már nem is lesz lehetőség, vagy szükség, és az Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményeinek kutatási segédletrendszere nem csak a regesztákra épülne, hanem az eredeti szövegekből – a Zsigmondkori oklevéltár megjelent kötetei név- és tárgymutatóinak igényességével – csupán kigyűjtené az egyes szövegek címszavait. A címszavakat szakértő levéltáros iránymutatásával kellene betáplálni a megfelelő gépi rekordokba. Ez esetben a kutató „on line”, a címszavak segítségével kereshetné ki az őt érdeklő oklevelek jelzetét és kérhetné ki azok szövegét a kutatóteremben.

Vivant sequentes!

AZ 1945 UTÁNI ZSIGMOND-KUTATÁS SÚLYPONTJAI

Zsigmond életét és működését ellentmondásosság jellemezte. Életrajzi adatai jól ismertek: 1368-ban született IV. Károly és Pomerániai Erzsébet fiaként a Luxemburgi házban, 1387-től a magyar, 1410–11-től a német-római, 1420-tól a cseh korona viselője, akit 1433-ban Rómában még császárrá is koronáztak. A magas intelligencia, az alapos iskolázottság és jámborság jól megfér benne a könnyelműséggel, az asztal örömeinek kedvelésével, miként az uralkodói öntudat egy sajátos, már-már modern értelemben vett életérzéssel; a pragmatizmus és „dörzsöltség,” vagy éppen csökönyösség pedig a politikai tehetetlenséggel. Mindezek alapján a történetírás ellentmondásos képet rajzolt Zsigmondról, sokkal kevésbé értékelte pozitív tulajdonságait és figyelemre méltó eredményeit, mint emberi gyengeségeit és fiasáit. A késő-középkor hanyatló időszakként való értékelése is közrejátszott abban, hogy ne vegyenek tudomást a nagyvonalú tervekkel sziporkázó, de gyakran kudarcot valló uralkodó történelmi teljesítményéről. Az összetett feladatok, amelyekkel szembesülnie kellett, behatárolt anyagi forrásai, hiányzó birodalmi politikai bázisa és a személyével szemben megmutatkozó határozott ellenállás számtalan kezdeményezését megakadályozta, s arra kényszerítette, hogy tervein hirtelen változtasson és a legsürgetőbb kihívásokkal nézzen szembe. Így nem csoda, hogy a király és császár Zsigmond azon történelmi személyiségek egyikévé vált, akiknek jelentőségét soká nem ismerték fel.

Hiába tette közzé Joseph von Aschbach négy kötetes, anyaggazdaságának és meggyőző értékeléseinek köszönhetően máig imponáló életrajzát¹ 1838 és 1845 között, 150 évig mégsem akadt Németországban történész, aki már a kortársak által is ellentétesen megítélt császár-hercegnak életrajzi művet szentelt volna. A Deutsche Reichstagsakten² kiadása 1878 és 1906 között (Dietrich Kerler, Hermann Herre, Gustav Beckmann), majd a 12 350 oklevelet és levelet közzé tevő Regesta Imperii³ kiadása 1896-97-ben (Wilhelm Altmann) számos diplomáciatörténeti disszertáció megszületését segítette elő, még ha azokban az uralkodót csak ritkán méltatták is. A forrásbázis szélesítéséhez az Acta concilii Constanciensis⁴ közzététele (Heinrich Finke), valamint oklevélkiadások sora (Frantisek Palacky,⁵ Joseph Caro,⁶ Hermann Heimpel⁷) járult

¹ *Aschbach, Joseph von*: Geschichte Kaiser Sigmunds. 4 Bde., Hamburg, 1838-1845. Reprint: Aalen, 1964.

² Deutsche Reichstagsakten. Ältere Reihe (1376-1486). Hrsg. durch die Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Bde 7-9.; Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund. 1-3. Abt. (1410-1431) (Hrsg. von *Dietrich Kerler*) München, Gotha, 1878-1887.; Bd. 10.; Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund. 4. Abt. (1431-1433) (Hrsg. von *Hermann Herre*) Gotha, 1906., Bde 11. und 12.; Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund. 5-6. Abt. (1433-1437) (Hrsg. von *Gustav Beckmann*) Gotha, 1898-1901. Reprint: Göttingen, 1956.

³ *Böhmer, Johann Friedrich*: Regesta Imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410-1437), verzeichnet von *Wilhelm Altmann*. Bde 1-2, Innsbruck, 1896-1900. Reprint: Hildesheim, 1967.

⁴ *Finke, Heinrich u. a.* (Hrsg.): Acta concilii Constanciensis. 4 Bde, Münster, 1896-1928. Reprint: Münster, 1976-1982.

⁵ *Palacky, Franz*: Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges in den Jahren 1419-1436. 2 Bde, Prag, 1873. Reprint: Osnabrück, 1966.

hozzá. Ötven éves magyarországi uralkodását csak Fejér György 1829 és 1844 között kiadott, hiányos, Codex diplomaticus Hungariae⁸ című forráskiadványából ismerhetjük meg. Zsigmond levelei és oklevelei bő válogatásban a nyolc részre tagolt tizedik kötetbe kerültek bele. A két világháború közötti időszakban a magyar történészek közül mindenekelőtt Mályusz Elemér, Deér József és Szilágyi Loránd foglalkozott Zsigmond hosszú uralkodásának különböző aspektusaival. Eredményeiket Horváth Henrik⁹ vette figyelembe kissé rövide sikeredett, a kor ismereteit egyéni módon összegző monográfiájában.

A második világháború után a magyar történészek változatlanul törekedtek a források korszerű közzétételére,¹⁰ Zsigmond személyiségének, törekvéseinek és a magyar történelemben elfoglalt helyének reális értékelésére. Ismét Mályusz Elemér volt az, aki a Zsigmond-korral való életre szóló érdeklődését adatgazdag, időközben német fordításban is megjelent monográfiával¹¹ koronázta meg. Ebben imponáló adatbőszéggel világította meg Magyarország társadalmi és gazdasági viszonyait, az uralkodó politikai tevékenységét, de szemmel láthatóan már nem volt ereje ahhoz, hogy ismereteit egy mindent átfogó szintézisben dolgozza fel. Kollégái és tanítványai, Engel Pál, Kubinyi András, Marosi Ernő és Székely György alapkutatásokat végeztek a gazdaság- és társadalomtörténeti fejlődés, a diplomáciatörténet, a prozopográfia, a művészet- és művelődéstörténet területén, eredményeiket a Zsigmond koronázásának 600., halálának 550. évfordulójára rendezett kiállítás katalógus- és tanulmánykötetében¹² olvashattuk. Az 1987 júliusában Budapesten megrendezett szimpózium előkészítői és résztvevői között a magyarok mellett német, osztrák, cseh, szlovák és svéd kutatók is részt vettek, hogy megemlékezzenek „a német historiográfiában nemzedékek óta tartó későközépkor-absztinencia eredményeként elfeledett uralkodóról”¹³

A német történetírásban a XIV. század végét és a XV. század első felét gyakran illeték a „válságperiódus” meghatározással, amivel a pestis, az éghajlatváltozás, a megváltozott termelési technika és a háborúk következményeire utaltak, mivel azok az

⁶ Caro, Joseph: Aus der Kanzlei Kaiser Sigismunds. In: AÖG 9 (1879), 1-175. o.

⁷ Heimpel, Hermann: Aus der Kanzlei Kaiser Sigismunds. In: Archiv für Urkundenforschung 12 (1932), 111-180. o.

⁸ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér. Bde 1-11. (43 részben), Buda, 1829-1844.

⁹ Horváth Henrik: Zsigmond király és kora. Budapest, 1937.

¹⁰ Zsigmondkori oklevéltár. 2. k. (Kiad.: Mályusz Elemér) Budapest, 1951-1958.; Zsigmondkori oklevéltár. 3. és 4. k. (Kiad.: Borsa Iván) Budapest, 1993. és 1994.; Decreta regni Hungariae 1301-1457. (Publicationes archivi nationalis Hungarici II., Fontes 11.) Collectionem manuscriptam F. Dóry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt G. Bónis, V. Bácskai. Budapest, 1976.

¹¹ Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest, 1984.; uő: Kaiser Sigismund in Ungarn 1387-1437. Budapest 1990.

¹² Marosi Ernő, Székely György, Nagy Emese (Kiad.): Művészet Zsigmond király korában 1387-1437. Tanulmányok-Katalógus. 2 k., Budapest, 1987.

¹³ Maček, Josef-Marosi, Ernő-Seibt, Ferdinand (Hrsg.): Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387-1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400. Warendorf, 1994. Az idézet F. Seibt-től.

ország fejlődésének végét jelentették, általános kiábrándultsághoz és stagnáláshoz vezettek.¹⁴

Ebből a kétségbe vonható értelmezésből elsősorban a gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások profitáltak, amelyek a mezőgazdasági háttér kimerüléséből kiindulva megkísérelték felfedni a bérek és árak alakulásával összefüggő folyamatos inflációt, valamint a társadalmi rétegek értékrendjének ezekre visszavezethető, komoly következményekkel járó elbizonytalanodását. A kor egészének, társadalmi feszültségeinek, a korlátozott anyagi lehetőségeknek, valamint a mezőgazdasági és kézműipari termelés alakulásának megértését nagyban megkönnyítik többek között W. Abel, M. Born, K. Fritze, F. W. Henning, B.-U. Hergemöller, H. Kellenbenz, F. Lütge, E. Müller-Mertens, W. Rösener és B. Töpfer publikációi. Ráadásul az utóbbi időben egyre gyakrabban hangsúlyozzák, hogy a XV. század egyfajta differenciálódási folyamat átmeneti állapotát jelentette, amely a virágzó középkorban kezdődött s az újkorba vezetett át. Eközben Zsigmondot „a XV. század legjelentősebb német királyaként” emlegetik, akinek „minden hibája ellenére javára írható rendkívüli sokoldalúsága” s a jövőre irányuló dinasztikus politikája.¹⁵

A legújabb kutatási eredmények hatására több, a késő-középkorral foglalkozó összefoglalás szentel tekintélyes teret a császár és király Zsigmond uralmának, személyét és politikáját megértően mutatják be.¹⁶ Wolfgang von Stromer munkái kifejezetten a luxemburgi időszak gazdasági életével foglalkoznak, igen alaposan tárgyalják a délnémet kereskedők magyarországi befolyását, Zsigmondnak a Velencei Köztársaság ellen elrendelt kereskedelmi zárlatát,¹⁷ a Fekete-tengeri és Földközi-tengeri kereskedelmi politikát annak külpolitikai hátterével együtt.¹⁸ Utalva Pach Zsigmond Pál, Draskóczy István, Jaroslav Mezník és Ondrej R. Halaga nyugati nyelveken is hozzáférhető munkáira is, e publikációk a Zsigmond uralma alá tartozó országok társadalmi-gazdasági viszonyainak szinte minden vonatkozását tárgyalják.

¹⁴ *Bühl, Walter L.*: Krisentheorien. Politik, Wirtschaft und Gesellschaft im Übergang. Darmstadt, 1984.; *Seibt, Ferdinand und Eberhard, Winfried* (Hrsg.): Europa 1400. Die Krise des Spätmittelalters. Stuttgart, 1984.; *uők* (Hrsg.): Europa 1500. Integrationsprozesse im Widerstreit. Stuttgart, 1987. L. még *Graus, František*: Das Spätmittelalter als Krisenzeit. Ein Literaturbericht als Zwischenbilanz. In: *Medievalia Bohemica* I, Suppl. 1. Praha, 1969. 4-75. o.; *Vierhaus, Rudolf*: Politische und historische Krisen. Auf dem Weg zu einer historischen Krisenforschung. In: *Jahrbuch der Max Planck-Gesellschaft* 1979. 72-85. o.; *Kriedte, Peter*: Spätmittelalterliche Agrarkrise oder Krise des Feudalismus? In: *Geschichte und Gesellschaft* 7 (1981), 42-68. o.

¹⁵ *Meuthen, Erich*: Das 15. Jahrhundert (Grundriß der Geschichte, Bd. 9.). München, 1980. 1-26. o.

¹⁶ *Thomas, Heinz*: Deutsche Geschichte im Spätmittelalter 1250-1500. Stuttgart, 1983. 377-437. o.; *Voës, Ludwig*: Europäische Geschichte im Spätmittelalter. Stuttgart, 1997. L. még *Boockmann, H.*: Johannes Falkenberg, der Deutsche Orden und die polnische Politik. Untersuchungen zur politischen Theorie des späteren Mittelalters. Göttingen, 1975.; *uők*: Stauferzeit und spätes Mittelalter. Deutschland 1125-1517. Berlin, 1987.; *Moraw, P.*: Von Offener Verfassung zu gestalteter Verdichtung. Das Reich im späten Mittelalter 1250 bis 1490. Berlin, 1989.; *Krieger, Karl-Friedrich*: Die Habsburger im Mittelalter. Von Rudolf I. bis Friedrich III. Stuttgart, 1994., valamint *Lückerath, Carl August und Uffelmann, Uwe* (Hrsg.): Das Mittelalter als Epoche. Versuch eines Einblicks. Idstein, 1995.

¹⁷ *Stromer, Wolfgang von*: Landmacht gegen Seemacht. Kaiser Sigismunds Kontinentalsperre gegen Venedig 1412-1433. In: *ZHF* 22 (1995), 145-189. o.

¹⁸ L a 114. sz jegyzetét!

Míg a késő-középkor más uralkodói, mint Zsigmond nagyapja, Vak János,¹⁹ apja, IV. Károly császár,²⁰ testvére, IV. Vencel,²¹ veje és utóda, V. illetve II. Albert,²² dédapja, III. Nagy Kázmér, apósa,²³ a magyar Nagy Lajos,²⁴ az angol uralkodó, V. Henrik,²⁵ VI. Károly francia király,²⁶ vagy Félelemnélküli János,²⁷ II. Jó Fülöp²⁸ és Merész Károly²⁹ burgundi hercegek életét nem is egyszer terjedelmes biográfiákban méltatták, addig Zsigmondról csak egy-egy vékonyka tanulmánykötet vett tudomást (Heinrich Koller,³⁰ Siegfried Hoyer³¹). 1993-ban történt meg először, hogy Wilhelm Baum egy főleg a császár/király³² külpolitikai tevékenységére koncentrált életrajzot tett közzé. Ez azonban nem mindig követte a kutatás legfrissebb eredményeit, s a német nyelvű irodalmon kívül szinte teljesen észrevétlen maradt. Ezt követően Jörg K. Hoensch vállalkozott egy széles forrásbázisú életrajzi munkájában a Luxemburgi dinasztia utolsó jelentős uralkodója személyiségének és politikai teljesítményének méltatására.³³ Határozott népszerűsítő célokat követett elsősorban az uralkodó cseh tevékenységét bemutató vázlatában Václav Drška.³⁴

Közben Zsigmond korát a ponyvairodalom is felfedezte, mintegy kulissza gyanánt. Az udvarban 1412 és 1433 között tevékenykedett orvos fiktív beszámolójából azonban

¹⁹ *Spěváček, Jiří*: Kral diplomat. Praha, 1982.; *uő*: Jan Lucembursky a jeho doba. Praha, 1994.; *Margue, Michel* (Hrsg.): Un itinéraire européen. Jean l'Aveugle, comte de Luxembourg et roi de de Bohême 1296-1346. Bruxelles, 1996.

²⁰ *Seibt, Ferdinand*: Karl IV. Ein Kaiser in Europa 1346-1378. München, 1978.; *Patze, Hans* (Hrsg.): Kaiser Karl IV., 1316-1378. Forschungen über Kaiser und Reich. Neustadt/Aisch, 1978.; *Spěváček, Jiří*: Karl IV. Sein Leben und seine staatsmännische Leistung. Köln, 1978.; *uő*: Karel IV. Život a dílo (1316-1378). Praha, 1979.; *Engel, Evamaria* (Hrsg.): Karl IV. Politik und Ideologie im 14. Jahrhundert. Weimar, 1983.; *Stoob, Heinz*: Kaiser Karl IV. und seine Zeit. Graz, 1990.; *Moraw, Peter*: Kaiser Karl IV. im deutschen Spätmittelalter. In: HZ 229 (1978), 1-24. o.; *Kavka, František*: Vláda Karla IV. za jeho cisařství (1355-1378). Země České koruny, rodová, říšská a evropská politika. 2 k., Praha, 1993.

²¹ *Spěváček, Jiří*: Václav IV. 1361-1419. Praha, 1986.

²² *Hödl, Günther*: Albrecht II., 1438-1439. Wien, 1975.

²³ *Kaczmarczyk, Zdzislaw*: Kazimierz Wielki. Warszawa, 1948.; *Wyrozumski, Jerzy*: Kazimierz Wielki. Wrocław, 1981.

²⁴ *Vardy, S. B. u. a.* (Hrsg.): Louis the Great, King of Hungary and Poland. New York, 1986.

²⁵ *Wylie, J. Hamilton* und *Waugh, W. Tempelton*: The Reign of Henry V. 3 Vol., London, 1914-1929. Reprint: 1968; *Hutchison, Harold Frederick*: Henry V. London, 1967.; *Harriss, G. L.* (Ed.): Henry V. The Practice of Kingship. Oxford, 1985.

²⁶ *Autrand, Françoise*: Charles VI. La folie du roi. Paris, 1986.

²⁷ *Vaughan, Richard*: John the Fearless. London, New York, 1966. Reprint: 1979. L. még *Cartellieri, Otto*: The Court of Burgundy. London, 1996.

²⁸ *Bonefant, Paul*: Philippe le Bon. Sa politique, son action. Bruxelles, 1996.; *Müller, Heribert*: Kreuzzugspläne und Kreuzzugspolitik des Herzogs Philipp des Guten von Burgund. Göttingen, 1993.

²⁹ *Soisson, Jean-Pierre*: Charles le Téméraire. Paris, 1997.

³⁰ *Koller, Heinrich*: Sigismund (1410-1437). In: *Beumann, Helmut* (Hrsg.): Kaisergestalten des Mittelalters. München, 1984. 277-300. o.

³¹ *Hoyer, Siegfried*: Sigmund 1410-1437. In: *Engel, Evamaria* und *Holtz, Eberhard* (Hrsg.): Deutsche Könige und Kaiser des Mittelalters. Leipzig, 1988. 341-354. o.

³² *Baum, Wilhelm*: Kaiser Sigismund. Hus, Konstanz und Türkenkriege. Graz, 1993.

³³ *Hoensch, Jörg K.*: Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368-1437. München, 1996.

³⁴ *Drška, Václav*: Zikmund Lucembursky. Liška na truně. Praha, 1996.

hiányzik a valószerű történelmi háttér, a korabeli problémák és személyek nem kapnak figyelmet, a történetet kitalált, romantikus események töltik ki, bizonyítva a szerző szerény történelmi ismereteit és a pszichológiai beleérzés képességének hiányát.³⁵

Összehasonlító forrásanyag alapján Conrad Peyer utalt arra, hogy a birodalomban a római királyok udvarát és kormányzati központját – főváros hiányában, kényszerűségből – folyamatos mozgásban kellett tartani.³⁶ Ugyanakkor Anna Maria Drabek bécsi disszertációjában Zsigmond, III. Frigyes és I. Miksa utazási szertartásának összehasonlító vizsgálatát végezte el.³⁷ A császár tartózkodási helyei és útvonalai modern kutatási eredményeket is magában foglaló jegyzékének sokszor felpanaszolt hiánya időközben megoldódott egy, a kéziratos levéltári anyagot is feldolgozó itinerárium³⁸ kiadásával. Korábban Engel Pál kísérelte meg térképeken szemléltetni Zsigmond útvonalait,³⁹ de helyhiány miatt a pontos dátumok és forrásmegjelölés nélkül.

A német, főképpen az egykori nyugatnémet történetírás kézikönyvekben, szintézisekben, mélyenszántó monográfiákban és számtalan tanulmányban figyelemre méltó módon járult hozzá az 1400 utáni időszak viszonyainak megértéséhez, amelyeket nem utolsósorban Zsigmond sokoldalú tevékenysége alakított. Talán nem is akad olyan téma, amelyhez a gießeni mediévista, Peter Moraw ne fűzött volna értő megjegyzéseket. A késő-középkort áttekintő műve,⁴⁰ kézikönyv-fejezetek,⁴¹ helytörténeti, prozopográfiai vizsgálódások mellett az igazgatás-, pénzügy- és társadalomtörténeti kérdések⁴² sem kerültek el figyelmét és tartalmas dolgozatokban tárgyalta azokat. Így született meg az általa irányított Sabine Wefer imponálóan magas színvonalú disszertációja, Zsigmond császár politikai rendszerének elemzése,⁴³ mely azt mutatja be, hogy a birodalomban hatalmi bázis nélküli uralkodó miként folytathat sikeres politikát – akár az öntudatos tartományurak ellenállása közepette is.

Amint azt Heinz Angermeier,⁴⁴ Manfred Straube⁴⁵ és Karl-Friedrich Krieger⁴⁶ munkái bizonyítják, Zsigmond teljes mértékben felismerte egy alapvető birodalmi reform

³⁵ Kohlenberg, Karl F.: *Des Kaisers Medicus. Ein Kampf um die Einheit des Reiches.* München, 1995.

³⁶ Peyer, Hans Conrad: *Das Reisekönigtum des Mittelalters.* In: VSGW 51 (1964), 1-21. o.

³⁷ Drabek, Anna Maria: *Reisen und Reisezeremoniell der römisch-deutschen Herrscher im Spätmittelalter.* Wien, 1964.

³⁸ Hoensch, Jörg K. (Hrsg.): *Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368-1437.* Warendorf, 1995.

³⁹ Engel Pál: *Az utazó király: Zsigmond itineráriuma.* In: *Marosi Ernő, Székely György, Nagy Emese* (Kiad.): *Művészet Zsigmond király korában 1387-1437. Tanulmányok-Katalógus.* 2 k., Budapest, 1987. 70-92. o.

⁴⁰ Moraw, Peter: *Von Offener Verfassung zu gestalteter Verdichtung. Das Reich im späten Mittelalter 1250 bis 1490.* Berlin, 1989.

⁴¹ Moraw, Peter: *Organisation und Funktion von Verwaltung im ausgehenden Mittelalter (ca. 1350-1500).* In: *Jeserich, Kurt G. A. u. a.* (Hrsg.): *Deutsche Verwaltungsgeschichte.* Bd. 1.: *Vom Spätmittelalter bis zum Ende des Reiches.* Stuttgart, 1983. 21-65. o.

⁴² Moraw, Peter: *Fragen der deutschen Verfassungsgeschichte im späten Mittelalter.* In: ZHF 4 (1977), 59-101. o.; *uő*: *Deutsches Königtum und bürgerliche Geldwirtschaft um 1400.* In: VSGW 55 (1968), 289-328. o.

⁴³ Wefers, Sabine: *Das politische System Kaiser Sigismunds.* Stuttgart, 1989.

⁴⁴ Angermeier, Heinz: *Die Reichsreform 1410-1555. Die Staatsproblematik in Deutschland zwischen Mittelalter und Gegenwart.* München, 1984.; *uő*: *Begriff und Inhalt der Reichsreform.* In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte.* Germanistische Abteilung 75 (1958), 181-205. o.

szükségességének gondolatát. A császár nevével összeforrott Reformatio Sigismundi című írásművel kiterjedt és ellentmondásos szakirodalom foglalkozik (J. Bärmsann, K. Beer, H. Boockmann, T. Buycken, L. Graf zu Dohna, M. Hiersemann, F. Irsigler, H. Koller, K. Mommsen, T. Struve, H. Thomas stb.), noha azt egy névtelen bázeli szerző, aki a császárra mint tetterős és mintaszerű uralkodóra emlékezett és különösen értékelte a radikális változásokra irányuló igyekezetét, a polgárság hatalmának döntő módon való megnövelésére irányuló szándékát, legkorábban két évvel az uralkodó halála után vetette papírra.

Különös figyelmet szentelt a kutatás a városok és városlakók jelentőségének a Landfrieden- és egyesítő politikában, a birodalmon belüli kormányzat biztosításában.⁴⁷ A korábban nem használt forrásanyag és szabatos kérdésfelvetés eredményeként sikerült korrigálni és árnyaltabbá tenni a régebbi kutatások eredményeit (F. Dietz, H. Finke, O. Heuer, M. Weigel). A király és a városok közti viszonynak szentelte bőséges anyagot hasznosító, óvatos, mégis meggyőző értékelésekben bővelkedő disszertációját Friedrich Bernward Fahlbusch.⁴⁸ E viszony igazgatástörténeti szempontjait mindenekelőtt Paul Joachim Heinig⁴⁹ és Bernhard Isenmann⁵⁰ dolgozta fel, míg Brigitte Berthold a városoknak a birodalmi reformban betöltendő szerepét, valamint Zsigmond visszatérő, de sikertelenül erőltetett városszövetség-terveit elemezte.⁵¹ A például Lübeckben, Boroszlóban, s különösen a huszita háborúk alatt Csehországban a magisztrátusok és a patrícius-uralom elleni felkelésekben megnyilvánuló társadalmi konfliktusokra többek között R. Barth,⁵² K. Czok, W. Ehbrecht,⁵³ F. Graus, C. Haase, E. Maschke⁵⁴ mértékadó

⁴⁵ *Straube, Manfred*: Die Reichsreformbestrebungen in den Jahren 1437-1439 und die Forderung der sog. Reformatio Sigismundi zur Umgestaltung des Reiches. Ein Beitrag zur Vorgeschichte der frühbürgerlichen Revolution. Phil. Diss. Greifswald, 1963. (Kézirat).

⁴⁶ *Krieger, Karl-Friedrich*: König, Reich und Reichsreform im Spätmittelalter. München, 1992.

⁴⁷ *Angermeier, Heinz*: Königtum und Landfriede im deutschen Spätmittelalter. München, 1966.; *Pfeiffer, Gerhard*: Die politischen Voraussetzungen der fränkischen Landfriedenseinungen im Zeitalter der Luxemburger. In: Jahrbuch für fränkische Landesforschung 33 (1973), 119-166. o.

⁴⁸ *Fahlbusch, Friedrich Bernward*: Städte und Königtum im frühen 15. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte Sigmunds von Luxemburg. Köln, Wien, 1983.

⁴⁹ *Heinig, Paul Joachim*: Reichsstädte, Freie Städte und Königtum 1389-1450. Ein Beitrag zur deutschen Verfassungsgeschichte. Wiesbaden, 1983.

⁵⁰ *Isenmann, Eberhard*: Reichsstadt und Reich an der Wende vom späten Mittelalter zur frühen Neuzeit. In: *Engel, Josef* (Hrsg.): Mittel und Wege früher Verfassungsgeschichte (Kleine Schriften 1). Stuttgart, 1979. 9-223. o.

⁵¹ *Berthold, Brigitte*: Städte und Reichsreform in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. In: *Töpfer, Bernhard* (Hrsg.): Städte und Ständestaat. Zur Rolle der Städte bei der Entwicklung der Ständevertretung in europäischen Staaten vom 13. bis zum 15. Jahrhundert. Berlin/DDR, 1980. 59-111. o.; *uő*: Überregionale Städtebundprojekte in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. In: Jahrbuch für die Geschichte des Feudalismus 3 (1979), 141-181. o. L. még *Holtz, Eberhard*: Zum Problem der Bündnismöglichkeit zwischen dem deutschen Königtum und den Reichsstädten im 14./15. Jahrhundert. In: ZfG 36 (1988), 887-899. o.; *Scheerer, Hans-Peter*: Mainz und die Reichsreform. Phil. Diss. Mainz, 1968.

⁵² *Barth, Reinhard*: Argumentation und Selbstverständnis der Bürgeropposition in städtischen Auseinandersetzungen des Spätmittelalters. Lübeck, 1403-1408.; Braunschweig, 1374-1376.; Mainz, 1444-1446.; Köln, 1396-1400. Köln, 1974.

⁵³ *Ehbrecht, Wilfried*: Zu Ordnung und Selbstverständnis städtischer Gesellschaft im späten Mittelalter. In: *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 110 (1974), 83-103. o.; *uő*: Form und Bedeutung innerstädtischer Kämpfe am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit. Minden, 1405-1535. In: *uő*: (Hrsg.): Städtische Führungsgruppen und Gemeinde in der werdenden Neuzeit. Köln, Wien, 1980. 115-152. o.

kutatásai vetettek fényt. Csehország esetében J. Kejř,⁵⁵ Magyarország esetében Kubinyi András⁵⁶ vizsgálódásai bizonyultak útmutatóknak. Götz Landwehr⁵⁷ dolgozatai középpontjába a birodalmi városok elzálogosításának jog- és pénzügypolitikai aspektusai kerültek. Ezeket Zsigmond többnyire hosszú lejáratra engedte át hitelezőinek; ellentétben azonban apjával, IV. Károllyal, megkísérelte azokat birodalmi fennhatóság alatt tartani.

A pénzügyi kényszerpálya problémájával Zsigmondnak egész életében küzdenie kellett, amit nem csak pazarlási vágya és felesleges bőkezűsége, hanem az elégtelen adókvetési és -behajtási rendszer is jellemezett. A király pénzügyi tanácsadói többször is terveket dolgoztak ki a bevételek tartós emelésére, amelyek közül azonban csak az 1427-ben kiadott Reichskriegssteuer emelkedett törvényerőre. A korábbi kutatások eredményeire (többek között A. Nuglischéra) építve Eberhard Isenmann⁵⁸ és Werner Wild⁵⁹ értékelte újra a birodalmi pénzügyeket és birodalmi adókat. Zsigmond legfontosabb „pénzcsinálója”, Konrad von Weinsberg Reichserbkammerer alakjával Dieter Karasek megalapozott dolgozata foglalkozik.⁶⁰ Ez a ragyogó személyiség nem csak gazdasági tevékenységével,⁶¹ hanem a bázeli zsinat⁶² védnökeként is magára vonta a kutatók figyelmét. Nem utolsósorban az ő kezdeményezésére vezethető vissza a zsidók

⁵⁴ *Maschke, Erich*: Verfassung und soziale Kräfte in der deutschen Stadt des späten Mittelalters, vornehmlich in Oberdeutschland. In: VSWG 46 (1959), 289-349. o.; és 433-476. o.; *uő*: Die Unterschichten der mittelalterlichen Städte Deutschlands. In: *Maschke, Erich – Sydow, Jürgen* (Hrsg.): Gesellschaftliche Unterschichten in den südwestdeutschen Städten. Stuttgart, 1967. 1-74. o.; *Maschke, Erich*: Mittelschichten in den deutschen Städten des Mittelalters. In: *Maschke, Erich – Sydow, Jürgen* (Hrsg.): Städtische Mittelschichten. Stuttgart, 1972. 1-31. o.

⁵⁵ *Kejř, Jiří*: Organisation und Verwaltung des königlichen Städtewesens in Böhmen zur Zeit der Luxemburger. In: *Rausch, Wilhelm* (Hrsg.): Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklung und Funktion. Linz, 1972. 79-90. o.; *Kejř, Jiří*: Zur Entstehung des städtischen Standes im hussitischen Böhmen. In: *Töpfer, Bernhard* (Hrsg.): Städte und Ständestaat. Zur Rolle der Städte bei der Entwicklung der Ständeversammlung in europäischen Staaten vom 13. bis zum 15. Jahrhundert. Berlin/DDR, 1980. 195-214. o.

⁵⁶ *Kubinyi, András*: Der ungarische König und seine Städte im 14. Jahrhundert und am Beginn des 15. Jahrhunderts. In: *Rausch, Wilhelm* (Hrsg.): Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklung und Funktion. Linz, 1972. 193-228. o.; *uő*: Einige Fragen zur Entwicklung des Städtenetzes Ungarns im 14-15. Jahrhundert. In: *Stoob, Heinz* (Hrsg.): Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa. Köln, Wien, 1977. 164-183. o.

⁵⁷ *Landwehr, Götz*: Die Verpfändung der deutschen Reichsstädte. Köln, 1967. A csehországi viszonyokra I.: *Moravec, Milan*: Zástavy Zikmunda lucemburského v českých zemích z let 1420-1437. In: FHB 9 (1985), 89-173. o.

⁵⁸ *Isenmann, Eberhard*: Reichsfinanzen und Reichssteuern im 15. Jahrhundert. In: ZHF 7 (1980), 1-76. és 129-218. o.

⁵⁹ *Wild, Werner*: Steuern und Reichsherrschaft. Studien zu den finanziellen Ressourcen der Königsherrschaft im spätmittelalterlichen deutschen Reich. Bremen, 1984. L. még *Rowan, Steven*: Imperial Taxes and German Politics in the Fifteenth Century: An outline. In: Central European History 13 (1980), 203-217. o.

⁶⁰ *Karasek, Dieter*: Konrad von Weinsberg. Studien zur Reichspolitik im Zeitalter Sigismunds. Phil. Diss. Erlangen-Nürnberg, 1967.

⁶¹ *Ammann, Hektor*: Konrad von Weinsbergs Geschäfte mit Elsässer Wein 1426. In: ZGORh 108 (1961), 466-498. o.

⁶² *Bansa, Helmut*: Konrad von Weinsberg als Protektor des Konzils von Basel 1438-1440. In: AHC 4 (1972), 46-82. o.; *Welck, Hartmut*: Konrad von Weinsberg als Protektor des Basler Konzils. Schwäbisch Hall, 1973.

egyre súlyosbodó megadóztatása, miként azt Friedrich Battenberg,⁶³ Karl Schumm⁶⁴ és Markus J. Wenninger⁶⁵ kimutatta. A királyi védelem bizonyos mértéke csak akkor illette meg őket, ha zokszó nélkül fizették az újabb és újabb adóterheket. Zsigmondot és kamarai tisztségviselőit teljesen hidegen hagyta a vallási indíttatású antiszemitizmus, teljesen közömbösen álltak a zsidókkal szemben, kizárólag fiskális érdekeket követtek.⁶⁶

A súlyos kiindulási helyzetet tekintetbe véve kérdéses volt, hogy képes lesz-e Zsigmond élni a IV. Vencel és Pfalzi Ruprecht alatt szétesett királyi hatalommal? Már 1411-es – csak a második fordulóban eredményes – római királlyá választása megmutatta, mekkora ellenállásra számíthat mindenekelőtt az öntudatos választófejedelmek és a következőesen saját területi hatalmukat építgető tartományurak részéről. Ezek a konfliktusok a husziták elleni csehöldi katonai vereség és a birodalmi politika elhanyagolása következményeként odáig fajultak, hogy 1424-ben, a választófejedelmek bingeni gyűlésekor, a királynak letételétől kellett tartania. E fejlődésről Ernst Schubert⁶⁷ és Christiane Mathies⁶⁸ nyújtott szakszerű áttekintést; a szokatlanul kemény kihívásokat és az uralkodó válaszlépéseit Bak János,⁶⁹ František Graus, Heinrich Koller, Karl-Friedrich Krieger és Peter Moraw vette számba.⁷⁰ Tanulmányaik a reichenai „Vorträge und Forschungen” sorozat 32., Reinhard Schneider szerkesztette kötetében jelentek meg. Mindazonáltal a birodalmi jogszolgáltatás színvonalának javulása Zsigmondnak köszönhető, mivel – miként arra Friedrich Battenberg⁷¹ meggyőzően hívta fel a figyelmet – elődeinél gyakrabban élt a jogfosztás (Acht) eszközével, s személyes igazságszolgáltatói jogát a kamarai bíraskodás formájával (Kammergericht) intézményesítette, anélkül azonban, hogy javítani tudott volna a végrehajtás elégtelen körülményein.⁷²

⁶³ *Battenberg, Friedrich*: Des Kaisers Kammerknechte. Gedanken zur rechtlich-sozialen Situation der Juden in Spätmittelalter und Früher Neuzeit. In: HZ 245 (1987), 545-599. o.; *uő*: Das europäische Zeitalter der Juden. Bd. 1: Von den Anfängen bis 1650. Darmstadt, 1990. 145-158. o.

⁶⁴ *Schumm, Karl*: Konrad von Weinsberg und die Judensteuer unter Kaiser Sigismund. In: Württembergisch Franken 54 (1970), 20-58. o.

⁶⁵ *Wenninger, Markus J.*: Man bedarf keiner Juden mehr. Ursachen und Hintergründe ihrer Vertreibung aus den deutschen Reichsstädten im 15. Jahrhundert. Wien, 1981.

⁶⁶ *Hanisch, Wilhelm*: Die Luxemburger und die Juden. In: Die Juden in den böhmischen Ländern. München, 1983. 27-35. o.

⁶⁷ *Schubert, Ernst*: Die Stellung der Kurfürsten in der spätmittelalterlichen Reichsverfassung. In: Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte 1 (1975), 97-128. o.; *uő*: König und Reich. Studien zur mittelalterlichen deutschen Verfassungsgeschichte. Göttingen, 1979.

⁶⁸ *Mathies, Christiane*: Kurfürstenbund und Königtum in der Zeit der Hussitenkriege. Die kurfürstliche Reichspolitik gegen Sigmund im Kraftzentrum Mittelrhein. Mainz, 1978.

⁶⁹ L. még *Bák, János M.*: Königtum und Stände in Ungarn im 14-16. Jahrhundert. Wiesbaden, 1974.

⁷⁰ *Schneider, Reinhard* (Hrsg.): Das spätmittelalterliche Königtum im Vergleich. Sigmaringen, 1987.

⁷¹ *Battenberg, Friedrich*: Beiträge zur höchsten Gerichtsbarkeit im Reich im 15. Jahrhundert. Köln, Wien, 1981.; *uő*: Das Reichsachtbuch der Könige Sigismund und Friedrich III. als rechts- und sozialhistorische Quelle. In: *Smidt, Jan Th. de* (Hrsg.): Höchste Gerichtsbarkeit im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit. Amsterdam, 1985. 19-42. o.; *uő*: Reichsacht und Anleite im Spätmittelalter. Köln, Wien, 1986.

⁷² *Krieger, Karl-Friedrich*: Rechtliche Grundlagen und Möglichkeiten römisch-deutscher Königsherrschaft im 15. Jahrhundert. In: *Schneider, Reinhard* (Hrsg.): Das spätmittelalterliche Königtum im Vergleich. Sigmaringen, 1987. 465-499. o.

Az 1378. évi kettős pápaválasztás előidézte nagy egyházzakadás mielőbbi megszüntetését és az alapvető egyházreform megvalósítását az egyház „feje és tagjai” tekintetében Zsigmond már német-római királlyá választatása előtt elhatározta. Így 1411 után a nyugat egyházi és politikai megosztottságának felszámolására koncentrált és a konstanzi zsinat egybehívásával és levezetésével már a kortársak által is elismert legnagyobb sikerét érte el. Személyes sürgetése és közbelépése nélkül az 1431. évi bázeli zsinat sem ült volna össze és munkáját sem tudta volna folytatni. Husz János máglyahalálának 550. évfordulója alkalmat kínált arra, hogy tanulmánykötetek⁷³ és tanulmányok sokasága⁷⁴ vonja meg a korábbi kutatási eredmények mérlegét. Az *Annuaire Historiae Conciliorum*-ban (1969 óta) és a Walter Brandmüller által kiadott *Konzilsgeschichte*-ben forráspublikációk, dokumentumgyűjtemények és új értelmezések egyaránt⁷⁵ megjelentek, amelyek Zsigmond király szerepének megérdemelt méltánylását is lehetővé tették. A bázeli zsinattal kapcsolatos kutatásokat időközben Johannes Helmrath tekintette át.⁷⁶ A Zsigmond és IV. Jenő pápa között a császárkoronázás és a bázeli napirend miatt kialakult feszült viszonyt Joachim W. Stieber vizsgálta.⁷⁷

A cseh történetírás – részben a Husz elítélésében és követői eretnekként való megbélyegzésében játszott szerepe, részben a fivére, IV. Vencel 1419-es halála után reá szállt korona birtokában folytatott hadügyi politikája és elnyomó uralma miatt – alig talált alkalmat arra, hogy a király cseh földi kormányzati intézkedéseiben valami pozitívumot kimutasson. A huszita forradalomról szóló szintéziseikben František M. Bartoš,⁷⁸ Robert Kalivoda⁷⁹ és Josef Maček,⁸⁰ miként a résztanulmányok szerzői is, tárgyalták az 1420. áprilisi huszita kiáltványt,⁸¹ a keresztes seregek megsemmisítő

⁷³ *Franzen, August und Müller, Wolfgang* (Hrsg.): *Das Konzil von Konstanz. Beiträge zu seiner Geschichte und Theologie*. Freiburg, 1964.; *Mayer, Theodor* (Hrsg.): *Die Welt zur Zeit des Konstanzer Konzils. Reichenau-Vorträge im Herbst 1964*. Konstanz, 1965.; *Bäumer, Remigius* (Hrsg.): *Das Konstanzer Konzil*. Darmstadt, 1977.

⁷⁴ *Fink, Karl August u. a.*: *Das Konzil von Konstanz. Seine welt- und kirchengeschichtliche Bedeutung*. In: *Feger, Otto* (Hrsg.): *Ulrich Richental: Das Konzil von Konstanz. Kommentarband*. Starnberg, Konstanz, 1964, 11-20. o.; *Engels, Odilo*: *Der Reichsgedanke auf dem Konstanzer Konzil*. In: *HjB* 86 (1966), 80-106. o.; *Boockmann, Hartmut*: *Zur politischen Geschichte des Konstanzer Konzils*. In: *ZfKG* 85 (1974), 45-63. o.

⁷⁵ *Brandmüller, Walter*: *Papst und Konzil im Großen Schisma (1378-1431). Studien und Quellen*. Paderborn, 1990.; *uő*: *Das Konzil von Konstanz 1414-1418*. 2 Bde, Paderborn, 1991. und 1997. L. még *Gill, Joseph*: *Konstanz und Basel-Florenz*. Mainz, 1967.; *Loomis, Louise Ropes*: *The council of Constance*. London, 1962.; *Frenken, Ansgar*: *Die Erforschung des Konstanzer Konzils (1414-1418) in den letzten 100 Jahren*. Paderborn, 1994.; *Stump, Philip H.*: *The Reforms of the Council of Constance (1414-1418)*. Leiden, 1994.; *Schelle, Klaus*: *Das Konstanzer Konzil 1414-1418. Eine Reichsstadt im Brennpunkt europäische Politik*. Konstanz, 1996.; *Hlaváček, Ivan und Patschovsky, Alexander* (Hrsg.): *Reform von Kirche und Reich zur Zeit der Konzilien von Konstanz (1414-1418) und Basel (1431-1449)*. Konstanz, 1996.

⁷⁶ *Helmrath, Johannes*: *Das Basler Konzil 1431-1449. Forschungsstand und Probleme*. Köln, Wien, 1987.

⁷⁷ *Stieber, Joachim W.*: *Pope Eugenius IV, the Council of Basel and the Secular and Ecclesiastical Authorities in the Empire. The Conflict over Supreme Authority and Power in the Church*. Leiden, 1978.

⁷⁸ *Bartoš, František M.*: *Husitská revoluce*. 2 Bde, Praha, 1965/66.; *uő*: *The Hussite Revolution 1424-1437*. Boulder, 1986.

⁷⁹ *Kalivoda, Robert*: *Revolution und Ideologie. Der Hussitismus*. Köln, Wien, 1976.

⁸⁰ *Maček, Josef*: *Die hussitische revolutionäre Bewegung*. Berlin/DDR, 1958.; *uő*: *Jean Hus et les traditions hussites*. Paris, 1973.

⁸¹ *Hruza, Karel*: *Die hussitischen Manifeste vom April 1420*. In: *DA* 53 (1997), 119-177. o.

vereségének okait,⁸² Zsigmondnak a huszita vezetőkkel való 1429. évi pozsonyi találkozását,⁸³ elemezték a császár szerepét az 1433. évi bázeli zsinati határozatok megfogalmazásában és elfogadásában,⁸⁴ értékelték az 1436. évi iglauri országgyűlésen született és a hatalom megszerzését véglegesen biztosító megegyezést, s mindezek kapcsán a Luxemburgiak megbízhatatlanságát hangsúlyozták, valamint kiemelték a cseh anyaország nemzeti forradalmának okai és törekvései iránti bizalmatlanságát és értetlenségét. Lényegesen árnyaltabb fejtegetéseikben Howard Kaminsky,⁸⁵ Frederick G. Heymann⁸⁶ és időközben František Šmahel⁸⁷ arra mutattak rá, hogy Zsigmond hamar rádöbbsent a husziták legyőzhetetlenségére és a konfrontáció helyett a politikai megoldásért szállt síkra. Ferdinand Seibt érdeme, hogy a kérdés folyamatos kutatása eredményeként, egy terjedelmes kézikönyv-fejezetben, monográfiákban⁸⁸ és számos tanulmányában,⁸⁹ a huszitizmus valamennyi fontos aspektusát egyéni megközelítésben tárgyalva, Zsigmond taktikai és gyakorlati képességeit is új megvilágításba helyezte.

A Német Lovagrend történetét, a Rendnek a lengyel-litván államhoz, valamint Magyarországhoz és a Német Birodalomhoz való viszonyát a második világháború után számos tanulmány vizsgálta,⁹⁰ különösen az Erich Weise gondozta Staatsverträge,⁹¹ valamint a lovagrend Generalprokuratorai által a Kúriának⁹² küldött jelentések kiadása

⁸² *Klučina, Petr u. a.* (Hrsg.): *Vojenské dějiny Československa*. Bd. 1.: Do roku 1526. Praha, 1985. 212-272. o.

⁸³ *Maček, Josef*: Die Versammlung von Preßburg 1429. In: *Folia diplomatica* 1 (1971), 189-207. o.; *uő*: Zur Preßburger Versammlung im Jahre 1429. In: *Maček, Josef-Marosi, Ernő-Seibt, Ferdinand* (Hrsg.): *Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387-1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400*. Warendorf, 1994. 109-115 o. L. még *Cook, William R.*: Negotiations between the Hussites, the Holy Roman Emperor and the Roman Church, 1427-1436. In: *East Central Europe* 5 (1978), 90-104. o.; *Eberhard, Winfried*: Der Weg zur Koexistenz: Kaiser Sigmund und das Ende der hussitischen Revolution. In: *Bohemia* 33 (1992), 1-43. o.

⁸⁴ *Krchňák, Josef*: Čechové na basilejském koncilu. Praha, 1966.; *Kejř, Jiří*: Česká otázka na basilejském koncilu. In: *Husitský Tábor* 8 (1985), 107-132. o. L. még *Jacob, Ernest F.*: The Bohemians and the Council of Basel, 1433. In: *Seton-Watson, Robert W.* (Hrsg.): *Prague Essays*. Oxford, 1949., 81-123. o.

⁸⁵ *Kaminsky, Howard*: *A History of the Hussite Revolution*. Berkeley, 1967.

⁸⁶ *Heymann, Frederick G.*: Jan Žižka and the Hussite Revolution. Princeton, 1955.; *uő*: The Crusades against the Hussites. In: *Setton, Kenneth M.* (Hrsg.): *A History of the Crusades*. Bd. 3., Madison, Wis., 1975. 586-646. o. L. még *Schmistecken, Volker*: *Kriegswesen im späten Mittelalter*. Technik, Taktik, Theorie. Weinheim, 1990.

⁸⁷ *Šmahel, František*: *Husitská revoluce*. 4 Bde, Praha, 1993.

⁸⁸ *Seibt, Ferdinand*: *Hussitica. Zur Struktur einer Revolution*. Köln, Graz, 1965.; *uő*: *Revolution in Europa. Ursprung und Wege innerer Gewalt. Strukturen, Elemente, Exempel*. München, 1984. Közben jelentette meg a következő, sok újdonságot tartalmazó gyűjteményes kötetet: *Jan Hus. Zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen. Vorträge des internationalen Symposiums in Bayreuth vom 22. bis 26. September 1993*. München, 1997.

⁸⁹ *Uő*: *Hussitenstudien. Personen, Ereignisse, Ideen einer frühen Revolution*. München, 1987.

⁹⁰ A téma irodalmára l. *Hoensch, Jörg K.*: König/Kaiser Sigismund, der Deutsche Orden und Polen-Litauen. Stationen einer problembeladenen Beziehung. In: *ZfO* 46(1997), 1-44. o.

⁹¹ *Weise, Erich* (Hrsg.): *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert*. Bd. 1. (1398-1437). Marburg, ²1970.; Bd. 2. (1438-1467). Marburg, 1955.

⁹² *Forstreuter, Kurt* (Hrsg.): *Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie*. Bd. 2.: Peter von Wormditt (1403-1410). Göttingen, 1960; Bd. 3/1. und 3/2.: Johann Tiergart (1419-1436). Göttingen, 1966-1971.; Bd. 4/1. und 4/2.: (1429-1438). Göttingen, 1973-1976.

bővítette lényegesen a forrásbázist. Ottokar Israel⁹³ disszertációját követően, a teljes forrásanyag figyelembe vételével, Wilhelm Nöbel⁹⁴ és Carl August Lückeroth⁹⁵ tanulmányai jelentették Michael Kuchmeister és Paul von Rusdorf nagymesterek politikájának alapvető feldolgozását; Klaus Neitmann nem csak a rendtörténetet⁹⁶ megvilágító alapos tanulmányok szerzője, hanem az ő érdeme annak kimutatása is, hogy a rend, erőszakos telepítési politikája mellett, miként törekedett a szomszédaival való békét biztosító új jogi normák kialakítására.⁹⁷ Bernhart Jähmig megbízható tanulmányban mutatta be Johann von Wallenrode⁹⁸ rigai érseket, aki a konstanzi zsinat idején Zsigmond bizalmasainak legbelső köréhez tartozott és végül a gazdag lüttichi (liège-i) püspökséget kapta jutalmul. Az 1410. évi tannenbergi (grünwaldi) vereség és a konstanzi zsinat utáni rendi politikát Hartmut Boockmann választotta kivételesen alapos habilitációs munkája témájául, amelyet a középkor fénykorának és hanyatlásának nagy beleérzéssel megírt szintézisébe ágyazott.⁹⁹ A lengyel historiográfiát különösen intenzíven foglalkoztatta a rend történetének problematikája, melyről Karol Górski és Marian Biskup alapvető munkákat írt. Zsigmond korszakának elismert specialistája a toruńi Zenon Hubert Nowak, aki disszertációja¹⁰⁰ óta több tanulmányban és monográfiában dolgozta fel a Zsigmond által előszeretettel gyakorolt, de csak ritkán eredményes döntőbíráskodást,¹⁰¹ felvázolta birodalmi terveit,¹⁰² fontos eredményekkel

⁹³ *Israel, Ottokar*: Das Verhältnis des Hochmeisters des Deutschen Ordens zum Reich im 15. Jahrhundert. Marburg, 1952.

⁹⁴ *Nöbel, Wilhelm*: Michael Kuchmeister. Hochmeister des Deutschen Ordens 1414-1422. Bad Godesberg, 1969.

⁹⁵ *Lückeroth, Carl August*: Paul von Rusdorf. Hochmeister des Deutschen Ordens 1422-1441. Bad Godesberg, 1969. L. még *Neitmann, Klaus*: Politik und Kriegsführung des Hochmeisters Paul von Rusdorf 1422/23. In: *ZfO* 34 (1985), 330-378. o.

⁹⁶ *Neitmann, Klaus*: Zur Revindikationspolitik des Deutschen Ordens nach Tannenberg. Die Auseinandersetzung zwischen dem Deutschen Orden und Polen-Litauen um die Ratifizierung des Friedensvertrags vom Melnosee 1422/23. In: *JbbGOE* 31 (1983), 50-80. o.; *uő*: Ludwig von Landsee. Ein Gebietiger des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert. Beobachtungen zur Außenpolitik des Ordens. In: *JbbGOE* 36 (1988), 161-189. o.

⁹⁷ *Neitmann, Klaus*: Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen, 1230-1449. Köln, Wien, 1986.; l. még *uő*: Papst und Kaiser in den Staatsverträgen des Deutschen Ordens in Preußen 1230-1466. In: *AfD* 33 (1987), 293-321. o.

⁹⁸ *Jähmig, Bernhart*: Johann von Wallenrode O.T. Bad Godesberg, 1970.

⁹⁹ *Boockmann, Hartmut*: Johannes Falkenberg, der Deutsche Orden und die polnische Politik. Untersuchungen zur politischen Theorie des späteren Mittelalters. Göttingen, 1975.; *uő*: Stauferzeit und spätes Mittelalter. Deutschland 1125-1517. Berlin, 1987.

¹⁰⁰ *Nowak, Zenon Hubert*: Polityka pólnocznia Zygmunta Luksemburskiego do roku 1411. Toruń, 1964.

¹⁰¹ *Uő*: Internationale Schiedsprozesse als ein Werkzeug der Politik König Sigmunds in Ostmittel- und Nordeuropa 1411-1425. In: *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 111 (1975), 172-188. o.; *uő*: Międzynarodowe procesy polubowne jako narzędzie polityki Zygmunta Luksemburskiego w północznej i środkowoschodniej Europie 1412-1424. Toruń, 1981.; *uő*: Materiały źródłowe do sprawy wyroku wrocławskiego Zygmunta Luksemburskiego w procesie polsko-krzyżackim z. 1420 r. In: *Zapisy historyczne* 41 (1976) 3., 149-165. o.

¹⁰² *Uő*: Die imperialen Vorstellungen Sigmunds von Luxemburg und der Deutsche Orden. In: *uő*: (Hrsg.): Die Ritterorden zwischen weltlicher und geistlicher Macht im Mittelalter. Toruń, 1990, 87-98. o.

gazdagította a korszak diplomáciatörténetét¹⁰³ és a lengyel Zsigmond-historiográfia¹⁰⁴ számos sztereotípiáját tárta fel.

Zsigmond külpolitikájával az utóbbi öt évtizedben viszonylag kevés szerző foglalkozott és ők is elsősorban a birodalmat nyugatról, Burgundiától az északi területekig fenyegető területi veszteségek elleni erőfeszítéseit tárgyalták. Ebben a vonatkozásban Alois Gerlich,¹⁰⁵ Heinz-Dieter Heimann,¹⁰⁶ Sabine Wefers¹⁰⁷ és Jean Schoos¹⁰⁸ különböző szempontok szerint haladva jutott új eredményekre. A kantonok szövetségét és a birodalom megváltozott kapcsolatait nem csak a Peter Rück és Heinrich Koller szerkesztette tanulmánykötet szerzői,¹⁰⁹ hanem Karl Mommsen¹¹⁰ és Heidi Schuler-Alder¹¹¹ is bemutatják a szakirodalom kimerítő feldolgozásán alapuló munkáikban. Marija Wakounig bécsi disszertációja tárgyául Zsigmondnak a Velencei Köztársaság elleni sikertelen harcát választotta, melynek során a király Friaul, Aquileia és Dalmácia birtokában az északi Adria feletti uralmat is meg szándékozta szerezni.¹¹² Zsigmond oszmánok elleni, nem csak Magyarország érdekében folytatott harcát,¹¹³ az

¹⁰³ *Uő*: Kaiser Sigismund und die polnische Monarchie (1387-1437). In: ZHF 15 (1988), 423-436. o.; *uő*: Dyplomacja polska w czasach Jadwigi i Władysława Jagiełły (1382-1434). In: *Biskup, Marian* (Hrsg.): Historia Dyplomacji Polskiej. Bd. 1. Warszawa, 1980. 299-383. o.

¹⁰⁴ *Uő*: *Obraz Zygmunta Luksemburskiego w polskiej historiografii. Funkcjonowanie stereotypu.* In: Acta Universitatis Nicolai Copernici 1988, 115-123. o.

¹⁰⁵ *Gerlich, Alois*: Die Westpolitik des Hauses Luxemburg am Ausgang des 14. Jahrhunderts. In: ZGORh 107 (1959), 114-135. o.

¹⁰⁶ *Heimann, Heinz-Dieter*: Zwischen Böhmen und Burgund. Zum Ost-Westverhältnis innerhalb des Territorialsystems des deutschen Reiches im 15. Jahrhundert. Köln, Wien, 1982.

¹⁰⁷ *Wefers, Sabine*: Versuch über die „Außenpolitik“ des spätmittelalterlichen Reiches. In: ZHF 22 (1995), 291-316. o.

¹⁰⁸ *Schoos, Jean*: Der Machtkampf zwischen Burgund und Orléans und den Herzögen Philipp dem Kühnen, Johann ohne Furcht von Burgund und Ludwig von Orléans. Mit besonderer Berücksichtigung der Auseinandersetzungen im deutsch-französischen Grenzraum. Luxemburg, 1956. L. még *Grüneisen, Henny*: Die westlichen Reichsstände in der Auseinandersetzung zwischen Reich, Burgund und Frankreich bis 1473. In: *Rheinische Vierteljahresblätter* 26 (1961), 22-77. o.; *Malaczek, Werner*: Österreich-Frankreich-Burgund. Zur Westpolitik Herzog Friedrichs IV. in der Zeit von 1430-1439. In: *MIÖG* 79 (1971), 111-155. o.; *Zingel, Michael*: Frankreich, das Reich und Burgund im Urteil der burgundischen Historiographie des 15. Jahrhunderts. Sigmaringen, 1995.; *Sieber-Lehmann, Claudius*: Spätmittelalterlicher Nationalismus. Die Burgunderkriege am Oberrhein und in der Eidgenossenschaft. Göttingen, 1995.

¹⁰⁹ *Rück, Peter* und *Koller, Heinrich* (Hrsg.): Die Eidgenossen und ihre Nachbarn im Deutschen Reich des Mittelalters. Marburg, 1991.

¹¹⁰ *Mommsen, Karl*: Eidgenossen, Kaiser und Reich. Studien zur Stellung der Eidgenossenschaft innerhalb des heiligen römischen Reiches. Basel, Stuttgart, 1958.

¹¹¹ *Schuler-Alder, Heidi*: Reichsprivilegien und reichsdienste der eidgenössischen orte unter könig Sigismund 1410-1437. Bern, 1985.

¹¹² *Wakounig, Marija*: Dalmatien und Friaul. Die Auseinandersetzungen zwischen Sigismund von Luxemburg und der Republik Venedig um die Vorherrschaft im adriatischen Raum. Wien, 1990. L. még általában *Krekić, Barisa*: Dubrovnik, Italy and the Balkans in the Late Middle Ages. London, 1980.

¹¹³ *Werner, Ernst*: Die Geburt einer Großmacht – die Osmanen (1300-1481). Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus. Wien, ²1972.; *Coles, Paul*: The Ottoman Impact on Europe. London, 1968.; *Ínalčík, Hahl*: The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600. London, 1973.; *Setton, Kenneth Meyer* (Hrsg.): A History of the Crusades. Vol. III: The Fourteenth and Fifteenth Centuries. London, 1975.; *Sugar, Peter F.*: South-Eastern Europe under Ottoman Rule (1354-1804). Seattle, 1977.; *Fine, John V.*: The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest. Ann Arbor, 1987.

előbbiekkal szemben, csupán magyar és német történészek rövidebb lélegzetű áttekintései¹¹⁴ tárgyalják.

Friedrich Bernhard Fahlbusch¹¹⁵ mutatta be a király azon törekvését, hogy az európai északon is elismertesse hatalmát, mivel mélyen meg volt győződve a birodalom univerzális hatalmi állásáról és a császárság tündöklő szerepéről. Fahlbusch egy korábbi, Heinrich von Kluxról¹¹⁶ szóló tanulmányában Zsigmond és V. Henrik angol király kapcsolatainak alakulásához fűzött fontos megjegyzéseket. A királynak a zsinat megnyitása előtti párizsi és londoni tartózkodását feldolgozó Friedrich Schoenstedt¹¹⁷ kutatásai sajnos csak részben kerültek publikálásra, ami e diplomáciatörténeti témakörben arra figyelmeztet, hogy a kutatásnak a király és császár itáliai államokhoz fűződő kapcsolatait is újra át kellene tekintenie.

A Német Lovagrend nagymestereinek és vezetőinek életrajzaitól¹¹⁸ eltekintve meglepően kevés proszopográfiai munka jelent meg nyomtatásban. Peter Moraw kéziratban maradt heidelbergi habilitációs dolgozatában a király környezetében lévő vezető réteg folyamatosságát és szerkezetét vizsgálta¹¹⁹ és felhívta a figyelmet e szempont jelentőségére. A király közvetlen környezetéből – a már említett Konrad von Weinsberg mellett¹²⁰ – Kaspar Schlickről,¹²¹ Hans I. von Lupfenről,¹²² Johannes

¹¹⁴ *Rázsó Gyula*: A Zsigmondkori Magyarország és a török veszély, 1393-1437. In: *Hadtörténelmi Közlemények* Új folyam 20 (1973), 403-444. o.; *Szakály Ferenc*: Phases of Turco-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács (1365-1526). In: *AOASH* 33 (1979), 65-111. o. (Magyarul: Mohács. Tanulmányok a Mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. [Szerk.: *Rázsó Gyula-Szakály Ferenc*] Budapest, 1986. 11-58. o.); *Tardy, Lajos*: Ungarns antiosmanische Bündnisse mit Staaten des Nahen Ostens. In: *Anatolica. Annuaire Internationale* 4 (1971/72), 139-156. o. L. még *Stromer, Wolfgang von*: Diplomatische Kontakte des Herrschers vom Weißen Hammel, Uthman genannt Qara Yulug, mit dem deutschen König Sigismund. In: *SOF* 20 (1961), 267-272. o.; *uő*: Eine Botschaft des Turkmenenfürsten Qara Yulug an König Sigismund auf dem Nürnberger Reichstag im März 1431. In: *Jahrbuch für Fränkische Landesforschung* 22 (1962), 433-441. o.; *uő*: König Sigismunds Gesandte in den Orient. In: *Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag*. Bd. 2., Göttingen, 1972. 591-609. o.; *Gündisch, Gustav*: Siebenbürgen in der Türkenabwehr, 1395-1526. In: *Revue Roumaine d'Histoire* 13 (1974), 415-443. o.; *Mertens, Dieter*: Europäischer Friede und Türkenkrieg im Spätmittelalter. In: *Duchhardt, Heinz*: Zwischenstaatliche Friedenswahrung in Mittelalter und Früher Neuzeit. Köln, Wien, 1991. 45-90. o.

¹¹⁵ *Fahlbusch, Friedrich Bernward*: Kaiser Sigismund und der europäische Norden. Ein Überblick. In: *Mačák, Josef-Marosi, Ernő-Seibt, Ferdinand* (Hrsg.): Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387-1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400. Warendorf, 1994. 67-81. o.

¹¹⁶ *Fahlbusch, Friedrich Bernward*: Hartung von Klux. Ritter König Heinrichs V. – Rat Kaiser Sigismunds. In: *uő*: und *Johanek, Peter* (Hrsg.): *Studia Luxemburgensia*. Festschrift Heinz Stoob zum 70. Geburtstag. Warendorf, 1989. 353-403. o.

¹¹⁷ *Schoenstedt, Friedrich*: König Sigismund und die Westmächte 1414-1415. In: *Die Welt als Geschichte* 14 (1954), 149-164. o.

¹¹⁸ L. a 94. sz. jegyzetet!

¹¹⁹ *Moraw, Peter*: König, Reich und Territorium im späten Mittelalter. Prosopographische Untersuchungen zu Kontinuität und Struktur königsnaher Führungsgruppen. Bd. 1., Heidelberg, 1971. (Kézirat); *uő*: Personenforschung und deutsches Königtum. In: *ZHF* 2 (1975), 7-18. o.

¹²⁰ L. a 60., 61. és 62. sz. jegyzetet!

¹²¹ *Heinig, Paul Joachim*: War Kaspar Schlick ein Fälscher? In: *Fälschungen im Mittelalter*. Internationaler Kongreß der MGH 1986. Hannover, 1986. 247-281. o.

¹²² *Heyer, Carmen*: Hans I. von Lupfen. Singen, 1991.

Schele¹²³ lübecki püspökről, a hosszan Zsigmond szolgálatában állott minnesängerről, Oswald von Wolkensteinről¹²⁴ és Henman Offenburg bázeli bankárról állnak rendelkezésünkre életrajzi művek.¹²⁵ Dietrich von Moers¹²⁶ kölni érsek tevékenységét is megírták, aki azonban inkább csak lazább kapcsolatban állt a királlyal, miként a kurpfalzi tanácsos, Job Vener, akit Hermann Heimpel jelentős, kései művében¹²⁷ örökített meg maradandóan. Kimerítő bibliográfiai útmutatóval ellátott dolgozatában Franz-Reiner Erkens Zsigmond kancellárjairól¹²⁸ és kancelláriájáról közölt fontos megállapításokat. Zsigmond gyakorlata igazodott az elődeitől örökölt mintákhoz, ami által nagyfokú folyamatosságot, stabilitást és hatékonyságot ért el, ám nem volt képes elszánni magát arra a szokatlan újítást jelentő lépésre, hogy az egyre differenciáltabbá váló igazgatás szerteágazó feladatainak ellátására világi állású főkancellárt nevezzen ki. A király/császár szolgálatában állt számos itáliairól Gisela Beinhoff módszertanilag és tartamilag meggyőző disszertációját¹²⁹ olvashatjuk. A Cillei grófok történetéről, akik közül Zsigmond második felesége, Borbála¹³⁰ is származott, Heinz Dopschnak¹³¹ és Hans Pircheggernek¹³² köszönhetően méltó feldolgozás készült. A Zsigmond által 1422-ben jóváhagyott „St. Jörgenschild”¹³³ lovagi társulatokról és azok tagjairól Hermann

¹²³ Hödl, Günther: Zur Reichspolitik des Basler Konzils. Bischof Johannes Schele von Lübeck (1420-1439). In: MIOG 75 (1967), 46-65. o.

¹²⁴ Schwob, Anton: Oswald von Wolkenstein. Bozen, ³1979.; *uő*: Probleme des mittelalterlichen Fürstendienstes und literarische Fiktion. Oswald von Wolkenstein als Diener und Rat König Sigmunds. In: SodA 22/23 (1979/80), 5-25. o.; *uő*: Der Dichter und der König. Zum Verhältnis zwischen Oswald von Wolkenstein und Sigmund von Luxemburg. In: Maček, Josef-Marosi, Ernő-Seibt, Ferdinand (Hrsg.): Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387-1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400. Warendorf, 1994. 201-219. o.; Baum, Wilhelm: Kaiser Sigismund und Oswald von Wolkenstein. In: Jahrbuch der Oswald von Wolkenstein-Gesellschaft 4 (1986/87), 201-228. o.; Kühn, Dieter: Ich Wolkenstein. Eine Biographie. Frankfurt, ²1980.

¹²⁵ Gilomen-Schenkel, Elsanne: Henman Offenburg (1379-1459). Ein Basler Diplomat im Dienste der Stadt, des Konzils und des Reichs. Basel, 1975.

¹²⁶ Droege, Georg: Verfassung und Wirtschaft in Kurköln unter Dietrich von Moers (1414-1463). Bonn, 1957.; *uő*: Dietrich von Moers, Erzbischof und Kurfürst von Köln (etwa 1385-1463). In: Rheinische Lebensbilder 1 (1961), 49-65. o.

¹²⁷ Heimpel, Hermann: Die Vener von Gmünd und Straßburg 1162-1447. Studien und Texte zur Geschichte einer Familie sowie des gelehrten Beamtentums in der Zeit der abendländischen Kirchenspaltung und der Konzilien von Pisa, Konstanz und Basel. 3 Bde, Göttingen, 1982.

¹²⁸ Erkens, Franz-Reiner: Über Kanzlei und Kanzler König Sigismunds. Zum Kontinuitätsproblem in der deutschen Königskanzlei unter dem letzten Luxemburger. In: AfD 33 (1987), 429-458. o.

¹²⁹ Beinhoff, Gisela: Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds (1410-1437). Frankfurt/M., 1995.

¹³⁰ Krzenck, Thomas: Barbara von Cilli – eine „deutsche Messalina“? In: Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 131 (1991), 45-67. o. L. még Heimann, Heinz-Dieter: Herrscherfamilie und Herrschaftspraxis. Sigismund, Barbara, Albrecht und die Gestalt der luxemburgisch-habsburgischen Erbverbrüderung. In: Maček, Josef-Marosi, Ernő-Seibt, Ferdinand (Hrsg.): Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387-1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400. Warendorf, 1994. 53-66. o.

¹³¹ Dopsch, Heinz: Die Grafen von Cilli – ein Forschungsproblem. In: SodA 17/18 (1974/75), 9-49. o.

¹³² Pirchegger, Hans: Die Grafen von Cilli, ihre Grafschaft und ihre Untersteirischen Herrschaften. In: Ostdeutsche Wissenschaft 2 (1955), 157-200. o.

¹³³ Mau, Hermann: Die Rittergesellschaften mit St. Jörgenschild in Schwaben. Stuttgart, 1941.

Mau máig klasszikus műve mellett Hermann Hold¹³⁴ és Herbert Obenaus¹³⁵ nyújtott új (életrajzi) adatokat.

Az utóbbi évtizedekben megkülönböztetett figyelem irányult Zsigmondra, részben mint mecénásra, építetőre, buzgó műgyűjtőre, részben az őt ábrázoló képekre és szobrokra. A budapesti kiállítás kétkötetes művészet- és művelődéstörténeti katalógusa és tanulmánykötete mellett¹³⁶ számos illusztrált tanulmány jelent meg a Josef Maček gondozta konferencia-kötetben.¹³⁷ Eközben bizonyosodott be a bécsi Kunsthistorisches Museum szörmesapkás férfi-mellképéről, hogy az Antonio Pisanello¹³⁸ hiteles Zsigmond-portréja. Zsigmond megjelenése teljes mértékben megfelelt a kor szépségideáljának, arcvonásai és a neki tulajdonított viselet jellemzői a XV. század elejétől kezdve a képzőművészetben az uralkodói típus formakincsévé váltak. Magyar kutatók mellett – Nagy Emese, Marosi Ernő és Gerevich László – főleg a Svédországban tanító művészettörténész B. Kéry¹³⁹ szerzett érdemeket a nemzetközi gótika egységes stíluskorszakából származó hagyatékok összegyűjtésével és értékelésével, valamint azzal, hogy jegyzéket készített a hitelesnek tekinthető képmások állományáról. Az e témakörrel szóló irodalmat Elfriede Regina Knauer¹⁴⁰ is fontos kiegészítésekkel és értő magyarázatokkal gazdagította.

Zsigmond már 1402-ben, birodalmi helytartóként is használta pecsétjén a számára a birodalom eszméjét szimbolizáló kétfejű sast. Az ezzel kapcsolatos szándékairól közben Bettina Pferschy-Maleczek tette közé tanulmányát.¹⁴¹

A politikai rendszer átalakulásának hatása alatt a politikai, társadalmi és gazdasági „hanyatlás” korszakának tekintett késő-középkor kutatása hosszú időn át kevés figyelmet kapott.¹⁴² Azzal a felismeréssel azonban, hogy a stagnálással és válsággal egyidejűleg az anyagi, kulturális, intellektuális és vallási szükségletek sokoldalú fejlődési folyamata is megfigyelhető, s hogy mindezenközben a hagyomány és az újítás nagyjából egyensúlyban tartotta a mérleg nyelvét, elsősorban a német történetírás érdeklődése a késő XIV., illetve a XV. század felé fordult. Azóta már jelentős tanulmányok születtek Luxemburgi Zsigmond hosszú uralkodásának számos

¹³⁴ Hold, Hermann: Adelsbünde und Rittergesellschaften im Spätmittelalter. Beiträge zur Entstehung, Form und Funktion der genossenschaftlichen und hierarchischen Gruppen. 2 Bde, Wien, 1975.

¹³⁵ Obenaus, Herbert: Recht und Verfassung der Gesellschaften mit St. Jörgenschild in Schwaben. Untersuchungen über Adel, Einung, Schiedgericht und Fehde im 15. Jahrhundert. Göttingen, 1961.

¹³⁶ L. a 12. sz. jegyzetet!

¹³⁷ L. a 13. sz. jegyzetet!

¹³⁸ Degenhart, Bernhard: Das Wiener Bildnis Kaiser Sigismunds ein Werk Pisanellos. In: Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen in Wien, N. F. 13 (1944), 359-376. o.; Vayer, Lajos: Analecta Iconographica Sigismundiana. In: Sborník Národního Muzea v Praze 21 (1967), 285-289. o.

¹³⁹ Kéry, B.: Kaiser Sigismund. Ikonographie. Wien, München, 1972.

¹⁴⁰ Knauer, Elfriede Regina: Kaiser Sigismund. Eine ikonographische Nachlese. In: Grisebach, Lucius und Renger, Konrad (Hrsg.): Festschrift für Otto von Simson zum 65. Geburtstag. Berlin, 1977. 173-196. o.

¹⁴¹ Pferschy-Maleczek, Bettina: Der Nimbus des Doppeladlers. Mystik und Allegorie im Siegelbild Kaiser Sigismund. In: ZHF 23 (1996), 433-472. o.

¹⁴² A későközépkor német historiográfiáját illetően l. Moraw, Peter und Press, Volker: Probleme der Sozial- und Verfassungsgeschichte des heiligen römischen Reiches im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit (13.-18. Jahrhundert). In: ZHF 2 (1975), 95-108. o., vonatkozó rész: 96. s. o.

problémaköréről, a differenciálódás és az individualizálódás korszakaként mutatva be azt. A bennük közzétett eredményeknek köszönhető, hogy a jelentőségében mindezidáig oly gyakran félreismert király és császár tudományos igényeket kielégítő életrajza egyáltalán megszülethetett.

A JEGYZETEK BEN ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK

AfD	Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde
AHC	Annuaire Historiae Conciliorum
AOASH	Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae
AÖG	Archiv für österreichische Geschichte
DA	Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters
FHB	Folia Historica Bohemica
HZ	Historische Zeitschrift
Jbb	Jahrbücher
JbbGOE	Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
SodA	Südostdeutsches Archiv
SOF	Südostforschungen
VSWG	Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte
Z	Zeitschrift
ZfG	Zeitschrift für Geschichtswissenschaft
ZfKG	Zeitschrift für Kirchengeschichte
ZfO	Zeitschrift für Ostforschung
ZGORh	Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins
ZFH	Zeitschrift für Historische Forschung

MEMORIA RERUM SIGISMUNDI REGIS

Summary

The treatises under the comprehensive title „Memoria rerum Sigismundi regis” in the present volume of our quarterly examine the campaign and battle of Nicopolis of 1396 extensively and their aim is to contribute to a deeper scientific cognition of the age of Emperor and King Sigismund, a sovereign of indefatigable energies and high erudition of his period. With the exception of those having been written specially for the purpose of our commemorative arrangement the above studies have been selected from the materials of different scientific conferences of the Sigismund/Nicopolis-anniversary (18-20 September 1996, Kossuth Lajos University, Debrecen, Hungary; 18 October 1996, Académie des sciences, arts et belles-lettres de Dijon, Centre national de la recherche scientifique, Conseil régional de Bourgogne, Dijon, France; 27 September 1997, War History Institute and Museum, Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary).

The study of *Ernő Marosi* – A Debt of the History of Arts of the Age of Sigismund. Eberhard Windecke’s Illustrated Biography of King Sigismund and the Illustrated Chronicles of the Middle Ages – analyzes the illustrations in the Windecke-, Thuróczi-, Richenthal- and Tschachtlan-chronicles and demonstrates the mutual influence of portraits or biographies of sovereigns in the Middle Ages. Finally he emphasizes the importance of a Hungarian edition of the Windecke-manuscript.

Pál Engel’s study – The First Years of the Ottoman-Hungarian Wars, 1389-1392 – deals with the advance of the Ottoman Empire on the Balkan Peninsula. With the help of a chronological table and a map the author peruses the campaigns and recites the military efforts of the Kingdom of Hungary in defense of its southern borders.

From the essay of *János Hóvári* – The Battle of Nicopolis. A Landmark in the History of the Ottoman Conquest of the Balkan – one can get acquainted with the diplomatic background of Bulgaria’s and Serbia’s getting into the hands of the Ottomans. The campaign of Nicopolis – apart from János Hunyadi’s efforts some fifty years later – was the last action in the expectation of success in order to stop the advance of the Ottomans on the Balkan with military force.

Bertrand Schnerb’s treatise – The participation of the French-Burgundian Contingent in the Campaign of Nicopolis – deals with the organization and composition of the knightly body of troops what joined to King Sigismund’s army, with special respect to the personality of its participants and their fate after the disastrous end of the „voyage de Honguerie”.

The study of *Norman Housley* – Marshal Boucicaut at Nicopolis – treats the life and activity of Marshal Boucicaut, one of the leading military personalities of the French-Burgundian contingent. The author follows the career of the Marshal with attention from the beginning to the tragic defeat on the basis of a contemporary – and idealizing – biography and stresses that although the classic „crusader” mentality had already become empty by that time, yet it was able to mobilize the warlike and war-loving nobility of the West.

László Veszprémy’s survey – The Evaluation of the Campaign of Nicopolis in the Military Historiography of the Later Years – directs attention to the fact that the estimation of the oeuvre of Emperor and King Sigismund has been radically changed during the seventies and eighties. By now he is thought to be one of the most important sovereigns of medieval Hungary – and the main reason of the change was just the better knowledge of his anti-Ottoman politics.

With the analysis of diplomas and records the contribution of *Iván Bertényi* – The Hinterland of the Army of Nicopolis. Hungary from Summer 1396 to Early Spring 1397 – depicts a relatively quiescent and peaceful country. The actions-at-law – mostly cases of possessory right –, however,

prove that the country was conscious of the threat of war and that people had to live together with the menace of the Ottoman advance.

The first part of the study of *József Gerics – The Place of the Diet of 1397 in the History of National Assemblies* – examines the criteria of the (feudal) diets on the basis of the Roman and canonical laws. In the second part, after having defined the proper criteria with the use of the outcomes of the international researches, the author proves that it is just the 1397 Temesvár Diet of King Sigismund which can be regarded to be the only regular and properly constituted (feudal) diet among the different (national) assemblies of the century.

By way of introduction the study of *Erzsébet Ladányi-Gerics – „Iobagio (Liber Iobagio) – Ignobilis”*. The Origins of the Militia Portalis and Particular Nobility – analyzes the statute of the 1397 Diet which secured the right to settle or move for all commoners. Further on the author examines the constitutional meanings of the word „ignobilis” (= commoner) and points out that it was this statute which founded the future of particular nobility. At the same time the study proves that it is improper to mention militia portalis in Hungary on the basis of the statute of 1397; it was only the statute of 1435 which obliged the landowners to equip soldiers by the number of lands held in villeinage.

László Pószán’s contribution – King Sigismund and the Teutonic Order – gives an all-round survey about the role of the Teutonic order in King Sigismund’s imperial politics and shows how the sovereign tried to draw the knights into the orbit of the defence against the Ottomans.

The study of *László Veszprémy – King Sigismund – A Military Reformer? The Age of the Use of Records in Military Engineering and the Age of Technical Innovations* – helps us to know King Sigismund better. As a Renaissance man the sovereign’ mind was open to any technical innovations and novelties of military engineering. This can be easily proven by a number of treatises dedicated to or owned by him. By the first decades of the 15th century artillery had become part of the Hungarian armed force and the interest what the king had taken in innovations has surely had a great deal in the reception of any technical news in Hungary.

In his essay – The Archives of the Age of Sigismund in the Changing Times – *Iván Borsa* surveys the history of a venture started by László Fejérpataky and followed by Elemér Mályusz, Erik Fügedy, Pál Engel and Erzsébet Kállai-Muzsnainé up to the present time.

The contribution of *Jörg K. Hoensch – The Main Points of the Sigismund-Researches after 1945* – gives a comprehensive historiography of the topic in order to help in drawing a reliable portrait of King Sigismund, a true Renaissance sovereign of sparkling plans and repeated failures.

Résumé

Dans le présent numéro de la Revue d'Histoire Militaire, les essais qui se trouvent sous le titre collectif „Mémoire du roi Sigismond” examinent de plusieurs points de vue la campagne militaire et la bataille de Nicapolis d'il y a 600 ans, et désirent de contribuer à une connaissance et une compréhension plus exactes et plus profondes de la période de cinquante ans de l'histoire européenne et hongroise, qui est marquée par le nom du roi et empereur Sigismond, souverain énergique, infatigable et cultivé de son époque. Il y a certains essais qui ont été préparés spécialement pour notre numéro commémoratif. Les autres étaient sélectionnés de la matière de différentes conférences scientifiques commémoratives de l'anniversaire de Sigismond et de Nicapolis (18-20 septembre 1996, Université Kossuth Lajos, Debrecen, Hongrie; le 18 octobre 1996, Académie des sciences, arts et belles-lettres de Dijon, Centre national de la recherche scientifique, Conseil régional de Bourgogne, Dijon, France; le 27 septembre 1997, Institut et Musée d'Histoire Militaire, Université Eötvös Loránd, Budapest, Hongrie).

Ernő Marosi, dans son essai intitulé „Une dette de l'histoire d'art de l'âge de Sigismond” analyse la matière d'illustration de la biographie de Sigismond d'Eberhard Windecke, et les illustrations des chroniques de Thuróczi, de Richenthal et de Tschachtlan, et il présente l'influence réciproque des portraits et des biographies des souverains du Moyen Âge. En même temps, l'auteur attire l'attention à l'importance de la publication hongroise du manuscrit de Windecke.

Pál Engel, dans son étude – Les premières années des guerres turco-hongroises, 1389-1392 – examine l'avance des Ottomans sur les Balkans de campagne en campagne. Des plans et une table chronologique aident également à suivre les événements. L'auteur s'occupe également des efforts militaires et diplomatiques du royaume hongrois pour la protection de ses frontières de Sud.

János Hóvári, dans „La bataille de Nicapolis. Tournant dans l'histoire des conquêtes ottomanes sur les Balkans” nous fait connaître les dessous diplomatiques de l'occupation de Bulgarie et de l'État Serbe par les Ottomans. La campagne de Nicapolis – à part les efforts de Hunyadi, 50 ans plus tard – était la dernière action militaire de la part des Hongrois, menée dans l'espoir du succès, qui a essayé d'arrêter l'avance des Ottomans sur les Balkans.

L'essai de *Bertrand Schnerb*, intitulé „La participation du contingent franco-burgonde à la campagne militaire de Nicapolis” examine l'organisation et la composition du corps de troupes de chevalerie, venu pour aider Sigismond et rallié à l'armée du roi et empereur. L'auteur analyse également la personnalité et le destin postérieur des participants.

L'essai de *Norman Housley*, „Le maréchal Boucicaut à Nicapolis” nous présente la vie et l'activité du maréchal Boucicaut, qui était l'un des chefs militaires les plus importants du contingent franco-burgonde. L'auteur suit la carrière du maréchal, à partir des débuts jusqu'à la fin tragique, sur la base d'une biographie (idéalisée) de l'époque. L'auteur montre également qu'à cette époque-là, „l'esprit des croisés” classique a déjà perdu sa signification originale, mais il était quand même capable de mobiliser la noblesse prête au service militaire de l'Ouest.

László Veszprémy, dans „L'évaluation de la campagne de Nicapolis dans l'historiographie militaire des dernières années” attire l'attention au tournant qui s'est passé jusqu'aux années 70 et 80. Aux années 70-80, l'évaluation de l'oeuvre du roi-empereur Sigismond a changé. Il est devenu évident que Sigismond était l'un de nos rois les plus importants du Moyen Âge. L'une des raisons du changement de son appréciation est la connaissance plus précise de sa politique menée contre les Ottomans.

Iván Bertényi dans son essai intitulé „L'arrière-pays de l'armée de Nicapolis. – La Hongrie de l'été de 1396 jusqu'au début du printemps de 1397” nous donne l'image d'un pays relativement

calme et paisible. Dans son étude il examine des chartes de l'époque. Mais ce sont surtout des actes de droit de propriété qui marquent que le pays voyait clairement le danger de la guerre et que les gens ont appris à vivre leur vie quotidienne avec la menace ottomane.

József Gerics, dans „La place de la diète de 1397 dans l'histoire des diètes” s'occupe d'abord de la définition exacte des diètes, à la base du droit romain et canonique. Puis, il prouve, à la base des critères constatés selon les résultats des recherches internationales que parmi les réunions différentes du siècle c'est justement la diète de Sigismond en 1397 à Temesvár dont nous pouvons dire qu'elle était à l'époque la seule diète régulière de tous les points de vue.

Erzsébet Ladányi-Gerics, dans „Iobagio (liber iobagio) – ignobilis.« Les origines de Militia Portalis et de la noblesse particulariste” analyse d'abord la loi de la diète de 1397 qui assure pour tous les ignobilis le droit du libre déplacement. Puis, elle examine les significations de droit public du mot ignobilis, et elle prouve que c'était cette loi qui a consolidé le futur de la noblesse particulariste. En même temps, l'étude prouve qu'à la base de la loi de 1397 nous ne pouvons pas encore parler de Militia Portalis en Hongrie. C'était seulement la loi de 1435 qui a obligé les seigneurs fonciers à donner un nombre de soldats après un certain nombre de tenure de serf.

László Pószán, dans son essai intitulé „Sigismond et l'Ordre de Chevalerie Teutonique” examine l'apparition de l'Ordre de Chevalerie Teutonique dans la politique impériale de Sigismond. Comment Sigismond a-t-il essayé d'utiliser l'Ordre Teutonique dans la défense contre les Ottomans ?

L'étude de *László Veszprémy*, intitulée „Sigismond, un réformateur militaire ? L'âge de l'usage de l'écriture dans la technique militaire et la période des innovations techniques” aide à mieux connaître la personnalité du roi Sigismond. Sigismond s'intéressait intensivement aux sujets et aux manuscrits techniques et techniques militaires – comme vrai souverain et esprit „renaissance”, il était ouvert à toutes sortes d'innovations. Le grand nombre des textes sur ces sujets qui sont en rapport avec le roi, ou qui lui ont été dédiés prouvent son intérêt. Aux premières décennies du XVe siècle, convenablement au développement européen, l'artillerie faisait déjà partie de la force armée hongroise. L'intérêt de Sigismond jouait un rôle incontestable dans ce fait.

Dans „La collection de chartes de l'âge de Sigismond et les changements des temps”, *Iván Borsa* suit le destin d'une entreprise, commencée en 1889 par László Fejérpataky, continuée par Elemér Mályusz, Erik Fügedi, Pál Engel et Erzsébet Kállai-Muzsnai, et qui fonctionne de nos jours également, dans des conditions changées.

Jörg K. Hoensch, dans son étude intitulée „Les points principaux des recherches de Sigismond après 1945” nous donne une ample historiographie des 50 dernières années sur les recherches de Sigismond. Avec son essai il contribue à dessiner un portrait plus précis d'un vrai souverain renaissance: un souverain plein de projets grandioses, qui devait quand même souvent subir des échecs au cours de sa carrière.

Resumee

In dieser Ausgabe der „Hadtörténelmi Közlemények“ wird der vor 600 Jahren stattgefundene Feldzug gegen Nikopol von den unter dem Titel „König Sigismunds Gedächtnis“ zusammengefassten Schreiben vielseitig und in einem großen Rahmen untersucht. Diese Schreiben tragen viel zum besseren und tieferen Verständnis der 50 Jahre der europäischen und der ungarischen Geschichte bei, die vom unermüdlichen und gebildeten König und Kaiser Sigismund geprägt wurden. Die Beiträge, ausgenommen die extra für diese Ausgabe geschriebenen, haben wir aus den Beiträgen der Sigismund Konferenzen vom 18-20. September 1996 in Debrecen (Universität Lajos Kossuth, Philosophische Fakultät), vom 18. Oktober 1996 in Dijon (Académie des sciences, arts et belles-lettres de Dijon, Centre national de la recherche scientifique, Conseil régional de Bourgogne), und vom 27. September 1997 in Budapest (Militärgeschichtliches Institut und Museum, Universität Eötvös Loránd) ausgewählt.

Ernő Marosi stellt uns in seinem Schreiben „Eine Schuld der Kunstgeschichte der Sigismund-Zeit. Eberhard Windeckes illustrierte Sigismund-Biographie und die mittelalterlichen Bilderchroniken“ mit Hilfe der Analyse des Illustrationsmaterials von Eberhard Windeckes Sigismund-Biographie, der Thuróczi-, Richtenthal- und der Tschachtlan-Chroniken die Wirkung der mittelalterlichen Herrscher-Porträts und Herrscher-Biographien aufeinander vor. Gleichzeitig macht er uns auf die Wichtigkeit der ungarischen Ausgaben des Windecke-Manuskripts aufmerksam.

Pál Engel untersucht in seiner Studie „Die ersten Jahre der türkisch-ungarischen Kriege, 1389-1392“ mit Hilfe der Planskizze und der im Anhang abgedruckten Chronologie den türkischen Vormarsch auf dem Balkan von Feldzug zu Feldzug, und die militärisch-diplomatischen Anstrengungen die das Königreich Ungarn zum Schutz seiner südlichen Grenzen unternehmen mußte.

János Hóvári teilt uns in seinem Schreiben „Die nikopoler Schlacht. Ein Wendepunkt in der Geschichte der osmanischen Eroberungen auf dem Balkan“ die diplomatischen Hintergründe der Übernahme der bulgarischen Kaisertums und des serbischen Staates durch die Osmanen mit. Der nikopoler Feldzug war von ungarischer Seite die letzte Aktion – ausgenommen Hunyadis Versuche 50 Jahre später – die mit militärischer Hilfe die Ausbreitung der Türken mit Hoffnung (und Aussicht) auf den Sieg vereiteln wollte.

Bertrand Schnerb untersucht in seiner Studie „Die Teilnahme des französisch-burgundischen Kontingents an dem nikopoler Feldzug“ die Organisation und die Zusammensetzung des zu Sigismunds Hilfe zur königlichen und zur kaiserlichen Armee gekommenen Rittertrupps, mit besonderer Rücksicht auf die Person und Schicksal der Teilnehmer.

Norman Housley stellt uns in seinem Schreiben „Marschall Boucicaut bei Nikopol“ das Leben eines der führenden Persönlichkeiten des von Schnerb analysierten französisch-burgundischen Rittertrupps bis zur verlorenen Schlacht vor. Housley betont ganz besonders, daß, obwohl zu diesem Zeitpunkt die Ideologie der Kreuzritter ihren Inhalt schon verloren hat, sie dennoch in der Lage war den westlichen Adel im Soldatendienst in eine ideelle Einheit zusammenzufassen.

László Veszprémy lenkt unsere Aufmerksamkeit in „Die Bewertung des nikopoler Feldzugs in der neueren Kriegsgeschichtsschreibung“ auf den Wandel den die Bewertung des Lebenswerks König/Kaiser Sigismunds in den 70er-80er Jahren erfahren hat. Heute können wir einen unserer bedeutendsten mittelalterlichen Herrscher in der Person von Sigismund ehren, und die Ursache seiner Umbewertung ist, wie wir erfahren, vor allem das bessere Kennenlernen seiner türkenfeindlichen Politik.

Iván Bertényi beschreibt in seiner Arbeit „Das Hinterland der unter Nikopol gezogenen Armee. Ungarn vom Sommer 1396 bis zum Frühjahr 1397“, die auf der Untersuchung der Archive beruht, ein verhältnismäßig ruhiges Ungarn. Die, vor allem grundrechtlichen, Streitfragen aber zeigen, daß die Menschen über die Gefahr des Krieges gewußt haben, daß sich die türkische Bedrohung in den Alltag des Staats „eingebaut“ hat.

József Gerics beweist uns in seiner Studie „Der Platz des 1397er Landtags in der Geschichte der Landtage“ mit Hilfe verschiedener rechtlichen Untersuchungen und Ergebnissen internationaler Forschungen, daß der 1397er Landtag Sigismunds der einzige in jeder Hinsicht den Regelungen entsprechende Landtag unter den vielen verschiedenen Versammlungen des Jahrhunderts war.

Erzsébet Ladányi-Gerics untersucht in ihrer Arbeit „Iobagio (liber iobagio) – ignobilis.« Die Militia Portalis und der Ursprung des partikulären Adels“ zuerst das 1397 erlassene Gesetz, das jedem Iobago freies Umzugsrecht gibt. Nachher untersucht sie die Bedeutung des Wortes Ignobilis im rechtlichen Sinn, und weist darauf hin, daß dieses Gesetz die Zukunft des partikulären Adels begründet hat. Gleichzeitig beweist die Studie, daß man in Ungarn nach dem 1397er Gesetz noch nicht von Militia Portalis sprechen kann, denn dieser ist erst nach dem 1435er Gesetz wirklich entstanden.

László Pószán untersucht in seiner Studie „Sigismund und der Deutsche Ritterorden“ wie der Deutsche Ritterorden in der Reichspolitik Sigismunds erschienen ist, und wie dieser versucht hat den Orden in den Kampf gegen die Türken mit einzubeziehen.

László Veszprémy hilft uns mit „Sigismund der Militärreformer? Die Zeit der kriegstechnischen Schriftlichkeit und der technischen Neuerungen“ Sigismunds Persönlichkeit besser kennenzulernen. Sein großes Interesse an technischen-kriegstechnischen Manuskripten und Neuerungen läßt den Geist der Renaissance erscheinen. Zum 15. Jahrhundert ist die Artillerie zum Teil der ungarischen Armee geworden. In dieser Entwicklung hatte Sigismund eine unabstreitbare Rolle.

Iván Borsa verfolgt in „Das Archiv der Sigismundzeit und der Wandel der Zeiten“ das Schicksal der unter diesem Titel durch László Fejérpataky in 1889 gestarteten Unternehmung, die dank dem Einsatz von Elemér Mályusz, Erik Fügedi, Pál Engel und Erzsébet Kállai-Muzsnai unter den veränderten Zuständen bis heute existiert.

Jörg K. Hoensch trägt mit seiner Historiographie „Die Schwerpunkte der Sigismund-Forschung nach 1945“ über die letzten 50 Jahre der Sigismund-Forschung sehr viel zum besseren Kennenlernen dieses Herrschers voller guten Ideen, aber auch vieler Niederlagen, bei.

Резюме

В этом номере журнала „Hadtörténelmi Közlemények” под вышеприведенным обобщающим латинским названием (что в переводе значит: „В память короля Сигизмунда”) опубликованы статьи, которые многосторонне и широко анализируют Никапольскую кампанию и битву, имевшую место 600 лет тому назад, авторы статей ставят своей целью существенно содействовать более глубокому и реальному освещению того пятидесятилетнего периода венгерской истории, который был связан с именем короля и кайзера Сигизмунда (Жигмонда), располагавшего широким, отвечающим духу времени образованием и неутомимо трудившегося на благо родины. Материалы, за исключением тех, которые были написаны исключительно для этой мемориальной подборки, были выбраны из материалов конференций, организованных по теме короля Сигизмунда, проведенных Филологическим Факультетом и Историческим Институтом Университета имени Лайоша Кошшута 18-20 сентября 1996 года в Дебрецене, Дижонской Академией Наук и Искусства, французским Национальным Научно-Исследовательским Центром и Бургундским Территориальным Советом 18 октября 1996 года в г. Дижоне, а также Военно-Историческим Институтом и Музеем и Университетом Лоранда Этвеш (Факультет Средневековья и Ранней Новейшей Венгерской Истории), имевшей место в Будапеште 27 сентября 1997 года.

Эрнэ Мароши в своей статье под названием „Один долг перед историей искусства эпохи Сигизмунда” дает анализ биографии короля Сигизмунда, написанной Эберхардом Виндекке, а также иллюстрационного материала хроники Туроци, Рихенталя и Тшахтлана, показывает портреты средневековых правителей, взаимовоздействие друг на друга их биографий и одновременно обращает внимание на важность венгерских изданий рукописи Виндекке.

Пал Энгель в своей статье под названием „Первые годы турецко-венгерских войн, 1389-1392” с помощью географической карты и хронологии, приводимой в приложениях, анализирует от одного военного похода к другому продвижение турок на Балканах и рассматривает те военно-дипломатические усилия, к которым вынуждено было прибегнуть венгерское королевство в целях защиты своих южных границ.

Янош Ховари: „Никапольская битва. Поворот в истории османских завоеваний на Балканах”. Из статьи мы сможем познакомиться с дипломатическим фоном завоевания турками болгарских королевств и сербского государства. Никапольский поход, с венгерской стороны, – за исключением попытки Хуняди, проведенной 50 годами позже, – был последней такой акцией, которая военными силами, в надежде на успех, старалась воспрепятствовать завоеваниям турок на Балканах.

Бертран Шнерб: „Участие французского-бургундского контингента в Никапольском походе”. В статье рассматривается организация и состав рыцарского корпуса, присоединившегося к королевско-кайзеровской армии в целях оказания помощи королю Сигизмунду. Автор уделяет особое внимание описанию личностей и судеб участников битвы.

Норман Хаусли: „Маршал Бусико у Никаполя”. Статья о маршале с таким названием была опубликована еще при жизни маршала. На основании биографии военачальника, написанной с явно идеализирующим намерением, автор статьи показывает одного из ведущих военных полководцев французско-бургундского корпуса, его боевые действия вплоть до поражения в битве, особенно подчеркивая тот факт, что вопреки тому что классический дух крестовых походов уже утратил свое содержание, этот поход был все же пригодным для того, чтобы объединить в одном идейном единстве западное воинствующее дворянство.

Ласло Веспреми: „Оценка никапольского похода в новейшей военной историографии”. В своем военно-историческом обзоре автор статьи обращает внимание на тот поворот, в результате которого в 70-80-ых годах прошлого столетия изменилась оценка жизненного пути и деятельности короля-императора Сигизмунда, благодаря чему в настоящее время мы чем в лице его одного из самых выдающихся средневековых правителей. И одна из причин такого изменения оценки деятельности

короля Сигизмунда, как выясняется, заключается в более лучшем ознакомлении именно с политикой короля Сигизмунда, направленной против турецкого владычества.

Иван Бертенъ: „Тыл армии, выступившей под Никаполем. Венгрия в период с лета 1396 до весны 1397 года”. Исследователь, анализируя материал официальных архивных документов, рисует нам картину относительно спокойной и мирной страны, однако главным образом юридические акты права владения указывают на то, что эта страна сознавала опасность войны, угроза турецкого нападения как бы „встраивается” в повседневную жизнь страны.

Йожеф Герич: „Место государственного собрания 1397 года в истории государственных собраний Венгрии”. В своей статье автор прежде всего рассматривает правовое (с точки зрения римского права) и военно-правовое определение сословных собраний, затем после обзора результатов международных исследований доказывает, что из всех различного характера сословных собраний именно государственное собрание, проведенное королем Сигизмундом в Темешваре в 1397 году, было единственным правильно проведенным со всех точек зрения сословным государственным собранием.

Эржебет Ладаны-Герич: „Iobagio (liber iobagio) - ignobilis.« Происхождение земельного воинства и партикулярного дворянства”. В своей статье автор анализирует прежде всего закон государственного собрания 1397 года, который обеспечивает для каждого крестьянина (холопа, человека незнатного происхождения) право свободного переезда на другое место жительства. Затем автор исследует юридическое значение слова ignobilis и указывает на то, что этот закон 1397 года обосновал будущее партикулярное дворянство. Одновременно статья подтверждает и то, что на основании закона от 1397 года еще невозможно говорить о поземельном воинстве в Венгрии, ибо только закон от 1435 года обязал землевладельцев на выставление определенного военного контингента согласно определенному числу земельных участков с крепостными крестьянами.

Ласло Пошан: „Сигизмунд и Тевтонский Орден”. В своей работе автор рассматривает вопрос о том, как проявился Тевтонский Орден в имперской политике короля Сигизмунда, и как пытался Сигизмунд привлечь Тевтонский орден в разветвленную систему задач обороны от турок.

Ласло Веспреми: „Сигизмунд, военный реформатор? Эпоха военно-технической письменности и технического новаторства”. Обобщающая работа исследователя способствует более лучшему ознакомлению с личностью короля Сигизмунда. В интересе, проявлявшемся королем к техническим и военно-техническим темам и рукописям, можно распознать дух ренессанса, восприимчивый к техническим новшествам. Это доказывают также и (военно)-технические трактаты, с которыми связано имя короля или которые были просто посвящены Сигизмунду. В первые десятилетия XV столетия артиллерия, шагавшая в ногу с европейским развитием, стала частью венгерских вооруженных сил. В этом несомненно, сыграл существенную роль интерес короля Сигизмунда к технике, что оказывало благоприятное воздействие на принятие у него на родине как гражданской, так и военной техники.

Иван Борша: „Документальный архив эпохи короля Сигизмунда и изменение времени”. В своей статье автор прослеживает судьбу историографического труда возникшего по инициативе и начатого Ласло Фейерпатаки в 1889 году, а затем продолженного в работах Элемера Маюса, Эрика Фюгеда, Пала Ангеля, Эржебет Каллаи-Мужнаи. Эта работа в изменяющихся условиях времени продолжается по сей день.

Йорг К. Хоени: „Основные вехи исследования эпохи короля Сигизмунда после 1945 года”. Историографический анализ исследования эпохи короля Сигизмунда своей фундаментальностью способствовал созданию реального портрета властителя, который нередко блистал крупномасштабными планами, которые однако зачастую были обречены на неудачу.